

RADICALITZEM

la vida

La majoria de llibres de Virus editorial es troben sota llicències lliures i per la seva lliure descàrrega. Però els projectes autogestionaris i alternatius, com Virus editorial, necessiten un important suport econòmic. En la mesura que oferim bona part del nostre treball pel comú, creiem important crear també formes de col·laboració en la sostenibilitat del projecte. **Subscriu-t'hi!!**

La mayoría de libros de Virus editorial se encuentran bajo licencias libres y para su libre descarga. Pero los proyectos autogestionarios y alternativos, como Virus editorial, necesitan de un importante apoyo económico. En la medida en que ofrecemos buena parte de nuestro trabajo para lo común, creemos importante crear también formas de colaboración en la sostenibilidad del proyecto. **¡Subscríbete!**

Satel·lit
sense quota

Càpsida

Replicant

-5%

5 compras
mínimo anual
a los libros
no gestionados

Pack bienvenida
Punto de lectura
+ postal

60€

4 libros
Virus editorial
sin límite de precio

-5%
En toda la
librería online

Pack bienvenida
Punto de lectura
+ postal

Descuentos
En grupos de lectura
y otras actividades

100€

8 novedades
Virus editorial
durante un año

Pack bienvenida
Punto de lectura
+ postal

-5%
En toda la
librería online

Descuentos
En grupos de lectura
y otras actividades

<https://www.viruseditorial.net/es/editorial/socios>

LA LLUITA PER BARCELONA

CLASSE, CULTURA I CONFLICTE (1898-1937)

Chris Ealham

Traducció de Marc Barrobés

Creative Commons
LLICÈNCIA CREATIVE COMMONS
autoria - no derivats - no comercial 1.0

Aquesta llicència permet copiar, distribuir, exhibir i interpretar aquest text, sempre que es compleixin les condicions següents:

- ❶ **Autoria-atribució:** s'haurà de respectar l'autoria del text i de la seva traducció. Sempre es farà constar el nom de l'autor/a i el del traductor/a.
- ❷ **No comercial:** aquest treball no es pot utilitzar amb finalitats comercials.
- ❸ **No derivats:** no es pot alterar, transformar, modificar o reconstruir aquest text.
- ❹ **Els termes d'aquesta llicència** hauran de constar d'una manera clara per a qualsevol ús o distribució del text. Aquestes condicions es podran alterar només amb el permís explícit de l'autor/a.

Aquest llibre té una llicència Creative Commons Attribution-NoDerivs-NonCommercial. Per consultar les condicions d'aquesta llicència es pot visitar creativecommons.org/licenses/by-nd-nc/1.0/ o enviar una carta a Creative Commons, 559 Nathan Abbot Way, Stanford, Califòrnia, 94305, EUA.

© 2022 d'aquesta edició, Virus Editorial
© 2022 de l'obra, Chris Ealham
© 2022 de la traducció, Marc Barrobés

Títol original: *Anarchism and the city. Revolution and Counter-Revolution in Barcelona, 1898–1937*

Disseny i il·lustració de coberta: Virus Editorial

Imatge de coberta: Escena de carrer durant la Setmana Tràgica
(Arxiu Fotogràfic de Barcelona)

Edició i maquetació: Virus Editorial

Traducció de l'anglès: Marc Barrobés

Correcció d'estil i ortotipogràfica: Concepció Marco i Santclement

Primera edició en català: març del 2022

L'edició d'aquest llibre ha estat possible gràcies a una ajuda de

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

ISBN: 978-84-17870-14-0
Dipòsit legal: B-3669-2022

Virus Editorial i Distribuïdora, SCCL
C/ Junta de Comerç, 18 baixos
08001 Barcelona
Tel. / fax: 934 413 814
editorial@viruseditorial.net
www.viruseditorial.net

Índex

PRÒLEG	9
LLISTA D'IL·LUSTRACIONS	17
ABREVIATURES I ACRÒNIMS IMPORTANTS	19
AGRAÏMENTS	21
INTRODUCCIÓ	25
1 La creació d'una ciutat dividida	31
1.1 Els límits de la utopia urbana burgesa	31
1.2 La distopia burgesa i els pànics morals	51
1.3 Militarització de l'espai i ordre públic abans de la Segona República	65
2 Retrat de la ciutat proletària	79
2.1 Urbanisme proletari	86
2.2 L'esfera pública obrera d'inspiració anarquista	100
3 El naixement de la ciutat republicana	135
3.1 La «república d'ordre»	153
3.2 El control policial a la «república d'ordre»	171
3.3 Conclusió	193
4 La ciutat proletària i la Segona República	195
4.1 La reconstrucció de la ciutat proletària	195
4.2 Les divisions internes de la CNT	200
4.3 L'«estiu calent» de 1931	204
4.4 «Sobrepassada per les masses»: la radicalització de la CNT	214

5 La lluita per la supervivència. L'autoajuda i l'acció directa dels desocupats durant la República	227
5.1 La política de carrer dels desocupats	227
5.2 Reprimir els «detritus de la ciutat»	251
5.3 Resistint a la «dictadura de Barcelona»	257
5.4 La política de carrer i la radicalització de la CNT	264
6 L'anarquisme militaritzat, 1932-1936	281
6.1 El cicle d'insurreccions	281
6.2 Sindicalisme militaritzat	300
6.3 El finançament del moviment: els expropiadors	306
7 Batalles culturals. Classe i delinqüència	319
7.1 «Capitalisme criminal»	330
7.2 L'«economia moral» del proletariat de Barcelona	338
7.3 «Constructivisme revolucionari»: el final de les expropiacions	343
7.4 El discret encant dels republicans	356
8 Una revolució «apolítica». Anarquisme, revolució i guerra civil	359
8.1 Una revolució urbana des de baix	366
8.2 El final de la revolució	397
FONTS CONSULTADES I BIBLIOGRAFIA	409
ÍNDEX ONOMÀSTIC	429
ÍNDEX TEMÀTIC	432

Per als milers de dones i homes anònims o coneguts, silenciats o represaliats, que van lluitar per una Barcelona igualitària i justa

PRÒLEG

Com totes les ciutats, aquestes construccions plurisignificants i desmesurades, Barcelona està plena de misteris. Aquí en teniu uns quants. Per què aquesta colònia, el grau més ínfim de les ciutats romanes, va ser proveïda, molt aviat, d'una muralla descomunal, fora de mida, que va determinar el seu futur? Per què aquesta ciutat va viure un període comercial intens, a l'edat mitjana, sense disposar, però, d'un port raonable? Per què en aquesta ciutat, sense carbó, ni força hidràulica, ni matèries primeres, es va encetar una revolució industrial colossal? I, finalment, i per anar recollint, per què aquesta ciutat estranya va ser la capital indiscutible de l'anarquisme, en un període on l'anarquisme anava de baixa arreu d'Europa? Els misteris són exòtics i, com el seu nom indica, misteriosos, fins que pensem que els misteris són, bàsicament, ignorància, mandra, conformar-se, poques ganes de descobrir, anar tirant. El llibre que teniu a les mans, que va aparèixer en anglès i castellà l'any 2005, que està viu, que no ha parat de ser llegit, de reeditar-se, que ha estat traduït a altres llengües, és un llibre important. Ho és perquè aclareix un gran misteri. Ens explica una regió del nostre passat, i aporta dades per resoldre un enigma palpitant. Un misteri humà, carnal, intel·lectual, vibrant, social. Un fenomen històric que no acaba d'encaixar amb els relats històrics oficialistes espanyol i català, fet que ens obliga a recordar que els relats oficials són,

bàsicament, depuracions, objectes per explicar el present amb senzillesa, però no per comprendre el passat complicat, o qualsevol possibilitat més ampla de present. El llibre explica, en definitiva, l'anarquisme, el seu èxit barceloní, les seves funcions, el seu itinerari, la seva proposta, el seu ús, tot allò que aportava quotidianament. Ens explica que —com deia un anarcosindicalista de Reus, referint-se als darrers anys trenta del segle xx— Barcelona disposava de propostes i materials col·lectius per arribar a ser l'ànima del món. Que va ser una ciutat que tenia coses a dir, i que les va dir i les va fer. Eren coses que tenien a veure amb la Gran Aventura, la lluita per la igualtat, una energia imparabile que ocupa un trajecte molt important des del segle XVIII, amb densitat i dramatisme sagnant al segle xx. Tingueu la seguretat, per tot això, que teniu a les mans un llibre valuós, singular, i amb la capacitat de solucionar misteris de manera efectiva. Que això no sempre passa, i que aquesta lectura operará canvis a la vostra lectura del passat i, tal vegada, del present i del futur. Només un llibre, o un oftalmòleg, poden afectar tant la visió. I no es pot demanar més a un llibre. La seva publicació en català, en un moment on els relats nacionals tornen a ser densos i hipnòtics, i pretenen donar més explicacions de les que tenen i poden oferir, és singularment oportuna. I aporta una mena de justícia poètica —la fórmula de la justícia més colpidora i, alhora, improbable—: poder llegir *La lluita per Barcelona*, de Chris Ealham, en català, aquesta llengua sense propietari, sovint maltractada, que recorre Barcelona amb la naturalitat de l'aigua quan plou, i amb la qual, en l'acolorit dialecte barceloní, hem parlat i parlem de tantes coses divertides i/o fonamentals a la ciutat.

És complicat, d'altra banda, fer un pròleg sense arribar a l'*spoiler*. Un pròleg és un compromís personal amb un llibre, i la invitació, des de l'entusiasme, que sigui llegit. El sentit d'aquest pròleg és, literalment, aquest. Compartir una aventura viscuda —és a dir, llegida— i donar-vos raons i coordenades d'aquest llibre, que ha determinat internacionalment la percepció

d'una ciutat en el moment de percebre coralment l'anarquisme. Us faré, així, cinc cèntims de la feina de Chris Ealham. Ja posats, us el presento. Nascut a Kent el 1965 en una família treballadora, és membre d'una generació matisada, a la primera joventut, pel conflicte amb el neoliberalisme al Regne Unit, i pel contacte amb el punk —una ruptura cultural i intel·lectual, una cultura que recupera i interioritza el conflicte, i la llibertat i la provocació per dur-ho a terme. És el primer membre de la seva família en arribar a la universitat, gràcies al sistema de beques. Més concretament, va a la Queen Mary University, on el contacte amb Paul Preston —el seu mestre— és determinant en la seva formació, i en la seva aposta per l'hispanisme i per una sèrie de cultures que va conèixer l'any 1982, arran d'un viatge amb la colla d'amics —duia, per cert, un volum de *Homenatge a Catalunya*, de George Orwell, a la maleta. Va tornar a Barcelona, aquest cop a viure-hi un parell d'anys —al Raval, a l'Hospitalet—, el 1990, segons afirma ell mateix, obligat per Preston, que volia que fes la tesi doctoral. Els seus records d'aquella estada són jornades interminables a l'Arxiu de la Casa de l'Ardiaca. Aquesta tesi doctoral sobre l'anarcosindicalisme a la República, ampliada i amb l'aportació de la gran troballa que és la lluita pel territori que es va desenvolupar en aquella època a la ciutat, és el que, deu anys després, va conformar el volum que teniu a les mans, que confirma Chris Ealham com una autoritat renovadora de la història urbana i del moviment anarquista espanyol i català. L'autor d'un llibre per desxifrar, ni més ni menys, la història de Barcelona del primer terç del segle xx, i una eina per entendre la pugna cultural i la lluita urbana per l'espai.

Ealham aporta tres originalitats al seu llibre, que us trobareu de cara i constantment en la lectura. La primera, més genèrica, consisteix a ser usuari d'aquella disciplina estranya, iniciada al XVIII i XIX per una colla d'anglesos peculiars que, fascinats per les cultures de la Península, s'hi interessaven, en fan el seu objecte d'estudi, i aporten un fet improbable en l'estudi de la literatura,

de la cultura i de la història locals. La mirada pròpia i sense apriorismes. La llibertat. El rigor. Ser i estar fora d'un dins, les nostres cultures, en ocasions encotillat. No integrar-se en dinàmiques tòxiques locals, sinó, fins i tot, elidir-les en les seves aproximacions. La segona aportació de l'autor és la cosa thompsoniana. Com fa Edward Thompson —no us perdeu el seu volum que en castellà es va traduir com *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, del 1963—, s'interessa pel que s'ha acabat anomenant *història des de baix*, l'estudi de la classe obrera a partir d'ella mateixa i de les seves formulacions, construccions i experiències. El que fa Ealham en aquest llibre és, exactament i àmpliament, això mateix. La tercera innovació que us vull ressaltar és, precisament, el seu interès per les percepcions, per la dimensió cultural dels fenòmens materials. En aquest sentit, Ealham, que aporta tota una bateria de recursos metodològics, és partícip d'un de molt determinant i sexy: les possibilitats dels Estudis Culturals. Es tracta d'una disciplina molt menyspreada per l'Acadèmia espanyola i catalana i, sovint, practicada a les nostres cultures amb poc joc de cames i brillantor. No és el cas d'Ealham, un historiador preocupat per les formes de producció de significats, i de la seva difusió a les societats. En aquest sentit, la seva feina es relaciona amb les propostes del seu admirat Centre for Contemporary Cultural Studies, de Birmingham, el grup i punt de partida, entre els cinquanta i els seixanta del segle passat, d'una renovació fonamental de l'esquerra anglesa, però també el bressol dels *cultural studies*, que molt ràpidament van ser incorporats al món universitari nord-americà. Actualment, els *cultural studies* són un lloc important de formulació i d'emissió de les ciències socials i dels estudis humanistes. A *La lluita per Barcelona* podreu copsar el perquè, i gaudir dels beneficis i del poder i l'amplitud explicativa d'aquest accés al coneixement. Un festival.

Amb aquests estris, amb una investigació meticulosa, amb una exhibició d'aquella cosa tan complicada que és l'erudició no exhibicionista, neix aquest llibre. Bé, també neix amb una

idea de parcialitat, operativa, nítida i identificable —i, per això, dialogable. Ealham no és, així, només un historiador especialitzat en l'anarquisme i l'anarcosindicalisme espanyol i català— ha traduït a l'anglès i editat, amb Paul Sharkey, *La CNT en la revolución española*, de José Peirats, un llibre que a veure si Virus s'estira i el publica un dia; ha escrit una biografia de Peirats, *Vivir la anarquía, vivir la utopía*, el 2016; recentment ha fet el pròleg, molt polèmic, al fabulós *El eco de los pasos*, de García Oliver; el teniu a Virus. També participa, s'identifica i és usuari del pensament llibertari. I no se n'amaga, sinó que incorpora aquesta opció i lògica antiautoritària a les seves eines intel·lectuals i a la seva cosmovisió crítica, fins i tot davant del fet llibertari.

Aquest llibre estableix l'estudi de la classe obrera a Barcelona per a un període poc convencional i poc freqüent. El seu llibre comença recapitulat l'eclosió industrial de Barcelona a mitjans del segle XIX, però es centra en un període que va del 1898 al 1937. I està ple de *bonus tracks*. Estableix Barcelona com dues ciutats, una ciutat d'ordre i una altra ciutat que viu el desordre absolut i material de l'explotació ordenada. Identifica, aporta el barri com l'àmbit, el *locus* de la Barcelona obrera. El barri és un lloc integral. És el punt on els obrers treballen —o estan a l'atur—, on viuen la vida, on es relacionen, on es formulen. En aquest sentit —i així ho explica Preston a l'edició en castellà—, el llibre d'Ealham, centrat en aquesta Barcelona del barri, es relaciona i complementa, íntimament, amb un altre llibre, que abastaria un altre període posterior, on el barri ja no és el punt de la vida i del treball de l'obrer, perquè les fàbriques abandonen el barri. Es tracta del llibre de Sebastià Balfour *La dictadura, los trabajadores y la ciudad. El movimiento obrero en el área metropolitana de Barcelona (1939-88)*. Publicat el 1994, difícil de trobar i de llegir, amb la lletra atapeïda i petita, aquest altre llibre fonamental requereix una nova edició —a veure si Virus s'anima. Damunt d'aquest fet fonamental, el barri, Ealham situa un estudi dinàmic i pluriangular sobre un període molt conflictiu que arrenca amb la crisi del 98, viu la fundació de la

CNT —un sindicat determinant i ampli, que té com a objecte més coses a part de les relacions al món del treball: els lloguers, el consum, l'alimentació, l'oci, la formació, l'atur i la pobresa, la transformació—, el període d'agitació posterior a la revolució soviètica, la dictadura de Primo, la República, el període de «gimnàstica revolucionària» anarquista i, finalment, la Guerra Civil, la negació i, alhora, l'existència, d'una revolució llibertària més que latent fins a la fi del Comitè de Milícies, i que es veurà definitivament limitada el 1937.

La gran aportació, el fet esfèric, fins i tot el llegat del llibre, transcorre en la descripció del període republicà. Ealham fa el servei públic de formular la cultura llibertària i la cultura republicana en aquell moment. El resultat és desmitificador. Una pedra a la sabata. La cultura republicana queda formulada com una cultura d'ordre i, per això mateix, amb un alt component repressiu. La descripció de la cultura llibertària és, al seu torn, un cúmul de sorpreses formulades amb precisió. És la descripció de dinàmiques d'ajuda mútua i de resistència, d'enfrontament quotidià, no consignades anteriorment amb tota la seva intensitat i amplada, amb la descripció de fenòmens com la vaga de lloguers, la venda ambulants d'aliments sense llicència, o l'expropiació d'aliments —això és, anar a un restaurant i no pagar—, o l'expropiació, literal i ad hoc: els atracaments a bancs i entitats, un fet que es va produir a l'època, però no amb la intensitat i la freqüència —demostra Ealham— que volia suggerir la premsa de la cultura republicana, molt preocupada per explicar en termes d'abisme i barbàrie el que quedava fora de la cultura republicana i de la seva idea d'ordre. En aquest sentit, Ealham estableix un fracàs republicà, d'ERC, partit més preocupat per la creació d'ordre que no pas per la canalització i solució de conflictes. El resultat és el qüestionament d'un mite, formulat durant el franquisme i renovat a la transició: el mite republicà. El llibre estableix el naixement de dos subjectes no

previstos en la seva gran descripció, que determinen la cultura llibertària: l'aturat i l'immigrant. És senzillament colpidora la descripció que s'hi fa de la immigració a partir del tracte que rep des del republicanisme d'ordre, amb dades noves, com ara l'organització de trens cap a Múrcia, en els quals es feia pujar, de manera obligada, molts immigrants murcians i andalusos.

Ealham dibuixa un combat constant entre la cultura republicana i la llibertària. Aquesta és, exactament, la lluita per Barcelona. És un combat violent, a vegades explícitament violent, on hi ha en joc una idea d'hegemonia, però també, pel mateix motiu, una idea de ciutat, una idea de vida quotidiana, fins i tot una idea d'urbanisme. És sorprenent veure, partint de les dades exposades al llibre, que propostes urbanístiques de la cultura republicana que la lluita per la ciutat va aconseguir ajornar, es van aconseguir dur a terme, sense conflicte, a finals del segle xx, amb l'urbanisme olímpic.

Hispanisme. L'aposta per la descripció d'una classe a partir dels elements formulats per la mateixa classe —un fet polèmic, per força, en una cultura que, per exemple, va establir el fabricant com a subjecte històric—, descripció i estudi de fenòmens culturals, erudició, dades. El que teniu a les mans és un viatge cap a un passat que ha tingut moltes dificultats per ser descrit i investigat. Que arriba, per fi, en català. I en un moment de reformulació del republicanisme, o alguna cosa semblant, local. Aquest cop és un republicanisme més aviat nominal. Més restrictiu, i que intenta mantenir una idea d'ordre creada el 1978. Esteu a punt i a prop d'accedir a una descripció del pensament llibertari en moviment, que a Barcelona va saber formular amb efectivitat cosmovisions, problemes i solucions. I per damunt de tot, esteu entrant a una proposta per entendre la cultura llibertària i la Gran Aventura en la Barcelona del primer terç del segle xx. La igualtat, el repartiment de la riquesa, aquell procés que es va iniciar al segle xviii i que es va congelar als vuitanta del xx, i que, de ben segur, ha de ser un punt important a l'agenda del segle xxi.

Un llibre sobre l'anarquisme per a tothom, emès per un historiador llibertari.

Esteu a punt de llegir un gran llibre. Esteu a punt d'una aventura.

Guillem Martínez

Il·lustracions i taules

Taules

- 1.1 Quantitat de barraques i barraquistes a Barcelona. 1914-1927
- 7.1 Xifres d'afiliació a la CNT, a Barcelona i a Catalunya. 1931-1936

Figures

- 1.1 Reparacions al sostre d'una barraca. Poblenou, cap al 1930
- 1.2 Vista aèria de les cases barates a prop del barri de Can Tunis
- 1.3 Plànol de Barcelona cap al 1930
- 1.4 «Homes d'ordre» contemplant les Rambles. Cap al 1920
- 1.5 Membres de la policia de Barcelona durant una pausa per fumar al darrere d'una furgoneta. Cap al 1930
- 2.1 Units al lloc de treball: treballadors de la fàbrica de cervesa El Aguilar posen per a la càmera
- 2.2 Jerarquia de classes al carrer
- 2.3 Vista panoràmica de Barcelona amb edificis eclesiàstics cremant arreu de la ciutat. Juliol de 1909
- 2.4 Membres de la comunitat aplegats al voltant d'una barricada. El Raval, juliol de 1909
- 2.5 Escena de carrer durant la Setmana Tràgica, 1909
- 2.6 Jugant a la revolució: nens amb la seva barricada i la seva bandera i els punys tancats. El noi del mig porta l'uniforme de la milícia obrera. Juliol de 1936
- 2.7 Classe de biologia. Escola Racionalista de l'Hospitalet, curs acadèmic 1928-1929

- 3.1 Una multitud celebra la proclamació de la Segona República a l'exterior dels edificis de la Generalitat i l'Ajuntament de Barcelona, a la futura plaça de la República. 14 d'abril de 1931
- 3.2 Mantenint l'ordre a la ciutat: guàrdies d'assalt patrullant. L'Hospitalet de Llobregat, 1933
- 4.1 Milers de vaguistes i simpatitzants de la CNT ocupen la plaça de la República després d'una manifestació durant la vaga dels treballadors de la Telefònica. Estiu de 1931
- 4.2 Treballadors conversant fora del seu centre de treball durant una disputa laboral. Segona República
- 4.3 Visió artística del sabotatge d'un piquet durant la vaga dels treballadors de la Telefònica de 1931
- 5.1 Venedors ambulants amb les seves mercaderies
- 5.2 Manifestació de treballadors desocupats. A la pancarta es llegeix: «Sin pan y sin trabajo»
- 5.3 Venda ambulants, 1936
- 6.1 Recuperant l'espai urbà: guàrdies civils i membres de la comunitat observen una barricada acabada d'enderrocar. L'Hospitalet de Llobregat, 1933
- 6.2 Un guàrdia d'assalt protegeix un tramvia durant la vaga del transport de Barcelona de 1933-1934
- 7.1 Joves anarquistes d'excursió als turons del voltant de Barcelona durant la Segona República
- 8.1 Barricada a la plaça del Pes de la Palla de Barcelona a les 11 del matí del 19 de juliol
- 8.2 Obrers armats acompanyats d'un home uniformat però sense gorra de les forces armades. juliol de 1936
- 8.3 Hotel Gastronòmic núm. 1, anteriorment Barcelona Ritz, un dels molts menjadors populars que es van crear després del juliol de 1936
- 8.4 Cementiri de cotxes, 1936
- 8.5 Obrers cremant mobles i altres objectes. A la imatge també es pot veure un dels molts cavalls que van morir als combats al carrer. juliol de 1936
- 8.6 Carrers de Barcelona, estiu del 1936

Abreviatures i acrònims importants

AIT	Associació Internacional dels Treballadors
BOC	Bloc Obrer i Camperol
CNT	Confederació Nacional del Treball
CRT	Confederació Regional del Treball
CGMA	Comitè Central de Milícies Antifeixistes
CDE	Comissió de Defensa Econòmica
CEDA	Confederació Espanyola de Dretes Autònomes
CENU	Consell de l'Escola Nova Unificada
COPUB	Cambra Oficial de la Propietat Urbana de Barcelona
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya
FAI	Federació Anarquista Ibèrica
FTN	Foment del Treball Nacional
GATCPAC	Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània
GEPCI	Gremis i Entitats de Petits Comerciants i Industrials
POUM	Partit Obrer d'Unificació Marxista
PSOE	Partit Socialista Obrer Espanyol
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya
USC	Unió Socialista de Catalunya
UGT	Unió General de Treballadors

Agraïments

Hi ha molta gent a qui he d'agrair la seva ajuda durant els anys que he estat preparant les dues edicions d'aquest llibre. En particular vull agrair els ànims i la fe que han demostrat en el projecte Chuck Morse, Zach Blue i la resta del col·lectiu d'AK Press.

En diferents èpoques, la meva recerca s'ha beneficiat del generós suport financer de l'Arts and Humanities Research Council, l'Acadèmia Britànica, el Centre Cañada Blanch per a l'Estudi de l'Espanya Contemporània, el govern de la Generalitat de Catalunya i la Direcció General de Relacions Culturals i Científiques del Ministeri d'Afers Exteriors d'Espanya. Més recentment, la meva obra també s'ha beneficiat de finançament per part del projecte col·lectiu «La España del Frente Popular: orden público, conflictividad sociolaboral y políticas unitarias» del ministeri espanyol d'Educació i Cultura. També vull agrair l'ajuda per part del personal dels Arxius Nacionals de Londres, l'Arxiu Històric Nacional de Madrid i Salamanca, el Centre d'Estudis d'Història Contemporània (Fundació Figueres), la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, la Biblioteca de Catalunya i el Centre d'Estudis Històrics Internacionals (CEHI-FIES). A l'Arxiu Històric de l'Hospitalet, Clara Pallarès em va ajudar enormement. I sobretot em sento agraït amb el personal de l'Institut Municipal d'Història de la ciutat de Barcelona, que durant tres anys es va convertir en la meva segona casa.

Altres agraïments ja són més difusos. En els meus temps d'estudiant universitari, Paul Heywood i, en particular, Paul Preston van cultivar el meu primer interès per la història d'Espanya; més endavant Paul Preston va supervisar la meua tesi doctoral i continua sent una font d'inspiració i de suport. En molts amics i col·legues he trobat una rica comunitat intel·lectual i d'amistat, especialment Alejandro Andreassi, Óscar Bascuñán, Stuart Christie, Xavier Díez, Andrew Dowling, Andy Durgan, Graeme Garrard, Sharif Gemie, Eduardo González Calleja, Helen Graham, Michael Richards, Nick Rider, Paco Romero i Eulàlia Vega. Estic especialment agraït a tothom que va llegir i comentar els primers esborranys d'aquest manuscrit i em va ajudar a millorar-lo. José Luis Martín Ramos i Gracia Ventura em van ajudar a trobar fotografies, mentre que Mark Barrett em va ajudar a preparar-les per poder-les publicar. He rebut una ajuda tremenda de veterans anarquistes, que em van ajudar a assentar les bases de la meua obra. En particular, en «Juan», que malauradament va morir fa uns anys, va respondre amb sinceritat i paciència les meves moltes preguntes sobre la seva vida i el funcionament de la CNT de Barcelona i de la FAI, amb l'esperança que s'escoltés la seva veu. Federico Arcos també va respondre generosament amb el seu temps i em va donar una còpia de les memòries inèdites del seu amic i camarada José Peirats.

Quan vaig començar la meua recerca sobre el moviment anarquista espanyol en el seu baluard de Barcelona, m'interessava més el moviment social en si mateix que no pas el lloc. Avui, després del que va resultar ser un viatge inesperat de descoberta espacial, es podria dir el contrari. Moltes amistats m'han ajudat en l'exploració dels carrers de Barcelona al llarg dels anys, entre elles en Dick, l'Elena, en Jofre, la Mònica, en Ramon, en Sam, la Silvia i la Sonia. La meua família també m'ha donat molt de suport i ànims. Finalment, l'agraïment més gran de tots és per a la Bea: la seva mirada crítica va completar el manuscrit, i alhora el seu suport indefectible i el seu esperit optimista em van ajudar a continuar el projecte fins al final. Totes les persones que

acabo de mencionar van millorar immensament aquest llibre, i totes les imperfeccions que hi pugueu trobar són exclusivament meves.

Chris Ealham, Madrid, gener de 2010

Nota sobre l'edició catalana: aquesta edició —que apareix disset anys després de la primera edició en castellà— es deu al compromís del col·lectiu de Virus Editorial amb la història crítica i la memòria obrera. L'autor vol agrair específicament l'energia de Miguel.

Introducció

Això és un estudi de les cultures de classe, la repressió i la protesta a Barcelona durant les quatre dècades de crisi que van precedir la Guerra Civil espanyola. El meu interès principal se centra en els camps interconnectats i complementaris de l'espai, la cultura, la protesta i la repressió. Barcelona, la capital del moviment anarquista més gran i durador d'Europa, és un laboratori ideal per a l'estudi d'aquests fenòmens. Durant el període que s'analitza, aquesta ciutat mediterrània va estar al centre d'una activitat i uns conflictes econòmics, socials, culturals i polítics a Espanya mentre els actors i institucions més importants de la política espanyola (l'estat, la classe treballadora, la burgesia industrial catalana, les classes mitjanes professionals, la CNT —Confederació Nacional del Treball— i altres) competien entre ells pel control de la ciutat.

L'estudi s'ha inspirat en la tradició thompsoniana d'escriure la història «des de baix», una aproximació que ha tingut una influència persistent en la història social dins i fora de les universitats de tot Europa.¹ No obstant, un dels objectius principals ha estat evitar certes llacunes freqüents a la història social, com

---

¹ Edward P. Thompson: *The Making of the English Working Classes*, Londres, 1963 (en castellà: *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, trad. Elena Grau, revisada por Jorge Cano, Capitan Swing, 2012).

ara la tendència a ignorar la relació entre els ritmes canviants de l'alta política de les institucions i els impulsos de la protesta popular.² Un problema relacionat són les absències espacials de part de la història social. L'any 1993, José Luis Oyón lamentava l'absència de perspectives socials sobre la ciutat en la historiografia espanyola, que considerava «un indicador de l'infantilisme de la recerca històrica urbana a Espanya».³ Aquell mateix any es va publicar a Espanya un estudi molt original, dels que fan pensar i notablement infravalorat, sobre les insurrecciones urbanes a la Barcelona de principis del segle xx, escrit pel geògraf Pere López Sánchez, el títol del qual es va inspirar en les revoltes a les ciutats britàniques durant l'estiu «calent» de 1981.⁴ Aquest estudi està pensat com una contribució al creixent conjunt d'obres que han rectificat la miopia espacial dels escrits anteriors sobre el passat d'Espanya.⁵ Busca proporcionar una història des de baix en un doble sentit: primer, una història social espacialitzada dels desposseïts; i segon, una història des dels carrers que examina la problemàtica de la ciutat i les respostes sociopolítiques que va inspirar tant des de baix com des de dalt.

² Per trobar una excepció pionera d'aquesta tendència, vegeu J. M. Roberts: «Spatial governance and working class public sphere: the case of a chartist demonstration at Hyde Park», *Journal of Historical Sociology*, 14 (3), 2001, p. 308-336.

³ Jose Luis Oyón: «Spain», a Richard Roger (ed.): *European Urban History*, Leicester, 1993, p. 38.

⁴ Pere López Sánchez: *Un verano con mil julios y otras estaciones. Barcelona: de la Reforma Interior a la Revolución de Julio de 1909*, Siglo xxi, Madrid, 1993.

⁵ Jesús Ignacio Bueno Madurga: *Zaragoza, 1917-1936. De la movilización popular y obrera a la reacción conservadora*, Institución Fernando El Católico, Saragossa, 2000; Carlos Gil Andrés: *Echarse a la calle. Amotinados, huelguistas y revolucionarios (La Rioja, 1890-1936)*, Prensas de la Universidad de Zaragoza, Saragossa, 2000; Eduardo Cabezas Ávila: «Los de siempre». *Poder, familia y ciudad (Ávila, 1875-1923)*, Siglo xxi, Madrid, 2000; Pamela Radcliff: *From Mobilization to Civil War: the Politics of Polarization in the Spanish City of Gijón, 1900-1937*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

El primer capítol explora el desenvolupament econòmic, polític i urbà de Barcelona des de mitjan segle xix, que la va convertir en un espai molt disputat, i de quina manera això va transformar la visió utòpica prèvia de la ciutat per part de l'elit en un malson distòpic. El segon capítol examina el creixement d'una ciutat de classe obrera, delimitada espacialment i socialment pels barris proletaris, avaluant la vida quotidiana dels treballadors i les seves respostes culturals, socials i organitzatives col·lectives a les deficiències de la ciutat capitalista fins a finals de la dècada de 1920. Un aspecte clau en aquest sentit és l'expansió d'una esfera pública obrera inspirada pels anarquistes i anarcosindicalistes, que va donar peu a la CNT, el sindicat revolucionari més gran de la història d'Europa. El capítol 3 detalla el naixement i l'evolució de la Segona República espanyola a Barcelona. El centre d'atenció en aquest cas és la creació d'una «república de l'ordre» per reprimir qualsevol iniciativa des de baix que enfortís el poder de la ciutat proletària i afavorís el final de l'exclusió social heretada de la monarquia. Aquest capítol és una rèplica radical als historiadors liberals, que veuen la Segona República a través del prisma del llarg hivern de la repressió franquista, i posa en dubte la imatge de la República com una època daurada de liberalisme a l'Espanya del segle xx.⁶ Els dos capítols següents (4 i 5) se centren en la CNT durant el primer any de la República, un període que, com va observar Antonio Elorza, va ser «decisiu» per als esdeveniments posteriors.⁷ El quart capítol explora el ressorgiment de la ciutat proletària l'any 1931 i les divisions entre els líders obrers respecte al nou context polític, abans d'avaluar com les lluites industrials de les bases de la CNT per millorar la seva situació econòmica durant l'any 1931 van dur a un enfrontament amb

⁶ Gabriel Jackson: *The Spanish Republic and the Civil War*, Princeton University Press, Princeton, 1965.

⁷ Antonio Elorza: *La utopía anarquista bajo la Segunda República*, Ayuso, Madrid, 1973, p. 447.

les autoritats republicanes que va culminar amb la radicalització (antirepublicana) dels sindicats a Barcelona. El capítol cinquè se centra en les lluites de la classe obrera no industrial: les vagues de llogaters, els conflictes dels aturats i l'àmplia gamma de polítiques de carrer dels desocupats, incloent-hi el furt i els robatoris en botigues, que James Scott ha descrit molt adequadament com «el foc amb armes petites de la lluita de classes».⁸ Els anarquistes radicals van adoptar aquesta acció directa dels desposseïts, inclòs el robatori a mà armada, i es van embarcar en una lluita pels carrers contra les autoritats republicanes que va comportar una radicalització profunda de la CNT i va contribuir enormement a la polarització social i política de Barcelona. Al sisè capítol analitzo les insurreccions antirepublicanes dels anys 1932-1933 i la divisió dins de la CNT a mesura que els anarquistes radicals miraven de marginar els seus crítics dins del moviment obrer. Posteriorment avaluaré la «militarització» de les lluites de la CNT a mesura que grups paramilitars es van implicar a fons en els conflictes industrials i van començar a finançar el moviment sindical a través d'expropiacions i robatoris a bancs a mà armada. Fins ara, aquestes expropiacions o bé han estat ignorades pels historiadors partidaris dels llibertaris⁹ o bé simplement han estat denunciades pels historiadors de dretes com a prova de la naturalesa essencialment «criminal» del moviment anarquista.¹⁰ El capítol setè analitza la lluita cultural per guanyar-se les simpaties de la gent que es va lliurar a la premsa diària entre, d'una banda, una coalició de les elits urbanes, les autoritats i els seus seguidors, que descrivien la CNT radical com una conspiració «criminal» de tipus mafiós i, d'altra banda, els anarquistes radicals, que llançaven

invectives contra el que ells consideraven un sistema socioeconòmic «criminal». Com que la posició dels radicals estava en sintonia amb la *vox populi*, els anarquistes van poder preservar la seva influència als barris. L'última part d'aquest capítol explora l'orientació de la CNT en el període que arriba fins a l'esclat de la Guerra Civil. Finalment, el capítol vuitè examina la revolució urbana a Barcelona al començament de la Guerra Civil, les seves limitacions polítiques i el procés per mitjà del qual la revolució va ser continguda pels republicans i els seus aliats estalinistes.

⁸ James C. Scott: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, New Haven (Connecticut), 1985.

⁹ Abel Paz: *Durruti, el proletariado en armas*, Barcelona, 1978.

¹⁰ Eduardo Comín Colomer: *Historia del anarquismo español*, Barcelona, 1956, 2 v.

1 La creació d'una ciutat dividida

1.1 Els límits de la utopia urbana burgesa

Si, com s'ha afirmat, Catalunya ha estat des del segle XIX «la fàbrica d'Espanya», aleshores la seva capital, Barcelona, ha estat la capital industrial d'Espanya.¹ Barcelona va patir una transformació important a partir de 1850, quan les forces econòmiques acumulades es van expandir més enllà de les muralles medievals que havien encerclat la ciutat al voltant del port i que feia temps que eren considerades per les elits urbanes com un recordatori físic d'un sistema econòmic passat i una barrera a la futura prosperitat de Catalunya.² Durant el que es podria descriure com la fase progressista de l'urbanisme burgès, les elits econòmiques i polítiques locals van mostrar la determinació de construir una

---

¹ Jordi Nadal i Jordi Malaquer: «Catalunya, la fàbrica d'Espanya» a Diversos autors: *Catalunya, fàbrica d'Espanya. Un segle d'industrialització catalana*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1985.

² El govern central havia confiat prèviament en les muralles per limitar el creixement d'aquesta ciutat potencialment deslleial.

ciutat capitalista moderna que pogués reflectir el creixent poder social de la burgesia. Aquesta visió urbana es va nodrir de l'idealisme genuí d'urbanistes i arquitectes, que postulaven que la demolició de les muralles de la ciutat i el creixement urbà comportarien un progrés sense traves que multiplicaria la prosperitat de tots els seus habitants.³ El més famós d'aquests urbanistes va ser Ildefons Cerdà, un pensador social progressista amb un pla utòpic i ambiciós de desenvolupament urbà racional que va esdevenir l'avantprojecte per a l'expansió de Barcelona l'any 1859.⁴ El pla de Cerdà cercava una renovació urbana en els superpoblats i caòtics carrers medievals de la Ciutat Vella, que s'havia de connectar amb els satèl·lits industrials propers que hi havia més enllà de les muralles de la ciutat. Això s'aconseguiria amb la construcció d'un Eixample que, per a Cerdà, esdevindria el nucli d'una nova ciutat socialment inclusiva, interclassista i funcional en la qual la gent de totes les condicions socials interactuaria enmig d'una nova igualtat i unitat cívica.⁵

La gran contradicció de l'urbanisme burgès era que posava una fe il·limitada en les forces del mercat. La subordinació del procés d'urbanització als interessos estrets de mires de la burgesia i dels terratinents locals va assegurar que els objectius igualitaris de Cerdà quedessin en foc d'encenalls. Primer, els propietaris de cases de la Ciutat Vella (un terme que dignifica aquells que sovint no eren més que propietaris de barraques) es van mobilitzar amb èxit contra el programa de renovació urbana de Cerdà, de la mateixa manera que es van mobilitzar contra

tots els projectes de reforma urbanística posteriors. Tot i que algunes de les antigues barraques de la ciutat interior es van sacrificar per a la construcció de les Rambles, una avinguda central i nova columna vertebral de la ciutat que connectava el port amb l'Eixample, la renovació dels habitatges al superpoblat centre de la ciutat va quedar en no res. En segon lloc, l'escassetat de capital i una crisi de les inversions va dificultar la creació de l'Eixample; a la pràctica, els mercats desregulats, l'especulació de la propietat i la corrupció es van combinar per estrafer més enllà del que era recognoscible la construcció del que Cerdà havia concebut com un espai urbà racional.⁶

El fracàs a fer realitat les esperances del Pla Cerdà va subratllar els límits del projecte urbà burgès. Mentre que la burgesia parisenca, en estreta aliança amb l'Estat francès, va implementar amb èxit el Pla Hausmann i d'aquesta manera va reformar París d'una manera que reafirmava la posició hegemònica dels interessos capitalistes,⁷ el desenvolupament capitalista urbà de Barcelona va ser, des dels seus orígens, un procés d'industrialització marginal que palesava les febleses dels industrials locals. Tot i que l'economia agrària relativament dinàmica i pròspera de Catalunya havia posat les bases per a l'inici de la industrialització durant la primera part del segle XIX, l'acumulació de capital i el desenvolupament d'un capital financer es van retardar posteriorment per culpa del context de desenvolupament conjunt desigual de l'economia espanyola i el feble mercat interior que representaven les enormes regions agrícoles sense reformar del sud i el centre d'Espanya.⁸ Aquesta situació es va agreujar encara més per

³ Vegeu Pedro Felipe Monlau: *Abajo las murallas!!!*, Imprenta del Constitucional, Barcelona, 1841, i José Font: *Consideraciones sobre los inconvenientes que irrojan a la salud de los jornaleros y a la pública de Barcelona*, Barcelona, 1852.

⁴ Cerdà va ser diputat al Parlament per Barcelona durant l'efímera Primera República (1868-1874). Vegeu Mercedes Nieto: *La I República española en Barcelona*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1974.

⁵ Laboratori d'Urbanisme: *Treballs sobre Cerdà i Barcelona*, MOPT, Barcelona, 1992.

⁶ L'Eixample va prendre forma finalment als anys vint i trenta del segle XX, tot i que, contràriament a la visió de Cerdà, va evolucionar cap a una concentració molt més alta d'edificis i amb prou feines espais oberts o verds.

⁷ David Harvey: *Consciousness and the Urban Experience*, Johns Hopkins University Press Oxford, 1985, p. 63-220.

⁸ María Soledad García: «Urbanization, working class organization and political movements in Barcelona», tesi doctoral no publicada, Universitat de Hull, 1983.

les polítiques industrials, generalment indiferents, adoptades durant la Restauració monàrquica (1875-1923), un sistema polític centralista, retrògrad i repressiu. Dominat majoritàriament per l'elit agrària, l'Estat centralista mantenia invariablement les distàncies, quan no hi era directament hostil, amb el procés de modernització que s'esdevenia sobretot a la perifèria de l'Estat.⁹ Les autoritats de la Restauració, mancades tant dels recursos econòmics com de la voluntat política necessària per guiar el procés d'urbanització/industrialització, van respondre a les demandes de reforma que emanaven de les noves classes socials associades amb la modernització capitalista amb una barreja d'engany electoralista, centralisme sufocant i repressió física. No obstant, el govern de Madrid va poder oferir a la burgesia catalana un cert grau d'estabilitat, si més no durant els primers anys de la Restauració, quan la majoria dels patrons de Barcelona van acceptar acríticament l'hegemonia de l'Estat centralista, i un bon grapat van actuar com a representants locals dels partits Conservador i Liberal espanyols, els «partits dinàstics» que s'alternaven en el poder a Madrid.¹⁰ Però l'aliança entre l'empresariat català i la classe política de la Restauració va acabar abruptament després del que es coneix com el «Desastre de 1898», quan Espanya va perdre les seves últimes colònies a ultramar —Cuba, les Filipines i Puerto Rico. Per als industrials barcelonins, allò era un desastre econòmic, ja que significava el final del seu accés als lucratiu mercats protegits d'ultramar. Per a un nombre creixent de patrons, la incapacitat de l'Estat espanyol de trobar un nou «terreny adobat» per a les exportacions catalanes —i l'absència de qualsevol política industrial coherent *per se*— augmentava la sensació d'aïllament respecte a un estat central distant al qual s'acusava

cada cop més d'afavorir els terratinents improductius del sud en detriment dels interessos econòmics dels capitalistes moderns. Aquests sentiments van cristal·litzar al voltant del projecte nacionalista burgès de la Lliga Regionalista. Fundada l'any 1901, la Lliga va ser el primer partit polític burgès modern d'Espanya, i el seu nou estil de política populista de masses va establir una àmplia base de classe mitjana que ràpidament va posar fi al poder —si més no a Catalunya— de les maquinàries polítiques clientelistes que fins aquell moment havien viscut endollades a l'Estat central corrupte.¹¹ En el context del sistema de la Restauració, la Lliga va ser una força modernitzadora, en el sentit que aspirava a mobilitzar l'opinió pública al voltant dels seus plans per deixar enrere l'Estat central retrògrad i crear una autoritat autònoma capaç de reflectir les necessitats industrials de Catalunya. D'aquesta manera, la Lliga esperava donar un nou enfocament per a les energies urbanitzadores burgeses i convertir Barcelona en una ciutat de capital. Segons *La Veu de Catalunya*, l'òrgan de premsa de la Lliga:

*Barcelona és, per a nosaltres, una ciutat extraordinària, una ciutat sense rival, la ciutat per excel·lència, la capital, la ciutat completa, el punt d'irradiació de tots els corrents de la vida nacional, siguin econòmics o polítics, l'òrgan fonamental de la gent... cor i base de la raça.*¹²

Barcelona s'havia de convertir en «una ciutat immensa», «una gran ciutat europea», «la París del sud», «la ciutat ideal» amb «una unitat orgànica» en la qual les diferències de classe quedarien submergides en una lluita nacionalista compartida. Per a Enric Prat de la Riba, el principal teòric del catalanisme burgès,

⁹ Respecte a la crisi de la Restauració monàrquica, vegeu Manuel Tuñón de Lara et al.: *Revolución burguesa, oligarquía y constitucionalismo (1834-1923)*, Barcelona, 1981.

¹⁰ No obstant, cal destacar que els fonaments de l'Estat de la Restauració sempre van ser febles a Catalunya. Vegeu Antoni Jutglar: *Historia crítica de la burguesía en Cataluña*, Labor, Barcelona, 1984, p. 275-279.

¹¹ Isidre Molas: *Lliga Catalana. Un estudi d'estasiologia*, Edicions 62, Barcelona, 1972, 2 v.

¹² *La Veu de Catalunya* (en endavant *Veu*), 18 de febrer de 1905.

Barcelona podria esdevenir aleshores «una ciutat imperial».¹³ Aquest culte d'una «Gran Barcelona» va rebre el suport dels intel·lectuals orgànics del nacionalisme burgès, escriptors com Eugeni d'Ors i Gabriel Alomar, que idealitzaven la ciutat en els seus somnis d'una «Catalunya-ciutat», amb Barcelona al centre d'una regió totalment urbanitzada i industrialitzada. Agafant-se a la visió utòpica de Cerdà de la urbanització com a força integradora i civilitzadora que anul·laria el conflicte social, aquests pensadors estaven fascinats per la perspectiva de l'expansió urbana i industrial, sense tenir gaire en compte el que implicava el creixement de la ciutat pel que fa a la fragmentació i el conflicte socials.¹⁴ Ben al contrari: invocaven ideals universals per afirmar que el desenvolupament urbà establiria noves llibertats polítiques.¹⁵ Aquestes visions agradaven a les elits econòmiques i polítiques, més pragmàtiques i prosaïques, que percebien la ciutat com una mesura física i material de l'ordre industrial i del seu propi poder econòmic, cultural i social. Ras i curt, els capitalistes barcelonins representats per la Lliga imaginaven la ciutat (i Catalunya) com a espai burgès, lliure dels residus feudals i agraris «espanyols», un objectiu que explica que advoquessin per una expansió econòmica i urbana totals.

Quan, després de les eleccions locals de 1901, els partits dinàstics van perdre el control polític de la ciutat, la Lliga va tenir l'oportunitat de mobilitzar recursos municipals al servei d'un programa d'urbanisme burgès, també perquè l'altra principal força política antidinàstica de l'època, el demagògic i populista Partit Republicà Radical (conegut popularment com els Radicals), també defensava un projecte urbà reformista. Tot i les diferències polítiques formals, que van ocasionar una rivalitat sovint ferotge entre la Lliga conservadora i catalanista i els radicals centralistes, tots dos partits

pretenien utilitzar les institucions locals per promoure el creixement urbà, que era identificat generalment amb el progrés social.¹⁶ En conseqüència, a partir del tombant de segle es van redactar els plans per a la construcció de la Via Laietana, una llarga avinguda comercial d'estil nord-americà que es va construir al damunt de les ruïnes d'alguns dels carrers més decrepits del centre de la ciutat i que facilitava en gran manera els moviments de capital i el comerç, alhora que proporcionava espai per a oficines per a molts dels industrials, institucions financeres i associacions empresarials de la ciutat.¹⁷ La reforma urbana es va accelerar durant l'època de la Mancomunitat (1913-1925), una autoritat catalana concedida pel govern central que, tot i que lluny de ser autònoma, va portar millores considerables en les infraestructures de transport urbà de Barcelona i de Catalunya i, simultàniament, va millorar el moviment de capitals i de mercaderies.¹⁸ Tanmateix, les esperances que aquest assaig d'administració autònoma pogués fomentar una nova hegemonia política burgesa gràcies a la transformació planificada de la vida urbana se'n van anar en orris per culpa de l'esperit centralista que va dominar la vida oficial durant la Restauració. El poder fiscal limitat de les institucions locals va fer que els avantprojectes per a la transformació de la morfologia urbana de Barcelona previstos pels urbanistes burgesos quedessin en un calaix.¹⁹ En lloc d'això, l'espai urbà va ser reorganitzat per les forces de mercat d'una manera generalment caòtica i mancada de planificació, principalment durant el frenesí especulatiu que va precedir les exposicions universals de 1888 i 1929²⁰ i durant la Primera Guerra

¹³ Vegeu *Veu*, 18 de gener de 1902, 8 de setembre i 11 d'octubre de 1905, 18 de febrer de 1906, 1 de març i 26 d'abril de 1914. Per a la visió de Prat de la Riba, vegeu *Veu*, 24 d'abril de 1909.

¹⁴ Martí Peran et al.: *Noucentisme i ciutat*, Electa, Barcelona, 1994.

¹⁵ *Veu*, 11 d'octubre de 1905.

¹⁶ Vegeu Joan Culla i Clarà: *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Curial, Barcelona, 1986.

¹⁷ *Veu*, 17 de març de 1902.

¹⁸ *Veu*, 11 de desembre de 1908.

¹⁹ Josep Grau: «Vers la "Ciutat immensa": l'acció municipalista de la Mancomunitat de Catalunya, 1914-1923» a Joan Roca Albert: *El municipi de Barcelona i els combats pel govern de la ciutat*, Proa, Barcelona, 1997, p. 213-220.

²⁰ El període 1876-1888 ha estat descrit com una època de «febre d'or».

Mundial, quan els patrons catalans van aprofitar la neutralitat espanyola i la desorganització de l'*statu quo* comercial internacional per comerciar amb tots dos bàndols en conflicte.²¹ Així, en el període posterior a la dècada de 1930, l'acceleració del desenvolupament industrial i la diversificació econòmica van convertir Barcelona en un centre comercial global: l'interior industrial de la ciutat es va anar consolidant a mesura que moltes empreses més antigues es reubicaven a nous tallers més grans a la creixent perifèria urbana; el transport urbà i les infraestructures energètiques també es van modernitzar en consonància amb aquesta ampliació urbana.²²

Malgrat tot, seria un error exagerar la força o l'estabilitat del capitalisme català. Després del «Desastre» i la consegüent crisi econòmica, es van fer ben paleses un seguit de mancances: la capitalització insuficient i la rendibilitat limitada històriques de la indústria; la naturalesa de relativament petita escala de la producció, que també va determinar el desenvolupament d'indústries més noves, com ara la metal·lúrgia i el transport;²³

Citant Walter Benjamin, les exposicions eren «llocs de peregrinació per al fetitxisme del consum» (*Charles Baudelaire. A Lyric Poet in the Era of High Capitalism*, Verso, Londres, 1973, p. 165).

²¹ El novel·lista Josep Maria de Sagarra va reflectir el fet que la Primera Guerra Mundial «va marcar el final del segle XIX a Barcelona» (*Memòries*, Edicions 62, Barcelona, 1981, vol. 2, p. 290).

²² Ignasi Solà-Morales: «L'Exposició Internacional de Barcelona (1914-1929) com a instrument de política urbana», *Recerques*, 6, 1976, p. 137-145; Mercè Tatjer Mir: «Els barris obrers del centre històric de Barcelona», a Josep Lluís Oyón (ed.): *Vida obrera en la Barcelona de entreguerras*, Barcelona, 1998, p. 28.

²³ Hi havia una miriada de petits tallers repartits per tota la ciutat. L'any 1927, aproximadament el 50 % de la mà d'obra treballava en empreses de petita escala (Pere Gabriel: «La Barcelona obrera y proletaria», a Alejandro Sánchez (ed.): *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Alianza, Madrid, 1994, p. 104). L'any 1931, el capital mitjà per empresa a Catalunya era d'1,17 milions de pessetes, menys de la meitat que la mitjana del País Basc (3,6 milions de pessetes). Alberto Balcels: *Crisis económica y agitación social en Cataluña (1930-1936)*, Ariel, Barcelona, 1971, p. 162, n. 14.

la fragilitat de les institucions financeres del país; la poca competitivitat internacional de les exportacions; el domini del capital estranger a les indústries més avançades; i el limitat mercat interior dins d'un context de desenvolupament combinat i desigual.²⁴ Tots aquests trets van tenir un impacte durador en el desenvolupament del capitalisme, de manera que tot i que l'Exposició de 1929 va permetre l'emergència de diverses plantes a gran escala, la indústria tèxtil, una indústria associada amb el naixement del capitalisme, va continuar sent la que més feina donava a la ciutat.

No obstant, no hi va haver aquesta mena de barreres per al creixement de la població urbana. Entre els anys 1850 i 1900, a mesura que els límits de la ciutat s'ampliaven amb l'annexió i industrialització de pobles anteriorment independents com ara Gràcia, Sants i Sant Martí, la població va créixer més d'un 300 %, i encara es va tornar a doblar entre 1900 i 1930.²⁵ L'any 1930, Barcelona era la ciutat més poblada de l'Estat espanyol i membre del grup selecte de ciutats europees milionàries.²⁶ Tanmateix, i atès el baix índex de natalitat entre la població autòctona i la tendència dels treballadors locals de buscar les millors feines, hi havia una escassetat enorme de mà d'obra barata i no qualificada que ocupés una posició de primera línia en l'economia industrial urbana. Per augmentar l'oferta de mà d'obra, els patrons van promoure l'emigració entre els desposseïts de l'Espanya rural, estimulants un èxode d'immigrants econòmics

---

²⁴ Jutglar, *Historia*, p. 319-340.

²⁵ Carme Massana: *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'Àrea de Barcelona (1901-1939)*, Curial, Barcelona, 1985, p. 20-21, 120-129.

²⁶ Durant els anys vint del segle passat, la població dels barris de classe obrera com ara Sants, Sant Martí i Sant Andreu va créixer més d'un 30, un 40 i un 45 %, respectivament, i l'any 1930 els principals barris industrials de Barcelona tenien més habitants que moltes grans ciutats espanyoles (A. Cabré i I. Pujades: «La població de Barcelona i el seu entorn al segle XX», *L'Avenç*, 88, 1985, p. 33-37).

afamats de les regions agràries deprimides, que van arribar a la «Califòrnia catalana» a borbolls.²⁷ La dècada de 1880 va arribar la primera gran onada de treballadors immigrants de les províncies catalanes i de les veïnes Aragó i València, però als anys vint del segle passat, en el que ha estat l'onada migratòria més gran de la història de la ciutat, va arribar un exèrcit de treballadors sense terra procedents de Múrcia i Andalusia. Tot i que els immigrants duïen a terme invariablement les feines més baixes i mal remunerades, la creença que Barcelona oferia una possible escapatòria de l'atur estructural d'un sistema agrícola de subsistència bastava per garantir un flux regular de refugiats econòmics, i cap a finals dels anys vint, prop del 35 % de la població urbana era no catalana.²⁸

El creixement de la ciutat va culminar en una profunda crisi urbana. Malgrat que totes les ciutats capitalistes que s'expandeixen ràpidament mostren senyals d'aquesta mena de crisis,²⁹ la naturalesa i l'escala d'aquesta va estar determinada per un seguit de factors econòmics i polítics locals. En l'aspecte econòmic, hem de mencionar novament el desenvolupament desigual a Espanya. En poques paraules, el sistema agrari antiquat del sud i els marges de benefici escassos de la indústria catalana constituïen una base inadequada per fundar un estat del benestar modern. Això va donar com a resultat el que Ignasi Terrades ha descrit com a Estat «absent»: una autoritat estructuralment incapaç de solucionar els problemes socials engendrats per la

urbanització i la industrialització amb la provisió de serveis socials col·lectius en educació, sanitat i benestar.³⁰ En termes polítics, la mentalitat autoritària dominant dins de l'aparell de l'Estat central, combinada amb el suport polític que oferien els Radicals i la Lliga a les elits urbanes de Barcelona, va tendir a neutralitzar els impulsos reformistes. A més a més, la corrupció municipal impedia el desplegament efectiu dels limitats fons disponibles per a les institucions estatals locals, cosa que agreujava la crisi de l'administració de la ciutat.³¹ Sovint, les autoritats de la Restauració recorrien a la reaccionària Església catòlica per proporcionar un nivell bàsic de serveis públics en àrees que, a la resta d'Europa, començaven a estar sota la tutela de l'Estat.³² L'educació n'és un exemple perfecte. Les escoles de l'Església feien servir la violència i la por amb l'objectiu d'inculcar l'obediència i el respecte en els nens de classe treballadora. La magnitud dels càstigs i humiliacions que s'infligien

²⁷ José Peirats: *Figuras del movimiento libertario español*, Picazo, Barcelona, 1978, p. 89; Josep M. Ainaud de Lasarte et al.: *Barcelona contemporánea 1856-1899*, CCCB/Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona Barcelona, 1996, p. 38-39.

²⁸ Josep Antoni Vandellós: *La immigració a Catalunya*, Fundació Patxot/Servei Central d'Estadística, Barcelona, 1935; Josep Termes: *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Empúries, Barcelona, 1984.

²⁹ Manuel Castells: *The Urban Question. A Marxist Approach*, Edward Arnold, Londres, 1977, p. 146.

³⁰ Ignasi Terrades: «Towards a comparative approach to the study of industrial and urban politics: the case of Spain», a M. Harloe (ed.): *New Perspectives in Urban Change and Conflict*, Heinemann Educational Books, Londres, 1981, p. 179. Una epidèmia de pesta bubònica al barri de Can Tunis l'any 1905, que va provocar 23 morts, va posar en evidència la manca de xarxes de benestar urbà (Jaume Fabre i Josep Maria Huertas: *Tots els barris de Barcelona*, Edicions 62, Barcelona, 1976, vol. 4, p. 201-202; J. Busquets: *Barcelona. Evolución urbanística de una capital compacta*, Editorial Maphre, Madrid, 1992, p. 216). Vegeu també Alberto Carsi: *El abastecimiento de aguas de Barcelona*, Inglada & Comp., Barcelona, 1911, i P. García Fària: *Insalubridad en las viviendas de Barcelona*, J. Balmas Planas, Barcelona, 1890.

³¹ Malgrat els esfereïdors nivells de tifus a Barcelona, diverses millores planificades en l'abastiment d'aigua de la ciutat van quedar en no res per culpa de la corrupció (Eduard Masjuan: *La ecología humana en el anarquismo ibérico*, Icaria, Barcelona, 2000, p. 66-80).

³² Per exemple, les monges i els capellans feien d'infermeres als hospitals i de mestres a les escoles. Al clergat també se li confiava la gestió d'institucions com ara orfenats, reformatoris, hospitals psiquiàtrics i asils d'ancians. En totes aquestes institucions, l'Església hi jugava un paper molt abusiu i repressiu, castigant especialment els no creients i els ateus.

als infants era tan gran que un antic alumne les va qualificar d'«escoles-presó».³³

Les limitacions en les prestacions socials es feien evidents, amb una cruesa especial, en l'absència d'habitatges públics per a la classe obrera. Tot i que la Llei de cases barates de 1911 instava les autoritats municipals a col·laborar amb el capital privat per proporcionar allotjament amb lloguers barats, l'any 1921 només s'havien construït cases per a 540 famílies.³⁴ En part, això es pot explicar per la creixent influència política de Joan Pich i Pon, el líder dels Radicals que va assolir l'alcaldia durant aquest període.³⁵ Pich i Pon —que era el màxim ideòleg de la COPUB (Cambra Oficial de la Propietat Urbana de Barcelona), la principal organització de defensa dels propietaris de la ciutat— va utilitzar la seva considerable influència política per defensar els interessos dels propietaris privats i es va oposar aferrissadament a qualsevol reforma que amenacés els seus beneficis. Encara va ser més crucial la fragmentació de les infracapitalitzades empreses constructores de Barcelona, que, com que estaven dividides en una sèrie de petites empreses, no van poder cobrir més de les dues tercers parts de la demanda total del mercat de l'habitatge després de la Primera Guerra Mundial.³⁶

Com a conseqüència, l'explotació dels llogaters de classe treballadora va créixer enormement. Segons Nick Rider, els propietaris es van dedicar «a l'especulació constant i a cobrar uns

lloguers excessius pels habitatges de classe obrera», amb un augment dels lloguers entre un 50 i un 150% només durant la dècada de 1920.³⁷ Per acabar-ho d'adobar, aquests augments es van produir durant una època en què l'estoc d'habitatges existent s'estava subdividint exageradament: l'any 1930 a Barcelona hi havia més de 100.000 sotsarrendataris, ja que pisos construïts originàriament per a una sola família s'havien convertit en «ruscs» que de vegades n'allotjaven fins a vuit. El problema de la subdivisió era particularment endèmic en els ja superpoblats blocs de pisos del Raval, la zona més edificada de la Ciutat Vella: l'any 1930, el nombre d'habitants per edifici era el doble de la mitjana de la ciutat, mentre que la densitat de població era gairebé deu vegades més gran.³⁸ Com que en alguns pisos moltes famílies compartien un mateix lavabo, la situació sanitària era pèssima, i malalties com ara el glaucoma, la febre tifoide, el còlera, la meningitis, la tuberculosi i fins i tot la pesta bubònica eren molt comunes.³⁹ Malgrat la degradació de les condicions d'allotjament, els immigrants econòmics continuaven arribant en unió al Raval a la recerca d'habitatges barats, la qual cosa afavoria que la superpoblació augmentés sense control.⁴⁰ Els sensellar també

³³ E. Salut: *Vivers de revolucionaris. Apunts històrics del Districte Cinquè*, Llibreria Catalonia, Barcelona, 1938, p. 26. (hi ha una edició recent a càrrec a la col·lecció Històries del Raval d'El Lokal, Barcelona, 2019).

³⁴ Jaume Aiguader: «La solució de la casa higiènica i a bon preu», *Ateneu Enciclopèdic Popular Noticiari*, 17, 1922, p. 67.

³⁵ Nick Rider: «Anarchism, urbanization and social conflict in Barcelona, 1900-1932», tesi doctoral no publicada, Universitat de Lancaster, 1987, p. 99-100.

³⁶ *Ibid.*, p. 113-217; Xavier Tafunell: «La construcción en Barcelona, 1860-1935: continuidad y cambio», a José Luís García Delgado (ed.): *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares, Siglo XXI*, Madrid, 1992, p. 5-9, n. 10.

³⁷ Nick Rider: «Anarquisme i lluita popular: la vaga dels lloguers de 1931», *L'Avenç*, 89, 1986, p. 8; i «Anarchism», p. 22.

³⁸ La població del Raval va augmentar de 192.828 habitants l'any 1900 a 230.107 el 1930: Tatjer, «Els barris obrers...», p. 16.

³⁹ Hi va haver sis epidèmies de pesta bubònica entre 1919 i 1930. Els obrers de Barcelona també tenien 38 vegades més probabilitats d'agafar el tifus que els de Londres: Lluís Claramunt i Furest: *La pesta en el pla de Barcelona*, Imp. «La Ibèrica», Barcelona, 1933, p. 6-8, i *La lluita contra la febre tifoidea a Catalunya*, Imp. «La Ibèrica» Barcelona, 1933, p. 189-206; Víctor Alba i Marià Casasús: *Diàlegs a Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1990, p. 15; Rider, «Anarquisme», p. 152.

⁴⁰ Rider, «Anarquisme», p. 8; Lluís Claramunt: *Problemes d'urbanisme*, Imp. «La Ibèrica», Barcelona, 1934, p. 14-18; Massana, *Indústria*, p. 22, 126-130; Jaume Aiguader: *El problema de l'habitatge obrer a Barcelona*, Imp. «La Ibèrica», Barcelona, 1932, p. 14; *Solidaridad Obrera* (en endavant SO), 14 de maig de 1931.

eren abundants al barri, sobretot entre els treballadors solters i no qualificats, mancats de recursos per permetre's una residència permanent. Segons les condicions meteorològiques i les perspectives d'una feina eventual, els sensellar podien dormir al ras o llogar habitacions barates a les pensions o «cases de dormir», on es podien llogar els llits per dies o per hores.⁴¹ En alguns dels establiments més rudimentaris els obrers pagaven per dormir drets, repenjats en una corda suspesa en una gran habitació comunitària. Aquestes opcions de baix preu supost eren abundants al Raval, especialment a prop de la zona del port.⁴²

Malgrat tot, l'exemple més evident de la crisi de l'habitatge i la gestió urbanística va ser l'expansió del barraquisme.⁴³ En contrast amb els campaments il·legals als afores de ciutats com ara Johannesburg i Rio de Janeiro a finals del segle xx, com que la majoria dels terrenys a Barcelona eren de propietat privada, les barraques de la ciutat van ser construïdes per propietaris que treien profit de la crisi de l'habitatge i cobraven als immigrants acabats d'arribar un dipòsit i un lloguer per viure-hi.⁴⁴ Aquestes barraques, construïdes de materials diversos

que podien incloure cartró, ferralla i residus domèstics, solien consistir en una habitació gran on dormien tots els membres de la família. Mancades de qualsevol comoditat bàsica com ara lavabos, electricitat i aigua, les barraques eren estructures molt inestables, vulnerables a la calor i la pluja extremes, i de vegades s'esfondraven per les inclemències del temps. Tot i això, els habitants de les barraques no necessàriament ocupaven una posició marginal dins del mercat laboral —les primeres barraques es van construir a la dècada de 1880 a la platja pública del Poblenou, aleshores centre de la indústria barcelonina, per allotjar-hi els treballadors immigrants.⁴⁵ Les barraques eren, per tant, un complement vital per a l'economia urbana, producte del funcionament «normal» del mercat de l'habitatge i l'economia capitalista local, tots dos organitzats per augmentar les fortunes econòmiques de l'elit industrial i la classe propietària. D'aquesta manera, l'augment constant del nombre de barraques al llarg de la dècada de 1920 va inspirar els crítics socialistes a posar a Barcelona el malnom de «barra-còpolis».⁴⁶

⁴¹ Hi havia una pensió de mala mort que era coneguda com «els tres vuits» pel nombre de torns diaris als llits (Rafael Vidiella: *Los de ayer*, Nuestro Pueblo, Barcelona, 1938, p. 33).

⁴² Manuel Gil Maestre: *La criminalidad en Barcelona y en las grandes poblaciones*, Nabu Press, Barcelona, 1886, p. 147-157; Paco Villar: *Historia y leyenda del Barrio Chino (1900-1992). Crónica y documentos de los bajos fondos de Barcelona*, La Campana, Barcelona, 1996, p. 37-41; Busquets, *Barcelona*, p. 213; Tatjer, «Els barris obrers...», p. 29.

⁴³ Com que al Raval no hi havia terrenys disponibles per a la construcció, les barraques es construïen als terrats de les cases pobres (Jaume Artigues, Francesc Mas i Xavier Sunyol: *El Raval. Història d'un barri servidor d'una ciutat*, Associació de Veïns del Districte Vè, Barcelona, 1980, p. 53-54).

⁴⁴ Durant la dècada de 1920, quan el salari mitjà mensual per a un treballador no qualificat era de 130-150 pessetes, el lloguer mensual d'una barraca de 25 metres quadrats podia costar entre 15 i 75 pessetes.

⁴⁵ S'ha afirmat que els barraquistes formaven «grups socials pertanyents al lumpenproletariat i als sectors menys qualificats del proletariat» (Teresa García Castro de la Peña: «Barrios barceloneses de la dictadura de Primo de Rivera», *Revista de Geografía*, 7 [1-2], 1974, p. 83). Malauradament, a banda de no definir què vol dir amb el terme *lumpenproletariat*, García també reconeix que «en la seva majoria, [els barraquistes] eren treballadors empleats com a mà d'obra no qualificada». A més, segons les xifres que cita el mateix autor (p. 82-83), a principis dels anys vint, un 49 % dels barraquistes eren catalans, i un 28 % nascuts a Barcelona. Això sembla suggerir, per tant, que els barraquistes no eren immigrants marginals desclassats, sinó treballadors autòctons que havien quedat sense llar per l'escassetat d'habitatges.

⁴⁶ Vegeu la sèrie d'articles a *Justicia Social* (en endavant *JS*) entre el 24 de novembre de 1923 i el 23 d'agost de 1924. No hi ha estadístiques exactes pel que fa a la quantitat total de barraques, i les xifres de la taula 1.1 només són una indicació general.

Figura 1.1 | Reparacions al sostre d'una barraca. Poblenou, cap al 1930 (Font: Arxiu de L'Avenç)

L'única iniciativa pública d'habitatge significativa a Barcelona prèvia als anys trenta —la construcció de 2.200 cases barates, que es van construir per a «gent humil»— subratllava el feble reformisme de les autoritats locals.⁴⁷ En cap cas les cases barates

Taula 1.1 Quantitat de barraques i barraquistes a Barcelona. 1914-1927

Any	Quantitat de barraques	Quantitat de barraquistes
1914	1.218	4.950
1922	3.859	19.984
1924	desconegut	25.000
1927	6.000	desconegut

L'any 1929, durant l'apogeu del barraquisme previ a l'Exposició, es calcula que hi havia 6.478 barraques només a Montjuïc. Xifres de Jose Luís Oyón: «Las segundas periferias, 1918-1936: una geografía preliminar», a Oyón (ed.), p. 62, n. 15; Massana, *Indústria*, p. 405; C. Massana i Francesc Roca: «Vicis privats, iniciativa pública. Barcelona 1901-39», *L'Avenç*, 88, 1985, p. 41; Fabre i Huertas, *Barris*, vol. 4, p. 159.

⁴⁷ Màrius Domingo i Ferran Sagarra: *Barcelona: les Cases Barates*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1999.

van significar un reconeixement tardà per part de les autoritats municipals de la necessitat de coordinar el procés d'urbanització i resoldre la crisi urbana: el nombre de cases planificades no podria cobrir de cap manera l'autèntica demanda d'habitatge. Com el Pla Cerdà anteriorment, el projecte de les cases barates també va quedar soscavat per l'especulació de la propietat i la corrupció, centrades en el Patronat de l'Habitació, responsable d'implementar i administrar la reforma de l'habitatge. Una trepa dins del Patronat va crear una empresa constructora que, gens sorprenentment, va guanyar el contracte per construir els sis grups projectats de cases barates. Després de molta malversació i tripijocs, el programa de construcció va tenir una fi prematura i només es van construir quatre dels sis grups de cases projectats.⁴⁸

A la pràctica, la iniciativa de les cases barates va ser un programa cosmètic d'eliminació de barraques, com ja s'havia vist al 1900 amb la construcció de la Via Laietana, part d'una estratègia conscient de les autoritats de la ciutat per empènyer els obrers cap als afores.⁴⁹ L'objectiu immediat de les cases barates era la demolició de les barraques de Montjuïc, que espatllaven la vista dels luxosos palaus que acollien l'Exposició de 1929. Mentre d'una banda es finançava amb enormes quantitats de diners públics i privats la construcció d'hotels per rebre turistes benestants d'arreu del món, les cases barates es construïen amb materials barats en erms de la perifèria semiurbana de la ciutat. El desig imperiós de crear la màxima quantitat d'unitats d'habitatge al mínim cost possible va implicar que les noves cases no deixessin de ser poc més que barraques mal construïdes. El nom «cases barates» tampoc era un nom gaire correcte: ni eren «barates» (els lloguers eren més o menys comparables amb els del sector privat), ni era gaire creïble anomenar «cases» aquests habitatges construïts a correccuita.⁵⁰ A

⁴⁸ García, «Barrios», p. 84; Fabre i Huertas, *Barris*, vol. 5, p. 158-159.

⁴⁹ Vegeu López, *Un verano...*, pàssim.

⁵⁰ Un treballador immigrant va afirmar que les cases barates «es podrien descriure com a barraques» (entrevista amb «Juan», novembre de 1997).

Figura 1.2 | Vista aèria de les cases barates a prop del barri de Can Tunis (Font: Arxiu Fotogràfic de Barcelona (AFB))

més, les prestacions socials i el teixit urbà d'aquests nous projectes d'habitatge eren deficients: hi havia poques comoditats i serveis, o cap, com ara escoles i botigues, i com que les cases barates estaven ubicades fora del sistema de transport metropolità, calia afegir-hi un cost social ocult, atès que els seus habitants es veien obligats a caminar llargues distàncies per arribar fins a les línies de tramvia o autobús per poder anar a treballar o a comprar.⁵¹

Les cases barates ens ofereixen un exemple interessant de com una «reforma» de l'habitatge es pot concebre amb finalitats obertament repressives. És indubtable que les qüestions de seguretat van entrar en joc a l'hora de dissenyar aquests projectes d'habitatge tan calculadament estructurats. Les cases barates, amb els seus murs perimetrals i organitzades en fileres uniformes en les quals els habitants podien ser fàcilment aïllats i controlats, des de l'aire recorden un quarter militar o un camp

⁵¹ García, «Barrios», p. 84; Rider, «Anarquisme», p. 197; S. Cánovas Cervantes: *Apuntes históricos de «Solidaridad Obrera». Proceso histórico de la revolución española*, CRT, Barcelona, 1937, p. 233; Massana i Roca, «Vici...», p. 40; *L'Opinió*, 8 de maig de 1932; *SO*, 9 de maig de 1931.

de presoners.⁵² Separades de Barcelona per un cordó sanitari de camps de conreu, representaven, per dir-ho en la terminologia de Foucault, una nova fase en «l'ordre disciplinari»; com en el projecte de Hausmann a París, l'objectiu en aquest cas era el tancament de l'espai i el control social preventiu: una part de les «classes perilloses» quedava desterrada del centre de la ciutat i era reubicada i exclosa socialment i espacialment en una zona molt circumscrita dels afores de la ciutat, on constituïa un perill menor per a l'ordre urbà i podia ser neutralitzada més fàcilment per les forces repressives. En un grup de cases barates es va construir una comissaria de policia dins del complex d'habitatges, mentre que un altre grup es va construir al costat dels quarters de l'exèrcit a Sant Andreu.⁵³

El projecte de les cases barates il·lustra fins a quin punt el desenvolupament urbà és un reflex de la societat. La subordinació del creixement de Barcelona als interessos privats va resultar en la «urbanització de la injustícia», ja que les desigualtats radicals i les divisions de classe característiques del capitalisme modern es van concretar en l'entorn construït.⁵⁴ En altres paraules, tot i la retòrica altisonant de les elits urbanes i el seu èmfasi en el progrés i la igualtat ciutadana, Barcelona no es va organitzar per al benefici de tots els seus habitants, sinó que els principals beneficiaris del procés d'urbanització van ser els interessos privats —molts dels quals estaven representats políticament per la Lliga i els Radicals—, que van treure profit del clientelisme municipal, l'especulació frenètica dels terrenys i la inflació dels lloguers. A la pràctica, com que la política local estava totalment dominada per una coalició dels sectors comercial, industrial i empresarial de la ciutat, les autoritats gairebé no imposaven cap regulació als propietaris: la legislació que protegia els drets dels llogaters sovint

⁵² *L'Opinió*, 8 de maig de 1932.

⁵³ García, «Barrios», p. 84.

⁵⁴ Andy Merrifield i Erik Swyngedouw (ed.): *The Urbanization of Injustice*, New York University Press, Londres, 1996.

no s'arribava a implementar, i els propietaris gaudien de màniga ampla en el sector immobiliari i sovint se saltaven la llei impune-ment.⁵⁵

La urbanització de la perifèria, dirigida pel mercat, va fracassar a l'hora d'estimular una nova unitat ciutadana. De fet, en termes socials es va produir un procés de bifurcació urbana segons el qual les divisions de classe quedaven inscrites en l'espai. I així, cap a finals dels anys vint, la ciutat estava efectivament dividida en dues, una tendència manifesta en la clara polaritat entre l'opulència i la riquesa dels barris burgesos i la misèria i pobresa de les barraques, les cases barates i els barris proletaritzats com el Raval, espais on la prosperitat promoguda per les exposicions universals pràcticament no es va notar.⁵⁶ Les famílies burgeses havien anat abandonant ininterrompudament la Ciutat Vella des del 1880, i les seves antigues residències s'havien anat subdividint en múltiples habitatges per als immigrants econòmics i les seves famílies.⁵⁷ La burgesia, mentrestant, es movia cap a l'oest, cap a l'Eixample, particularment a les seves dues avingudes principals, el passeig de Gràcia i la rambla de Catalunya, assegurant d'aquesta manera que la zona no tingués res a veure amb el barri interclassista que havia somiat Cerdà.⁵⁸ Amb el temps, la ruta migratòria de la burgesia dins de la ciutat es va ampliar encara més cap a l'oest, cap als barris veïns de Sant Gervasi, les Tres Torres, la Bonanova i, cada cop més, Sarrià i Pedralbes.⁵⁹ Que la segregació de classes per zones va ser

sempre una tendència, més que no pas un procés de segmentació urbana hermètica, es pot veure en la presència de minories significatives de proletaris en algunes zones burgeses. El procés general cap a la segregació urbana era tanmateix irreversible: capitalistes i proletaris es concentraven cada vegada més en barris diferents i l'espai de la ciutat es va anar dividint gradualment.⁶⁰

1.2 La distopia burgesa i els pànics morals

Barcelona encaixava amb el model de Manuel Castells de «ciutat salvatge», un model caòtic i «cru» de mercat lliure, un espai en el qual les tensions socials eren nues i explosives.⁶¹ A mesura que les elits locals en prenien consciència, les visions utòpiques d'una *polis* civilitzada i unificada van ser eclipsades per malsons distòpics d'una ciutat incontrolable i violenta.⁶² La confiança burgesa en la ciutat va tremolar per primer cop per un seguit de bombes terroristes a la dècada de 1890.⁶³ A partir d'aquell moment, els capitalistes van ser presos de l'angoixa que les «classes criminals» traspasessin els límits de la ciutat disciplinària. Aquesta sensació es va agreujar amb les vagues generals de 1902 i 1909, que en tots dos casos van comportar que s'alcessin barricades, i la segona va culminar en una insurrecció

⁵⁵ Cèlia Canyellas i Rosa Toran: «L'Ajuntament de Barcelona i el règim restauracionista (1875-1901)», *L'Avenç*, 116, 1988, p. 9-15. L'any 1928, el 3,5% dels propietaris més rics de Barcelona controlaven més del 50-60% dels habitatges de la ciutat (Massana, *Indústria*, p. 7, 176-184).

⁵⁶ Mercedes Vilanova: «Intransigència de classe, alfabetització i gènere. Les fronteres interiors de la societat de Barcelona, 1900-1975», a Joan Roca Albert (ed.): *L'articulació social...*, p. 71; López, *Un verano...*, p. 49-98.

⁵⁷ Tatjer, «Els barris obrers...», p. 14, 19.

⁵⁸ Tatjer, «Els barris obrers...», p. 18; Fabre i Huertas, *Barris*, vol. 5, p. 157-158.

⁵⁹ José Luís Oyón: «Obreros en la ciudad: líneas de un proyecto de inves-

tigación en historia urbana», *Historia Contemporánea*, 18, 1999, p. 317-345. Enfilats al damunt de la ciutat, Sarrià i Pedralbes eren els més aïllats d'aquests nuclis burgesos, «tan lluny de Barcelona com es pogués sense deixar de formar part de la ciutat» (Robert Hughes: *Barcelona*, Alfred a Knopf, Londres, 1992, p. 343 [en castellà: *Barcelona*, Anagrama, Madrid, 2015]).

⁶⁰ Jordi Estivill i Gustau Barbat: «L'anticlericalisme en la revolta popular del 1909», *L'Avenç*, 2, 1977, p. 32.

⁶¹ Castells, *Urban Question*, p. 169.

⁶² Chris Ealham: «Class and the city: spatial memories of pleasure and danger in Barcelona, 1914-23», *Oral History*, 29 (1), 2001, p. 33-47.

⁶³ Rafael Núñez Florencio: *El terrorismo anarquista, 1888-1909*, Siglo XXI, Madrid, 1983.

urbana a gran escala.⁶⁴ La imatge terrorífica dels carrers de la ciutat plens de barricades va infondre una por incalculable en els «homes de propietat»; quan els insurgents van prendre el control dels carrers laberíntics de la ciutat antiga l'any 1909, la proximitat destructiva de l'«enemic interior» als centres socials, financers i polítics burgesos es va fer evident. La revolta de 1909 va accelerar l'emigració dels «ciutadans honorables» cap a refugis segurs lluny del centre antic de la ciutat, fet que va augmentar la segregació urbana i va mostrar la preferència creixent de la burgesia per anar a viure als afores. A la dècada de 1910, per tant, qualsevol esperança que pogués quedar d'una utopia urbana havia estat eclipsada per visions distòpiques, atès que la consciència burgesa estava dominada pel terror al desordre urbà i el desig de pacificar i reconquerir una ciutat assetjada per un exèrcit de bàrbars proletaris. L'urbanisme progressista dels temps de Cerdà va donar lloc a una filosofia urbana explícitament repressiva i a la conversió d'una burgesia radicalitzada en militaristes de l'espai.⁶⁵

L'expressió pública més evident d'aquest canvi en la consciència de les elits va ser la proliferació dels pànics morals dins dels

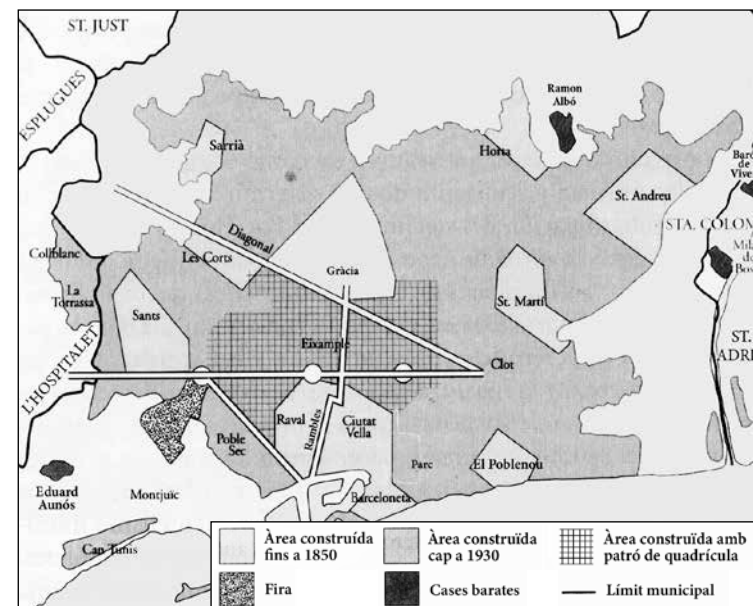

Figura 1.3 | Plànol de Barcelona cap al 1930 (Font: adaptat de David Goodway [ed.]: *For Anarchism: History, Theory, Practice*, Londres, 1989, p. 81)

cercles burgesos.⁶⁶ Aquests pànics morals aguditzaven cada vegada més les conseqüències nefastes de la vida a la ciutat, i identificaven una sèrie de grups «externs» que, segons s'afirmava, eren la causa dels «desordres» a la ciutat. Utilitzant diversos mitjans dins de la creixent esfera pública burgesa, incloent-hi la premsa, pamflets i articles científics i mèdics, en certa manera els pànics morals reflectien l'interès en augment per la vida social que a la llarga va donar peu a les disciplines acadèmiques de la sociologia i l'antropologia. Tot i que els pànics morals no eren un cos coherent o unificat de pensament —valoraven la moralitat per damunt de la

⁶⁴ López, *Un verano...*, p. 215-241; Joan Connelly Ullman: *The Tragic Week. A Study of Anticlericalism in Spain, 1875-1912*, Harvard University Press, Cambridge, 1968, p. 167-304; Joaquín Romero Maura: *La rosa de fuego. El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909*, Alianza, Madrid, 1989.

⁶⁵ Manuel Pérez Ledesma: «El miedo de los acomodados y la moral de los obreros», a Pilar Folguera (ed.): *Otras visiones de España*, Editorial Pablo Iglesias, Madrid, 1993, p. 27-64; *Veu*, 10 d'agost de 1905, 24 d'abril de 1909; Pere López Sánchez: «El desordre de l'ordre. Al·legats de la ciutat disciplinària en el somni de la Gran Barcelona», *Acàcia*, 3, 1993, p. 103. Aquest projecte conservador va quedar reflectit en l'obra de l'arquitecte més imaginatiu de la ciutat, Antoni Gaudí, un pensador força antidemocràtic que tenia lligams estrets amb els cercles burgesos. La Sagrada Família, la famosa església de Gaudí, es pot considerar una part d'un projecte per «cristianitzar» el proletariat ateu de Barcelona (Hughes, *Barcelona*, p. 474-475, 498).

⁶⁶ L'estudi clàssic dels pànics morals és S. Cohen: *Folk Devils and Moral Panics*, Routledge, Londres, 1972.

sociologia i presentaven una visió obscura i fragmentada de la realitat social que és de poc ús per als estudiosos tant de les pràctiques com de les motivacions dels grups «externs»— són de tota manera una postilla important sobre com veïen les elits l'evolució de la ciutat capitalista.

El primer aspecte clau de l'ansietat de les elits girava entorn del comportament dels obrers fora del lloc de treball. Arreu d'Europa van sorgir, a partir de 1880, nombroses iniciatives destinades a crear el treballador «modèlic», que amb un ús prudent del seu temps i el seu salari i un consum racional de la gamma creixent d'activitats d'oci a la ciutat, esdevindria un treballador obedient i eficient.⁶⁷ El somni del treballador «modèlic» obsessionava els comentaristes de tot l'espectre polític, des de la dreta catòlica fonamentalista i els filantrops burgesos conservadors fins als il·lustrats reformistes liberals. El resultat va ser un seguit de discursos que, tot i mostrar diversos graus de puritanisme i racionalisme positivista, tenien en comú la determinació de «moralitzar» la classe obrera transformant les seves normes i la seva cultura.⁶⁸ Hi havia en joc una visió maniquea que confrontava el «bon» treballador—respectable, abstemi, estalviador, amb «bons costums» que afavorien una vida familiar i laboral estable— amb la trepa d'alcohòlics i sifilítics sense llar que ja ni eren capaços de treballar.

Aquest discurs també mostrava una «geografia moral» que dividia el mapa de la ciutat en parts «bones» i «dolentes». Nous

termes com ara «els baixos fons» designaven llocs de «foscor», un erm moral imaginari en el qual abundaven els crims, els suïcidis i moltes altres depravacions comeses per una legió de «degenerats» amorals i asocials, descentrats o degradats pel remolí de la urbanització. A partir de la Primera Guerra Mundial, els comentaristes de les elits situaven els «baixos fons» a l'àrea al voltant del Raval, que es va rebatejar com a Barri Xino, com el centre empobrit de Los Angeles.⁶⁹ El Raval, que havia sofert un declivi econòmic després de la destrucció de les antigues muralles de la ciutat i la reubicació de la indústria a la perifèria urbana, va reconvertir els seus edificis industrials buits en bars, cabarets, sales de ball, tavernes i cafès, la nova indústria de l'oci en expansió per satisfer els treballadors predominantment solters, no qualificats i immigrants que constituïen la força d'assalt de la revolució industrial urbana. Això, conjuntament amb la proximitat del Raval amb el port, donava a la zona un ambient obrer marginal i «rude» que sens dubte augmentava per la mobilitat geogràfica d'una proporció important de la població que residia en els nombrosos hostals barats i «cases de dormir» de la zona.⁷⁰ Un ambient impúdic similar era evident a l'avinguda veïna del Marquès del Duero, un carrer ample que començava al port i que estava envoltat per alguns dels blocs de pisos més pobres. Aquesta avinguda, coneguda popularment com «el Paral·lel», era una versió més esparracada de les Rambles i, cap al 1920, havia

⁶⁷ Fernando Álvarez-Uría: *Miserables y locos. Medicina mental y orden social en la España del siglo XIX*, Barcelona, 1983, p. 308-364 (hi ha una reedició recent de Dado Ediciones, Madrid, 2020).

⁶⁸ Vegeu C. de Andrés: *La clase obrera o breve descripción de lo que debe ser un buen obrero*, Madrid, 1900; Max Bembo: *La mala vida en Barcelona*, Barcelona, Maucci, 1912; Guillermo López: *Barcelona sucia. Artículos de malas costumbres. Registro de higiene*, Barcelona, s.d.; Arturo Masrera: *Los buenos barceloneses. Hombres, costumbres y anécdotas de la Barcelona ochocentista*, Políglota, Barcelona, 1924; Tomás Caballé: *La criminalidad en Barcelona*, Ariel, Barcelona, 1945.

⁶⁹ Villar, *Historia*, pàssim; Vidiella, *Ayer*, p. 133. Periodistes de les esquerres liberals com Paco Madrid es van apuntar a aquesta sensació creixent de pànic entorn del Barri Xino. Vegeu els seus articles a *El Escándalo* i el seu estudi sensacionalista *Sangre en Atarazanas*, Las Ediciones de la Flecha, Barcelona, 1926 (hi ha dues edicions actuals: en català, A contra vent, Barcelona, 2010; en castellà, La Vanguardia, Barcelona, 2020).

⁷⁰ A. Avel·lí Artís (Sempronio): *Aquella entremaliada Barcelona*, Selecta, Barcelona, 1978; Doménec de Bellmunt: *Les catacumbes de Barcelona*, Llibreria Catalonia, Barcelona, 1930; Josep M.ª Planes: *Nits de Barcelona*, Llibreria Catalonia, Barcelona, 1931.

assimilat les influències cosmopolites europees, nord-americanes i sud-americanes, com ara el jazz i el tango, i tenia fama de ser el «Broadway de Barcelona». Tot i una petita proporció de burgesos i de bohemis de classe mitjana que donaven un aire interclassista als espais d'oci del Paral·lel, hi havia un abisme fonamental entre els que cercaven els plaers crus que ofería el centre de la ciutat i els valors elitistes de la gratificació diferida, la sobrietat i la respectabilitat als quals s'adheria públicament la burgesia industrial. Els «bons ciutadans» difamaven sovint la zona del front marítim que vorejava el Paral·lel i el Raval com a zona de vici i corrupció, un infern dantesco ple de cataus criminals de desviats sexuals, barons de la droga i les ingovernables «classes perilloses» que havien de ser vigilades constantment.⁷¹

El segon focus de recel per als burgesos eren els joves de classe obrera, o més precisament els adolescents «agressius» i «insolents» que eren molt visibles als carrers.⁷² L'opinió de la classe alta era molt sensible a les activitats dels «trinxeraires», nens sense llar abandonats per les moltes famílies de classe treballadora trencades per una combinació de les forces del mercat i la crisi econòmica post 1898, o que havien fugit de casa per escapar d'uns pares abusadors. Quan aquests joves s'aplegaven en quadrilles, cosa que era inevitable, la situació esdevenia encara més alarmant, especialment les difamadíssimes quadrilles de tuberculosos, els autèntics «indesitjables» dels carrers, formades per joves incapacitats per treballar i que patien tuberculosi.⁷³ A la premsa de classe mitjana van aparèixer articles pujats

de to i sensacionalistes sobre les activitats aberrants de quadrilles ingovernables de «joves rebels» que estaven en conflicte permanent amb «la institució fonamental de la societat... [i] els fonaments de l'ordre social: tradició, família, propietat i llei». Els diversos dimonis populars i pànics morals convergien cada cop més en la imaginació conservadora. D'aquesta manera es va agitar el fantasma de la malaltia entre afirmacions que la fama del Barri Xino atreïa a Barcelona joves immigrants hedonistes, joves errants que «fugien de casa seva» entusiasmats per una vida bohèmia que tenia l'epíleg en un llit d'hospital.⁷⁴ D'altra banda, les quadrilles del carrer eren identificades amb la delinqüència, els aldarulls i els actes il·legals d'una «classe baixa» «lumpenproletària» depravada i «malvada».⁷⁵ Hi havia fins i tot la preocupació que la «delinqüència juvenil» es pogués transformar en insurgència urbana per part de les masses «incultes» i «bàrbares» del centre de la ciutat.⁷⁶ Però aquestes inquietuds amagaven alguna cosa més que la simple aprensió dels adults envers joves buscarens. Com que els carrers eren l'escenari principal per a la socialització proletària, aquests pànics tenien un marcat contingut classista: representaven la por de la burgesia que les futures generacions de treballadors no acceptessin el seu lloc en l'ordre industrial.

Una altra font d'angoixa per a les elits barcelonines —que clarament demostrava novament una fonamentació classista— eren

⁷¹ José Álvarez Junco: *El Emperador del Paralelo. Lerroux y la demagogia populista*, RBA, Madrid, 1990, p. 399; José del Castillo i Santiago Álvarez: *Barcelona, objetivo cubierto*, Timón, Barcelona, 1958, p. 31.

⁷² Els nens de classe mitjana tendien a no passar gaire temps al carrer, ja que segons certs prejudicis «només els trinxeraires juguen al carrer» (Joan Ballester: *Memòries d'un noi de Gràcia*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999, p. 52).

⁷³ Segons fonts de l'Església, hi havia entre 8.000 i 10.000 membres de quadrilles a Barcelona a començaments del segle xx (Romero, Rosa,

p. 130, n. 50; Julián Juderías: *La juventud delincuente. Leyes e instituciones que tienden a su regeneración*, Imp. de Jaime Ratés, Madrid, 1912, p. 8; José Elías: *La obrera en Cataluña, en la ciudad y en el campo*, Sindicato Agrícola, Barcelona, 1915, p. 53; Juli Vallmitjana, *Criminalitat típica local, L'Avenç*, Barcelona, 1910, p. 8 [hi ha una edició actual, Arola, Tarragona, 2004]).

⁷⁴ *El Diluvio* (en endavant *Diluvio*), 27 de novembre de 1920; *Veu*, 10 de juny de 1931. Gran part d'aquest periodisme, inclòs el que apareixia en diaris de l'esquerra liberal, estava impregnat de les obsessions sexuals i les angoixes de la classe mitjana.

⁷⁵ Vegeu especialment Juderías, *Juventud*; i Vallmitjana, *Criminalitat*.

⁷⁶ Salut, *Vivers*, p. 147-148.

els «altres catalans», els immigrants econòmics sense els quals hauria estat impossible la ràpida industrialització i l'enriquiment igualment ràpid de la burgesia.⁷⁷ Cap a finals dels anys vint, aquests treballadors immigrants, juntament amb els seus homòlegs catalans, es concentraven en un seguit de guetos proletaris. Aquests llocs eren la font principal dels malsons distòpics d'una burgesia obsessionada per l'amenaça que representava la ciutat proletària per a la seva ciutat. En un intent d'afeblir la ciutat proletària i encobrir els privilegis capitalistes en una imatgeria nacionalista popular, els ideòlegs burgesos vilipendiaven els «forasters» acusant-los d'importar valors aliens que consideraven injuriosos per a l'estabilitat social i els valors tradicionals (cristians) de la societat catalana. Amb un discurs racista, de darwinisme social i colonialista, es presentava els immigrants —i ocasionalment també els treballadors autòctons— com individus moralment inadequats, que vivien en un estat de naturalesa o barbàrie primitiva, el cor criminal de la foscor de la ciutat.⁷⁸ El to d'aquestes denúncies feia possible atribuir a causes externes els problemes urbans (per exemple, les primeres comunitats de barraques del Poblenou es van batejar amb el nom de «Pequín», mentre que dècades més tard, com ja hem vist, «Barri Xino» va esdevenir sinònim de degeneració urbana i crim en el lèxic conservador).⁷⁹ A més a més, les noves formes de lleure, com ara el cabaret, el flamenc i el tango, s'identificaven amb la immigració.⁸⁰ Aquesta evocació

⁷⁷ Per a una visió des de dins del món de la immigració, vegeu Francesc Candel: *Els altres catalans*, Edicions 62, 1994.

⁷⁸ Fabre i Huertas, *Barris*, vol. 4, p. 124, 202.

⁷⁹ Fernando Barangó-Solís: *Reportajes pintorescos*, Barcelona, Progreso, 1934, p. 107-115; Avel·lí, *Barcelona*, p. 171-172; Bellmunt, *Catacumbes*, pàssim.

⁸⁰ Lluís Almeric: *El hostel, la fonda, la taberna y el café en la vida barcelonesa*, Librería Milà, Barcelona, 1945, p. 67. Curiosament, la proliferació del flamenc a Barcelona després de la Primera Guerra Mundial es pot atribuir als propietaris de bars del Raval, que van crear el mite de l'«Andalucía chica» per atraure el turisme estranger a la ciutat. (Adolfo Bueso: *Recuerdos de un cenetista*, Ariel, Barcelona, 1978, vol. 2, p. 74-75.)

Figura 1.4 | «Homes d'ordre» contemplant les Rambles, cap al 1920 (Font: AFB)

d'una «alteritat» exòtica i aliena anava acompanyada d'un discurs mèdic vuitcentista que definia la normalitat social i l'estabilitat juxtaposant salut i malaltia. Fins i tot el punt de vista reformista liberal solia identificar els immigrants amb problemes de «comportament antihigiènic», portant l'aigua al molí dels que consideraven el «contagi» dels «malalts» com una amenaça per a la governació de la ciutat i la llibertat de tots.⁸¹ Aquests temes van trobar la seva apoteosi en el discurs dels pensadors conservadors

⁸¹ Pedro García Fària: *Medios de aminorar las enfermedades y mortalidad en Barcelona*, Pòrtic, Barcelona, 1893; A. Farreras: *De la Setmana Tràgica a la Implantació del Franquisme*, Barcelona, 1977, p. 39.

catalanistes, que denunciaven la «plaga» de «femta forana» que, segons advertien, «infectaria» els valors bàsics de la nació i la família i comportarien una «descatalanització».⁸² Potser l'exemple més extrem d'aquesta tendència van ser els escrits obertament racistes i xenòfobs de Pere Rossell, que posava l'èmfasi en l'abisme psicològic, moral i religiós que separava els catalans dels «castellans» i dels perills del matrimoni mixt (aberracions mentals, degeneració biològica i crisi moral).⁸³

Amb el creixement del moviment obrer organitzat a partir de l'any 1900, les múltiples amenaces a l'ordre públic destacades en els pànics morals se sintetitzaven en un únic repte que sobrevolava la ciutat capitalista: el dels sindicats. Tots els conservadors, tant catalanistes com centralistes, veien en general els conflictes laborals, particularment aquells d'inspiració anarcosindicalista, com una «provocació» causada per «agitadors» de fora de Catalunya, fossin les forces estrangeres sinistres de la francmaçoneria internacional i l'anarquisme francès o els treballadors immigrants, «una mena de tribu sense autoritat, jerarquia ni llei».⁸⁴ Tot i que, naturalment, per als catalanistes l'èmfasi era diferent: la gent «forastera» i «primitiva» havia erosionat la cultura de compromís polític i seny que havia estat evident al llarg de tota la història preindustrial de Catalunya.⁸⁵ Aquest mite d'una arcàdia consensuada, lliure de violència i rural permetia als pensadors nacionalistes d'atribuir els conflictes violents produïts per la industrialització i la urbanització a factors exògens i «problemes espanyols», com ara la crisi agrària del sud o la cultura permissiva dels treballadors immigrants, amb la qual cosa es

diluïa la importància de les contradiccions del model català de desenvolupament econòmic i urbà desregulat. D'aquesta manera es retratava l'anarquisme com una ideologia aliena, una «desviació mental» importada pels immigrants del sud i la «perillosa» classe obrera.⁸⁶ De la mateixa manera, zones com el Barri Xino i el Paral·lel, que ja eren considerades «zones de delinqüència», ara eren representades com el centre d'una «ciutat anàrquica», una «ciutat de bombes». També es va expressar el temor que la joventut «desobedient» dels carrers s'aliés amb el moviment revolucionari i servís de carn de canó per a «ideologies rebels».⁸⁷ A aquests temes els donaven una legitimitat intel·lectual més àmplia criminòlegs, sociòlegs i psicòlegs quasi durkheimians, que destacaven un sistema de valors urbans unitari i que defensaven que qualsevol comportament que es desviés d'aquest consens de valors desitjat reflectia una socialització disfuncional, anormalitat, trastorn de la personalitat i desintegració moral provocats per la ràpida urbanització. En un discurs altament ideològic que no permetia cap anàlisi del poder, la violència o el conflicte, se suggeria que el conflicte social no era fruit de les reivindicacions col·lectives ni de factors econòmics estructurals, sinó més aviat el resultat dels «delictes col·lectius» de credos «primitius» i «desviats» (anarquisme i socialisme), que connotaven malalties, fossin hereditàries («degeneració»), psicològiques («bogeria») o físiques («càncer»)⁸⁸. Aquestes preocupacions es van amalgamar

⁸² Antoni Rovira i Virgili: *La nacionalització de Catalunya*, Societat Catalana d'Edicions, Barcelona, 1914. La dreta espanyolista competia amb aquestes crítiques amb els seus propis atacs contra els immigrants com a «detritus de la ciutat»; vegeu, per exemple, *La Voz de Hospitalet*, 16 de març de 1929.

⁸³ P. Rossell, *La raça*, Barcelona, 1930.

⁸⁴ *El Correo Catalán*, 7 d'agost de 1909; Fabre i Huertas, *Barris*, vol. 4, p. 202.

⁸⁵ *Veü*, 20 d'agost de 1901.

⁸⁶ *Veü*, 14 de febrer de 1904; Jordi Solé-Tura: *Catalanismo y revolución burguesa. La síntesis de Prat de la Riba*, Cuadernos para el Diálogo, Madrid, 1970, p. 255-258. Per a un exemple d'aquesta literatura, vegeu Arturo Masriera: *Barcelona isabelina y revolucionaria*, Políglota, Barcelona, 1930.

⁸⁷ Francisco de Xercavins: *¿Cabe una institución entre la escuela y la cárcel?*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Ginés Susany, 1889; Baltasar Porcel: *La revuelta permanente*, Planeta, Barcelona, 1978, p. 54; Salut, *Vivers*, p. 147-148; Avel·lí, *Barcelona*, p. 172; Gil, *Criminalidad*, p. ix-x, 39.

⁸⁸ Ángel Pulido: *El cáncer comunista. Degeneración del socialismo y del sindicalismo*, M. Núñez Samper, Madrid, 1921, pàg. 10; *El País*, 21 de gener i 17 de febrer de 1894; *Veü*, 14 de febrer de 1904.

en un nou mite de les «classes perilloses» segons el qual els activistes obrers eren presentats com a «agitadors professionals» desconnectats de les masses, «busca-raons» «analfabets» i sense socialitzar que formaven l'avantguarda criminal d'una ofensiva contra l'«estabilitat natural» d'un ordre social just i, altrament, harmoniós.⁸⁹

Com hem de valorar doncs la significació d'aquests pànics morals? D'entrada, com he mencionat anteriorment, aquestes preocupacions formaven part d'una efusió de pànics morals arreu d'Europa durant el darrer quart del segle XIX, quan, en el transcurs d'una transició irregular però inexorable cap a l'era de la política de masses, les elits urbanes maldaven per adaptar-se a les conseqüències pertorbadores del canvi social. En el cas de Barcelona, en el curs d'unes poques generacions la ciutat havia crescut enormement més enllà de les seves antigues muralles, i els industrials havien de fer front a una classe treballadora massificada. Amb l'esclat de la ciutat tradicional, la modernització social i econòmica havia erosionat els mecanismes tradicionals de control social basats en la protecció i el paternalisme.⁹⁰ En aquesta nova situació, els pànics morals formaven part d'un projecte hegemònic, una ofensiva ideològica mitjançant la qual les elits urbanes miraven d'enfortir l'esfera pública burgesa limitant l'accés de la classe obrera als carrers (de manera que l'ombra del treballador sempre era discernible en els pànics morals). En altres paraules, era un llenguatge del poder que permetia a la burgesia urbana de definir els carrers com a propis: ells delimitaven els usos permissibles de l'espai públic, castigant tota resistència a l'expansió de l'ordre urbà capitalista. Com a tals, els pànics morals es formulaven amb l'objectiu d'influir

⁸⁹ S'identificava l'anarquisme amb una manca de cultura, amb referències a la seva «grolleria espantosa», «imprevisibilitat», «irresponsabilitat» i «manca de control». Vegeu *Veü*, 23 de febrer de 1902 i 21 d'octubre de 1930.

⁹⁰ Vegeu Marshall Berman: *All That Is Solid Melts Into Air. The Experience of Modernity*, Verso, Londres, 1983, p. 98-105.

sobre els individus inculcant una visió cultural jeràrquica entre els obrers, desempoderant-los i desposseint-los, i canviant aquells aspectes del comportament de la classe treballadora que, fossin polítics o no, eren considerats un obstacle per a la lliure circulació de mercaderies i de capital dins de la ciutat o oposats a la disciplina horària de la indústria.⁹¹

No obstant, l'autèntica importància dels pànics morals era la seva funció ideològica i discursiva com a llenguatge de repressió. I aquesta mena de llenguatge era extremadament atractiva per a molts capitalistes, que, sota la pressió dels marges de benefici històricament estrets de la indústria catalana, van mostrar el que Antoni Jutglar ha anomenat «egoisme de classe».⁹² En conseqüència, en lloc de negociar o d'arribar a compromisos amb els obrers organitzats, els industrials interpretaven les demandes de la classe obrera, fossin individuals o col·lectives, com una amenaça grossera per als beneficis i per a l'autoritat burgesa en el lloc de treball. Per a la «gent d'ordre» de la burgesia, els pànics morals eren una guia per a l'acció repressiva: perfilaven el «perill» que representaven grups «recalcitrants» i «malalts» (d'aquí la preocupació positivista per classificar, netejar i civilitzar), que havien de ser desposseïts de tots els seus drets com a ciutadans i aïllats dels individus «sans» i «respectables». També eren una justificació per tancar la naixent esfera pública proletària, creant un clima moral i polític que legitimava l'extensió del poder de l'Estat als carrers i

⁹¹ En paraules de David Sibley, l'objectiu en aquest cas era la creació de «barricades morals» que tanquessin l'espai, excloguessin i posessin els límits del que és acceptable, i per tant «marquessin els límits de la societat, més enllà dels quals hi queden els qui no hi pertanyen» (*Geographies of Exclusion. Society and Difference in the West*, Routledge, Londres, 1995, p. 42-49).

⁹² Jutglar, *Historia*, p. 224-226. Vilanova, a Roca (ed.), *L'articulació*, p. 81, destaca la naturalesa militant de la burgesia, que, «malgrat la moderació evident de les masses... estava molt a favor d'actuar violentament contra el món del treball en lloc d'acceptar negociacions, perquè des del seu punt de vista els beneficis eren més decisius que l'acord, la coexistència i l'entesa social».

l'establiment d'un nou sistema de vigilància burocràtica per regular la societat civil.⁹³ Per a l'angoixada burgesia, aquest projecte de tancament sociopolític de l'esfera pública a llarg termini era intensament tranquil·litzador, una compensació emocional per a la fragilitat i la vulnerabilitat de l'economia catalana.

Els pànics morals van estar doncs històricament i espacialment connectats a la Barcelona de la Restauració, i eren una part fonamental de la cultura burgesa d'una època determinada i un lloc determinat. En el primer cas, van ser el producte dels marcs culturals autoritaris de referència que van sorgir dins de la burgesia en el context del desenvolupament combinat i irregular de l'economia catalana. Aquesta mena d'idees reaccionàries van poder prosperar dins de l'estructura política excloent que va ser la Restauració, especialment després del «Desastre» de 1898, quan els temes de la «purificació» i la «neteja» es van entrellçar amb l'esperit nacional que buscava «regeneració» i «degeneració».⁹⁴ Però, sobretot, els pànics morals mostraven la creixent frustració de la burgesia per la crisi de l'aparell repressiu de l'Estat de la Restauració.

⁹³ Stuart Hall, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke i Brian Roberts: *Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*, MacMillan, Londres, 1978, p. 221; Sibley, *Geographies*, p. 14; Michel Foucault: *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, Vintage, Harmondsworth, 1991, p. 101, 286 (en castellà, *Vigilar y Castigar. El nacimiento de la prisión*, Siglo XXI, Madrid, 2013).

⁹⁴ Vicente Gay: *Constitución y vida del pueblo español. Estudio sobre la etnografía y psicología de las razas de la España contemporánea*, Madrid, 1905; Giuseppe Sergi: *La decadencia de las naciones latinas*, Lib. Española, Barcelona, 1901; Pedro Garcia Fària: *Anarquía o caciquismo*, Barcelona, 1902.

1.3 Militarització de l'espai i ordre públic abans de la Segona República

Al principi de la Restauració, el gran empresariat català va donar la benvinguda al nou sistema polític com a font d'estabilitat. L'ordre públic era la pedra angular del sistema de l'Estat de la Restauració, de manera que mentre l'Estat era «absent» a Barcelona pel que fa al benestar públic, a partir de 1870 la seva força repressiva era present als carrers en forma d'aparell militaritzat que controlava l'esfera pública. Es va crear una nova arquitectura de la repressió, consistent en guarnicions de l'exèrcit, comissaries de policia, presons i reformatoris, i innovacions com les rondes de la policia i la il·luminació dels carrers permetien a les autoritats d'estendre la seva mirada arreu del paisatge urbà en expansió.⁹⁵ La responsabilitat del manteniment de la llei i l'ordre en el dia a dia, i de controlar l'esfera pública en general, requeia en el governador civil, el representant institucional del govern central.⁹⁶

Era responsabilitat de la policia preservar la disciplina urbana i neutralitzar la miríada de tensions als carrers d'aquesta ciutat dividida. Aquest projecte tenia el problema de l'absència d'una actitud governamental coherent pel que fa al manteniment de l'ordre públic a la ciutat. La crisi fiscal de l'Estat va retardar l'evolució d'una força policial civil efectiva. La despesa

⁹⁵ L'Asil Durán, el principal reformatori de menors de la ciutat, va obrir l'any 1890; el 1904 es va construir la presó Model; a finals de 1907 es va fundar la Guàrdia Urbana pagada per l'Ajuntament; i el 1916 es va crear l'Asil del Port^o per a l'empresonament dels pobres de la zona del front marítim. Assumpció Pomares i Vicenç Valentí: «Notes per a un estudi sobre el control social a la Barcelona del segle XIX: la instrucció pública», *Acàcia*, 3, 1993, p. 135; *El Escándalo* (en endavant *Escándalo*), 16 de setembre de 1926.

⁹⁶ Això implicava supervisar l'oci popular, censurar el contingut d'obres de teatre o cançons o de qualsevol material que es considerés sediciós, blasfem o políticament inacceptable, i regular els espais polítics potencialment autònoms, com ara reunions i manifestacions.

estatal en les forces de seguretat no creixia al mateix ritme que la població, i entre 1896 i 1905, mentre la població urbana creixia aproximadament un 25 %, el nombre de policies de la ciutat va baixar de 193 a 170, fet que comportava una proporció d'un policia per cada 3.200 habitants. I tot i que el 1919 aquesta proporció ja era d'un agent per cada 700 habitants, la policia de Barcelona encara era reduïda en comparació amb la mitjana europea. A més a més, el finançament insuficient i la mala administració crònics impedièren l'eficàcia operativa de la policia. Entre els seus agents mal pagats, la desmoralització i la corrupció eren molt esteses. El sou baix animava molts agents, fins i tot els d'alta graduació, a agafar feines a mitja jornada, malgrat les distraccions de la feina quotidiana de policia que això pogués representar.⁹⁷ En resum, la força estava singularment mal equipada per dur a terme les múltiples tasques policials d'investigació o prevenció que requeria una ciutat cada cop més complexa.⁹⁸

La força policial compensava la seva falta de professionalitat i l'absència de coneixements i informació sobre la societat civil amb una disposició brutal a excedir-se en les seves funcions. D'acord amb la mentalitat autoritària que dominava l'Estat de la Restauració, l'ordre públic va evolucionar d'una manera molt reactiva, amb una resposta essencialment repressiva als esdeveniments. Aquest *modus operandi* va comportar queixes freqüents de brutalitat, errors judicials i violents interrogatoris de «tercer grau» per part d'aquells que entraven en contacte amb les forces

de seguretat.⁹⁹ Durant la Restauració, les autoritats van fomentar el terror policial, i el poder judicial es mantenia supeditat al poder executiu. La justícia era un vedat exclusiu de les classes altes. Pel que fa al manteniment de l'ordre públic entre les classes baixes, es permetien tot un seguit de pràctiques arbitràries i draconianes, com ara la detenció sense judici (detenció governativa),¹⁰⁰ la deportació interior (conducció ordinària),¹⁰¹ l'assassinat extrajudicial (lleï de fugues)¹⁰² i la persecució dels intel·lectuals radicals i els líders obrers, que eren considerats «moralment culpables» d'inspirar els fets materials dels protestants.¹⁰³ A la pràctica, es va desplegar la policia per limitar l'accés dels sindicats a l'esfera pública: els sindicalistes eren intimidats de manera rutinària, a la feina, a casa seva i als carrers, mentre que durant els períodes de conflicte social la policia protegia els patrons i les seves propietats de manera incondicional.¹⁰⁴

Durant els moments d'intensa confrontació social o de classes, com ara les vagues generals de 1902 i 1917, la revolta urbana de 1909 o les lluites de guerrilla urbana de 1918-1923, la policia es va mostrar incapaç de preservar l'ordre públic. En moments

⁹⁷ SO, 8 de juny de 1918; Núñez, *Terrorismo*, p. 99-103. Segons un cap de la policia de Barcelona, la feina al cos era vista com «la solució ràpida a una catàstrofe familiar» (Emilio Mola: *Memorias de mi paso por la dirección general de seguridad. Lo que yo supe...*, Librería Verruga, Madrid, s.d., vol. 1, p. 28).

⁹⁸ Manuel Ballbé: *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*, Alianza, Madrid, 1985, p. 300-1; R. Núñez Florencio: «El ejército ante la agitación social en España (1875-1914)», a Javier Alvarado i Regina Maria Pérez (ed.): *Estudios sobre ejército, política y derecho en España (siglos XII-XX)*, Polifemo, Madrid, 1996, p. 324.

⁹⁹ Núñez, *Terrorismo*, p. 93-98.

¹⁰⁰ Això permetia la detenció de sospitosos de la policia per ordre del governador civil com a «presos governatius» durant dues setmanes, temps durant el qual els agents podien «treballar» per obtenir una «confessió»; en cas necessari, el governador civil podia allargar el període d'internament. S'ha dit sovint que la policia utilitzava aquesta forma de detenció per reclutar informadors.

¹⁰¹ Francisc Madrid: *Ocho meses y un día en el gobierno civil de Barcelona*, Ediciones de la Flecha, Barcelona, 1932, p. 199, n. 1; Porcel, *Revuelta*, p. 107, 117, 128; Àngel Pestaña: *Terrorismo en Barcelona (Memorias inéditas)*, Planeta, Barcelona, 1979, p. 80-82.

¹⁰² Bàsicament, «abatut d'un tret mentre mirava de fugir».

¹⁰³ Aquest concepte de «moralment culpable» va servir de pretext per a l'execució del pedagog anarquista Francisc Ferrer i Guàrdia; la seva filosofia racionalista es va considerar que havia estat responsable de les revoltes de 1909 a la ciutat.

¹⁰⁴ José Peiró: *Juan Peiró. Teórico y militante de anarcosindicalismo español*, Barcelona, 1978, p. 12, 21, 26, 28; Porcel, *Revuelta*, p. 107, 117.

Figura 1.5 | Membres de la policia de Barcelona durant una pausa per fumar al darrere d'una furgoneta. Cap al 1930 (Font: Ateneu Enciclopèdic Popular)

així, el governador civil recorria a la llei marcial (estat de guerra), amb la qual cosa se suspnien les garanties constitucionals i la responsabilitat de l'ordre públic passava al capità general de la guarnició de Barcelona.¹⁰⁵ L'exèrcit, el poder del qual era simbolitzat i encarnat pel castell de Montjuïc, la fortalesa de la muntanya que domina la ciutat des del sud, era l'última línia d'un

¹⁰⁵ Una llei de 1879 donava a l'exèrcit la responsabilitat final pel que fa a l'ordre públic.

sistema militaritzat de repressió urbana.¹⁰⁶ Un altre component d'aquest sistema repressiu era la Guàrdia Civil, una força policial rural paramilitar que gaudia de l'estatus d'unitat de l'exèrcit regular i era comandada per un oficial superior de l'exèrcit.¹⁰⁷ La Guàrdia Civil tenia un paper cada cop més important en el manteniment de l'ordre públic a Barcelona, i disposava d'un seguit de posts i quaters al volàtil centre de la ciutat, així com també a la creixent perifèria industrial i en un dels grups de cases barates. La Guàrdia Civil, especialitzada en «brutalitat preventiva», practicava una forma directa de violència exemplificadora contra els qui gosaven qüestionar l'ordre urbà.

A mesura que la industrialització avançava a passes de gegant i la classe obrera creixia en mida i organització, aquest sistema militaritzat d'ordre públic es va veure sotmès a una pressió creixent i només es va poder sostenir augmentant-ne la força. Però aquest ordre públic de confrontació brutal entelava la imatge pública de les forces de seguretat de l'Estat, i generava, com veurem al segon capítol, un focus de sentiments antipolicials i antiestatals. O sigui que, en lloc de produir calma, la violència estatal exacerbava la rebel·lió social. I així, cap al final de la Primera Guerra Mundial, quan la crisi econòmica va provocar un fort augment de la protesta social, l'aparell repressiu corria el perill de sobrecarregar-se. La cultura de repressió que prevalia en els cercles capitalistes també va tenir un paper important en l'escalada de la protesta social. Com hem vist, els «homes d'ordre» tenien un concepte molt intolerant del que era «l'ordre», que consistia bàsicament en un control jeràrquic estricte de les fàbriques

¹⁰⁶ Martín Turrado Vidal: *La policía en la historia contemporánea de España (1766-1986)*, Dykinson, Madrid, 1995, p. 144, 162; Ballbé, *Orden*, p. 247-303; Joaquim Lleixà: *Cien años de militarismo en España. Funciones estatales confiadas al Ejército en la Restauración y el Franquismo*, Anagrama, Barcelona, 1986, p. 57-95.

¹⁰⁷ Diego López Garrido: *La Guardia Civil y los orígenes del Estado centralista*, Alianza, Barcelona, 1982, *pàssim*; Ballbé, *Orden*, p. 250-271.

i una sensació de seguretat als carrers.¹⁰⁸ Tanmateix, la paradoxa en aquest cas és que a finals de la dècada de 1910, el primer d'aquests dos objectius feia cada cop més impossible el segon. Efectivament, en el context d'una massificació de la classe obrera d'entreguerres, l'impuls ferotge i implacable dels capitalistes per mantenir el control industrial, sumat a l'absència de qualsevol canal a través del qual es poguessin resoldre pacíficament els conflictes laborals, feia que els conflictes laborals es desbordessin periòdicament cap al carrer, cosa que augmentava novament la pressió sobre les forces de seguretat i, per tant, frustrava el sentiment burgès de seguretat pública.¹⁰⁹

El conflicte entre els industrials de Barcelona i l'Estat de la Restauració per la qüestió de l'ordre públic rarament ha figurat entre les explicacions per a l'auge del catalanisme burgès.¹¹⁰ No obstant, el fet que la burgesia catalana sentís que no tenia un estat propi, a més de la distància amb els centres de poder polític de Madrid, va amplificar les inseguretats de les elits des de principis del segle xx. Tant el 1902 com el 1909, els «homes d'ordre» es van queixar de la «vaga general de les autoritats» i del fet que les forces de seguretat haguessin «desaparegut», deixant la ciutat desprotegida i indefensa davant del «poder de l'anarquia».¹¹¹ Tot i que, en casos extrems, es podia mobilitzar l'exèrcit per sostenir l'ordre a la ciutat, les preocupacions estratègiques tant dels alts comandaments militars com de les elits polítiques de vegades es limitaven al desplegament de les forces

armades als carrers. Així, l'any 1909, per exemple, les classes altes es van irritar pel que van considerar poca predisposició de les autoritats a desplegar l'exèrcit per esclafar la insurrecció urbana.¹¹² En termes generals, el fet que l'Estat de la Restauració, entre 1898 i 1923, s'afeblís progressivament per una combinació d'instabilitat ministerial, rebel·lions militars, declivi econòmic, fracàs colonial i augment de les lluites obreres, no ajudava gens a inspirar confiança entre els industrials en la capacitat de les autoritats centrals per estructurar la vida quotidiana i garantir un control social adequat dels carrers. En aquestes circumstàncies, els problemes d'ordre públic eren terreny adobat per a la Lliga, que projectava els ressentiments de les elits respecte a la incapacitat d'un Estat espanyol corrupte per preservar l'ordre en la seva campanya per a una reforma de l'Administració pública.¹¹³

I malgrat tot, la defensa de l'ordre burgès sempre anava davant de les preocupacions polítiques de partit. La cultura del control social expressada a través dels pànics morals suposava un interès comú (repressiu) important per a les elits dividides de Barcelona, que, després de 1898, estaven cada cop més fragmentades entre sectors monàrquics, republicans, catalanistes i hispanòfils.¹¹⁴ Invocant una comunió política imaginada i assumint un únic interès

¹¹² Romero, *Rosa*, p. 519.

¹¹³ Prat de la Riba va escriure en una ocasió que «La policia espanyola, com tots els òrgans estatals, és incapaç d'operar en territoris de civilització intensa: és un cos primitiu, un fòssil inútil» (*Veu*, 27 de desembre de 1906). La Lliga també afirmava que les autoritats de Madrid toleraven una «població delinqüent» a Barcelona, ja que això perjudicava l'economia local i limitava la prosperitat futura de Catalunya. Fins i tot asseverava que el govern afavoria que vinguessin provocadors a Catalunya per crear conflictes que dividissin els catalans (Guillermo Graell: *La cuestión catalana*, Editorial A. López Robert, Barcelona, 1902, pàssim, i Solé-Tura, *Catalanismo*, p. 249, 255-258). No els faltava raó als qui qualificaven Cambó, el líder de la Lliga, com «el polític dels grans pànics» (Joaquim Maurín: *Los hombres de la Dictadura*, Anagrama, Barcelona, 1977 [1930], p. 138).

¹¹⁴ Resulta significatiu que tant l'ala catalanista com l'espanyolista de

¹⁰⁸ José María Jover: *Política, diplomacia y humanismo popular en la España del siglo XIX*, Turner, Madrid, 1976, p. 53; Pere Gual Villalbí: *Memorias de un industrial de nuestro tiempo*, Sociedad General de Publicaciones, Barcelona, 1922, p. 162-164, 194.

¹⁰⁹ Cartes del governador civil de Barcelona al ministre de l'Interior i al director general de Seguretat, 1, 11 i 29 de març, 1 de desembre de 1919, 17 de maig de 1922, 7 d'agost de 1923, Lligall 54a (AHN/MG).

¹¹⁰ Fernando del Rey Reguillo: *Propietarios y patronos. La política de las organizaciones económicas en la España de la Restauración*, Madrid, 1992, p. 464.

¹¹¹ *Veu*, 28 de febrer de 1902; Romero, *Rosa*, p. 511.

cívic, els pànics morals eren un toc a sometent per a la unitat dels «ciutadans de bona voluntat» i els «amants de l'ordre» davant de l'amenaça de la «perillosa altra ciutat». Era una crida a les armes darrere d'un programa de mínims repressiu al voltant del qual es podien unir les diverses faccions burgeses per fer front a qualsevol amenaça a la seva autoritat. No hi havia marge per a la tolerància o el sentimentalisme; Barcelona havia de convertir-se en una ciutat carcerària en la qual tots els «homes d'ordre» estiguessin en guàrdia, units i preparats per repel·lir qualsevol possible atac contra la vida quotidiana de l'ordre urbà burgès.¹¹⁵

Així, les qüestions d'ordre públic tenien un paper central en les polítiques burgeses, fins al punt que la defensa de la llei i l'ordre eren el *sine qua non* de l'èxit del govern. Avaluant el govern en termes d'efectivitat de les seves polítiques d'ordre públic, la burgesia exercia una pressió constant sobre les autoritats perquè ampliessin l'arquitectura de la repressió a la ciutat. Aquesta pressió es va tornar encara més gran després de 1917 per l'emergència durant la guerra mundial d'uns nous rics capitalistes agressius i per la radicalització general de les elits europees arran de la Revolució Russa.¹¹⁶ Quan l'Estat de la Restauració va entrar en la seva crisi definitiva —i es va mostrar clarament incapaç d'atendre les demandes de més recursos policials que li feien

els industrials—, les autoritats centrals van atorgar a la burgesia de la ciutat una gran autonomia en matèria de manteniment de l'ordre públic. Això va comportar la creació de grups paramilitars, que eren mobilitzats juntament amb les forces de seguretat de l'Estat en la batalla contra el «perill roig».¹¹⁷ La primera i més gran d'aquestes forces policials paral·leles va ser la milícia del Sometent, que s'havia establert uns segles abans com a milícia rural. Durant la vaga general del 1902, el Sometent es va desplegar a Barcelona en una contravenció flagrant dels seus estatuts, que li prohibien d'entrar a les ciutats. L'any 1919, els voluntaris del Sometent van començar a rebre formació militar, i es van modificar els seus estatuts per permetre que participessin en la repressió de les protestes obreres a la ciutat. Tot i que els membres de la milícia del Sometent procedien de totes les classes socials, la seva funció explícita contra els obrers el feia molt atractiu entre les classes més altes de la societat catalana i, en molts aspectes, representava la burgesia i la petita burgesia en armes.¹¹⁸ Guiat per la consigna «pau, pau i sempre pau», el Sometent va tenir un paper auxiliar crucial a l'hora de reprimir vagues i desbaratar l'organització de la classe obrera. A més, com que reclutava els seus membres entre la societat civil, particularment entre els botiguers locals i els treballadors catòlics, compensava en part la manca d'informació de la policia.¹¹⁹

la burgesia estiguessin d'acord que Barcelona era una «ciutat sense llei» (Del Castillo i Álvarez, *Barcelona*, p. 32).

¹¹⁵ Aquest projecte va ser articular pel «poeta nacional» de Catalunya, Joan Maragall, que va escriure sobre la necessitat de «depurar les masses, expulsar la mala gent, incapacitar-los per fer el mal, vigilar-los i impedir també la seva propaganda criminal» (citat a López, *Un verano...*, p. 85).

¹¹⁶ Vegeu Gual, *Memorias, pàssim*; Soledad Bengoechea: *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya; tradició i corporativisme entre finals de segle i la Dictadura de Primo de Rivera*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat Barcelona, 1994, p. 175-283. Segons León-Ignacio, els «nous» patrons imposaven relacions socials «com les de les colònies entre els nadius i la minoria blanca. La burgesia considerava els seus operaris com una raça inferior i diferent» («El pistolisme dels anys vint», *L'Avenç*, 52, 1982, p. 24).

¹¹⁷ Vegeu Eduardo González Calleja i Fernando del Rey Reguillo: *La defensa armada contra la revolución. Una historia de las guardias cívicas en la España del siglo XX*, CSIC, Madrid, 1995.

¹¹⁸ Rey, *Propietarios*, p. 628-650. Els botiguers es van unir a la milícia a patolls, particularment en els barris on el moviment obrer tenia prou força. També és significatiu que, tot i l'espanyolisme ultraconservador del Sometent, moltes figures principals de la Lliga nacionalista s'hi allistessin.

¹¹⁹ Els membres del Sometent a Catalunya van augmentar dràsticament, de 43.891 l'any 1918 a 65.735 l'any 1923. Aquest augment es va produir bàsicament a Barcelona, on la milícia va créixer dels 17.685 membres l'any 1918 (quan representava el 40% de tots els sometentistes) a 34.740 l'any 1923 (52,85%) (Rey, *Propietarios*, p. 639-640, n. 232).

Els patrons també es protegien, sigui portant armes de foc o reclutant petits equips de pistolers i de seguretat privada, els serveis dels quals van ser especialment importants durant les vagues.¹²⁰ A partir de la Primera Guerra Mundial, diversos aventurers, gàngsters i agents estrangers que van arribar a Barcelona van reforçar aquests grups, que, com a conseqüència, van adquirir un caire més sinistre i agressiu. El més famós d'aquests grups incloïa un equip d'assassins reclutats per l'excap de la policia Bravo Portillo durant la guerra, i que va ser finançat pels serveis secrets alemanys per eliminar els patrons que treballassin per a la maquinària bèl·lica dels aliats.¹²¹ Un altre grup funest d'aquesta època era dirigit pel pretès «Baró de Koenig», un agent alemany i seductor enigmàtic que operava des d'un despatx de les Rambles.¹²² Tanmateix, seria un error exagerar el paper dels estrangers en els conflictes obrers violents, que es van originar majoritàriament per la propensió dels «homes d'ordre» a militaritzar les relacions industrials. De fet, el més actiu i durador de tots aquests cossos policials paral·lels va ser reclutat entre els pistolers dels Sindicats

Lliures, uns sindicats «grocs» contrarevolucionaris que incloïen membres del Sometent.¹²³

En l'època posterior a la Primera Guerra Mundial, aquests grups paramilitars o de policia «paral·lela» van cristal·litzar dins d'una àmplia xarxa de repressió dissenyada per sostenir l'ordre a la ciutat.¹²⁴ Aquesta militarització de l'espai va arribar al seu zenit els anys 1920-1922, quan dos oficials de l'exèrcit, els generals Miguel Arlegui i Severiano Martínez Anido,¹²⁵ van servir com a cap de la policia i com a governador civil, respectivament. Sota el seu mandat, els pistolers dels Sindicats Lliures van treballar en tàndem amb els equips de la policia oficial i l'exèrcit en una «guerra bruta» contra els activistes dels sindicats.¹²⁶ Membres destacats de la burgesia eren al centre d'aquest projecte disciplinari. Públicament, molts industrials van rebre amb els braços oberts la intervenció de les forces armades en conflictes laborals i van celebrar la manera vigorosa d'abordar els «problemes sindicals» adoptada per Martínez Anido, «el pacificador de Barcelona». Si hi havia baixes o morts entre les forces de la repressió de la «insurgència obrera», els homes de negocis organitzaven de seguida col·lectes per a les famílies i persones dependents de les «víctimes del terrorisme». Els industrials també solien trobar feina per als policies o soldats jubilats o ferits. En privat, no obstant, els «homes d'ordre» tenien un paper decisiu en els esquadrons de la mort antisindicalistes, ja que eren els patrons de la

^{120.} Els permisos d'armes eren fàcils d'obtenir per als «bons ciutadans de Barcelona», que eren lliures per armar-se ells mateixos i els seus guardaespalles.

^{121.} Àngel Pestaña: *Lo que aprendí en la vida*, Zero-Zyx, Bilbao, 1973 (2a ed.), vol. 2, p. 68-71.

^{122.} La seva identitat real encara avui és un misteri. Es creu que el seu cognom original era «Colman» o «Kölmann». Per embolicar encara més la troca, el seu nom de guerra se cita sovint com a «de Koenig» o «de König». A banda de treballar per als serveis secrets alemanys, també s'ha afirmat que el «Baró» va treballar per als serveis d'intel·ligència britànics o francesos. Va ser deportat el maig de 1920 quan es va descobrir que feia xantatge i intimidava patrons. Segons sembla es va instal·lar a París, on es va dedicar a l'extorsió i el xantatge abans de canviar d'identitat i desaparèixer sense deixar cap rastre. (Jorge Subirato Centura: «La verdadera personalidad del "Barón de Koenig"», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, 1971, p. 103-118).

^{123.} Els Sindicats Lliures es van formar el desembre de 1919 per la fusió de diversos petits sindicats catòlics. León-Ignacio: *Los años del pistolero*, Planeta, Barcelona, 1981, *pàssim*; Pestaña, *Terrorismo*, p. 122-180.

^{124.} Per exemple, Bravo Portillo i el «Baró de Koenig» eren amics personals del general Joaquín Milans del Bosch, capità general de la guarnició de Barcelona entre 1918 i 1920.

^{125.} Martínez Anido va ocupar posteriorment càrrecs ministerials a les dictadures de Primo de Rivera i de Franco. Durant la Guerra Civil va ser responsable de gran part de la repressió a la zona franquista.

^{126.} Vegeu Pere Foix: *Los archivos del terrorismo blanco. El fichero Lasarte, 1910-1930*, La Piqueta, Madrid, 1978 [Barcelona, 1931].

ciutat els qui, individualment i col·lectivament, finançaven aquests grups especialitzats en assassinats extrajudicials.¹²⁷

Tot i que les iniciatives repressives d'aquests grups paramilitars reclutats localment van calmar indubtablement les angoixes de les elits, la necessitat mateixa d'aquestes forces auxiliars il·lustra ben clarament les mancances de les polítiques d'ordre públic existents durant la Restauració. Així, tot i que la combinació de cossos repressius formals i informals va resistir al desafiament dels sindicats en els anys posteriors a la Primera Guerra Mundial, era evident que aquella recepta no servia per a una estabilitat a llarg termini. A més a més, uns nivells de violència en augment no podien dissimular ni la crisi profunda dels mètodes disciplinaris de l'Estat ni la crisi més evident i general del sistema polític de la Restauració. Finalment, l'any 1923, el sistema de la Restauració va ser enderrocat pel general Miguel Primo de Rivera, antic comandant de l'exèrcit a Barcelona, que era plenament coneixedor de l'amenaça per a l'ordre públic de la ciutat i que havia rebut el suport en les seves aspiracions de sectors importants de la burgesia industrial. Com era previsible, els «bons ciutadans» van acceptar de bon grat la seguretat militar que oferia la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930), el «cirurgià de ferro», que confiaven que milloraria el clima per als negocis eliminant «el terror i la delinqüència» als carrers i alliberaria la burgesia de l'amenaça dels sindicats.¹²⁸

El suport que va oferir la Lliga a Primo de Rivera posava de manifest les contradiccions del projecte catalanista burgès, atrapat com estava entre una classe obrera militant i un estat central que, tot i que distant i retrògrad, continuava sent en

darrer terme el garant de l'ordre. Això també revela fins a quin punt la «qüestió social» sempre va estar per davant de la «qüestió nacional» en les prioritats de la Lliga.

Malgrat tot, la fidelitat dels industrials barcelonins envers el govern central va ser sempre condicional i, durant la dictadura de Primo de Rivera, com ja havia passat durant la Restauració, grups importants dins de la burgesia de Barcelona van passar d'una posició de suport a una oposició controlada cap al seu antic cavaller protector. Aquest distanciament es pot atribuir en part a l'abisme entre els sentiments catalanistes d'una fracció de la burgesia i les tendències centralitzadores de Primo de Rivera, així com també al fracàs de les polítiques monetàries del dictador a l'hora de garantir el creixement econòmic. No obstant, el que sovint es passa per alt és fins a quin punt els «homes d'ordre» burgesos van reaccionar contra el que percebien com el fracàs de la dictadura a l'hora de satisfer les seves demandes de seguretat.¹²⁹ Malgrat tots els esforços de la burgesia i de les autoritats per refermar el seu control sobre el paisatge urbà dels anys vint (un testimoni d'aquest impuls per dominar l'espai simbòlicament va ser el monumentalisme arquitectònic del dictador), l'elit urbana va repudiar un règim que, segons creia, havia fracassat a l'hora de preservar l'ordre públic dins de la ciutat. L'arrel del problema per a la burgesia era el fracàs constant per mantenir el ritme de creixement de la despesa policial a l'alçada del ritme de creixement de la població.¹³⁰ En realitat, el que més preocupava les elits era l'expansió massiva dels barris proletaris com les cases barates i particularment Collblanc i la Torrassa a l'Hospitalet, la destinació principal de les legions de treballadors immigrants no qualificats que van arribar abans de l'Exposició de 1929. L'abast del neguit de les elits es pot resumir en dues peticions enviades a les autoritats locals de l'Hospitalet a

¹²⁷ Josep Maria Huertas: *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer (1840-1975)*, L'Avenç, Barcelona, 1994, p. 189; José Peirats: *La CNT en la revolución española*, Ruedo Ibérico, Madrid, 1978, vol. 1, p. 33-36; Albert Balcells: *El sindicalismo en Barcelona, 1916-1923*, Nova Terra Barcelona, 1965, p. 137; Foix, *Archivos*, p. 73.

¹²⁸ *Las Noticias* (en endavant *LasN*), 2 de setembre de 1923; *Comercio y Navegación* (en endavant *CyN*), agost-octubre de 1923.

¹²⁹ Francesc Cambó: *Les dictadures*, Llibreria Catalonia, Barcelona, 1929, p. 206.

¹³⁰ Emilio Mola: *Memorias. El derrumbamiento de la monarquía*, Librería Bergua, Madrid, s.d., vol. 3, p. 127-135.

l'abril i al setembre de 1930, en les quals els «amants de l'ordre» i «gent de seny» es queixaven que l'ordre públic depenia massa perillosament dels voluntaris del Sometent i de l'arribada ràpida de les unitats mòbils de la policia de Barcelona.¹³¹ En resum, per culpa d'una «escassetat de representants de l'autoritat civil» i del fet que la policia de Barcelona estigués sovint ocupada, l'Hospitalet estava a la pràctica a la mercè dels «malfactors», cosa que es feia palesa pels nombrosos «incidents lamentables» que tenien lloc a la ciutat. La conclusió previsible d'aquestes peticions era que la prosperitat futura de la veïna del sud de Barcelona depenia de la creació d'un nou quarter de la Guàrdia Civil a la zona de la Torrassa-Collblanc.¹³²

¹³¹. *L'Opinió*, 18 de juliol de 1930.

¹³². Carta del president del Gremi d'Ultramarins i Similars de l'Hospitalet a l'alcalde de l'Hospitalet, abril de 1930, i carta dels presidents de la Cambra Oficial de la Propietat, l'Associació de Propietaris, el Gremi d'Ultramarins i Similars, el Gremi de Líquids, el Centre Gremial de Carboners i la Societat de Mestres Perruquers i Barbers a l'alcalde de l'Hospitalet, 30 de setembre de 1930 (AHI^{HL}/AM).

2 Retrat de la ciutat proletària

Aquest capítol explora el sorgiment d'un espai de classe obrera a la ciutat. Aquesta «altra» ciutat rival, a la qual s'oposaven violentament les elits en considerar-la un perill mortal per a la Barcelona burgesa, va ser no obstant una creació directa de la ciutat capitalista que va establir noves condicions de sociabilitat per a centenars de milers de treballadors dels barris proletaris. Per als treballadors de la ciutat, els barris eren un entorn social total: eren espais de protesta i d'esperança,¹ el punt de partida per a la resistència contra la ciutat burgesa, una lluita subversiva que va donar a Barcelona notorietat com a capital revolucionària d'Espanya i com a «ciutat roja» de fama internacional. Abans d'explorar les capes de cultura, pràctica i organització que van permetre la reproducció de la Barcelona proletària durant els anys previs a la Segona República, cal que tracem les diverses coordenades del context sociourbà cada cop més uniforme dels barris, ja que van ser aquests els que van produir els marcs culturals a través dels quals els obrers donaven sentit al món urbà i que, alhora, van exercir una influència profunda en la identitat col·lectiva i política del moviment obrer de la ciutat.²

¹. David Harvey: *Spaces of Hope*, Edinburgh University Press, Edimburg, 2000 (en castellà: *Espacios de esperanza*, Akal, Madrid, 2003)

². Bourdieu, *Outline*, p. 80; Anthony Giddens, *The Class Structure of Advanced*

Com hem vist al capítol anterior, durant l'última part del segle XIX l'expansió industrial urbana va comportar un procés de bifurcació, una divisió de classes que es va incorporar al paisatge urbà. A començament del segle XX havien sorgit tot un seguit de barris proletaris clarament definits, com ara el Poblenou (el «Manchester català»), el Raval, el Poble Sec, Sants i la Barceloneta.³ Hi havia diferències dins de la ciutat del proletariat. El Raval, un districte situat al front marítim amb molts llocs on es podia trobar feina eventual, acollia un proletariat de picaresca format per mariners, estibadors i treballadors itinerants, i traspuava un ambient bohemí i marginal pronunciat, molt diferent del dels pobles industrials annexats com ara Sants i Gràcia. D'una manera similar, hi havia contrastos entre la perifèria de la ciutat, que havia crescut ràpidament i era bàsicament un producte del desenvolupament industrial posterior a la Primera Guerra Mundial, i els barris més antics, que tenien un grau més alt de diversitat social. El cas més extrem d'això era l'antiga vila de Gràcia, un barri en el qual els treballadors més ben pagats i més qualificats vivien ben a prop dels membres de la classe mitjana i fins i tot la classe alta. Tanmateix, a finals dels anys vint Gràcia era una rara excepció entre els barris de la ciutat, ja que la tendència creixent era que els treballadors visquessin al costat d'altres treballadors en els centres industrials o a prop, en barris socialment homogenis i segregats, i que hi hagués pocs contactes entre treballadors i patrons fora de la feina.⁴

L'any 1920 es va produir l'expansió de la segona corona de municipis proletaris, principalment l'Hospitalet cap al sud, i Santa Coloma, Sant Andreu i Sant Adrià de Besòs cap al nord.

Societies, Harper Collins, Londres, 1981, pàg. 111–113; David Harvey: «Labour, capital, and class struggle around the built environment in advanced capitalist societies», *Politics and Society*, 6, 1976, p. 271.

³ Tatjer, «Els barris obrers...», p. 22, 30.

⁴ Oyón, *Vida obrera...*, p. 81–82. Amb això no volem suggerir que els barris estiguessin poblats únicament i exclusivament per obrers, però sí que no s'ha d'exagerar el grau de coexistència entre classes socials en els barris.

En aquestes zones perifèriques, els barris nous apareixien gairebé de la nit al dia. Per exemple, els districtes veïns de la Torrassa i Collblanc, els dos barris més al nord de l'Hospitalet, van experimentar un augment de població del 456% durant els anys vint a causa de l'arribada d'uns 20.000 immigrants econòmics del sud d'Espanya.⁵ En tots aquests barris de nova construcció, el procés d'urbanització era totalment desordenat, i els serveis urbans col·lectius no podien seguir el ritme de creixement de la població. En essència, als nous barris els mancava centralitat: la ciutat, entesa en termes d'infraestructura urbana de serveis culturals, educatius, mèdics i d'habitatge públic, senzillament no existia. Molts carrers no estaven ni pavimentats ni il·luminats; el clavegueram, l'aigua i l'electricitat eren un luxe.⁶ Els habitatges no eren gaire millors: algunes de les cases mal construïdes no tenien ni els fonaments bàsics i es van esfondrar per les inclemències del temps. Tot i que les autoritats locals reconeixien els «risques per a la salut» d'aquestes àrees construïdes a correuita, l'elit urbana catalanoparlant que dominava la política municipal vivia força allunyada de la realitat que havien d'afrontar els treballadors immigrants atapeïts als barris i no tenia cap mena de voluntat política de millorar les seves condicions.⁷

Tot i que la ciutat proletària no era monolítica, seria un error fer una distinció exagerada entre les condicions urbanes al nou cinturó de barris construïts ràpidament i els barris de classe treballadora més antics. Atès el subdesenvolupament de l'Estat a escala local, els símptomes de la crisi urbana es registraven arreu de la ciutat obrera. Tant als pisos de mala

⁵ Josep Roca i Enriqueta Díaz: «La Torrassa. Un antecedent de barri-dormitori», *L'Avenç* 28, 1980, pàg. 62–69; Rider, «Anarquisme», p. 1120–1121.

⁶ Dolors Marín: «Una primera aproximació a la vida quotidiana dels hospitalencs: 1920–1929. Les històries de vida com a font històrica», *Identitats*, 4–5, 1990, p. 30; Roca i Díaz, «Torrassa», p. 63, 69.

⁷ Carles Sentís: *Viatge en Transmiseria. Crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya*, La Campana, Barcelona, 1994, p. 65–68.

mort del Raval i la Barceloneta, com a les àrees perifèriques de creixement desordenat com les cases barates, als habitatges mal construïts de Santa Coloma o a les barraques repartides arreu de la ciutat, els treballadors patien un salari social baix i estaven pràcticament desproveïts de serveis col·lectius com ara hospitals i escoles.⁸ De fet, tot i l'augment de feines d'oficina després de la Primera Guerra Mundial, es pot apuntar a una convergència creixent en els estils de vida de la classe obrera i una experiència proletària relativament homogènia. Efectivament, l'expansió dels barris als anys vint va significar la consolidació d'una estructura dominant de coerció material que afectava la vida quotidiana de la major part dels 330.000 treballadors de Barcelona.

Pel que fa a l'estatus socioprofessional, a finals dels anys vint la classe obrera estava formada predominantment per treballadors no qualificats o poc qualificats, amb pocs recursos per negociar. Com moltes altres grans ciutats portuàries, Barcelona feia temps que oferia nombroses oportunitats per a treballadors eventuais al port. A més, les dues indústries més importants i antigues de la ciutat —la tèxtil i la construcció— depenien en gran mesura de treballadors no qualificats i eventuais.⁹ Amb el temps, aquestes característiques es van reproduir entre la mà d'obra en sectors més nous de l'economia local, com ara les indústries del metall i del transport, que explotaven grans quantitats de treballadors poc o gens qualificats. La tendència cap a la desqualificació va rebre un nou impuls amb l'arribada de l'anomenada «segona revolució industrial» durant la Primera Guerra Mundial, que va crear una «nova» classe obrera massificada a partir de les legions d'immigrants econòmics no qualificats del sud d'Espanya i la «proletarització» dels treballadors qualificats,

⁸ Dolores Marín: «De la llibertat per conèixer, al coneixement de la llibertat», tesi doctoral no publicada, Universitat de Barcelona, 1995, p. 289.

⁹ María José Sirera Oliag: «Obreros en Barcelona, 1900-1910», tesi doctoral no publicada, Universitat de Barcelona, 1959.

incapaços de competir amb els avenços tecnològics, particularment per culpa de les condicions polítiques favorables que oferia la dictadura de Primo de Rivera. Cap a finals dels anys vint, per tant, s'havien esborrat molts dels factors laborals que abans havien separat el treballador qualificat o l'artesà del treballador no qualificat.¹⁰

Un altre element dins del context comú de la vida de la classe obrera era el perill dels accidents laborals. Els marges de benefici limitats de les indústries de la ciutat que ja hem comentat al primer capítol inspiraven una actitud despreocupada entre els patrons pel que fa a la seguretat a la feina, i la província de Barcelona va encapçalar la llista d'accidents laborals tots els anys entre 1900 i 1936.¹¹ Fins i tot entre els sectors tradicionalment «aristocràtics» de la mà d'obra, com ara els impressors, o en els tallers més avançats de la ciutat, com ara els tallers metal·lúrgics de Girona, les condicions laborals i de seguretat eren espantoses. De tota manera, era en el sector de la construcció, enormement desregulat i font de feina principal per als immigrants no qualificats, on es produïa el nombre més elevat d'accidents.¹² El risc d'accident laboral a la indústria era tan gran que fins i tot *La Vanguardia*, un diari conservador poc propens a preocupar-se pel benestar dels obrers, havia denunciat en ocasions les condicions a les fàbriques.¹³ Malgrat el risc d'accident, els treballadors estaven totalment desprotegits, sense assistència social, assegurança d'accidents ni subsidi per malaltia. Per tant, el

¹⁰ Segons el cens electoral de 1934, dues terceres parts dels votants masculins eren «obers temporals, treballadors no qualificats o empleats», mentre que el 12 % eren treballadors «qualificats» (Cristina Boix i Mercedes Vilanova: «Participación y elecciones en Barcelona de 1934 a 1936», *Historia y Fuente Oral*, 7, 1992, p. 66).

¹¹ Álvaro Soto Carmona: *El trabajo industrial en la España contemporánea*, Anthropos, Barcelona, 1989, p. 633-634, 662.

¹² Ministeri de Treball i Previsió: *Estadística de los accidentes de trabajo*, Madrid, 1930, p. 114-147.

¹³ *La Vanguardia*, 15 d'agost de 1931.

treball oferia ben poques certes més que una feina dura i uns sous miserables en condicions perilloses i degradants.

Aquesta experiència generalitzada de desigualtat i discriminació de la classe obrera es va traslladar també a l'esfera del consum, en la qual els treballadors veien com una inflació desaforada se'ls menjava tot el sou. Com hem vist al primer capítol, durant els anys entre les dues exposicions universals, els propietaris van explotar sistemàticament la manca d'habitatges per apujar els lloguers i, com que la propietat de les cases era el privilegi d'una minoria de treballadors qualificats o d'oficines, gairebé el 97% dels treballadors estaven a mercè del sector del lloguer privat.¹⁴ La càrrega dels lloguers era fins i tot més gran per als treballadors immigrants, ja que normalment s'havien gastat la major part dels estalvis en el viatge cap a Barcelona i rarament es podien permetre de pagar el dipòsit d'un pis. De manera que els no qualificats, mal pagats i en situació laboral irregular (o sigui, la majoria dels treballadors immigrants) tenien problemes per pagar els lloguers regularment i els desnonaments eren «molt freqüents».¹⁵ Una altra dificultat important per a la majoria dels treballadors de la ciutat era el cost del menjar. Tot i que els preus dels aliments havien pujat vertiginosament arreu d'Espanya després de la crisi de 1898, la inflació era encara més gran a Barcelona, i el cost de la carn a la ciutat era més car que a la majoria de ciutats del nord d'Europa, on els treballadors gaudien de sous més elevats. Aquesta situació va empitjorar amb la «crisi de subsistència» durant la Primera Guerra Mundial, que va implicar que el cost de la vida als barris augmentés un 50% entre 1914 i 1919.¹⁶ La preocupació creixent arreu de l'Estat per l'augment constant del cost de la vida va fer que fins i tot els elitistes polítics de la Restauració acceptessin finalment

que les penúries econòmiques que feia temps que afectaven la vida quotidiana de la classe obrera requerien alguna acció legislativa. Com era típic, però, les mesures antiinflacionistes implementades per les autoritats van ser contradictòries: no hi va haver cap actuació contra la cultura perversa d'una bona part dels botiguers, que enredaven els consumidors adulterant els pesos o el menjar, i els preus es van enfilar durant tota la dècada dels anys vint, durant la qual els botiguers i els comerciants van treure profit de la «crisi de subsistència».¹⁷

Atesa aquesta estructura quotidiana de coerció material, fins i tot els treballadors amb una feina habitual tenien problemes financers. Cap a finals dels anys vint, una parella treballadora sense fills amb prou feines podia generar un superàvit significatiu.¹⁸ Com que els sous de les dones eren força inferiors als dels homes, un breu període sense feina podia fet caure la parella en el que els moralistes descrivien com les «classes enfonsades». No és gens sorprenent, per tant, que la majoria dels treballadors no mostressin gaires senyals externs de la «respectabilitat» associada amb la classe obrera qualificada, i molts depenien de les botigues de roba empenyorada o de segona mà que prosperaven al Raval. A més, l'economia d'una família de classe obrera era tan precària que depenia de les contribucions de tots els membres de la família. Per tant, i com que els patrons tenien màniga ampla per saltar-se la legislació social que prohibia la mà d'obra infantil, les obligacions econòmiques van robar la innocència a generació rere generació de nens de classe treballadora, i durant les dècades de 1910 i 1920 era habitual que els nens comencessin a treballar als vuit o deu anys, edat en què se'ls explotava com a mà d'obra barata i els capacitassos i patrons els sotmetien a formes brutals de disciplina.¹⁹

¹⁴ Oyón, «Obreros», p. 324.

¹⁵ Segons un treballador, els lloguers «eren fora de l'abast dels immigrants» (entrevista amb «Juan», novembre de 1997).

¹⁶ Josep Lluís Martín Ramos: «Conseqüències socials: la resposta obrera», *L'Avenç*, 69, 1984, p. 46.

¹⁷ Rider sosté que els preus van estar «al voltant del 170% del nivell de 1914 durant gran part dels anys vint», mentre que els sous van baixar en termes reals («Anarchism», p. 65, 159).

¹⁸ Dades de García, «Urbanización», p. 201, 210-212.

¹⁹ Joan Llarch: *Los días rojinegros. Memorias de un niño obrero - 1936*, Ediciones 29, Barcelona, 1975, p. 22; Ricardo Sanz, *Los hijos del trabajo. El*

2.1 Urbanisme proletari

Malgrat la pobresa que regnava als barris, i que les elits en denunciessin el desordre, la ciutat proletària sí que tenia un ordre: era un ordre brutal, agressiu i cada cop més enèrgic, una organització social complexa modelada per xarxes socials denses i formes de solidaritat recíproques, que Raymond Williams va definir com la «mutualitat dels oprimits».²⁰ Aquesta reciprocitat col·lectiva era l'estructura fonamental als barris: oferia als treballadors un cert grau d'estabilitat i seguretat, fomentava les relacions integradores, i compensava els desavantatges materials de la vida quotidiana.²¹ A la inversa, com que aquesta ajuda mútua es podia retirar a qui es considerés que no respectava les normes comunitàries, la reciprocitat també podia funcionar com a mitjà de coerció.²²

L'estructura de les famílies de classe obrera tenia un paper central en el desenvolupament d'aquestes pràctiques recíproques, i formava el nucli d'un seguit d'estructures socials i xarxes comunitàries sobreposades mitjançant les quals els treballadors responien als problemes materials de la vida quotidiana «des de baix».²³ En certa manera, l'«economia familiar» estava incrustada en una forma de reciprocitat col·lectiva

sindicalismo español antes de la Guerra Civil, Petronio, Barcelona, 1976, p. 72-77; Pilar Eyre, *Quico Sabaté, el último guerrillero*, Península, Barcelona, 2000, p. 33, 36; Joaquim Ferrer i Simó Piera, *Simó Piera: Perfil d'un sindicalista. Records i experiències d'un dirigent de la CNT*, Pòrtic, Barcelona, 1975, p. 17-25; Ángel Pestaña: *Lo que aprendí en la vida*, Zero-Zyx, Bilbao, 1973, vol. 1, p. 13.

²⁰ Raymond Williams: *The Country and the City*, Chatto and Windus & Spokesman Books, Londres, 1973, p. 104.

²¹ David Harvey: *Social Justice and the City*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1973, p. 281-282.

²² Amitai Etzioni: *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda*, Fontana Press, Londres, 1995, p. ix.

²³ Robert Liebman: *Structures of Solidarity. Class, Kin, Community and Collective Action in Nineteenth-Century Lyon*, Michigan, 1988.

basada en el parentiu. No obstant, la reciprocitat també anava més enllà dels nuclis familiars; un exemple d'això és la manera com les famílies establien llaços a través de la pràctica de triar «padrins» per als nounats entre els veïns i els amics. Tot i que, com indicava un treballador, aquestes relacions eren informals («no hi tenia res a veure l'Església ni les autoritats locals»), aquests padrinatges significaven «un vincle familiar etern» amb gent del mateix entorn social que —i això era el més important— sempre estava disposada a oferir ajuda material en temps de necessitat.²⁴ Si una família patia privacions, era habitual que els veïns li oferissin assistència, sia en forma de menjar o ocupant-se dels fills de la família afectada.²⁵ A més, els veïns organitzaven sistemes de cura comunitària dels nens, que permetien als residents locals d'optimitzar potencialment els seus guanys.²⁶ Aquesta reciprocitat comunitària compensava la deficiència de prestacions socials. Com explicava un obrer:

*En aquells temps no hi havia cap subsidi d'atur, ni per malaltia, ni res semblant. Si algú es posava malalt, el primer que feia un veí que tingués una mica d'estalvis era deixar-los-els al damunt de la taula... No calia signar cap paper, ni s'encaixaven les mans. «Ja me'ls tornaràs quan tornis a treballar». I quan tornava a treballar els hi anava tornant, pesseta a pesseta. Era una qüestió de principis, una obligació moral».*²⁷

La magnitud i el flux de la reciprocitat veïnal s'entén millor si es té en compte el grau excepcional de sociabilitat dels barris. Al contrari que moltes altres grans ciutats europees, en les quals les

²⁴ Entrevista amb «Juan», novembre de 1997.

²⁵ Joan Oliva: *Recuerdos de un libre pensador nacido en Gràcia*, Barcelona, 1985, p. 4.

²⁶ Entrevista amb Helenio Molina, enregistrada per al programa *Vivir la utopía*, Televisión Española, 1996.

²⁷ Entrevista amb Arcos, *Vivir*; entrevista amb «Juan», novembre de 1997.

fàbriques estaven situades cada cop més en zones industrials allunyades de les àrees residencials, el desenvolupament urbanístic i industrial de Barcelona es va produir de tal manera que, fins als anys trenta, la fàbrica continuava sent la principal forma d'organització a molts barris, on la vida tenia lloc en una geografia social molt reduïda. No només els treballadors tendien a viure prop de les fàbriques, sinó que la majoria dels treballadors de la ciutat anaven i tornaven de la feina a peu.²⁸ La sociabilitat també estava condicionada pels símptomes de la crisi urbana, com ara la superpoblació i l'estat pèssim dels habitatges de la ciutat, que servien de fre a la privatització de la vida quotidiana i evitaven que s'aixequessin barreres entre l'esfera pública i la privada.²⁹ Arreu dels barris es van establir llocs diversos per a la socialització de la classe obrera, en espais col·lectius on la gent mantenia contactes força estrets. D'aquests llocs, el més important eren els carrers, on no hi havia gaire presència de cotxes i en general es consideraven una extensió de la casa proletària, sobretot durant els mesos d'estiu, quan s'hi desenvolupava una gran proporció de la vida dels barris. Els altres espais significatius de socialització de la classe obrera eren els cafès i els bars dels barris, que van adquirir la condició de sales d'estar dels pobres. Hi havia, doncs, nombroses oportunitats perquè els treballadors compartissin les seves experiències —tant individuals com col·lectives— amb altres treballadors, sigui de camí cap a la feina o en el temps de lleure.

La reciprocitat, i de fet la sociabilitat, també depenia de la migració «en sèrie» o «en cadena», un model de colònia que va

marcar el creixement de la Barcelona proletària durant els anys entre les dues exposicions i que implicava que immigrants d'un mateix poble o província s'agrupessin en barris, carrers i fins i tot blocs de pisos concrets.³⁰ Aquestes xarxes, basades en el parentiu i en lleialtats preexistents en el lloc d'origen dels immigrants, eren d'una ajuda inestimable per als nouvinguts que buscaven feina i allotjament, i els permetien establir-se a la ciutat molt de pressa.³¹

Malgrat la importància indubtable d'aquestes xarxes socials preexistents per als immigrants, no van representar una barrera per a l'emergència d'una identitat i consciència de classe obrera.³² De fet, la ciutat proletària era essencialment democràtica: cap dels barris on vivien els immigrants es va convertir en un gueto, i els treballadors acabats d'arribar tenien moltes oportunitats per interactuar amb immigrants d'altres regions i amb treballadors catalans, tant als carrers i als pisos dels barris com al lloc de treball. A més, malgrat que molts immigrants sovint podien acabar amb les pitjors feines de la ciutat, el context sociomaterial relativament uniforme i l'estructura d'oportunitats limitades que condicionava la vida de la classe obrera garantia que les experiències i circumstàncies no fossin tan diferents de les de la resta de la classe treballadora. Aquest grau relativament elevat de «connexió de classe» va afavorir que naixés una consciència de classe que se superposava a qualsevol altra identitat.³³

La formació d'una consciència va ser molt complexa, molecular i dinàmica, mitjançant l'acumulació d'experiències individuals i col·lectives d'ordre social i espacial que es va refinar a través d'un procés de compromís reflexiu. Així, els treballadors convertien les experiències pràctiques i sensuais de les

²⁸ Oyón, «Obreros», p. 341-343. Aproximadament la tercera part dels treballadors de Barcelona anaven a peu a la feina, una proporció molt elevada si la comparem amb ciutats europees d'una mida semblant (Carme Miralles i Jose Luís Oyón: «De casa a la fàbrica. Movilidad obrera y transporte en la Barcelona de entreguerras, 1914-1939», a Oyón (ed.), *Vida obrera...*, p. 160-161).

²⁹ X. Roigé, «Família burgesa, família obrera. Evolució dels models de parentiu i industrialització a Barcelona, s. XIX-1930», a Roca (ed.), *L'articulació*, p. 167.

³⁰ Oyón, *Vida obrera...*, p. 88; Abel Paz: *Chumberas y alacranes (1921-1936)*, Hacer, Barcelona, 1994, p. 67.

³¹ Mercedes Vilanova: «Fuentes orales y vida cotidiana en la Barcelona de entreguerras», a Oyón (ed.), p. 135.

³² Tatjer, «Els barris obrers...», p. 21.

³³ David Stark: «Class struggle and the transformation of the labour process», *Theory and Society*, 9, 1980, p. 89-130.

realitats materials i de la lluita diària per la supervivència dins d'un espai determinat en un seguit de marcs culturals col·lectius de referència.³⁴ El resultat va ser un arsenal comunitari de coneixement empíric de classe, un reflex de pràctiques urbanes quotidianes, un producte de l'acumulació d'aprenentatges per l'opressió i l'explotació diàries. Va ser, doncs, una forma contextual de consciència local: un coneixement social de les relacions de poder en un indret específic, una visió del món situada en un temps i un lloc concrets, construïda a terra, des de baix.³⁵ En la forma més elemental, aquest sentiment de classe era més emocional que no pas polític: representava un fort sentiment d'identitat local, un *esprit de quartier* (esperit de barri) que sorgia dels vincles d'afecte generats pels rituals de suport, les solidaritats i les relacions socials directes de la vida de veïnat. Era en essència una cultura defensiva, una celebració radical del grup local i de la integritat de l'entorn on vivia, basat en l'assumpció del fet que la vida quotidiana estava construïda a favor d'«ells» i en detriment de «nosaltres».³⁶

Tot i que aquesta cultura localitzada era coneixedora de les diferències de classe, en termes pràctics rarament engendrava més que una insatisfacció no teoritzada amb el «sistema» i per tant no s'hauria de confondre amb una consciència de classe o revolucionària.³⁷ Tanmateix, la cultura dels barris va ser bàsica per reproduir i estendre un sentit col·lectiu d'identitat entre els treballadors, un sentiment naixent de classe que es va preservar i propagar mitjançant una sèrie de pràctiques socials, modes de comportament i comunicació i que van proporcionar una

matèria primera valuosa per al moviment obrer. Era una forma relativament autònoma de cultura, que permetia als treballadors de comprendre el món social en el qual vivien; sostenia la xarxa comunitària d'actituds, valors, formulacions ideològiques compartides i normes igualitàries que Paul Willis va descriure com a «mapes alternatius de realitat social».³⁸ A més, aquesta cultura de solidaritat va penetrar en la ideologia de les elits: promovia respostes de classe —de les quals la reciprocitat entre els treballadors n'és només un exemple— a problemes col·lectius; era la visió del món d'una classe sense propietats que tenia poc o cap respecte per la propietat dels altres i que defensava una forma alternativa i clarament anticapitalista d'urbanisme proletari: es considerava l'habitatge en termes de necessitat social, no de beneficis, mentre que es percebien els carrers com una extensió de la casa, que es podia utilitzar per al que volguessin els seus ocupants, tant si era per a l'oci, la solidaritat o la protesta.³⁹

Una de les pràctiques d'ocupació de l'espai que legitimava aquesta cultura era la venda ambulants, una forma d'«autoajuda» proletària i un element més d'una economia informal més àmplia.⁴⁰ Per norma general, la venda ambulants era cosa dels treballadors que s'havien quedat sense feina i de les dones dels mal pagats, que invertien els pocs estalvis que podien aplegar en una petita quantitat de mercaderies, que venien als carrers prop de les zones comercials i els mercats: l'humil comerç dels necessitats per fer una mica més suportable la pobresa.⁴¹ A més a més, com que els venedors ambulants no tenien despeses generals i podien rebaixar el preu que cobraven venedors de mercat i botiguers, en zones com

³⁴ Raymond Williams: *Resources of Hope: Culture, Democracy, Socialism*, Verso, Londres, 1989, p. 4, 21-22; N. Thrift: «Flies and germs: a geography of knowledge», a Derek Gregory i John Urry (ed.): *Social Relations and Spatial Structures*, MacMillan, Londres, 1985, p. 366-403.

³⁵ Andy Merrifield: «Situated knowledge through exploration: reflections on Bunge's "Geographical Explorations"», *Antipode*, 27 (1), 1995, p. 49-70.

³⁶ Ealham, *Class*, p. 33-47.

³⁷ Giddens, *Class*, p. 111-113.

³⁸ Willis, *Learning*, p. 26, 34, 124-125; Abercrombie et al., *Ideology*, p. 118.

³⁹ Anthoni Leeds: *Cities, Classes, and the Social Order*, Ithaca, Nova York, 1994, p. 224-231.

⁴⁰ Romero, *Rosa*, p. 130; Fabre i Huertas, *Barris*, vol. 5, p. 216.

⁴¹ García, «Barrios», p. 83; Juan Giménez: *De la Unión a Banet. Itinerario de una rebeldía*, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 1996, p. 38; Paz, *Chumberas*, p. 109.

Figura 2.1 | Units al lloc de treball: treballadors de la fàbrica de cervesa El Aguilar posen per a la càmera (Font: Ateneu Enciclopèdic Popular)

Figura 2.2 | Jerarquia de classes al carrer (Font: Ateneu Enciclopèdic Popular)

ara el Raval, les cases barates i la Torrassa eren enormement populars entre els consumidors de classe treballadora, i el seu comerç es va convertir en una part integral de les pautes de consum locals.⁴²

Altres aspectes d'aquest urbanisme proletari xocaven frontalment amb la lògica juridicoespacial de l'Estat i el capitalisme. Un primer exemple d'això va ser «la revolta de la Bonaplata», en la qual els treballadors amenaçats per una nova tecnologia van destruir la fàbrica que posava en perill els seus llocs de treball. En absència de cap canal institucional que poguessin utilitzar per expressar les seves queixes, aquestes accions directes de protesta dels treballadors tenien una dimensió política evident: perseguïen finalitats polítiques per altres mitjans. Per tant, els obrers eren plenament coneixedors de la important funció que tenia el control de l'espai en les protestes socials, i els carrers es van utilitzar per a una àmplia gamma d'actes de protesta: es podien ocupar per expressar les demandes populars a les autoritats, com era el cas de les manifestacions; es podien fer servir per assenyalar els transgressors socials, com passava durant les protestes a les cases de botiguers o propietaris impopulars; o, més emfàticament, es podien utilitzar els carrers per subvertir el poder de la burgesia, com es va testimoniar en actes de desafiament públic. La privació constant de drets polítics a la classe treballadora va fer que les formes «tradicionals» de protesta al carrer continuessin resultant molt atractives per als treballadors fins ben entrat el segle xx.⁴³

Hi havia una sòlida justificació material per a la pervivència d'aquesta cultura de protesta d'acció directa. Atesa la precària existència a la qual estava sotmesa gran part de la classe obrera urbana, qualsevol deteriorament de les condicions econòmiques podia provocar una resposta violenta. Així, l'any 1903,

⁴² Sentís, *Viatge*, p. 78; Domingo i Sagarra, *Barcelona*, p. 106.

⁴³ Sobre la pervivència de les anomenades formes «tradicionals» de protesta, vegeu Manuel Pérez Ledesma: *Estabilidad y conflicto social: España, de los íberos al 14-D.*, Nerea, Madrid, 1990, p. 165-202.

quan l'ajuntament de la ciutat va imposar noves taxes sobre els aliments que hi entraven, les dones empobrides que es dedicaven a la venda ambulant es van revoltar i van destrossar els aparadors de les botigues dels comerciants més rics.⁴⁴ Sovint, aquestes accions directes de protesta es combinaven amb alguna mena d'estratègia d'autoajuda. Per exemple, al llarg del segle XIX, tant a l'Espanya rural com a la urbana hi havia una tradició popular de requisició forçada d'aliments, una mena de mobilització que feia saber a les autoritats els problemes econòmics que patien les classes més baixes i alhora repartia entre els participants uns queviures molt necessaris. Aquesta forma de redistribució de la riquesa des de baix va reviuir durant la crisi econòmica posterior al «Desastre» de 1898 i novament durant la hiperinflació dels anys de la Primera Guerra Mundial, quan era freqüent que es produïssin assalts, habitualment per part de dones, contra les botigues i els vehicles de transport d'aliments.⁴⁵ També hi havia una vasta constel·lació d'accions il·legals individuals o en petits grups, com ara els furt i estralls menors als llocs de treball, menjar sense pagar als restaurants i el pillatge d'aliments a les finques rurals.⁴⁶ Tot i que gran part d'aquests actes il·legals eren exclusius dels treballadors mal pagats o desocupats, hi ha proves que una part d'aquests delictes eren perpetrats per grups de treballadors joves, una part dels quals aparentment rebutjaven l'ètica del treball i havien adoptat un estil de vida alternatiu fora de la llei; les seves activitats de vegades incloïen pràctiques més modernes i organitzades, com ara els robatoris a mà armada.⁴⁷

⁴⁴ *El Diario de Barcelona i El Liberal*, 4-6 de maig de 1903.

⁴⁵ Lester Golden, «Les dones com avantguarda: el rebombori del pa del gener de 1918», *L'Avenç*, 45, 1981, p. 45-50.

⁴⁶ Circular del ministre de la Governació a tots els governadors civils de totes les províncies, 4 de setembre de 1926, i carta del governador civil de Barcelona al ministre de l'Interior, 25 de juny de 1929, Lligall 54a (AHN/MG); Paz, *Chumberas*, p. 122.

⁴⁷ Eyre, «Sabaté», p. 36.

Aquests delictes «econòmics» o «socials», que els criminòlegs sovint han definit com a «crims sense víctimes», eren validats per una cultura obrera que en general justificava que s'infringís la llei per poder arribar a final de mes. Aquesta mena d'actituds van rebre un nou impuls després de la Primera Guerra Mundial, quan la cultura de classe obrera més respectable dels artesans va donar pas a una cultura proletària més crua. A partir d'aquell moment, una part fluctuant però invariablement gran de la classe obrera local, que amb prou feines podia subsistir amb el sou, va acceptar cada vegada més en el seu codi moral aquestes pràctiques il·legals. En termes normatius, cal suposar que els treballadors més mal pagats devien tenir pocs problemes per justificar que algú s'apropriés de béns dels seus patrons com a «gratificació» o com a compensació pel seu sou miserable; de la mateixa manera, és poc probable que els freqüents atracaments a mà armada contra cobradors d'impostos o de lloguers preocupessin massa els treballadors. A més, com que la classe obrera era en essència una classe sense propietats, aquestes pràctiques il·legals rarament afectaven altres treballadors.⁴⁸

La classe treballadora també refermava la seva independència socioespacial amb altres tipus d'il·legalitats. I això va provocar un greu distanciament entre la classe obrera i els sectors comercials, com ara botiguers, venedors de mercat i petits pagesos, que vivien relativament a prop de la classe obrera i la propietat dels quals era objecte d'aquestes il·legalitats.⁴⁹ Les classes mitjanes urbanes s'oposaven aferrissadament a aquestes pràctiques de carrer proletàries. En particular, els botiguers i venedors de mercat se sentien amenaçats per la venda ambulant, que consideraven una amenaça mortal per als seus negocis. Tot i això, seria difícil d'argumentar que la venda ambulant va ser

⁴⁸ En termes europeus, l'índex de delictes contra persones individuals a Barcelona era molt baix, però en canvi la ciutat era capdavantera en «delictes contra la propietat» (Romero, *Rosa*, p. 133).

⁴⁹ Entrevista amb «Juan», novembre de 1997.

l'arrel de les tensions entre la classe treballadora i la classe mitjana, que es remuntaven a la inflació disparada posterior al 1898 i a partir de l'esclat de la Primera Guerra Mundial. La predisposició de la classe mitjana comercial a aprofitar-se de la inflació —o si més no, la percepció que aquesta inflació es produïa en detriment de la classe obrera urbana— sens dubte va fer que molts treballadors després no sentissin cap llàstima per aquells a qui incomodava la venda ambulant o la il·legalitat.

D'una manera similar, les pràctiques de carrer van refermar la separació de la classe treballadora respecte a l'Estat, les seves lleis i els encarregats d'aplicar-les. Aquesta divergència era bàsicament inevitable, ja que una de les funcions objectives de l'Estat era la preservació de l'*statu quo*, i diverses de les estratègies d'autoajuda urbana infringien l'ordre judicial. Alhora, altres pràctiques no necessàriament il·legals —com ara la venda ambulant— eren perseguides periòdicament per les autoritats. D'altra banda, com que el comerç ambulant solia ser reprimat després de campanyes de protesta per part de la classe mitjana comercial, era fàcil que molts obrers arribessin a la conclusió que les lleis, igual que la policia que les defensava, no tenien res de neutrals i estaven motivades pels interessos de les classes adinerades i s'aplicaven en detriment dels interessos dels desposseïts. En conseqüència, la *vox populi* sostenia que l'Estat, la llei i la policia eren aliens a l'ordre moral dels barris, una percepció que es confirmava per la inacció de les autoritats en el camp del benestar social.⁵⁰

La forma més visible d'oposició popular a l'Estat es produïa en termes de resistència a la policia, que el poble considerava l'avantguarda del poder de l'Estat als carrers. Els sentiments antipolicials tenien a veure inevitablement amb el paper institucional de la policia com a reguladora de l'espai social i amb la seva responsabilitat a l'hora d'estructurar la vida quotidiana a la ciutat capitalista. Una de les funcions més importants de la policia, per exemple, era la «modificació» i «gestió» del

comportament de la classe treballadora als carrers, especialment quan els treballadors no estaven sotmesos a la disciplina horària de la fàbrica. A més de reprimir els venedors ambulants «sense llicència», la policia també intervenia per enfrontar-se a les dones que protestaven pels preus del menjar, per dissoldre grups de treballadors que debatien sobre la situació laboral o quadrilles d'adolescents del carrer. La repressió policial afectava la classe obrera sense tenir en consideració ni el gènere, ni el lloc d'origen, ni l'edat. Els treballadors menors, que se solien socialitzar a través del joc als carrers, entraven constantment en conflicte amb la policia. Pel que fa a molts treballadors immigrants, les seves experiències anteriors amb les forces de seguretat solien estar limitades sobretot a la Guàrdia Civil, una força que els jornalers sense terres veïen com una força d'ocupació. I les seves experiències posteriors pel que fa a l'ordre públic difícilment alterarien aquesta percepció: per a molts immigrants, el primer encontre amb la policia de Barcelona es produïa sovint als afores de la ciutat, on els agents rebien els autobusos que duïen els jornalers del sud per assegurar-se que tots els nous arribats a la ciutat paguessin un impost municipal.⁵¹ Com que molts immigrants no es podien permetre de pagar aquest impost, i per tant no es podien inscriure als registres municipals, sentien una forta aversió a qualsevol contacte amb la policia.⁵²

El perill extern que representava la policia va inspirar una forta cultura i pràctiques antipolicials als barris. Aquesta cultura, alimentada per la memòria col·lectiva de la repressió policial i transmesa gràcies a una important tradició oral, era molt inclusiva i unia joves i ancians, immigrants i no immigrants, homes i dones, i refermava un sentit profund d'identitat comunitària. Fins i tot les quadrilles de carrer de classe obrera, que amb les seves activitats fregaven sovint el que es podria veure com un

⁵⁰ Castells, *Urban Question*, p. 169.

⁵¹ Sentís, *Viatge*, p. 58-60.

⁵² Demetrio Beriain: *Prat de Llobregat, ayer: un pueblo sin estado (relatos y semblanzas)*, s.l., s.d, p. 28; Sentís, *Viatge*, p. 63.

comportament anticomunitari, eren considerades «part» de la comunitat i rarament eren delatades a les autoritats.⁵³ La cultura antipolicial també marcava els límits de la comunitat a través de la identificació dels «forasters»; hi ha proves, per exemple, que els policies (i els seus fills) que residien als barris eren condemnats a l'ostracisme i exclosos de la vida comunitària.⁵⁴ Igualment, als membres de grups paramilitars auxiliars com ara el Sometent, que havien emergit per la lluita de classes i que estaven molt implicats en la repressió dels actes il·legals populars, també se'ls va donar la condició de «forasters», i eren vistos com a part del conjunt de forces contràries a la classe treballadora.⁵⁵ Finalment, la por a la desaprovació comunitària o a càstigs físics sens dubte també va dissuadir altres persones que podrien haver col·laborat amb la policia.

Més que res, però, la cultura popular antipolicial era una cultura d'acció; defensava els drets del «nosaltres», de la comunitat, per decidir la manera com s'havien d'utilitzar els carrers; era una lluita per la independència, l'autogovern i la llibertat del veïnat respecte a l'autoritat externa; una defensa d'un seguit de pràctiques urbanes populars que giraven entorn dels vincles personals cara a cara contra les agències burocràtiques de control social i autoritat (la policia i els tribunals) i les forces impersonals del mercat. Era una cultura agressiva, basada en una llarga tradició de mobilitzacions d'acció directa, que justificava l'ús de tots els mitjans possibles per resistir davant dels intents de les forces de seguretat de regular la vida als barris. Això va comportar una batalla perpètua pels carrers entre els desposseïts urbans i la «bòfia», com es coneixia pejorativament la policia.⁵⁶ Aquesta lluita es va fer especialment llarga en zones on hi

havia grans nombres de venedors ambulants i desocupats, on fins i tot la més mínima activitat policial podia comportar la formació de grans grups hostils disposats a desbaratar-la, evitar detencions, assaltar físicament els agents i, si era possible, prendre'ls les armes.⁵⁷ Les pràctiques antipolicials depenien en gran mesura de la solidaritat comunitària: l'èxit de les accions contra la policia se celebrava com a senyal de fortaleza dels veïns i reforçava el sentiment d'identitat local. En general, doncs, la lluita contra la policia servia per enfortir els barris de classe treballadora, i els feia més cohesionats, més resistents i més independents, de manera que cap a finals dels anys vint, molts barris eren en certa manera com petites repúbliques: estaven organitzats des de baix i sense categories ni privilegis, constituïen un ordre sociocultural urbà bàsicament autònom; eren espais relativament lliures, pràcticament inaccessibles per a la policia, on l'autoritat i el poder de l'Estat eren febles.⁵⁸

Per tant, veiem que, malgrat la tendència general cap a la dominació i la militarització de l'espai, en el curs de la seva vida quotidiana els exclosos seguien sent capaços de crear espais culturals, ètics, psicològics, socials i físics de contestació, espais que, com veurem, van servir de fonament per a una forta resistència proletària al capitalisme i a l'Estat. Tanmateix, perquè aquesta hostilitat tan estesa que se sentia cap al «sistema» es convertís en una resistència més duradora i transformadora, aquesta cultura (local) existent s'havia de destil·lar i imbuir d'inquietuds més universals, que requerien l'organització d'una esfera pública proletària.

⁵³ Paz, *Chumberas*, p. 79-80.

⁵⁴ Entrevista amb «Juan», novembre de 1997.

⁵⁵ El governador civil de Barcelona al ministre de l'Interior, 25 de juny de 1929, Lligall 54a (AHN/MG).

⁵⁶ Porcel, *Revuelta*, p. 139; López, *Un verano...*, p. 99-103; Pestaña, *Terrorismo*, p. 138-143; Villar, *Historia*, p. 115.

⁵⁷ Porcel, *Revuelta*, p. 103; Salut, *Vivers*, p. 9-11, 52-57, 114, 123-124, 147-148.

⁵⁸ Per manllevar una expressió encunyada per Ira Katznelson, aquests barris eren «comunitats relativament autònomes» (*Marxism and the City*, Oxford University Press, Oxford, 1992, p. 237).

2.2 L'esfera pública obrera d'inspiració anarquista

A partir de la dècada de 1860, a Barcelona s'inicia una tradició comunista llibertària quan els anarquistes, i més endavant els anarcosindicalistes, eren a l'avantguarda dels intents de crear nous espais polítics, socials i culturals dins de la societat civil. Va ajudar al prestigi de l'anarquisme el fet que els seus rivals socialdemòcrates fossin febles, especialment després de 1899, quan la UGT (Unió General de Treballadors), el sindicat socialista creat a Barcelona l'any 1888, va traslladar la seva executiva a Madrid. A partir d'aquell moment, els treballadors de la ciutat van tendir a veure la socialdemocràcia com un moviment llunyà amb una ideologia que resultava força irrellevant per a les seves inquietuds, i els anarquistes van tenir una relativa llibertat per consolidar un espai propi dins del moviment obrer, tot i que la repressió periòdica de l'Estat va implicar que aquest creixement no fos en absolut lineal.⁵⁹

El principal vehicle per a la pràctica anarquista eren els grups d'afinitat, que aplegaven entre quatre i vint membres amb vincles d'afinitat personal i lleialtat mútua. Els membres d'aquests grups d'afinitat tenien l'objectiu de conscienciar la gent i estructurar la vida quotidiana d'acord amb els principis llibertaris, i valoraven els atributs de la rebel·lió individual i l'heroisme, amb els quals van generar una cultura de resistència a l'ètica del treball i els rituals diaris de la societat capitalista. Mentre que els grups d'afinitat més intel·lectuals se solien trobar en teatres o llibreries, d'altres portaven una vida més bohèmia en cafès i bars, desafiaven tant com fos possible els imperatius econòmics i es barrejaven amb ambients «marginals» i grups exclosos, com

ara els gitanos.⁶⁰ L'objectiu general era el mateix: cultivar la «dinamita cerebral»,⁶¹ un esperit rebel que es reflectia en els noms dels grups, com ara Els Desheretats, Els Indomables i Els Fills de Puta. Tot i que la seva estructura de cèl·lules i el seu *esprit de corps* els atorgaven un cert grau de protecció contra la infiltració policial, a partir de 1890 l'anarquisme tradicional basat exclusivament en petits grups de devots va arribar a un punt mort per una combinació de terror estatal i d'aïllament de la majoria de grups, que solien operar en localitats extraindustrials i tenien pocs punts de connexió —o cap— amb la comunitat més àmplia de treballadors.

En resposta a aquesta situació, a partir del tombant de segle alguns anarquistes van trobar la inspiració en l'anarcosindicalisme francès, una ideologia que apel·lava als motius de classe i prioritzava la importància del proletariat com a força per a la transformació social. L'anarcosindicalisme prometia un nou ritme urbà: a curt termini, defensava la lluita pels «tres vuits»: una jornada laboral de vuit hores, vuit hores per dormir i vuit hores per al lleure, l'entreteniment i l'educació. No obstant, això era una estació en el camí cap a l'objectiu final: la destrucció del capitalisme i de l'Estat i el naixement d'una societat sense classes. Aquest sindicalisme agressiu va ser reconegut pels desposseïts com una expressió adequada de les seves necessitats i desitjos quotidians. Inevitablement, l'anarcosindicalisme va entrar en conflicte amb l'«egoisme de classe» burgès i el poder de l'Estat, cosa que va comportar un cicle de mobilitzacions i repressió. El febrer de 1902, un seguit de vagues econòmiques parcials van culminar en la primera vaga general de Barcelona del segle xx, a la qual les autoritats van respondre amb militarisme: es va declarar la llei marcial i

⁵⁹ Des de la seva creació l'any 1870 fins a la repressió l'any 1874, la ciutat va ser un centre important per a la bakuninista Federació Regional Espanyola de l'Associació Internacional dels Treballadors (AIT).

⁶⁰ George R. Esenwein: *Anarchist Ideology and the Working-Class Movement in Spain, 1868-1898*, University of California Press, Califòrnia, 1989, p. 220-229; Eyre, «Sabaté», p. 45-46; Porcel, *Revuelta*, p. 54; Salut, *Vivers*, p. 147-148.

⁶¹ J. Mir i Miró (ed.): *Dinamita cerebral*, Barcelona, 1980.

centenars de líders obrers van ser empresonats, mentre que la lluita als carrers entre els piquets i l'exèrcit va deixar 17 morts i 44 ferits. Això no obstant, la determinació dels obrers per millorar les seves condicions de vida va garantir que l'organització sindical no només sobrevisqués a l'ofensiva dels patrons i l'Estat sinó que en sortís enfortida. L'any 1907 es va crear Solidaritat Obrera, una federació de sindicats de la ciutat que va posar les bases per a la CNT, una nova agrupació nacional formada a Barcelona l'any 1910. Organitzada en comitès estatals, regionals i locals que operaven en una sèrie d'escalas espacials diferents, la CNT volia coordinar el canvi a escala estatal mitjançant un seguit d'accions que tenien l'arrel en les xarxes socials dels barris. De fet, molts d'aquests sindicats compartien local amb els grups comunitaris i formaven part de la infraestructura de la vida veïnal.⁶² La CNT era un organisme amb una estructura descentralitzada i relaxada, un model que, segons esperaven els seus promotors, militaria contra les tendències burocràtiques i permetria combatre millor la repressió. Aquesta mateixa por al conservadorisme burocràtic va dur la CNT a renegar de tota mena de fons de vaga i de mediació, i en lloc d'això preferia seguir les vagues sobre la base de la reciprocitat organitzada, de manera que els sindicats ajudessin els sindicats en vaga, i a través de «tàctiques d'acció directa», com ara els «piquets actius» que practicaven el sabotatge i la violència contra els «esquirols» que es negaven a obeir les ordres dels sindicats.

La cultura de la protesta d'acció directa dels anarcosindicalistes encaixava amb les tradicions de protesta popular en una ciutat en què tant les lluites al carrer contra la policia com la construcció de barricades formaven part de la història de la protesta urbana des del segle XIX. Part de l'atractiu de la CNT raïa en la seva capacitat per construir una organització militant al voltant d'aquestes tradicions d'una cultura proletària rica i rebel. Així doncs, les tàctiques de la CNT com ara els boicots, les manifestacions i les vagues es construïen sobre la base de la sociabilitat

veïnal: les assemblees sindicals s'emmirallaven en la cultura de carrer de la classe treballadora, i la solidaritat recíproca dels barris es va concretar i va adquirir una expressió organitzativa gràcies al suport que oferien els sindicats confederats. De la mateixa manera, l'esperit independent dels barris es reflectia en el sindicalisme revolucionari i la seva negativa a cap mena d'integració dins de les estructures polítiques burgeses o estatals. D'altra banda, les tendències excloents dels barris, com ara les sancions d'ostracisme que s'imposaven a qui desafiava els valors comunitaris, es van estendre també als «esquirols». Així, les tradicions independents dels barris van ajudar a definir el *modus operandi* de la CNT, i tot i que l'auge de l'organització sindical va comportar una cultura de la protesta més «moderna» i disciplinada, els anarcosindicalistes van desenvolupar un ampli «repertori d'acció col·lectiva» que incloïa moltes de les estratègies d'«autoajuda» que havien evolucionat als barris.⁶³ Els llibertaris eren fermes partidaris de l'autoexpressió espontània de les masses i posaven l'èmfasi en el dret inalienable dels pobres i dels necessitats a garantir la seva subsistència, «el dret a la vida», per qualsevol mitjà que consideressin adequat, fos legal o il·legal, ben al contrari dels socialistes, que mantenien una clara distinció entre el que era revolucionari i el que era «criminal». Els anarquistes també donaven suport a les il·legalitats populars com ara menjar als restaurants sense pagar, una activitat que havia esdevingut molt popular entre els desocupats i els vaguistes.⁶⁴ Alhora, la CNT va mirar de refinar les protestes urbanes populars: si bé les mobilitzacions de carrer majoritàriament espontànies comportaven un control temporal dels carrers, la CNT desitjava un control més permanent de l'esfera pública i una transformació revolucionària de l'espai. Tanmateix, els carrers van seguir sent un focus important de

⁶² Golden, «Dones», p. 50.

⁶³ Charles Tilly: *From Mobilisation to Revolution*, Addison Wesley, Reading (Massachusetts), 1978, p. 151-166.

⁶⁴ Rafael Vidiella: *Los de ayer*, Nuestro Pueblo, Barcelona, 1938, p. 43-44; *La Huelga General*, 5 de febrer de 1903.

protestes i insurreccions. Com explicava *Solidaridad Obrera*: «la revolució tindrà el carrer com a teatre i la gent com a protagonistes».⁶⁵ Als anarcosindicalistes, per tant, els satisfia articular la multitud de tensions i energies que es desenvolupaven fora dels llocs de treball, i establir nous fronts en la lluita contra l'opressió i nous espais de resistència. I això ho facilitava la poca disposició dels patrons a arribar a acords amb els sindicats i el subdesenvolupament de mecanismes institucionals per a la resolució pacífica de les disputes laborals, cosa que implicava que les vagues sovint es desbordaven de les fàbriques als carrers, on els anarcosindicalistes, tàcticament flexibles, combinaven les seves modalitats «modernes» de mobilització amb les formes de protesta «tradicionals». Per exemple, la CNT donava suport a les protestes de consum, exigint rebaixes en els lloguers i els preus del menjar, i alhora proporcionava escortes armades als grups de dones proletàries que requisaven menjar a les botigues.⁶⁶

Aquesta barreja de cultures de protesta «modernes» i més «tradicionals» va esdevenir una característica recurrent de la lluita urbana i va electritzar els conflictes a la ciutat. Un fet que ho il·lustra es va produir durant la vaga general de 1902, quan després d'una aturada industrial hi va haver atacs col·lectius a les fleques i mercats per part de grups de treballadors que requisaven productes alimentaris. A més, es va donar via lliure a l'hostilitat popular cap a la policia, que va patir els atacs de grups que intentaven alliberar els piquets. Més tard, quan les forces de seguretat van entrar als barris per reprimir les protestes als carrers, la comunitat es va aplegar per repel·lir-los, i bombardejava la policia i la Guàrdia Civil amb objectes contundents des dels balcons dels pisos.⁶⁷ Aquesta mateixa hostilitat cap a la policia es va manifestar durant la vaga general de 1909, que

va començar com una protesta «moderna» organitzada pels sindicats, però aquests van perdre el control de la mobilització, que va culminar en una revolta d'un aire molt més «tradicional» que la vaga general de 1902. Prèviament, s'havia aplegat una gentada als carrers amb cànctics de «mort a la policia» abans d'atacar i saquejar les cases de diversos policies. També hi va haver protestes aïllades a les cases de patrons i propietaris.⁶⁸ Aquest costum col·lectiu de portar les reivindicacions a les cases d'individus que es considerava que havien transgredit les normes comunitàries tenia els orígens en temps premoderns i subratlla la confluència de diferents cultures de protesta. Alhora, la transformació de la vaga de 1909 en una insurrecció urbana a gran escala va estar acompanyada per un breu assaig d'urbanisme proletari: els treballadors van remodelar l'entorn construït, van omplir els carrers de barricades i van organitzar la destrucció d'un gran nombre de propietats de l'Església.

La combinació de formes de lluita «modernes» i «premodernes» va ser particularment evident en el cas de les protestes dels desocupats, en el transcurs de les quals les manifestacions organitzades acabaven fàcilment en violència, aldarulls i saquejos. Els desocupats també van seguir la tradició popular de visitar en massa els tallers a la recerca de feina, una pràctica que resultava força intimidatòria, especialment quan implicava grups nombrosos, i que sovint acabava en xocs amb la policia. Aquesta violència no s'ha d'entendre com un acte de barbàrie col·lectiva o fruit de la ignorància, sinó com el resultat del conflicte quotidià entre el desig i l'absència de mitjans. En altres paraules, sense una veu política ni cap canal pel qual es poguessin dirigir les reivindicacions populars, els desocupats feien política per altres mitjans, «la negociació col·lectiva mitjançant la revolta», per citar la famosa expressió d'Eric Hobsbawm.⁶⁹

⁶⁵ *SO*, 31 de març de 1931.

⁶⁶ *Frente Libertario*, març de 1975.

⁶⁷ Romero, *Rosa*, p. 210-211; A. Duarte: «Entre el mito y la realidad. Barcelona 1902», *Ayer*, 4, 1991, p. 166.

⁶⁸ Romero, *Rosa*, p. 502, 519.

⁶⁹ Eric Hobsbawm: *Labouring Men*, W&N, Londres, 1964, p. 7.

A més de basar-se en pràctiques populars, l'anarcosindicalista CNT també va aprofitar la vibrant identitat col·lectiva dels barris i els rics i diversos marcs de referència culturals de la classe obrera local. I ho va fer refermant les experiències directes de molts treballadors en la peculiar sèrie de circumstàncies històriques, socials, polítiques i culturals de la Barcelona de la Restauració: la connivència dels polítics amb les elits econòmiques; la predisposició de polítics locals com Cambó i Pich i Pon a utilitzar la seva influència per afavorir els seus propis interessos econòmics; les dècades d'immobilitat política; la inflació desbocada i l'explotació desfermada per part dels botiguers, propietaris i patrons; els sacrificis dels treballadors per a l'Estat en termes de reclutament militar obligatori, especialment durant els temps de guerra; l'escassetat de serveis públics i de prestacions socials; la relació amb l'Estat únicament en termes de repressió policial i militar; els tocs de queda i les lleis marcial que afectaven la llibertat de moviment de tots els treballadors de la ciutat; la complicitat de les autoritats amb una Església reaccionària; la negativa de les autoritats a oferir una protecció legal significativa per als treballadors i la complicitat de la burocràcia amb la violència del Sometent o dels Sindicats Lliures, que no sempre diferenciaven entre els qui eren actius als sindicats i els qui no ho eren;⁷⁰ i el tancament de la via reformista i l'absència de cap perspectiva de canvi legal o pacífic.

Com a mostra de fins a quin punt les experiències socials i materials quotidianes donen forma a les lluites de classe i urbanes,⁷¹ els «estocs de coneixement» acumulats als barris van afavorir l'expansió d'una contracultura específicament anarquista: com que l'experiència de l'Estat repressiu no es veia diluïda amb iniciatives de benestar social, la majoria dels proletaris

no tenien gaires ganes de fer campanya política per conquerir l'Estat, sinó que aquest més aviat era vist com un enemic mortal que calia destruir. L'alienació inspirada per anys de corrupció política va proporcionar un context per a l'antipolítica anarquista, i la visió estesa que la política no podia resoldre els problemes quotidians als quals s'enfrontaven els obrers feia atractiva l'acció directa; la reticència dels patrons a cedir gens ni mica de la seva autoritat a les fàbriques donava credibilitat a la reivindicació que el capitalisme local no satisfaria mai les necessitats de la classe obrera i que el sindicalisme revolucionari era l'única salvació per a les masses, que havien de confiar en la seva pròpia lluita autònoma per destruir la gran coalició repressiva que estructurava la vida diària contra ells; i les experiències amb el clergat, especialment el «despotisme dels mestres» a les escoles religioses, havien generat un sentiment anticlerical latent. L'anarquisme ofería als treballadors un grau de superioritat moral davant d'una classe burgesa que era percebuda en general com a «criminal». Al voltant d'aquests marcs culturals va sorgir un sentiment profund de «nosaltres» que va donar forma a l'acció col·lectiva i va proporcionar una consciència positiva d'aliats potencials alhora que una consciència negativa d'enemics. En resum, l'opressió capitalista, la repressió estatal, la tirania eclesiàstica i l'empobriment del proletariat eren més que simples abstraccions proposades pels ideòlegs. Era una cosa que els treballadors patien dia sí dia també, i aquesta experiència viscuda confirmava els dogmes centrals de la ideologia llibertària: que les lleis i la policia no eren entitats neutrals sinó les eines de l'Estat i de les classes propietàries per estructurar la vida quotidiana a favor del capital; que l'Estat era el principal obstacle per al canvi, que, si havia de venir, no ho faria gradualment ni legalment a través de reformes sinó, al contrari, impulsat per l'acció violenta dels desposseïts.

Tot i que la visió del món que proposava la CNT tenia l'arrel en l'experiència d'un grup social en un temps i un espai concrets, perquè la Confederació assolís els seus objectius revolucionaris, la identitat essencialment local dels barris s'havia de

⁷⁰ Diversos sindicats es van queixar d'aquest tema als organismes de l'Estat, vegeu Lligall 59a (AHN/MG).

⁷¹ Denis Cosgrove: «Towards a radical cultural geography: problems of theory», *Antipode*, 15 (1), 1983, p. 6.

Figura 2.3 | Vista panoràmica de Barcelona amb edificis eclesiàstics cremant arreu de la ciutat. Juliol de 1909 (Font: Francesc Bonamusa, Pere Gabriel, Josep Lluís Martín Ramos i Josep Termes: *Història gràfica del moviment obrer a Catalunya*, Barcelona, 1989, p. 172-173)

Figura 2.4 | Membres de la comunitat al costat d'una barricada. El Raval, juliol de 1909 (Font: *Història gràfica...*, p. 169)

refinar en una cultura proletària més madura i més radical. Fins a cert punt, això es va produir en el transcurs de les lluites de la CNT per interessos i objectius comuns. Més formalment, la ideologia anarcosindicalista proporcionava un llenguatge de classe que donava nou significat a les experiències i pràctiques socials viscudes als barris, cosa que feia possible sobreposar símbols universals als marcs culturals existents. Així, com veurem, la CNT va ser capaç d'ancorar les seves mobilitzacions en les fortaleeses i reivindicacions comunitàries alhora que apel·lava més generalment a la classe obrera com a conjunt sobre la base de la lleialtat de classe.

No va ser cap sorpresa que la CNT aviat es veiés implicada en una lluita violenta amb l'Estat i els patrons. Poc després del seu naixement, la Confederació va haver de passar a la clandestinitat, i va reaparèixer només durant la Primera Guerra Mundial sobre una onada de militància encoratjada per la crisi política de l'Estat de la Restauració i pel creixement industrial del temps de la guerra, que va posar els fonaments per a una pràctica proletària més unida. Durant els anys 1918-1919, la CNT va esdevenir l'estrella polar dels desposseïts, i els seus afiliats al país es van més que duplicar des dels 345.000 fins als 715.000; només a l'àrea de Barcelona, la CNT afirmava tenir més de 250.000 afiliats, cosa que convertia la capital catalana en una de les ciutats amb més sindicalistes d'Europa, si no la que en tenia més. La força creixent de la CNT era tal que els seus sindicats van començar a imposar certes limitacions als altrament cobdiciosos industrials de la ciutat i, per primera vegada, van guanyar algunes vagues.

Aquest canvi de sort de la CNT va ser possible per l'adopció d'una nova estructura sindical en el congrés nacional de 1918, que es va celebrar al barri de Sants de Barcelona.⁷² Conscients que la força espacial dels barris en expansió representava una base poderosa per a la resistència organitzada al capital i a l'Estat, els estratèges de la CNT van crear comitès populars de barriada,

⁷² Manuel Lladonosa: *El Congrés de Sants*, Nova Terra, Barcelona, 1975.

ubicats a les noves sucursals del sindicat en els principals barris obrers.⁷³ En paraules d'un activista, els comitès locals eren «els ulls i les orelles del sindicat a qualsevol barri»,⁷⁴ el punt de connexió entre els barris i la federació local de Barcelona, que determinava l'orientació dels sindicats. Tot i que la CNT seguia sent una confederació nacional de sindicats de base comunitària i grups de veïns segmentats, la nova estructura permetia un sindicat més unificat i potent a escala de ciutat. Aprofitant al màxim les millores en el sistema de transport i la creixent disponibilitat de bicicletes—i amb el suport del diari de la CNT a Barcelona, *Solidaridad Obrera*, que va tenir un paper complementari essencial anunciant les reunions, xerrades i activitats socials del sindicat arreu de la ciutat—, la federació local podia rebre informació dels comitès i enviar-los instruccions amb força celeritat. Això permetia a la CNT de respondre ràpidament als esdeveniments sobre el terreny i en general d'organitzar una oposició al capitalisme més coordinada i sostinguda.

La mobilització més famosa i dràstica d'aquesta CNT reorganitzada de després de la Primera Guerra Mundial va ser la vaga de 1919 a Riegos y Fuerzas del Ebro, una empresa anglo-canadenca coneguda popularment com «la Canadenca». El conflicte va començar a principis de 1919, quan un grapat de treballadors d'oficines de la CNT van ser acomiadats. Com a resposta, els treballadors de l'electricitat de la CNT —oficinistes i obrers alhora— van abandonar la feina i van fer una crida a la solidaritat de la federació local, fet que va transformar un conflicte força insignificant sobre drets sindicals en una lluita prolongada entre una gran coalició de les autoritats municipals i estatals i el capital nacional i internacional, d'una banda, i la classe obrera confederada

de l'àrea de Barcelona, de l'altra. L'Estat va mobilitzar gran part del seu arsenal repressiu; es va aplicar la llei marcial i es va decretar la militarització dels serveis essencials, amb soldats substituint els vaguistes i fins a 4.000 treballadors empresonats. No obstant, els talls en el subministrament elèctric van paralitzar la major part de les indústries de la província de Barcelona durant 44 dies. Entre l'escassetat d'aliments, els talls elèctrics i les patrulles de l'exèrcit amb llanternes a la nit, la capital catalana semblava una ciutat en guerra. Finalment, les autoritats van obligar la direcció de la Canadenca a acceptar les reivindicacions de la CNT, que incloïen augment de sou, el pagament de les pagues perdudes pels vaguistes i una amnistia total per als piquets. En un intent de prevenir nous conflictes de classe, el govern es va convertir en el primer d'Europa que va legislar la jornada de vuit hores a la indústria. Aquest triomf va significar la majoria d'edat per a la CNT, que havia esdevingut un actor important en el món de la indústria i un punt de referència bàsic de la vida de la classe treballadora.

Un dels punts forts que van apuntalar les accions col·lectives de la CNT va ser el grau de confluència entre les seves xarxes organitzatives i les dels barris. Els comitès de barriada permetien a la CNT d'entrar en llocs de treball i barris com no ho havia fet mai abans, amb la qual cosa va entrar a formar part de la xarxa de relacions comunitàries, de parentesc i recíproques, fonament sobre el qual organitzava fortes mobilitzacions arrelades en l'ajuda mútua i la solidaritat de classe.⁷⁵ Alhora, la CNT va reforçar dinàmiques de sociabilitat i d'energia comunitària ja existents, i els va atribuir un nou significat i simbolisme.⁷⁶ La CNT proposava un model urbà alternatiu: la seva política de carrer reforçava la consciència de comunitat i l'esperit d'autonomia local; la impenetrabilitat i la independència dels barris també es refermaven per l'hostilitat organitzada de la CNT respecte a les estratègies de

⁷³ Joan Peiró: *Ideas sobre sindicalismo y anarquismo*, Madrid, 1979, p. 124-127.

⁷⁴ Anna Monjo: «La CNT durant la II República a Barcelona: líders, militants, afiliats», tesi doctoral no publicada, Universitat de Barcelona, 1993, p. 175.

⁷⁵ José Peirats: *Mecanismo orgánico de la Confederación Nacional del Trabajo*, Brot, Santa Maria de Barberà, 1979, p. 117.

⁷⁶ Entrevista amb «Antonio».

control policial; i la seva concepció de la democràcia participativa des de sota solidificava les xarxes socials existents.⁷⁷ Per als anarquistes revolucionaris de la CNT, la democràcia directa consolidaria els barris i els convertiria en zones alliberades governades col·lectivament, la matèria primera de les comunes autònomes sense estat kropotkinianes.

El nexa entre la CNT i els barris depenia en gran mesura dels seus activistes. Una de les grans paradoxes de la CNT era que, tot i l'enorme quantitat d'afiliats que tenia a la ciutat, el nombre d'activistes del sindicat era relativament petit. La majoria dels cenetistes participaven poc en la vida interna dels sindicats, assistien poc a les reunions dels sindicats —si és que hi assistien mai—, i només pagaven les quotes sindicals esporàdicament. Això no obstant, la CNT tenia una capacitat de mobilització molt desproporcionada respecte al seu nombre d'activistes.⁷⁸ En part, això reflectia el dinamisme i l'altruisme de molts militants de la CNT, que s'arriscaven a recriminacions, a detencions i fins i tot a la mort per mantenir viu el sindicat. Tenia la mateixa importància el fet que els militants, igual que els líders de l'organització, fossin també treballadors. (Al contrari que a Rússia, un altre país europeu amb un moviment anarquista considerable, pocs intel·lectuals es van sentir atrets cap a les files de l'anarquisme espanyol, i encara menys quan el sindicalisme revolucionari va créixer en popularitat.) Tanmateix, a banda de tenir una consciència de classe més elevada —els activistes se'ls coneixia com «els de les idees»— no hi havia res en la seva manera de vestir, estil de vida, comportament, experiències, discurs o lloc de residència que els separés de la resta de treballadors i, tant si era en una reunió pública, venent diaris, a la fàbrica o al cafè, els activistes podien

transmetre i difondre les seves idees d'una manera que per als treballadors resultava alhora convincent i comprensible.⁷⁹ Els militants solien ser membres molt respectats de la comunitat: eren exemplars per als treballadors i per als joves menys o gens militants, i els veïns se solien adreçar als cenetistes quan necessitaven respostes als seus problemes. Com explicava un treballador: «Els de la CNT eren els millors... Eren els que entenien millor la causa dels treballadors».⁸⁰ La reputació dels activistes dins de la comunitat tenia una importància cabdal per a una organització com la CNT, que s'adreçava a treballadors que sovint eren analfabets i que no tenien accés a una ràdio a casa. En aquestes circumstàncies, l'èxit o el fracàs de les mobilitzacions sovint depenia de la capacitat dels activistes per atraure veïns o amics a les accions de protesta gràcies al contacte cara a cara al carrer. Els militants de la CNT també es beneficiaven de la cultura informal dels barris. Els venedors del diari *Solidaridad Obrera* solien abordar els coneeguts perquè els comprassin el diari, i els activistes intervenien en les freqüents discussions apassionades de carrer sobre els esdeveniments locals, sobretot en les èpoques d'activitat vaguística o protesta social.⁸¹

El fet que els cenetistes patien directament els problemes quotidians als quals s'enfrontaven els treballadors els permetia de respondre als greuges col·lectius amb solucions pràctiques i viables que tenien una base ferma en el teixit social dels barris; com explicava un militant de base: «ells [els activistes] sentien més seva la causa dels treballadors».⁸² Aquesta sensibilitat cap a la realitat dels barris, afavorida per la descentralització de la CNT, va enfortir els vincles entre la comunitat i la Confederació, cosa que donava als sindicats una bona base local i els ajudava a

⁷⁷ Alejandro Andreassi: *Libertad también se escribe en minúscula. Anarcosindicalismo en Sant Adrià del Besòs, 1925-1939*, Hacer, Barcelona, 1996, p. 39-44.

⁷⁸ Anna Monjo: «Barrio y militancia en los años treinta», a Oyón (ed.), p. 148-149.

⁷⁹ Entrevista amb «Antonio».

⁸⁰ Entrevista amb Manuel Vicente Alcón, citat a Monjo, dins Oyón (ed.), p. 149.

⁸¹ Entrevista amb «Antonio».

⁸² Entrevista amb Manuel Vicente Alcón, citat a Monjo, «CNT», p. 293.

Figura 2.5 | Escena de carrer durant la Setmana Tràgica, 1909
(Font: AFB)

assolir l'objectiu de solucionar «tots els problemes de la vida diària».⁸³ Sobre aquesta base es pot apreciar un altre dels punts forts del cenetisme: la seva capacitat per organitzar-se al voltant de l'ocupació i tractar qüestions i problemes materials quotidians de subsistència als barris, com ara la campanya d'abaratiment contra la inflació de l'època de la Primera Guerra Mundial. Un altre exemple d'aquest sindicalisme de base comunitària va arribar el 1918, quan la CNT va formar el Sindicat de Llogaters, les principals demandes del qual eren una reducció del 50% als lloguers i una millora dels habitatges existents.⁸⁴ Pocs anys més tard, el 1922, després d'una considerable agitació de base en el sector de l'habitatge, el Sindicat de Llogaters va iniciar una vaga de lloguers, que va tenir tot el suport del Sindicat de la Construcció.⁸⁵ Atesos els recursos limitats dels treballadors a l'hora de

negociar i de mobilitzar, això va representar una estratègia de protesta immensament coherent, ja que les protestes populars i les formes de lluita de classe en defensa dels interessos materials generals de la comunitat, el que Edward Thompson va anomenar «economia moral»,⁸⁶ tendien a ser mobilitzacions de masses alimentades per denses xarxes socials. La CNT, per tant, va poder canalitzar les múltiples solidaritats que sorgien de les interaccions quotidianes, un punt que resumeix la mar de bé un treballador que explica: «La gent es coneixia millor entre ella als barris i, com que tothom estava tan explotat com el veí, hi havia una atmosfera de rebel·lió i de protesta».⁸⁷ Com que la solidaritat és més gran quan pot apel·lar a una identitat col·lectiva fermament arrelada en experiències concretes, aquestes accions de protesta i conflictes relacionats amb la subsistència solien atraure barris sencers, que alhora en sortien polititzats i amb la seva identitat de grup reforçada. La dependència de la CNT en les xarxes comunitàries va portar una estabilitat enorme als seus sindicats i, durant les èpoques de repressió, la solidaritat local compensava la manca d'organització formal i minimitzava els perills de l'acció policial per als protestataris: no només es dispersava la repressió entre una xarxa àmplia d'individus, sinó que a més els forts vincles comunitaris, combinats amb la pressió col·lectiva i el perill de sancions per als no participants, com ara l'ostracisme o la violència, reduïen l'impacte del problema dels «aprofitats», els membres d'un grup social que poden rebre els beneficis generals de la protesta sense patir els costos materials de la mobilització.⁸⁸ En vista d'això, i al contrari dels qui han percebut la protesta social com la «política de l'enveja» dels marginats socials, nosaltres considerem que les mobilitzacions urbanes tenien l'arrel en una integració

⁸³ *Acción*, 6 de juliol de 1930.

⁸⁴ Massana, *Indústria*, p. 401.

⁸⁵ Eduard Masjuan: «El pensament anarquista i la ciutat», a Oyón (ed.), p. 252.

⁸⁶ Edward Palmer Thompson: «The moral economy of the crowd in the eighteenth century», *Past and Present*, 50, 1971, p. 71-136.

⁸⁷ Entrevista amb Josep Costa Font, citat a Monjo, «CNT», p. 238.

⁸⁸ Vegeu Scott Lash i John Urry: «The new Marxism of collective action», *Sociology*, 18 (1), 1984, p. 36-41.

social força extensa en l'àmbit comunitari. Ras i curt, la CNT va ser en gran part un producte de l'espai local i de les relacions socials dins d'aquest espai; els seus sindicats feien que els barris se sentissin poderosos, i els treballadors se sentien propietaris del que anomenaven «el nostre sindicat».

La CNT també tenia molt d'interès a crear un front unit de tots els desposseïts dins d'un projecte revolucionari comú. Reflectint l'objectiu anarquista de mobilitzar tota aquella gent que era marginada pel capital —i en fort contrast tant amb la cultura exclusivista de la burgesia com amb la cultura socialdemòcrata, amb el seu èmfasi en la sobrietat i la respectabilitat— la Confederació intentava atraure els elements «esgarriats». A les presons i calabossos, els cenetistes rebutjaven les categories institucionals amb què s'etiquetaven els interns com a presos «polítics», «socials» o «comuns», i dedicaven temps i energia a ensenyar els altres presos a llegir i escriure en un intent de convertir-los a la revolució.⁸⁹ La CNT va ser una força integradora als barris, i va aconseguir incorporar un seguit de subgrups que podrien haver estat un fre en l'organització i la solidaritat de la classe obrera. Un d'aquests grups va ser el de les quadrilles de carrer de joves de classe obrera, diverses de les quals van acabar entrant dins de l'òrbita dels sindicats.⁹⁰ La CNT també va aconseguir atraure els molts milers de treballadors immigrants de la ciutat. Tot i que alguns dels immigrants havien tingut algun contacte previ amb el moviment obrer organitzat, eren molts més els que deixaven enrere un paisatge de misèria rural que engendrava resignació i desesperació més que no pas protesta. Això no obstant, la CNT reconeixia que els immigrants eren una força democratitzadora poderosa, i va ser l'única organització preparada per acceptar els nousvinguts pel que eren i per canalitzar les seves esperances i aspiracions. La CNT, com a sindicat hegemònic i més important,

⁸⁹ Peirats, memòries inèdites, p. 1; Albert Figuerola: *Memòries d'un taxista barceloní*, Pòrtic, Barcelona, 1976, p. 68-69, 242-243.

⁹⁰ Giménez, *Itinerario*, p. 43.

es va convertir en un poderós imant per als immigrants no qualificats. Per a molts nousvinguts, la CNT significava un punt d'entrada a la ciutat; els centres sindicals de la CNT eren espais de socialització, llocs on els immigrants rebien ajuda pràctica important i coneixements concrets sobre pautes de feina i d'habitatge en un entorn nou desconegut i de vegades hostil.⁹¹ Amb la seva integració en els rituals i pràctiques del moviment obrer, els immigrants assimilaven els nous valors urbans i s'establien fermament en el teixit social de la ciutat.

La cultura inclusiva de la CNT garantia que grups com ara els desocupats, que es podrien haver sentit exclosos dels sindicats i que podrien haver estat susceptibles al discurs de polítics demagogs, es mantinguessin dins del moviment obrer. A banda que els sindicats oferien als desocupats la possibilitat d'una feina futura, els centres de la CNT eren un refugi segur per a ells, que sovint no tenien enlloc més on anar i patien la fustigació de la policia als carrers.

Tampoc afeblien la CNT les divisions generacionals o una cultura juvenil rival. Com ha reconegut Dolors Marín, l'esfera pública proletària es basava en el respecte a les generacions més velles.⁹² Els sindicats aprofitaven les xarxes de parentiu dels barris i incorporaven amb èxit a les seves files els treballadors joves, molts dels quals solien ser atrets als sindicats per membres de la família, principalment pares, germans i altres models masculins a imitar com ara oncles.⁹³ En aquestes circumstàncies de

⁹¹ Enrique Martín: *Recuerdos de un militante de la CNT*, Picazo, Barcelona, 1979, p. 93.

⁹² «Eren els “més vells” —normalment germans més grans, companys de feina o fins i tot els pares, o amics més grans— els qui donaven orientació» (Marín, «Llibertat», p. 562).

⁹³ Paz, *Chumberas*, p. 88; entrevistes amb «Antonio», «Francisco» i «Enric», enregistrades per Alejandro Andreassi, 9 de març de 1992, 30 d'octubre de 1991, 14 de setembre de 1992; Federico Arcos a Paul Avrich (ed.): *Anarchist Voices: An Oral History of Anarchism in America*, Princeton University Press, Princeton, 1996, p. 402; Marín, «Llibertat», p. 461.

politització precoç, hi havia casos de nens de tan sols deu anys que pertanyien tant a la CNT com a un grup anarquista.⁹⁴

De totes maneres, l'estratègia mobilitzadora de l'esfera pública dels treballadors tampoc no era impecable; per exemple, en el cas de les dones treballadores, el potencial dissident de les quals no sempre s'aprofitava al màxim. Els sindicats eren essencialment espais masculins, i els homes solien assistir a les reunions sindicals sols o bé amb els seus fills, i deixaven les seves parelles a casa.⁹⁵ També hi havia molt poques líders sindicals femenines, i les dones solien tenir poca representació dins dels sindicats, fins i tot en indústries com la tèxtil, on la mà d'obra femenina era majoritària. Les dones, doncs, tenien un paper secundari i de suport dins del moviment sindical i, encara que en compartissin les idees, la seva contribució al moviment es limitava a l'esfera domèstica, on reproduïen la força rebel dels seus companys, fills o germans i se sacrificaven a casa per poder sostenir la militància masculina, especialment quan els companys eren a la presó o fugits de les autoritats.⁹⁶ És cert que la contribució d'aquestes dones a la CNT va ser important i no s'hauria d'infravalorar, però podria haver estat més gran, especialment si considerem que quan les dones participaven en conflictes en l'esfera de la subsistència, com ara en la campanya de l'abaratiment i en les lluites pels lloguers, el seu comportament era sempre molt radical i militant.

Tanmateix, la CNT era només un element de la creixent esfera proletària barcelonina, una infraestructura social alternativa de base que incloïa diaris, associacions culturals i clubs socials. L'altra institució clau era l'ateneu, un centre cultural i social popular que prenia com a model els clubs burgesos.⁹⁷

⁹⁴ Paz, *Chumberas*, p. 121.

⁹⁵ Marín, «Llibertat», p. 129.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 117-118.

⁹⁷ Pere Solà: *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939)*: *L'Ateneu Enciclopèdic Popular*, La Magrana, Barcelona, 1978.

Com la CNT, els ateneus satisfieien les necessitats reals de la ciutat proletària, i entre 1877 i 1914 se'n van crear 75 a Barcelona. Cada ateneu proporcionava als seus socis un seguit de serveis i facilitats, i alguns dels més grans tenien una botiga cooperativa que oferia aliments a preus reduïts.⁹⁸ En una època en què hi havia molt poques formes de lleure econòmiques, els ateneus organitzaven una àmplia gamma d'activitats de lleure, com ara teatre, corals i grups musicals. La sociabilitat i l'entreteniment sempre es combinaven amb l'agitació social, i les obres que s'hi representaven solien ser d'un caire radical, d'esquerres o anticlericals.⁹⁹ Una altra àrea d'activitat important eren els clubs esportius i els centres excursionistes, que organitzaven caminades, acampades i passejades per la muntanya i per la costa dels voltants de la ciutat.¹⁰⁰ El fet de sortir d'excursió, que connectava amb la tendència antiurbana de la ideologia anarquista, va esdevenir una activitat de lleure no comercial molt popular que permetia als treballadors una breu escapada a la natura i deixar enrere els barris superpoblats i atapeïts, on hi havia pocs espais oberts o camps d'esports.¹⁰¹ En termes polítics, els centres excursionistes tenien una funció propagandística important i donaven als treballadors la possibilitat de debatre sobre idees i escrits lluny de les estructures urbanes repressives i tornar a la ciutat més conscienciats. Els grups naturistes també anaven a la muntanya per alliberar-se de les condicions artificials de la vida urbana i assolir una relació més equilibrada amb el món natural, lluny de les restriccions i les convencions de l'ordre burgès.

Això no obstant, l'objectiu primordial dels ateneus era l'em poderament cultural. L'orgull de qualsevol ateneu era la seva biblioteca de préstec, que solia contenir una àmplia selecció

⁹⁸ Monjo, a Oyón (ed.), p. 151.

⁹⁹ Dues obres de Fola Igúbide (*El Cristo moderno* i *El Sol de la Humanidad*) estaven entre les preferides als ateneus.

¹⁰⁰ Paz, *Chumberas*, p. 117-118; Masjuan, a Oyón (ed.), p. 252-253.

¹⁰¹ *Veü*, 11 d'abril de 1913.

dels clàssics de la política i la literatura de la post-il·lustració europea, des de Marx i Bakunin fins a escriptors burgesos radicals com Ibsen i Zola. A més, hi solia haver una sala de lectura, on es podia debatre en grup, un auditori per a debats més formals i conferències públiques, i un cafè. Com que els anarquistes posaven molt d'èmfasi en la pedagogia i estaven convençuts que l'hegemonia capitalista es podia erosionar amb educació i cultivant l'intel·lecte, els ateneus organitzaven escoles de dia per als nens de classe treballadora i classes nocturnes per als treballadors adults, amb cursos de gramàtica i escriptura i una educació més general en matemàtiques, literatura, geografia i llengües estrangeres, així com en matèries més compromeses, com ara història, sociologia i teoria política.

A partir del tombant de segle, els esforços dels ateneus per satisfer la demanda popular d'educació van tenir la col·laboració de les escoles racionalistes, que o bé eren finançades pels sindicats o bé formaven part del moviment de les «Escoles Modernes» de Francesc Ferrer i Guàrdia. Allunyant-se radicalment de les pràctiques repressives dels educadors eclesiàstics, les escoles racionalistes fomentaven l'expressió espontània, l'experimentació i un esperit d'igualtat a les aules, i posaven l'educació de qualitat a l'abast de la major part dels pressupostos de classe obrera.¹⁰² Així, els ateneus i les escoles racionalistes eren el punt de suport del teixit social i cultural dels barris.¹⁰³

Com la CNT, els ateneus i les escoles racionalistes depenien de les estructures comunitàries i la sociabilitat existents. La miríada d'activitats socials i culturals dels ateneus atreïen famílies senceres, i l'existència de llars d'infants per als més petits feia que tots els membres de la comunitat, fos quina fos la seva edat, hi poguessin participar.¹⁰⁴ Com que molts ateneus comptaven amb seccions específiques per a joves, es trencava

¹⁰² *La Huelga General*, 5 de gener de 1902.

¹⁰³ Monjo, «CNT», p. 296-297, 381.

¹⁰⁴ Marín, «Llibertat», p. 416, n. 24; Monjo, a Oyón (ed.), p. 151.

Figura 2.6 | Jugant a la revolució: nens amb la seva barricada i la seva bandera i els punys tancats. El noi del mig porta l'uniforme de la milícia obrera. Juliol de 1936 (Font: Ateneu Enciclopèdic Popular)

la divisió generacional i, sota el paraigua d'aquestes institucions, es van establir amistats duradores entre adults i nens.¹⁰⁵

Els ateneus reforçaven l'esperit d'autonomia dels barris; dignificaven i donaven sentit a l'experiència dels veïnats i, com que sovint només es podien obrir després d'un enorme sacrifici col·lectiu, eren motiu de molt d'orgull local i fomentaven la creença en la possessió comuna de la riquesa de la comunitat.¹⁰⁶ En termes generals, doncs, la cultura dels ateneus reforçava les

¹⁰⁵ Paz, *Chumberas*, p. 88.

¹⁰⁶ Félix Carrasquer: «Autopercepción intelectual de un proceso histórico», a Félix Carrasquer *et al.* (ed.): «Félix Carrasquer. Proyecto de una sociedad libertaria: experiencias históricas y actualidad», *Anthropos*, 90, 1988, p. 24.

divisions de classe, i aprofundia els vincles entre els barris i els activistes, tant de la CNT com del moviment llibertari. Així, els ateneus consolidaven els vincles entre les aspiracions quotidianes dels treballadors i les del moviment, establien un nou marc de referència per als descontentaments de la comunitat i feien possible que per damunt de la cultura obrera existent se sobreposés una ideologia de protesta més coherent, la qual cosa convertia la «sociologia espontània» dels barris en idees i pràctica anarquistes. Un immigrant va explicar aquest procés:

Soc andalús i em vaig mudar a l'Hospitalet quan tenia gairebé 10 anys d'edat. Tot el que sé ho vaig aprendre dels anarquistes. Quan tenia 14 o 15 anys no sabia ni llegir ni escriure. En vaig aprendre a l'escola nocturna organitzada pels llibertaris.¹⁰⁷

Gràcies als seus vincles amb els ateneus i les escoles racionalistes, la CNT va poder influir en una cultura obrera d'oposició i ajudar a modelar una visió proletària del món relativament autònoma durant una època en la qual, a la resta d'Europa, l'arribada de noves formes de cultura de masses, com ara el futbol i les sales de música, començava a erosionar i diluir la consciència socialista. En particular, els ateneus i les escoles racionalistes van propagar una cultura anticlerical que desafiava l'obscurantisme de l'educació eclesiàstica i les jerarquies rebudes de l'educació estatal, amb la qual cosa van fer una contribució inestimable a la cultura de classe de la CNT educant generacions successives d'activistes i líders, molts dels quals van passar a escriure per a la premsa obrera i anarquista.¹⁰⁸ Simultàniament, els ateneus transmetien una cultura d'acció i mobilització, i fins i tot quan

¹⁰⁷ Francisco Manzanares, citat a Marín, «Llibertat», p. 485, n. 65.

¹⁰⁸ Entrevista amb «Antonio», 9 de març de 1992; J. Termes: «Els ateneus populars: un intent de cultura obrera», *L'Avenç*, 104, 1987, p. 8-12; Andreassi, *Libertad*, p. 42-43.

Figura 2.7 | Classe de biologia. José Peirats, aleshores fabricant de totxos i futur historiador del moviment anarquista, és el primer de l'esquerra. Escola Racionalista de l'Hospitalet, curs acadèmic 1928-1929 (Font: Arxiu Gràcia Ventura)

es dedicaven a activitats culturals, fomentaven un tipus d'activisme que més tard podria portar a altres activitats i campanyes per als serveis locals. Alhora, durant les èpoques de protestes col·lectives, els ateneus de vegades representaven un paper clau de suport, mobilitzant i aportant els seus socis als carrers per a les grans manifestacions, concentracions, mítings o vagues.¹⁰⁹

Això no obstant, cal destacar que els models de discriminació de gènere que hem vist abans pel que fa a la CNT també es reproduïen en els espais més ideològics i polititzats dels ateneus i dels grups anarquistes que s'hi movien, cosa que demostra el fracàs de la cultura alternativa per trencar totalment amb la

¹⁰⁹ Rider, «Anarquisme», p. 214-222; Antonio Turón, citat a Monjo, dins Oyón (ed.), p. 148.

cultura oficial, ja que el paper de les dones sovint es limitava a oferir suport moral o material al grup masculí, trobar llocs de reunió i oferir suport logístic. A les excursions, les dones hi participaven sobretot en la preparació del menjar!¹¹⁰

Malgrat tot, podem arribar a la conclusió que en acabar la Primera Guerra Mundial hi havia una esfera pública alternativa vibrant, una mena de contra-espectacle amb els seus propis valors, idees, rituals, organitzacions i pràctiques, o, en termes gramscians, un projecte contra-hegemònic.¹¹¹ Aquesta esfera pública proletària conqueria nous espais per a les idees i per als moviments de protesta dintre de la societat civil urbana i era un desafiament directe a una ja feble esfera burgesa que, com ja hem vist, estava mancada de mecanismes institucionals com ara escoles a través de les quals pogués transmetre la ideologia oficial. Com a conseqüència, les autoritats eren propenses a limitar o impedir l'expansió d'aquesta esfera pública rival, i aprofitaven qualsevol oportunitat per restringir aquesta xarxa educativa alternativa.¹¹²

És clar que el que els «homes d'ordre» consideraven l'amenaça més gran per a l'ordre social, per la seva expansió vertiginosa durant la Primera Guerra Mundial i un cop acabada, eren els sindicats. La branca més militant de la burgesia de la ciutat se sentia lluny d'un estat central que, als ulls dels patrons més radicals, havia capitulat davant de la CNT en legalitzar la jornada laboral de vuit hores. I per tant es va mobilitzar per trencar el poder dels sindicats, cosa que va comportar, el mes de novembre de 1919, un tancament patronal de tres mesos contra els cenetistes, que eren assetjats diàriament per la milícia del Sometent, que patrullava

pels llocs de treball a la recerca dels activistes del sindicat. Paradoxalment, tot i defensar a crits «la llei i l'ordre», l'ànsia dels «homes d'ordre» per tancar l'esfera pública proletària va resultar en nombroses violacions dels drets civils dels treballadors, de manera que mentre teòricament els treballadors tenien llibertat per afiliar-se al sindicat que volguessin, inclosa la CNT, que no era una organització prohibida, el Sometent aturava sovint els obrers i els registrava buscant carnets d'aquesta organització. I si els hi trobaven, els treballadors podien témer que els agredissin, els acomiadessin o els incloguessin en una llista negra. Igualment, el Sometent impedia que els organitzadors de la CNT cobressin les quotes dels afiliats i els seguidors del sindicat, confiscant il·legalment els diners del sindicat i «apallissant» els activistes.

Com que amb aquestes mesures no va aconseguir intimidar la CNT, la branca radical de la burgesia catalana, que demanava una solució militar per al conflicte industrial, va esdevenir més activa. Entre els anys 1920 i 1922, aquests industrials militants van festejar els generals Arlegui i Martínez Anido, que mentre ocupaven respectivament els càrrecs de cap de la policia i governador civil es van fer tristament famosos per organitzar l'assassinat selectiu de cenetistes. Que l'Estat recorregués al terrorisme era una prova més de l'empitjorament de la crisi estructural i política del règim de la Restauració. Si bé durant la primera fase de la Restauració el desplegament de la força institucional —la «política del Mauser» com la coneixien en aquella època— es podia considerar un dels punts forts de l'Estat monàrquic sorgit dels canvis que havia comportat la Primera Guerra Mundial, la dependència de la violència per part de l'Estat va acabar convertint-se en la seva debilitat més flagrant. Si bé potser la violència havia estat eficaç d'entrada per recuperar temporalment el control dels carrers per part de les autoritats, a la llarga no va servir per enfortir la ja feble autoritat política de l'Estat i només va aconseguir plantejar interrogants sobre la supervivència a llarg termini de la Restauració i engrossir les files de l'oposició anti-monàrquica.

¹¹⁰ Marín, «Llibertat», p. 125-127, 501-502.

¹¹¹ També ha estat descrit com a «para-societat» o «contra-societat» proletària (López, *Un verano...*, p. 40).

¹¹² Víctor García: «José Peirats Valls: una bibliografía biografiada», a Ignacio de Llorens *et al.* (ed.), «José Peirats Valls: Historia contemporánea del Movimiento Libertario. Visión crítica de un compromiso anarquista: la Revolución Social», *Anthropos*, 102, 1989, p. 14.

El terror antisindical dels Sindicats Lliures no va ajudar gaire a reflotar un ordre urbà que ja era fràgil; més aviat, la repressió feia més arriscada la lluita pels carrers. Certament, la repressió no va poder acabar amb la CNT, que en els anys posteriors a la Primera Guerra Mundial va poder confiar en la cobertura de les xarxes comunitàries resistents dels barris per sobreviure a la pressió contra l'organització i els seus activistes. No obstant, la ferocitat de l'ofensiva antisindical de la postguerra mundial va tenir un gran impacte en l'equilibri intern de les forces que integraven la CNT. Al principi de la repressió hi havia tres faccions principals: els anarcosindicalistes, els anarquistes i els «sindicalistes comunistes», que donaven suport a la revolució bolxevic.¹¹³ Els anarcosindicalistes eren el grup predominant dins del Comitè Nacional de la CNT. Interessats per qüestions com ara l'estratègia, el reclutament i l'expansió del sindicat a escala nacional, eren partidaris de desenvolupar sindicats massius i la infinitat d'organismes que conformaven l'esfera pública proletària com a preludi necessari per a la transformació revolucionària de la societat. Aquest projecte, però, va topat amb la intransigència dels patrons, que van tancar la majoria dels canals per a la protesta col·lectiva, i en conseqüència, l'atractiu de l'estratègia anarcosindicalista dins dels cercles de la CNT va minvar. A més, com que eren la cara més visible i pública de l'organització, els anarcosindicalistes van pagar un preu físic molt alt en forma d'empresonaments i assassinats de molts dels seus membres. Quan les institucions confederals es van veure obligades a la clandestinitat, el context social es va radicalitzar; els arguments dels anarquistes militants aparentment es confirmaven, mentre que les veus més moderades dins de la CNT cada cop eren menys escoltades. La iniciativa va passar als defensors de la lluita armada contra el capitalisme i l'Estat,

¹¹³ Andrew Durgan: *BOC, 1930-1936: El Bloque Obrero y Campesino*, Laertes, Barcelona, 1996.

cosa que va significar l'inici del període conegut com a pistolisme.¹¹⁴

Les guerrilles urbanes anarquistes, organitzades en grups d'afinitat, eren partidàries de formes d'organització clandestines i donaven una gran importància als valors de la violència individual o de petits grups. Els «grupistes» tenien un seguit de funcions, com ara formar «escamots de defensa» que servien de guardaespalles als activistes més destacats, o organitzar col·lectes armades per als sindicats als llocs de treball i als carrers, una tasca perillosa que comportava el risc de confrontació amb la policia oficial o els grups parapolicials. A canvi, el comitè del sindicat compensava econòmicament els grupistes pels dies de feina perduts, cobria les seves despeses si havien de fugir del país i, si eren detinguts, donava suport als seus familiars. Conscients que els grupistes podrien convertir-se en una elit dintre de l'organització o acabar allunyats de les realitats de la vida de la classe treballadora, als «expropiadors» se'ls remunerava amb el sou mitjà d'un treballador qualificat. Els grupistes van adoptar tàctiques d'acció directa encara més contundents per defensar el dret de la CNT als carrers per la força de les armes. Els «grups d'acció» també van portar la «guerra social» a la burgesia, enviant cartes amenaçadores anònimes als patrons i aplicant la llei del talió, els «ajusticiaments» en el llenguatge dels grupistes, mitjançant l'assetjament dels membres dels Sindicats Lliures i del Sometent i d'aquells industrials i polítics que finançaven la repressió contra la CNT. (Un d'aquests grups d'acció, el Metal·lúrgic, sorgit del Sindicat Metal·lúrgic, va assassinar el president Dato l'any 1921.) Una altra esfera important de l'activitat anarquista era el comitè propis, que era el responsable dels costos legals dels militants que esperaven judici per activitats del sindicat, com ara els piquets, i també del benestar dels familiars dependents dels activistes detinguts o morts. Cap a finals de 1921, l'espiral de repressió va fer

¹¹⁴ Vegeu Maria Amàlia Pradas: «Pistoles i pistolers. El mapa de la violència a la Barcelona dels anys 1920», *L'Avenç*, 285, 2003, p. 13-20.

que la despesa dels grups de suport als presos augmentés exponencialment, cosa que representava una situació perillosa per a la CNT: els sindicats es van veure privats de fons i al caire del col·lapse, fet que comprometia seriosament els principis de solidaritat activa de la Confederació. Els grupistes hi van respondre amb un seguit d'expropiacions armades audaces, atracant bancs i requisant nòmines, i lliurant els diners aconseguits a la CNT. Tot i que aquests «homes d'acció» eren una petita minoria entre els anarquistes, la seva disponibilitat a arriscar la vida pel moviment els donava un estatus dins dels cercles de la CNT que excedia en molt el seu nombre.

Durant aquest període, alguns dels «grups d'acció» d'orientació més anarquista van començar a finançar-se mitjançant expropiacions, de manera que garantien la seva existència autònoma.¹¹⁵ Aquest va ser el cas de Los Solidarios, que va emergir com un dels grups d'afinitat més importants i al qual es van atribuir algunes de les expropiacions i assassinats més sensacionals.¹¹⁶ Les figures capdavanteres d'aquest grup eren Buenaventura Durruti, Francisco i Domingo Ascaso, Aurelio Fernández, Ricardo Sanz i Juan García Oliver. Però l'ambiciosa gamma d'activitats que duïen a terme els grups d'aquesta naturalesa requeria entre deu i vint membres auxiliars, que proporcionaven un suport logístic i pràctic vital. Els grups més ben organitzats, com ara Los Solidarios, també eren coneguts per tenir simpatitzants prop dels Pirineus, amb un coneixement dels passos de muntanya que facilitava el contraban d'armes a Espanya i que

els grupistes fugissin a França en cas de ser perseguits.¹¹⁷ De la mateixa manera, en una ciutat gran com Barcelona s'hi organitzaven «pisos francs» per ajudar els grupistes a eludir la policia.

Pel que fa a la condició social dels seus membres, Los Solidarios era un cas típic de la nova classe obrera no qualificada que havia sorgit durant i després de la Primera Guerra Mundial. L'any 1920, els membres destacats del grup eren homes solters, entre els 19 i els 25 anys d'edat; tots tenien experiència en feines eventuais i no qualificades, en males condicions i amb inseguretat laboral (Durruti i Fernández eren mecànics, Francisco Ascaso i García Oliver, cambrers). Part del grup havia arribat a Barcelona per treballar (per exemple, García Oliver); d'altres (Durruti i els germans Ascaso) hi havien arribat atrets per la reputació bohèmia i revolucionària de la ciutat, que va augmentar amb el pistolisme i va convertir la capital catalana en un fort pol d'atracció per a anarquistes d'arreu de l'Estat espanyol.¹¹⁸ Tots ells havien entrat en contacte amb el moviment anarquista i sindicalista de ben joves i, en un moment o altre, havien patit represàlies per part dels seus patrons per la seva intervenció activa en les lluites socials. Durruti, per exemple, va patir sancions tant per part de la direcció com del seu sindicat per la seva militància després d'una vaga ferotge al seu Lleó natal: els patrons el van acomiadar i la UGT el va expulsar del sindicat per haver participat en actes de sabotatge. La seva experiència quotidiana com a obrers no qualificats amb pocs recursos negociadors i alhora poques perspectives d'un canvi gradual sens dubte va marcar la seva manera d'actuar: abominaven de la política, que creien que no canviava res, i eren molt crítics amb la branca anarcosindicalista de la CNT i el

¹¹⁵ Boletín de información de la CNT-FAI, 24 de juliol de 1936.

¹¹⁶ Vegeu Rai Ferrer: *Durruti, 1896-1936*, Barcelona, Libertarias/Prodhufi, 1985, p. 48-68; Paz, *Durruti, pàssim*; Juan García Oliver: *El eco de los pasos. El anarcosindicalismo: en la calle - en el Comité de Milicias - en el gobierno - en el exilio*, Ruedo Ibérico, Barcelona (hi ha una edició actual, Virus, 2021), 1978, pàssim; Ricardo Sanz, *El sindicalismo y la política. Los «solidarios» y «nosotros»*, Tolosa de Llenguadoc, 1966, pàssim; i *Hijos, pàssim*.

¹¹⁷ Marín, «Llibertat», p. 144.

¹¹⁸ Víctor Alba: *Dos revolucionarios: Joaquín Maurán, Andreu Nin*, Hora H, Madrid, 1975, p. 77; Pestaña, *Vida*, vol. 1, p. 40, 45; Paz, *Durruti*, p. 29-33; Sanz, *Hijos*, p. 111.

seu èmfasi en la mobilització sindical, que consideraven poca cosa més que «reformista». Com a pretesos «venjadors del poble», Los Solidarios prioritzaven la lluita armada per damunt de res, i creien que calia lluitar per la llibertat amb la pistola a la mà. A la pràctica, tenien una concepció essencialment militar de la revolució: per a ells, el punt de partida de l'activitat anarquista no eren les mesures de conscienciació teòrica a les quals dedicaven tants esforços molts altres grups d'afinitat, sinó l'acció violenta, el «gest rebel» que incitaria a una insurrecció.¹¹⁹

Tot i que el cop militar de Primo de Rivera del setembre de 1923 va posar fi a l'era del pistolerisme, el seu llegat va perdurar, i molts militants de la CNT, per no parlar dels grupistes, van conservar el costum de portar armes. L'arribada al poder de Primo de Rivera també va posar de relleu algunes de les limitacions tàctiques del grupisme. En el preludi del cop, els grupistes estaven atrapats en un cicle de violència amb les forces de seguretat i les milícies de dretes. Aquest fet, juntament amb la successió d'expropiacions armades i atacs als bancs, va crear una sensació generalitzada d'inseguretat en els cercles de les elits, cosa que va afavorir que es creés un ambient propici per al cop militar. En resum, als grupistes els mancava un projecte coherent de transformació social i política, de manera que encara que poguessin assassinar un polític detestat o un patró impopular, l'estructura de poder sobrevivia i els morts eren substituïts ràpidament per nous «enemics del poble», possiblement més repressors encara que els seus predecessors. Els grupistes combatien en una campanya essencialment defensiva i de rereguarda. No es pot dubtar del seu coratge a l'hora d'enfrontar-se amb els pistolers a sou dels patrons, però els va mancar desenvolupar una estratègia política capaç de mobilitzar un nombre més gran de treballadors. Certament, molts treballadors celebraven el combat dels grups d'afinitat contra «ells» (el Sometent, els Sindicats Lliures

¹¹⁹ Paz, *Durruti*, p. 17-22, 67; Sanz, *Hijos*, p. 51-77, 95-118; *La Revista Blanca* (en endavant *LaRB*), 1 d'abril de 1924.

i la policia), i com a conseqüència les seves accions eren tolerades i era impensable que els traïssin. Des d'un punt de vista més positiu, els obrers consideraven els grups com una font d'orgull i de força local, i veien les morts de policies i capitalistes odiats com a actes de venjança proletària. Això no obstant, la lluita dels grups d'afinitat era la lluita d'una elit armada, amb el seu propi *esprit de corps* i *modus operandi* que feia que els grupistes, que probablement no van arribar mai a ser més de dos-cents, es mantinguessin relativament distanciat del gruix de la classe obrera. Com a conseqüència, el nombre relativament reduït de grupistes no només va ser insuficient per oposar-se a l'exèrcit, sinó que tampoc va tenir la capacitat de fer sortir una quantitat prou gran de treballadors al carrer per oposar-se al cop d'estat de Primo de Rivera. Ni tampoc els sindicats estaven en posició d'organitzar una resposta col·lectiva. L'ofensiva dels patrons, la persecució dels militants als llocs de treball i la campanya d'assassinats als carrers havien passat factura. (Entre els anys 1919 i 1923, només a Barcelona i l'Hospitalet van ser assassinats 189 obrers —a més de centenars de ferits—, la major part dels quals cenetistes; els patrons assassinats van ser 21).¹²⁰ Tot i que els treballadors del transport de la CNT van aturar la vida a la ciutat entre maig i juliol de 1923, aquesta aturada va ser una pobra imitació de la vaga de 1919 de la Canadencia i probablement només va servir per convèncer els patrons de la necessitat de posar fi definitivament al sindicalisme revolucionari. Quan va arribar el cop d'estat, per tant, la CNT només va poder organitzar una resposta simbòlica.

Després d'accedir al poder, Primo de Rivera va concedir molta llibertat als sindicats de dretes i reformistes alhora que intentava tancar la major part de l'esfera pública proletària vinculada a la CNT. No obstant, com que aquesta esfera proletària alternativa estava tan fortament arrelada en la rica societat civil dels barris, la seva erradicació hauria requerit una repressió d'una

¹²⁰ Huertas, *Obrers*, p. 187.

escala tan ferotge que excedia els plans de Primo de Rivera. Per tant, no només van continuar funcionant molts ateneus, sinó que se'n van crear molts d'exclusivament anarquistes durant el que va ser un període d'un gran activisme cultural i politització als barris.¹²¹ Aquests ateneus, juntament amb els grups excursionistes, donaven una cobertura molt necessària als activistes que organitzaven trobades i reunions a l'aire lliure.¹²² Com a alternativa, els activistes es van retirar a altres esferes de sociabilitat popular, com ara bars i cafès, que ja havien servit durant dècades com a punts de trobada per part dels militants anarquistes i anarcosindicalistes.¹²³ Per tant, malgrat la prohibició formal de la CRT (Confederació Regional del Treball) catalana a partir del novembre de 1924, els cenetistes van continuar organitzats als barris, conservant estructures clandestines als llocs de treball i operant dins d'espais tant legals com clandestins.

Un fòrum important per a l'activitat de la CNT durant la dictadura va ser el moviment cooperatiu. Joan Peiró, un dels principals estratèges de la CNT, animava els cenetistes a treballar dins de les cooperatives de consumidors dels treballadors, que, segons creia, havien de servir per ajudar a finançar les iniciatives culturals i propagandístiques anarcosindicalistes.¹²⁴ Un cas típic d'aquestes iniciatives va ser una cooperativa establerta a Sant Adrià de Besòs, un municipi de classe treballadora que s'havia expandit ràpidament al límit nord de Barcelona. El projecte va començar quan activistes de la CNT van organitzar una

col·lecta a la comunitat. Un cop es van obtenir prou diners per comprar els materials de construcció necessaris, membres de la comunitat i fusters, paletes i guixaires voluntaris van construir l'edifici que allotjava la cooperativa. Integrada per una botiga i una fleca on els socis podien comprar un seguit de productes i aliments a preu de cost i de la mateixa qualitat o millors que els que es venien a les botigues i mercats, la cooperativa protegia els consumidors de classe treballadora dels sectors comercials explotadors.¹²⁵ La cooperativa també tenia una funció social i cultural important a la comunitat local, amb una biblioteca, un bar amb taula de billar i un cafè, i organitzava una secció especial per als joves de la població, a més d'acollir activitats culturals, classes nocturnes, programes de conferències, obres de teatre, recitals musicals i un centre excursionista.¹²⁶ En termes generals, per tant, les cooperatives van ajudar a preservar l'esperit orgullós i independent dels barris i la cultura de buscar solucions col·lectives pràctiques als problemes col·lectius de la vida quotidiana. La cooperativa també complia altres funcions més encobertes, com ara l'organització de col·lectes per als cenetistes empresonats i els seus familiars.¹²⁷ A més a més, com que les decisions de la cooperativa es prenen sobre la base de la democràcia directa, una nova generació de treballadors se socialitzava en la cultura i les pràctiques democràtiques de la CNT.¹²⁸ Per tant, encara que els treballadors no es mobilitzessin al carrer, la vida associativa de les cooperatives els proporcionava una experiència d'activitat autoorganitzada i autònoma.

A través de la seva implicació a les associacions culturals i cooperatives de consumidors, els cenetistes van continuar tenint moltes connexions als barris, de manera que el nexa entre el sindicat i la comunitat va sobreviure. A mesura que la

¹²¹ Peirats, «Experiencia», p. 16.

¹²² Paz, *Chumberas*, p. 88.

¹²³ Alba, *Cataluña*, p. 186-187; Ricard Vinyes: «Bohemis, marxistes, bolxevics», *L'Avenç*, 77, 1984, p. 48-54; Salut, *Vivers*, p. 135; Victor Serge: *The Birth of Our Power*, PM Press, Londres, 1977, p. 29-30; Cruells, *Seguí*, p. 162; Peiró, *Peiró*, p. 33-34; Albert Pérez Baró: *Els «feliços» anys vint. Memòries d'un militant obrer, 1918-1926*, Moll, Palma de Mallorca, 1974, p. 163.

¹²⁴ Joan Peiró: *Trayectoria de la CNT*, Ediciones de la CNT, Madrid, 1979 [Barcelona, 1925], p. 85-98.

¹²⁵ *SO*, 3 de gener de 1932.

¹²⁶ Entrevista amb «Antonio», 9 de març de 1992.

¹²⁷ Andreassi, *Libertad*, p. 42-43.

¹²⁸ Andreassi, *Libertad*, p. 42-44.

dictadura començava el seu declivi cap a finals dels anys vint, les circumstàncies polítiques canviants van permetre que els treballadors es mobilitzessin i les xarxes de solidaritat es convertissin en xarxes de resistència. I aquestes xarxes es van enfortir pel creixement urbà i industrial produït pel programa d'obra pública del dictador a Barcelona, que va augmentar la base social potencial de la CNT. Va ser aquest context el que va portar el cap de la seguretat estatal, el general Emilio Mola, a manifestar que «Barcelona era el cor de la CNT».¹²⁹ Com veurem al pròxim capítol i posteriors, s'havia creat l'ambient per a una nova fase en la lluita entre l'esfera pública proletària i l'Estat.

¹²⁹. Citat a Dámaso Berenguer: *De la Dictadura a la República*, Plus Ultra, Madrid, 1931, p. 204.

3 El naixement de la ciutat republicana

Aquest capítol començarà explorant el període en el qual la dictadura monàrquica es va desintegrar i va ser substituïda per la Segona República. Després explorarà més en profunditat les característiques principals de la política republicana i l'efecte que va tenir en la regulació de l'espai públic a Barcelona.

La dictadura de Primo de Rivera només va aconseguir aturar temporalment els conflictes derivats de la crisi de legitimitat de l'Estat espanyol. Al setembre de 1929, i amb el col·lapse dels mercats financers internacionals, grups importants dins del poder hegemònic, inclosos sectors de les elits polítiques i econòmiques tradicionals (la Corona, el clergat, els latifundistes, la burgesia industrial i les forces armades), s'estaven distanciant d'un règim cada vegada més impopular. Finalment, al gener de 1930, Alfons XIII va substituir la dictadura de Primo de Rivera per la *dictablanda* del general Dámaso Berenguer, que tenia la missió de preparar les condicions polítiques per a unes noves eleccions en una monarquia constitucional restablerta. A Barcelona, el principal defensor d'aquest projecte va ser la burgesa Lliga Regionalista, que esperava sorgir com a força clau en una futura monarquia parlamentària. Com gran part de la gran burgesia barcelonina, els interessos de la qual defensava, la Lliga era partidària

de salvaguardar el «principi d'autoritat» durant aquest període de canvi i considerava que la monarquia era la principal estructura de poder a Espanya.¹ Per confirmar l'aliança *de facto* entre el partit de la gran empresa catalana i la corona espanyola, el febrer de 1930 Alfons XIII va nomenar alcalde de Barcelona el comte Juan Antonio Güell, de la Lliga Regionalista.²

Amb tot, la Lliga, com molts conservadors espanyols, no va tenir en compte el fet que, quan l'any 1923 es va carregar la Constitució de 1876, el rei havia torpedinat qualsevol perspectiva de tornar a instaurar una monarquia constitucional als anys trenta. No només s'havien abolit els partits dinàstics que sostenien la ficció de la «democràcia de la Restauració», sinó que molts polítics monàrquics consideraven el rei un oportunista manifestar. Alhora, grups importants dins del cos d'oficials de l'exèrcit, que havien ajudat a parir la Restauració i alhora n'havien estat els botxins, se sentien ofesos pel que consideraven deslleialtat i ingratitude del rei envers Primo de Rivera. Durant els anys 1930-1931, antics monàrquics del cos d'oficials van acceptar la creació d'una nova força política i es van unir amb soldats republicans liberals per forjar vincles amb l'oposició. La creixent ambivalència de la «guàrdia pretoriana» del rei resultaria fatal per a una monarquia que, després d'haver-se servit de la repressió durant tant de temps, posseïa pocs mecanismes ideològics amb els quals reflotar el seu poder.

Tampoc el context econòmic no va afavorir la restauració de llibertats civils i polítiques planificada per Berenguer. Tot i que la integració limitada d'Espanya en l'economia global va esmortir les conseqüències de l'enfonsament de la Borsa de Nova York, el final abrupte dels ambiciosos programes d'obra pública de Primo de Rivera va fer augmentar significativament l'atur,

¹ Francesc Cambó: *Les dictadures*, Ed. Llibreria Catalònia, Barcelona, 1929, p. 206.

² Bernat Muniesa: *La burguesia catalana ante la II República española. «El Trovatore» frente a Wotan*, Anthropos, Barcelona, 1985, vol. 1, p. 125-171.

igual que el tancament de l'Exposició de 1929, cosa que va deixar la indústria de la construcció de Barcelona de mal borràs. A més, l'impacte social de la desocupació es veia magnificat pel subdesenvolupat sistema de benestar que hem descrit al primer capítol. A principis de la dècada de 1930, les ajudes limitades per als pobres que oferien l'Estat, l'Església i els organismes municipals no cobrien les necessitats del creixent nombre de treballadors sense feina.³ Així, la reobertura d'espais legals, com ara quan Berenguer va legalitzar la CNT l'abril de 1930, va tenir com a conseqüència immediata la dissidència social. Els treballadors no qualificats i els desocupats eren a l'avantguarda d'aquestes protestes. Al setembre, els treballadors de la construcció de la CNT van convocar una vaga general a Barcelona, i hi va haver nombroses manifestacions al carrer per part de treballadors sense feina, diverses de les quals van acabar en xocs violents amb la policia. Les estratègies d'autoajuda dels desocupats, com ara la venda ambulants i la il·legalitat, també eren molt visibles, especialment a les cases barates i als voltants d'aquestes, al Raval i a parts de l'Hospitalet.⁴ Finalment, després d'un augment de la inflació i noves protestes socials, Berenguer va tancar la CNT al febrer de 1931.⁵ Incapaç de marcar un rumb entre la reforma i la repressió, va dimitir aquell mateix mes, i va ser substituït per l'almirall Aznar, que va formar el que seria l'últim govern monàrquic.

Les protestes de la CNT durant els anys 1930-1931 van formar part d'una sèrie més àmplia de mobilitzacions, que evidenciava l'aïllament de la monarquia. I això no es veia enlloc tan gràficament com en el renaixement del republicanisme, un moviment polític de les classes mitjanes liberals i progressistes contra la monarquia. El missatge bàsic

³ *La Batalla* (en endavant *LaB*), 20 de juny de 1930; *CyN*, juliol de 1931; Juan Hernández Andreu: *España y la crisis de 1929*, Espasa Calpe, Madrid, 1986, p. 115-118.

⁴ *LasN*, 3, 6, 14-20 i 31 de gener, 8 de febrer, 7 i 21 de març, 4-5 i 9-11 d'abril de 1931.

⁵ *SO*, 28 de febrer de 1931.

del republicanisme era que el «poble» (una comunitat moral formada per les classes mitjanes i treballadores de l'Espanya urbana i rural) s'havia d'unir per enderrocar els governs corruptes de la monarquia, que governaven a favor d'una trepa reduïda d'oligarques, i substituir-los per un sistema de govern representatiu basat en una democràcia política plena i en l'ampliació de les llibertats civils i el sufragi universal per a tota la societat. Emancipat i armat amb els drets de ciutadania, el «poble» expressaria el seu desig democràtic de reforma social, limitaria el poder de l'oligarquia egoista, i crearia una societat justa i igualitària.⁶

Tot i que el republicanisme havia estat popular a Barcelona durant un breu període a principis del segle XX, la seva influència va quedar soscavada per l'auge d'organitzacions proletàries autònomes. Després d'això, el sindicalisme revolucionari va emergir com el rival més ferm de la monarquia.⁷ Tanmateix, les condicions polítiques durant la dictadura van donar al moviment obrer organitzat i al moviment republicà un enemic comú i uns objectius compartits. Durant la primera part de la dictadura, els anarquistes i republicans exiliats van organitzar un seguit de conspiracions armades que pretenien substituir la dictadura i la monarquia per una democràcia. El fracàs d'aquestes accions no va descoratjar els moviments obrers i republicans, que van adoptar una tàctica més gradual, el punt culminant de la qual va ser el Pacte de Sant Sebastià l'agost de 1930 i l'establiment del «Comitè Revolucionari», amb el suport d'una àmplia coalició de moltíssims grups republicans i l'ala reformista i socialdemòcrata

⁶ Per al discurs republicà, vegeu Pamela Radcliff: «Política y cultura republicana en el Gijón de fin de siglo», a Nigel Townson (ed.): *El republicanismo en España*, Alianza, Madrid, p. 373-394, i Demetrio Castro Alfín: «Jacobinos y populistas. El republicanismo español a mediados del siglo XIX», a José Álvarez Junco (ed.): *Populismo, caudillaje y discurso demagógico*, Siglo XXI de España, Madrid, 1987, p. 181-217.

⁷ Pere Gabriel: «El marginament del republicanisme i l'obrerisme», *L'Avenç*, 85, 1985, p. 34-38.

del moviment obrer.⁸ Tot i que, fidel al seu antipoliticisme formal, la CNT es va negar a signar el pacte, sí que es va comprometre a treballar pels seus objectius des dels carrers i va acceptar de donar suport a una vaga general contra la monarquia.⁹

L'anunci d'eleccions municipals per al 12 d'abril de 1931 va donar tant als monàrquics com als partidaris del Pacte de Sant Sebastià la possibilitat de posar a prova l'opinió pública: per als primers, uns resultats favorables aplanarien el camí per a unes eleccions generals i l'establiment d'una monarquia constitucional; per als darrers, les eleccions d'abril eren un plebiscit sobre el futur de la monarquia.¹⁰ Abans de les eleccions, a Barcelona el partit d'oposició més enèrgic i dinàmic era Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), que esperava que una futura república espanyola permetés un govern autònom a Catalunya. ERC, que va ser fundada el març de 1931 sobre una onada de sentiment antimonàrquic i pronacionalista estimulada per la dictadura, i que acabaria dominant la política catalana durant els anys anteriors a la Guerra Civil, era una coalició electoral de diversos petits grups catalanistes i republicans radicals i sovint es considera que exemplificava el «nou» republicanisme de les dècades de 1920 i 1930.¹¹

La gran fortalesa d'ERC era el seu populisme, que li permetia accedir als múltiples descontents dels diversos sectors polítics i socials contraris a la dictadura. La seva branca de dreta nacionalista radical va treure partit de la desintegració de l'antiga base de partidaris de la Lliga pel seu suport a la monarquia. Aquesta facció incloïa un petit grup de xenòfobs catalans com el notori racista Pere Màrtir Rossell i els criptofeixistes Miquel Badia i Josep Dencàs, que menyspreaven el que consideraven una classe treballadora «descatalanitzada». Però la figura clau dins d'ERC

⁸ Vegeu Eduardo de Guzmán: *1930: Historia política de un año decisivo*, Tebas, Madrid, 1973.

⁹ Peirats, *CNT*, vol. 1, p. 43-50.

¹⁰ *SO*, 10 d'abril de 1931.

¹¹ M. Dolors Ivern i Salvà: *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988-1989, 2 v.

era el septuagenari Francesc Macià, conegut popularment i afectuosament com «l'Avi». Fill d'una família aristòcrata conservadora, Macià havia arribat al grau de coronel a l'exèrcit espanyol abans de dimitir com a protesta pel sentiment anticatalà que hi havia dins del cos d'oficials.¹² A partir d'aquell moment, Macià va personificar la resistència catalana a la dictadura i a la monarquia amb un historial important d'oposició militant, organitzant conspiracions armades frustrades per a les quals va buscar (i va trobar) aliats en els moviments anarquista i comunista. Sensible amb les injustícies perpetrades amb les «classes populars», inclosos els treballadors immigrants, Macià i l'ala d'esquerres «obrerista» d'ERC es van apropar al moviment obrer prometent abolir els comitès paritaris (els tribunals laborals corporativistes de Primo de Rivera), que eren l'antítesi de les tradicions cenetistes d'acció directa. Alguns membres d'ERC fins i tot parlaven de la «democràcia dels treballadors».¹³

No va ser casualitat que la conferència fundacional d'ERC tingués lloc al barri obrer de Sants. Conscients de la desconfiança generalitzada que despertaven els polítics als barris, on el catalanisme s'identificava sovint amb la Lliga burgesa, ERC es va presentar com «l'autèntica força antidinàstica» que «harmonitzaria la idea de Catalunya amb la reparació de les injustícies socials».¹⁴ Tot i estar compromesa amb una estratègia electoral, ERC va intentar explotar les tradicions revolucionàries locals, definint-se com «el partit de la revolució» que iniciaria «l'alliberament de la nació, no només de la interferència de l'Església, sinó també del control capitalista».¹⁵ ERC es va comprometre específicament a

«legislar especialment per a la classe treballadora», que guanyaria «el dret a viure amb total seguretat i dignitat».¹⁶ Es van proposar mesures concretes per alleujar la misèria immediata dels sectors més maltractats de la classe obrera, entre les quals una legislació antiinflacionista que lligués els sous amb el cost de la vida, un sou mínim, reformes en salut i benestar i una reducció de la jornada laboral, amb una jornada de sis hores a les indústries més afectades per l'atur.¹⁷ A més de la promesa d'augmentar els serveis públics, ERC va prometre portar la cultura a la classe obrera urbana amb un programa ambiciós de construcció d'escoles.¹⁸ També va prometre una revolució en l'habitatge, resumida en el famós compromís de Macià d'establir una «ciutat-jardí» i donar als treballadors «la caseta i l'hortet».¹⁹ En resum, ERC proposava una ciutat republicana democràtica.

Totes aquestes promeses es recollirien a la llei. D'aquesta manera, en contrast amb la monarquia, quan l'Estat dificultava els esforços del moviment obrer per defensar els interessos dels seus membres, la República oferiria «protecció legal efectiva», incloent-hi la «llibertat i el dret a la vaga» per als sindicats.²⁰ En el seu «programa de govern», ERC es comprometia a un seguit d'altres llibertats civils i «llibertats individuals i col·lectives»: la llibertat total de premsa, un final de la censura, el dret a una educació gratuïta i obligatòria, i la «igualtat davant de la llei». La reforma policial ocupava un lloc prominent entre les prioritats d'ERC. Es posaria fi al «terrorisme governamental» de l'ordre públic monàrquic, que enfrontava les forces de seguretat «contra gent honorable» mitjançant

¹² Manuel Cruells: *Francesc Macià*, Bruguera, Barcelona, 1971, p. 17-32.

¹³ Jaume Aiguader: *Catalunya i la Revolució*, Publicacions Arnau de Vilanova, Barcelona, 1931, p. 148-149; *L'Opinió*, 30 de gener i 13 de febrer de 1931.

¹⁴ *Llibertat*, 20 de febrer i 20 de març de 1931; *L'Opinió*, 27 de març de 1931.

¹⁵ Això s'aconseguiria «fent impossible l'explotació de l'home per l'home» mitjançant «la transformació progressiva del sistema existent de propietat privada» (*L'Opinió*, 29 d'agost, 2 d'abril i 13 de març de 1931).

¹⁶ *L'Opinió*, 13 de febrer, 13 de març i 29 d'agost de 1931.

¹⁷ *L'Opinió*, 13 de març, 29 d'agost, 3 i 11 de desembre de 1931.

¹⁸ A. Maserons: *La República Catalana*, Barcelona, 1931, p. 46-50.

¹⁹ Alba, *Cataluña*, p. 147; Cruells, *Macià*, p. 159; Nicolau Maria Rubió: *La caseta i l'hortet*, Barcelona, s.d.; *El Mirador*, 12 de novembre de 1931.

²⁰ *L'Opinió*, 2 d'abril, 13 de març i 29 d'agost de 1931; *Escándalo*, 15 de juliol de 1926.

pràctiques infames com ara la detenció extrajudicial; fins i tot va suggerir que desmantellaria la policia i la substituiria per una «guàrdia cívica» sota control democràtic.²¹ En el programa reformista d'ERC era crucial el seu compromís radical a renunciar als deutes contrets pels «lladres de l'Exposició» (la coalició de polítics, propietaris, empresaris i especuladors de la propietat) que havien dirigit l'Ajuntament durant la dictadura. Enriquant-se ells mateixos, aquests «gàngsters de Barcelona» havien «empobrit la ciutat», i havien deixat l'Ajuntament amb un dèficit colossal equivalent al deute nacional portuguès: l'any 1930, el 44 per cent del pressupost municipal estava destinat al pagament del deute.²² Era evident que si ERC havia de respectar els deutes de les administracions anteriors, la despesa pública que hi havia al centre de la seva visió d'una ciutat republicana democràtica resultaria impossible.²³

Aquest programa de reformes va tenir molta difusió en els cercles proletaris a través de la premsa i la ràdio i de paraula als mítings i reunions. Macià, particularment, va ser un vincle important entre les masses i ERC. Amb el seu estil d'oratòria directe i apassionat transmetia una sensació de credibilitat i preocupació pels treballadors que rarament s'havia vist abans en cap polític. No obstant, l'atractiu d'ERC per als votants de classe treballadora s'entén millor per la seva relació amb la CNT. Alguns membres fundadors d'ERC, com ara els advocats Lluís Companys i Joan Casanovas, gaudien d'un prestigi considerable entre els líders de la CNT de Barcelona des del període del pistolisme, quan havien defensat cenetistes als tribunals i havien patit la repressió monàrquica, inclosa la deportació i amenaces de mort.²⁴ Posteriorment,

²¹ *L'Opinió*, 8 d'abril, 30 d'octubre i 26 de juny de 1931; decret del Comitè Revolucionari de l'Hospitalet, 14 d'abril de 1931 (AHI'HL/AM).

²² Maserons, *República*, p. 46-50.

²³ Busquets, *Barcelona*, p. 204; *L'Opinió*, 13 de març de 1931.

²⁴ Cruells, *Seguí*, p. 141-144; Joaquim Ferrer: *Un líder socialista: Layret (1880-1920)*, Editorial Nova Terra, Barcelona, 1973, p. 199-226; Manuel Buenacasa, *El movimiento obrero español, 1886-1926. Historia y crítica* (2a ed.), Ediciones Júcar, Madrid, 1977, p. 78-81.

durant la dictadura, republicans, separatistes radicals i cenetistes van compartir el mateix espai d'oposició, tant a la presó com a l'exili de París o Brussel·les, o bé a la lluita clandestina a Barcelona. Un activista d'ERC, el doctor Jaume Aiguader, el «metge del poble», que més tard es va convertir en el primer alcalde de la Barcelona republicana, havia flirtejat amb l'anarquisme durant els anys vint, quan va permetre que el seu consultori de Sants servís com a espai de trobada clandestí tant per a republicans com per a cenetistes.²⁵ Als activistes de la CNT també els atreia la promesa d'ERC de crear un nou marc jurídic per a les relacions laborals. De tots els partits que es presentaven a les eleccions, era el més compromès a desmantellar els comitès paritaris; aquest compromís verbal amb les llibertats sindicals va ser suficient per convèncer fins i tot els militants més antipolítics de la CNT que el moviment obrer tindria si més no la capacitat de lluitar pels interessos de la classe treballadora tant si Esquerra tirava endavant les reformes socials promeses com si no ho feia.²⁶

De manera que la CNT va crear un clima favorable a ERC als barris abans de les eleccions d'abril. A més d'anunciar els mítings d'ERC a *Solidaridad Obrera*, a mesura que s'acostaven les eleccions molts destacats cenetistes —tant anarcosindicalistes com anarquistes— van participar en mítings juntament amb activistes d'Esquerra per protestar contra la repressió governamental i exigir l'amnistia per als presos socials i polítics.²⁷ Tot i que públicament els cenetistes no demanaven el vot per a ERC, el fet que compartissin una plataforma amb els seus activistes, alguns dels quals eren candidats electorals, només es podia interpretar com un suport a la candidatura d'ERC. La premsa de la CNT també va contribuir al culte creixent que envoltava Macià, consignant la seva «admiració» per

²⁵ *SO*, 2 de juliol de 1931; García, *Eco*, p. 98; Aiguader, *Catalunya*, p. 41; Mola, *Memorias*, vol. 1, p. 177-178.

²⁶ *L'Opinió*, 13 de març de 1931.

²⁷ *SO*, 26 de març de 1931.

«l'idealisme» i «l'historial polític impol·lut» de «l'apòstol de la llibertat de Catalunya».²⁸ A més de lloar ERC com el partit dels «homes més distingits de la democràcia catalana», *Solidaridad Obrera* denunciava els seus rivals: els «corruptes» Radicals, el «socialfeixista» Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) i la «feixista» Lliga i el seu líder Cambó, que titllaven de ser «el pare dels terroristes del Sindicat Lliure».²⁹

Seria una equivocació, però, arribar a la conclusió que les masses de la CNT o els seus líders van ser seduïts d'alguna manera per les polítiques populistes d'ERC; més aviat, el suport de la CNT a ERC es va derivar del tradicional apoliticisme cenetista. Com hem vist al capítol anterior, l'ortodòxia anarcosindicalista de la CNT feia que s'oposés a la política convencional, que considerava un altre mitjà per esclavitzar la classe treballadora, i que normalment cridés els treballadors a abstenir-se de la «farsa electoral». La primavera de 1931, però, la pressió de les circumstàncies (la necessitat d'abolir els comitès paritaris i d'assolir una amnistia per als seus activistes empresonats) i un seguit de càlculs racionals basats en aquests factors van dissuadir els líders de la CNT de defensar un boicot electoral, una opció que probablement hauria donat el poder a la dreta i hauria deixat la monarquia intacta, els presos a la presó i la CNT davant d'un futur legal incert.³⁰ Tot i que la direcció de la CNT no va fer una crida explícita a votar a les eleccions, va adoptar la postura ambigua que les eleccions eren qüestió de consciència i a la pràctica va permetre que els treballadors votes-sin pels republicans com a «mal menor».³¹ En conseqüència, el dia

de les eleccions hi va haver una activitat frenètica als principals districtes de classe obrera, especialment al Raval, on *Las Noticias* va observar una «excitació extraordinària» a l'exterior dels punts de votació.³² Com va explicar més tard Peiró, secretari de la CRT catalana en el moment de les eleccions, «les masses sentien un impuls irresistible de canviar la decoració política de l'Estat».³³

Dos dies després de les eleccions, el 14 d'abril, les esperances de l'oposició antimonàrquica es van fer realitat. A les àrees urbanes, on les eleccions no es podien manipular amb el mateix èxit que durant la Restauració, una aclaparadora majoria de votants havia donat suport als partits del Pacte de Sant Sebastià. A Barcelona, 38 dels 50 regidors de l'Ajuntament van ser per als partidaris de la República, i la monàrquica Lliga Regionalista va guanyar els 12 restants.³⁴ El guanyador indiscutible va ser ERC, amb un 31 per cent dels vots i 24 regidors. Curiosament, els partits més grans i més ben organitzats del Pacte de Sant Sebastià, els Radicals i el PSOE, els dos partits més importants durant la Segona República, van tenir mals resultats a Barcelona i només van obtenir 12 regidors (10 els Radicals i 2 el PSOE).

Quan es va esbombar la notícia del triomf dels partits antimonàrquics, les fàbriques de Barcelona es van buidar i milers de persones, entre les quals molts cenetistes i obrers, van sortir en massa als carrers. Hi va haver manifestacions a favor dels republicans fins i tot als barris més proletaris.³⁵ A l'Hospitalet, els treballadors van llençar les eines i cantaven la Marsellesa pels carrers.³⁶ Com a mostra de l'esperança que s'havia posat

²⁸ *SO*, 11 i 19-20 de març, 25-26 d'abril de 1931.

²⁹ *Acción*, 5 de juliol de 1930; *SO*, 11-12, 19-21 i 26 de març, 1 i 25-26 d'abril, 22 de maig de 1931.

³⁰ *SO*, 20 i 26-27 de febrer, 18 i 25-27 de març de 1931.

³¹ *SO*, 22 de gener i 18 de març de 1931; Bernardo Pou i Jaume R. Magriñá: *Un año de conspiración (antes de la República)*, Ed. Rojo y Negro, Barcelona, 1933, p. 159-162; Eulàlia Vega i Massana: *El trentisme a Catalunya. Divergències ideològiques en la CNT (1930-1933)*, Curial, Barcelona, 1980, p. 54-62.

³² Bueso, *Recuerdos*, vol. 1, p. 329; Alba, *Cataluña*, p. 234; *SO* i *LasN*, 14 d'abril de 1931.

³³ *El Combate Sindicalista*, 6 de setembre de 1935.

³⁴ Molas, *Lliga*, vol. 1, p. 269-270.

³⁵ Paz, *Chumberas*, p. 69; Ramón Liarte: *El camino de la libertad*, Ediciones Picazo, Barcelona, 1983, p. 62; Aiguader, *Catalunya*, p. 28; Ferrer i Piera, *Piera*, p. 132-133; Joan del Pi: *Interpretació llibertària del moviment obrer català*, Ediciones Tierra y Libertad, Bordeus, 1946, p. 29.

³⁶ Marín, «Aproximació», p. 37.

en Esquerra i alhora de l'oprobri que se sentia per la Lliga, un càntic comú de les multituds era «Visca Macià! Mori Cambó!». ³⁷ Malgrat que Cambó va considerar prudent fugir d'Espanya, l'ambient general era més de celebració col·lectiva que no pas de venjança. ³⁸ A l'hora de dinar, les multituds joioses dels barris havien convergit al centre de la ciutat i, a mesura que creixia el clamor dels carrers, els polítics republicans per fi van actuar: poc després de la una de la tarda, Macià va aparèixer al balcó de la Generalitat, l'antiga seu del parlament medieval de Catalunya al centre de Barcelona, i va proclamar «la República Catalana com Estat integrant de la Federació Ibèrica». ³⁹ Però la República encara s'havia de proclamar a Madrid, on els membres més prudents del Comitè Revolucionari esperaven el vistiplau dels militars. Només quan l'alt comandament de l'exèrcit va fer saber que no defensaria la monarquia es va sentir prou fort el Comitè Revolucionari per proclamar la República. ⁴⁰

Quan la notícia dels fets de Madrid va arribar a Barcelona, els carrers ja eren en plena festa per la democràcia. Una munió enorme es va congrega davant del Palau de la Generalitat a la plaça de Sant Jaume —que aviat seria rebatejada com a «plaça de la República»— i va rebre Macià cantant la Marsellesa. ⁴¹ Les celebracions al carrer van atraure les masses populars en el sentit més ampli, amb una barreja de gent de classe mitjana i de

classe obrera. ⁴² Al final de les Rambles, una multitud de treballadors feia onejar banderes roges i cantava «La Internacional» barrejada amb grups que duïen banderes republicanes. En un nou esperit de fraternitat, els conductors d'autobusos i tramvies deixaven que la gent viatgés de franc per la ciutat. ⁴³ I el que és encara més significatiu, la disciplina de les forces de seguretat es va trencar parcialment, i membres de la policia i de la cavalleria es van unir a les celebracions al carrer, que van continuar fins a les primeres hores de l'endemà.

Malgrat l'efusió d'alegria col·lectiva per l'arribada de la República, als carrers hi havia indicis que les masses estaven impacients perquè hi hagués canvis. Poc després de la proclamació de la República, els cenetistes es van dirigir a la presó Model per alliberar els seus camarades; també es van destruir els arxius de la presó en una operació molt tranquil·la que va durar dues hores. Poc després també van ser alliberades les dones preses a la presó del carrer d'Amàlia, prop del Raval, en un alliberament que, d'acord amb l'ambient imperant, va transcórrer pacíficament i va provocar una altra celebració al carrer amb els manifestants, les preses acabades d'alliberar i els membres de la comunitat. ⁴⁴ Malgrat tot, hi havia indicis que l'odi acumulat durant dècades de repressió monàrquica podia comportar conflictes violents als carrers. Els dies 15 i 16 d'abril, la Guàrdia Civil va haver de defensar els jutjats de Barcelona contra les multituds que protestaven fora del quarter general de la policia política amb la intenció de destruir els arxius judicials. També el 15 d'abril, hi va haver una protesta massiva davant del quarter general de la policia política, la brigada policial especialitzada en anarquisme i sindicalisme, i la policia

³⁷ Claudi Ametlla: *Memòries polítiques (1918-1936)*, Distribucions Catalònia, Barcelona, 1979, vol. 2, p. 69; F. Madrid: *El 14 d'abril*, Barcelona, 1977; Ferran Soldevila: *Història de la proclamació de la República a Catalunya*, Curial, Barcelona, 1977 *pàssim*; Joan B. Culla: «L'altra cara del 14 d'abril», *L'Avenç*, 26, 1980, p. 56-61; Bueso, *Recuerdos*, vol. 1, p. 344.

³⁸ Alexandre Cirici: *El temps barrat*, Destino, Barcelona, 1973, p. 181.

³⁹ Cucurull, *Catalunya*, p. 53.

⁴⁰ Salvador Cánovas Cervantes: *Apuntes históricos de «Solidaridad Obrera»*. *Proceso histórico de la revolución española*, Ediciones CRT, Barcelona, 1937, p. 78-82; Miguel Maura: *Así cayó Alfonso XIII*, Ariel, Mèxic, 1962, p. 165-166; Francisco Largo Caballero: *Mis recuerdos*, Editores Unidos, Mèxic, 1976, p. 108.

⁴¹ *SO*, 15 d'abril de 1931.

⁴² Sanz, *Sindicalismo*, p. 197-198.

⁴³ Bueso, *Recuerdos*, vol. 1, p. 345; Cirici, *Temps*, p. 182.

⁴⁴ Podem trobar relats dels fets dels dies 14 i 15 d'abril a Bueso, *Recuerdos*, vol. 1, p. 330-350; Àngel Maria de Lera: *Àngel Pestaña: Retrato de un anarquista*, Argos Vergara, Barcelona, 1978, p. 263-276; *La Nau* (en endavant *Nau*), 15 d'abril de 1931; *SO*, 16 d'abril de 1931.

Figura 3.1 | Una multitud celebra la proclamació de la Segona República a l'exterior dels edificis de la Generalitat i l'Ajuntament de Barcelona. La plaça aviat va ser rebatejada com a plaça de la República. 14 d'abril de 1931 (Font: *Història gràfica...*, p. 233)

va obrir foc contra la gentada des de dintre de l'edifici, tot i que per sort no hi va haver ferits.⁴⁵

Per garantir la lleialtat de les masses dels barris, era imperatiu que els republicans passessin a l'acció immediatament per complir, si més no en part, algunes de les aspiracions populars que ells mateixos havien despertat abans de les eleccions. Concretament, calia abordar les necessitats materials dels sectors més desfavorits de la classe obrera, i l'ordre públic als carrers s'havia de gestionar d'una manera que alterés la percepció popular de

⁴⁵ Crits de «Som lladres, però també volem la llibertat» incitaven la multitud a intentar assaltar les presons: *LasN*, 16 d'abril de 1931; *Nau*, 15 d'abril de 1931; *La Noche* (en endavant *Noche*), 15 d'abril de 1931.

l'autoritat. Inicialment —i ingènuament— Macià tenia l'esperança d'aconseguir-ho fent entrar la CNT en un govern d'unitat nacional, una cosa que era anatema fins i tot per als cenetistes més moderats i que de ben segur hauria dividit el sindicat.⁴⁶ En conseqüència, només l'esquerra reformista, la minúscula Unió Socialista de Catalunya (USC) —inspirada en una pràctica reformista més moderada que el PSOE— i la UGT, que no tenia cap mena d'influència als barris, van entrar al govern de Macià.⁴⁷

Una altra barrera per al projecte polític de Macià va ser la divisió entre els republicans de Barcelona i els de Madrid sobre la qüestió de la devolució catalana. En declarar «la República Catalana com Estat integrant de la Federació Ibèrica», Macià havia anat més enllà dels objectius acordats al Pacte de Sant Sebastià, i per tant posava els republicans de Madrid davant d'un autèntic dilema: no es podien permetre que l'exèrcit, tradicionalment centralista, identifiqués el naixement de la República amb l'aparent desmembrament de l'Estat. I per tant, el 15 d'abril, un delegació del govern central va arribar a Barcelona amb l'objectiu de persuadir Macià de canviar de rumb. Malgrat la seva antiga promesa de donar la vida per la República Catalana, Macià va acceptar la proposta de Fernando de los Ríos, un astut socialista andalús amb un gran coneixement de la història de Catalunya, que es retornés el poder a l'Estat central, que després el traspassaria gradualment al restaurat govern de la Generalitat. Macià va acceptar la recomanació per «solidaritat republicana», i el 21 d'abril va ser reconeguda oficialment la nova Generalitat per part del govern provisional de Madrid: l'efímera República Catalana, com la llibertat de maniobra del mateix Macià, amb prou feines havia durat tres dies.⁴⁸ Increïblement, Macià

⁴⁶ Lera, *Pestaña*, p. 263-268; *SO*, 16 d'abril de 1931.

⁴⁷ Ricard Alcaraz: *La Unió Socialista de Catalunya*, La Magrana, Barcelona, 1987; Miquel Caminal: *Joan Comorera. Catalanisme i Socialisme (1913-1936)*, Empúries, Barcelona, 1984, 2 v.

⁴⁸ Cucurull, *Catalunya*, p. 58-59; Alba, *Cataluña*, p. 239. Sobre el desenvolupament de l'autoritat autònoma de la Generalitat, vegeu Ismael

no va obtenir cap concessió real del govern central a canvi del seu viratge, ni tan sols es va assegurar cap garantia sobre la velocitat de la devolució, que havien de decidir els republicans madrilenys, més conservadors, en una data sense determinar en un futur polític molt incert. Mentrestant, l'única font de poder per a ERC eren l'Ajuntament de Barcelona i un seguit de consistoris arreu de Catalunya, espais polítics locals que havien estat sistemàticament debilitats per les successives administracions centrals durant els cent anys anteriors i que no servien de base per a la reforma dels serveis públics urbans. Esquerra també es va veure obligada a renegar del seu compromís anterior de revocar els deutes de l'Ajuntament de Barcelona sota la pressió del govern central i les institucions financeres internacionals, preocupades pel que constituïria *de facto* una confiscació de capital bancari. Indalecio Prieto, el ministre de Finances del PSOE, va mostrar un desig obsessiu de satisfer els financers nacionals i internacionals equilibrant el pressupost i retornant els deutes dels governs monàrquics anteriors.⁴⁹ A més a més, Prieto desconfiava enormement de la postura reformista d'ERC i va congelar tots els préstecs i fons estatals a l'Ajuntament de Barcelona i a la Generalitat, amb la qual cosa condemnava aquests organismes a funcionar amb dèficit pressupostari durant els anys següents.⁵⁰

La prioritització del control pressupostari va significar que les autoritats republicanes de Madrid i de Barcelona no poguessin

complir les seves promeses públiques de reformes en subsidis i obres públiques per als aturats. Fins i tot quan es van crear nous organismes per solucionar el problema de l'atur, com ara la Caja Nacional para el Paro Forzoso creada pel govern de Madrid el 1931, aquests organismes tenien moltes limitacions financeres i eren poca cosa més que una mostra de bones intencions.⁵¹ Alhora, la tendència centralista de Prieto feia que el govern de Madrid es negués a alliberar els escassos recursos per contrarestar l'atur i l'exclusió social a Barcelona.⁵² Segons un estudi d'Albert Balcells sobre l'atur a Catalunya, al febrer de 1933, gairebé dos anys sencers després del naixement de la República, només un 2,4 per cent dels aturats rebia alguna mena de prestació estatal, i aquesta expirava després d'un temps determinat.⁵³ La principal iniciativa d'ERC a favor dels aturats va ser crear la Comissió Pro-Obrers Sense Treball. Tot i que abans de les primeres eleccions democràtiques del juny de 1931, ERC havia descrit l'atur com «un dels problemes més imponents que se li presenten a la República»,⁵⁴ després, havent aconseguit sens dubte molts vots de gent sense feina, Esquerra i els partits que li donaven suport van adoptar una postura diferent: Serra i Moret, cap de la USC a la Comissió Pro-Obrers sense Treball, va dir als periodistes que «l'atur no és un problema tan gros». ERC també va negar cap responsabilitat pel que feia a l'atur, que presentava com una herència desafortunada de la monarquia. En termes pràctics, ERC oferia poca cosa més que menjadors socials, cupons per a aliments i projectes d'horts, i justificava aquest viratge en la qüestió dels subsidis d'atur amb l'excusa que els subsidis eren «immorals» i produïrien «una nova casta» entre els aturats i dins de la classe treballadora.⁵⁵

E. Pitarch: *L'estructura del Parlament de Catalunya i les seves funcions polítiques (1932-1939)*, Curial, Barcelona, 1977.

⁴⁹ Cánovas, *Apuntes*, p. 152-158, 171-175; Mercedes Cabrera: *La patronal ante la II República. Organizaciones y estrategia, 1931-1936*, Siglo XXI, Madrid, 1983, p. 137; Eduardo de Guzmán: *La Segunda República fue así*, Planeta, Barcelona, 1977, p. 76.

⁵⁰ Cèlia Cañellas i Rosa Toran: «Dels regionalistes de la Lliga a la Dictadura de Primo de Rivera», *L'Avenç*, 58, 1983, p. 42-49; *L'Opinió*, 13 de març, 8 d'abril i 5-6 de juny de 1931; Jaume Alzina: *L'Economia de la Catalunya Autònoma*, Emporium, Barcelona, 1933, p. 89; *La V*, 8 de juliol de 1931; Balcells, *Crisis*, p. 72-76, 91-92; Poblet, *Aiguader*, p. 203; Cruells, *Macià*, p. 131.

⁵¹ Soto, *Trabajo*, p. 359-360.

⁵² Jordi Casassas: «La República y la guerra civil, 1931-1939», a Bru de Sala (ed.), p. 70; Huertas, *Obrers*, p. 236.

⁵³ Balcells, *Crisis*, p. 127.

⁵⁴ *L'Opinió*, 13, 24 i 26 de juny de 1931.

⁵⁵ *L'Opinió*, 21 de juny, 12 de juliol, 13 i 21 d'agost de 1931; *LasN*, 26 d'abril i

De fet, els republicans creien que la legalitat democràtica era sinònim de reforma. Com a reflex de la preponderància d'advocats entre els seus afiliats, ERC traspuava un optimisme judicial utòpic i una fixació en els procediments i formes legals i els aspectes judicials de la igualtat. Als republicans els mancava una teoria coherent del poder de l'Estat i assumien que l'Estat i les seves lleis eren en essència entitats neutrals que es podien transformar en favor de tots els ciutadans i administrar justícia per a tothom. Això es reflectia en el lema de *La Calle*, un diari republicà de Barcelona: «República, llei, justícia».⁵⁶ Mentre que l'Estat monàrquic era excessiu i brutal, sense restriccions legals, l'Estat republicà donaria protecció judicial a la societat civil, i crearia d'aquesta manera un nou equilibri entre els mecanismes repressius i conciliadors del poder. Per tant, els republicans esperaven reconstituir i racionalitzar l'autoritat, amb la qual cosa es posaria fi a la crisi del poder estatal, que estaria imbuït de legitimació popular. L'article primer de la nova constitució, que definia Espanya com «una república de treballadors de totes les classes», destacava les vagues abstraccions de la mentalitat republicana. Tot i que la Constitució pressuposava la paritat de rics i pobres davant de la llei, l'èmfasi es posava sobretot en la igualtat formal no substantiva i, durant tot el període republicà, els governs successius, tant amb representació socialista com sense, van seguir polítiques econòmiques liberals tradicionals. Els republicans, per tant, assumien ingènuament que la posició i els privilegis no afectarien el procés legal, i creien que les caòtiques i desordenades forces del mercat podien ser reorganitzades amb polítiques públiques intel·ligents sense limitar la llibertat dels interessos privats. Així doncs, no van tenir en compte el fet que les desigualtats estructurals i el sistema de poder de classes heretat del període monàrquic podien socavar la legislació. En

6 de juny de 1931; *Nau*, 27 d'abril de 1931; Fabre i Huertas, *Barris*, vol. 4, p. 171.

⁵⁶ *La Calle* (en endavant *Calle*), 11 de febrer de 1931.

mantenir la ficció de la igualtat legal, la llei republicana a la pràctica reforçava l'*statu quo* i es convertia en garant d'aquestes mateixes desigualtats. O sigui que, si bé la República va significar un augment limitat de les llibertats civils i polítiques, la desigualtat social i la coacció econòmica quotidiana que pesaven sobre la classe treballadora bàsicament es van mantenir inalterades.

3.1 La «república d'ordre»

Hi va haver una clara divergència entre el discurs i la pràctica del republicanisme a l'oposició durant la monarquia, quan es presentava com una força política socialment progressista, fins i tot radical, que posava l'accent del discurs en la «llibertat», i el republicanisme al poder, quan va abraçar el somni d'ordre de la classe mitjana.⁵⁷ Aquest èmfasi en l'ordre es va fer evident en el naixement mateix de la democràcia, amb l'anunci de Macià: «Tot aquell que pertorbi l'ordre de la naixent República Catalana serà considerat com un agent provocador i com un traïdor a la Pàtria».⁵⁸ Més tard, aquella tarda, a la primera sessió de «l'Ajuntament republicà revolucionari», l'acabat de nomenar alcalde Aiguader va definir la tasca essencial del consistori com «la defensa de l'ordre al carrer».⁵⁹ Aquests temes van ser desenvolupats més endavant per Companys, primer governador civil republicà de Barcelona, que va destacar la necessitat de «disciplina» dins d'una «república d'ordre» i va prometre «fortes mesures» contra aquells que representaven «la negació de l'autoritat». Era imperatiu, segons Companys, ampliar la policia per

⁵⁷ Pere Coromines: *Diaris i records de Pere Coromines. La República i la Guerra Civil*, Curial, Barcelona, 1975, vol. 3, p. 14.

⁵⁸ Citat a Maseras, *República*, p. 60.

⁵⁹ Citat a Cèlia Cañellas i Rosa Toran: «El domini hegemònic d'Esquerra Republicana», *L'Avenç*, 58, 1983, p. 51.

poder garantir la «pau social» i evitar «el domini de la turba a la ciutat».⁶⁰ Aquesta preocupació era encara més gran entre els membres més conservadors del govern central, com ara Miguel Maura, neòfit republicà i anteriorment monàrquic fanàtic. Alarmat pel que veia com un «ambient prerevolucionari» i la «perillosa alternativa» que representava l'esquerra revolucionària, Maura va entrar al govern i es va convertir en el primer ministre de la Governació republicà per sufocar el que ell considerava «ràbia popular» i «bullícia» al carrer.⁶¹ Segons Manuel Azaña, primer ministre entre 1931 i 1933, Maura estava obsessionat amb la «subversió» i «vomitava decrets draconians» a les reunions del govern. Azaña, malgrat tot, estava d'acord amb Maura en la necessitat d'una «política enèrgica que fes temible la República».⁶²

Així i tot, seria un error arribar a la conclusió que, després del 14 d'abril, els republicans van relegar cínicament la llibertat en favor d'una recerca de l'ordre. Més aviat es pot dir que, després de la caiguda de la Primera República en el descàndid i la confusió política l'any 1873, l'ordre es va convertir en un segell distintiu de la cultura republicana tradicional, que només va quedar atenuat o tapat per la naturalesa antioligàrquica de gran part de la propaganda republicana durant les darreres etapes de la lluita contra la monarquia. El ressorgiment de «l'ordre» com a prioritat política dominant potser es va veure més gràficament en el cas d'ERC, possiblement la facció més radical dins del moviment republicà. Tot i que superficialment el «nou» republicanisme d'Esquerra podria semblar més dinàmic i original que el republicanisme «històric», mostrava molts dels trets republicans tradicionals: la idealització de les llibertats democràtiques i el procés legal burgesos, que, assumia, serien una panacea per a totes les injustícies i problemes

del passat;⁶³ la creença en l'harmonia essencial de la societat, on tots els ciutadans contribueixen al benestar de l'organisme social;⁶⁴ i la visió modernista de la ciutat com a espai democratitzat i no jeràrquic, igualment accessible per a tots els ciutadans. Si ho mirem de més a prop, veiem que el nacionalisme d'ERC superava de molt el seu reformisme social. En termes substantius, el seu projecte de modernització i reconstrucció nacional tenia moltes similituds amb el de la Lliga. Efectivament, ERC estava impregnada de l'idealisme típic de la intel·lectualitat de classe mitjana de l'època, que tenia una fe cega en les propietats recuperadores de l'autodeterminació nacional i en l'expectativa utòpica que la independència posaria fi *ipso facto* a l'opressió nacional i de classe.

Tanmateix, el que feia única ERC era la seva retòrica populista, que reflectia el desig d'integrar la classe obrera en una democràcia burgesa flexible i socialment inclusiva basada en una economia de mercat. En la seva retòrica, ERC barrejava els anhelos de prosperitat per a la classe mitjana amb el desig d'ordre de la burgesia i els sentiments d'igualtat associats a la classe treballadora. En conseqüència, es veia a si mateixa com una força que arbitraria entre les dues classes principals de la societat catalana. A la pràctica, però, malgrat totes les seves promeses de reforma, ERC, inclosa la seva ala esquerra i els seus aliats socialistes de la USC, estava preocupada sobretot per la reintegració política dels grups prèviament desafectes i dissidents de la societat catalana. Així, tant ERC com la USC consideraven que els «problemes» com conflictes industrials i la violència anarquista eren impediments per a l'evolució d'una cultura cívica rica i per al «progrés» de Catalunya.⁶⁵ De la mateixa manera, l'interès d'ERC per

⁶⁰ Madrid, *Ocho*, p. 136, 138, 143-145, 171-214, 250, 266; *Nau*, 2 de maig de 1931; *LasN*, 1 i 3 de maig de 1931; *Diluvio*, 30 de maig de 1931.

⁶¹ Cánovas, *Apuntes*, p. 17-18, 87-88; Maura, *Así*, p. 48, 182-183.

⁶² Azaña, *Obras*, vol. 4, p. 36, 93; Jackson, *Republic*, p. 43.

⁶³ *L'Opinió*, 13 de març de 1931.

⁶⁴ Enrique Montero: «Reform idealized: the intellectual and ideological origins of the Second Republic», a Helen Graham i Jo Labanyi (ed.): *Spanish Cultural Studies: An Introduction*, Science Publications, Oxford, 1995, p. 124-127.

⁶⁵ *L'Opinió*, 9 de juny de 1928, 14 de novembre de 1930 i 27 d'agost de 1931; *JS*, 16 i 30 de gener, 6 i 20 de febrer de 1926.

millorar la vida diària dels desposseïts deixava entreveure en gran part la pompositat arrogant dels filantrops de la dècada de 1880: es donava per fet que la classe treballadora necessitava ajuda i que qui millor n'hi podia oferir eren les classes mitjanes, que civilitzarien els incultes amb la reforma i l'educació. Problemes socials com ara la violència, la pobresa, l'alcoholisme i el llibertinatge sexual, per tant —com a problemes essencialment de la classe obrera—, es podien resoldre amb la integració de tots els ciutadans a la nació republicana.⁶⁶

Diversos historiadors han estudiat la complexa base social d'ERC com a prova que el partit era una organització interclassista.⁶⁷ Certament, ateses les diferències a Catalunya entre l'estructura social urbana i la rural, ERC es podia assegurar una base social més àmplia que els grups republicans «històrics». Això no obstant, una anàlisi detinguda d'aquesta base social i de les polítiques d'Esquerra ens mostra que representava uns interessos definits i que tenia un focus clar de suport entre els sectors intermedis de la Catalunya urbana i rural: els rabassaires, els terratgers incondicionalment nacionalistes, que veien Esquerra com un contrapès a la Lliga —representant política dels grans terratinents catalans, i els sectors urbans intermedis, petits propietaris i botiguers, que anteriorment s'havien sentit exclosos pel nacionalisme elitista de la Lliga. Certament, ERC tenia amics entre els industrials, empresaris i petits propietaris de fàbriques, però aquests eren una minoria dels seus partidaris. I el mateix es pot dir del seu suport entre la classe treballadora, que es limitava principalment a treballadors de coll i corbata, conserges i dependents de botigues.⁶⁸ Això ho confirma en gran mesura la

geografia social dels casals d'ERC a Barcelona, els més grans i més actius dels quals eren en barris com ara Gràcia, més populars que no pas proletaris.⁶⁹ Contràriament, en els nuclis de classe obrera com el Raval o la Torrassa, els centres afiliats a Esquerra tenien pocs membres i una presència més aviat feble.⁷⁰ Pel que fa a la direcció d'ERC, encaixava prou bé en el perfil dels partits republicans «històrics»: estava formada per persones de la petita burgesia, la classe mitjana urbana i, en particular, els intel·lectuals de sectors professionals i tecnocràtics intermedis (advocats, enginyers industrials, metges i funcionaris), que no estaven directament implicats en la lluita de classes sinó que tenien vincles estrets amb la indústria i estaven preocupats pel «progrés» i «l'ordre».⁷¹

Al contrari que en temps de la monarquia i la dictadura, quan la repressió de l'Estat servia als interessos d'una petita elit econòmica, la ideologia republicana de l'ordre era, segons els seus defensors, democràtica. «Ordre» i «llibertat» eren un duet inseparable dins del projecte republicà, i l'axioma principal de govern era que la consolidació de la democràcia i la reforma per obra de polítics perspicaces era impossible sense ordre.⁷² Com va afirmar un prominent activista d'ERC: «Si la monarquia representava el desordre, la República ha de significar ordre».⁷³ Això permetria als representants electes del poble decidir el ritme dels canvis des de dalt, sense el destorb de les

⁶⁶ Aguader, *Problema*, pàssim.

⁶⁷ Ucelay, *Catalunya*, pàssim, i Ivern, que sosté que Esquerra «no defensava cap classe social en concret ni els interessos socials de cap grup en concret» (*Esquerra*, vol. 2, p. 299).

⁶⁸ Manuel Lladonosa i Joaquim Ferrer: «Nacionalisme català i reformisme social en els treballadors mercantils a Barcelona entre 1903 i 1939. El

CADCI», a Albert Balcells (ed.): *Teoría y práctica del movimiento obrero en España (1900-1936)*, Nueva Visión, València, 1977, p. 283-329.

⁶⁹ Fabre i Huertas, *Barris*, vol. 5, p. 115.

⁷⁰ Vegeu, per exemple, *Butlletí de l'Ateneu Obrer d'ERC del Districte V*, agost-setembre de 1934.

⁷¹ Molas, *Lliga*, vol. 1, p. 348. Les dades que aporta Ivern sobre l'entorn social dels líders d'ERC (*Esquerra*, vol. 1, p. 78-80 i vol. 2, p. 288, 291-294) confirmen el meu punt de vista.

⁷² Joaquim Maluquer: *Mis primeros años de trabajo, 1910-1939*, Publicomoda, Barcelona, 1970, p. 90.

⁷³ *L'Opinió*, 9 d'agost de 1931.

mobilitzacions de la classe treballadora, que hauria d'esperar pacient i passiva que els professionals instruïts de classe mitjana implementessin les reformes.⁷⁴ No obstant, el perill per a la República era que un sector de les masses culturalment retardat potser no sabés distingir què era el que més li convenia. Per tant, la República no havia de ser «un règim feble»: qualsevol resistència per part dels sectors «primitius» al lideratge polític i moral que oferien els republicans o qualsevol intent d'accelerar el ritme dels canvis des de baix seria reprimat per l'Estat democràtic.⁷⁵ D'aquesta manera, la repressió estatal republicana serviria als interessos de tota la societat: preservaria la democràcia de les masses («un poder que està en mans de tots», com explicava un diari republicà)⁷⁶ i crearia les condicions òptimes per a la reforma.

La «república d'ordre» també es pot considerar la companya política per a la continuació de les polítiques econòmiques tradicionals. Hem vist al segon capítol com, sota règims anteriors, la implementació d'una economia capitalista liberal produïa dinàmiques profundes de contestació i conflicte, que alhora comportaven una espiral de repressió estatal. Aquest procés es va repetir durant la República, tot i que la repressió era invocada com a part d'una ideologia democràtica de dominació. En l'esfera industrial dels primers mesos de la República, el ministre de Treball del PSOE i secretari general de la UGT, Francisco Largo Caballero, va establir nous comitès d'arbitratge, els «jurats mixtos», per resoldre els greuges legítims de la classe obrera d'una manera pacífica i per posar fi als conflictes industrials sense mediació que havien radicalitzat les relacions laborals durant la monarquia. Els seus creadors esperaven que els jurats educarien els treballadors en la confiança en les institucions estatals i farien redundant la cultura proletària d'acció directa de la CNT, que els

republicans consideraven retrògrada i ignorant, producte de la repressió monàrquica i la insensatesa. Aquestes lluites sindicals militants eren, segons el parer de Largo Caballero, obsoletes sota la República, on no hi podia haver «ni vagues, ni queixes, ni protestes. El que és primordial ara és consolidar el règim» i preservar «l'autoritat i la disciplina» en les qüestions industrials.⁷⁷ Qualsevol demanda dels sindicats que no fos sotmesa als jurats patiria, en paraules de Maura, «tota la força de la llei».⁷⁸ D'aquesta manera, els republicans pretenien introduir una disciplina industrial més fèrria que la que existia durant la monarquia.

Aquesta nova ideologia d'ordre s'expressava de manera més enèrgica i freqüent en el cas del desocupats, que s'havien mobilitzat durant la darrera etapa de la monarquia i la dictadura i que, sens dubte impressionats per les promeses dels polítics republicans d'ajudar els sectors més necessitats de la societat, esperaven un alleujament immediat per part de les noves autoritats. Dos mesos després de proclamar-se la República, Macià va reafirmar el seu compromís d'ajudar els treballadors aturats, però va explicar que això depenia de la «serenor, paciència i disciplina» que mostressin, que permetria una consolidació pacífica de la República i l'establiment dels canals legals necessaris per solucionar les aspiracions «legítimes» dels qui no tenien feina.⁷⁹ Després de noves protestes al carrer dels aturats, les autoritats van emprendre una estratègia destinada a criminalitzar-ne qualsevol indicatiu de dissidència. Fins i tot Joan Ventalló, de la branca més esquerrana d'ERC, va vincular la desocupació amb la delinqüència declarant que l'atur era un «problema d'ordre públic, un simple problema policial».⁸⁰ A partir d'aquell moment, la dimensió repressiva de les polítiques d'ERC respecte als desocupats es va fer cada cop més evident. Des d'un bon començament, la Comissió

⁷⁴ *L'Opinió*, 1 d'agost de 1931; *Fortitud*, 1 de juliol de 1933; Poblet, *Aiguader*, p. 42-43.

⁷⁵ *L'Opinió*, 26 d'agost de 1931.

⁷⁶ *Calle*, 8 de gener de 1932.

⁷⁷ *El Sol* (en endavant *Sol*), 19 de desembre de 1931.

⁷⁸ Maura, *Así*, p. 281-286.

⁷⁹ *L'Opinió*, 13, 24 i 26 de juny de 1931.

⁸⁰ *L'Opinió*, 17 de juliol de 1931.

Pro-Obrers Sense Treball va mirar de controlar-los, repetint el missatge republicà que les autoritats només podrien resoldre els problemes dels aturats un cop s'hagués estabilitzat el nou règim. Fins aleshores, havien de mostrar «calma» i «comprensió» i evitar «excessos» o «qualsevol pertorbació de la pau, com ara els atacs a bancs o botigues de queviures».⁸¹

Un altre tret constant dels pronunciaments d'ERC sobre l'atur era l'èmfasi en les conseqüències nefastes de la immigració. Esquerra atribuïa l'atur a un excés de mà d'obra (és a dir, als treballadors que havien vingut a buscar feina a Barcelona abans de l'Exposició Universal de 1929) i defensaven la repatriació dels immigrants no catalans.⁸² ERC interpretava la qüestió de l'atur en termes nacionalistes. Tot i que des de la dècada de 1880 havien anat arribant immigrants no catalans a Barcelona de manera massiva, resultava irònic que, amb l'esquerra liberal al poder per primera vegada, un partit de govern definís la immigració com «una ofensiva contra Catalunya» i l'explotés com a problema polític.⁸³ Encara que això pugui sonar a teoria de la conspiració, el discurs d'ERC formava part d'una estratègia deliberada per dividir la classe treballadora per qüestions ètniques i també entre els qui tenien feina i els qui no en tenien.⁸⁴

Aquesta estratègia divisiva la recollien les polítiques d'ERC a la Generalitat i a l'Ajuntament de Barcelona. Inicialment, ERC va voler reduir l'atur a través de la repatriació voluntària dels immigrants. Durant els primers temps de la República, la Generalitat i l'Ajuntament de Barcelona van llogar un tren per retornar els immigrants desocupats al sud d'Espanya. El viatge —a més del fet que els qui se'n volguessin anar de Barcelona

rebrien menjar i beguda de franc per a un viatge que durava més d'un dia— es va anunciar amb cartells arreu de la ciutat. Les autoritats estaven encantades per l'enorme interès que va despertar el pla, i un tren atapeït de gent va sortir de la ciutat. Tanmateix, en el que va semblar un acte de sabotatge, el tren es va veure obligat a aturar-se a la Bordeta, on la via del tren passava més a prop de la Torrassa. Quan el tren va estar a punt per reprendre el viatge, gairebé tots els immigrants havien fugit amb el menjar i la beguda que els havien donat les autoritats locals.⁸⁵ Després d'aquesta aixecada de camisa, ERC va optar per la repatriació forçosa, una opció més cara i que va comportar un fracàs similar. Si tenim en compte que als immigrants del sud rural els costava els estalvis de tot un any pagar el vaixell o el viatge de 40 hores d'autobús fins a Barcelona, no és gens sorprenent que s'oposessin a la repatriació.⁸⁶ Hi va haver moltíssims casos d'immigrants deportats que tornaven gairebé immediatament a la seva llar d'adopció, conscients que les fàbriques de Barcelona els donaven moltes més possibilitats de trobar feina que els camps en crisi del sud d'Espanya. En alguns casos, treballadors desocupats que havien estat repatriats dos cops en una mateixa setmana considerats «captaires» aconseguien tornar a Barcelona el cap de setmana.⁸⁷

Lluny de defallir, ERC va instituir nous controls físics, tot i que aquests contravenien el seu compromís anterior i consagrat als estatuts del partit de respectar «la llibertat de moviment i elecció de residència».⁸⁸ Tot i que no tenia autoritat per regular l'accés de ciutadans espanyols a Catalunya, estava decidida a canviar l'estatus de Barcelona com a «ciutat oberta» i aturar la «invasió» d'immigrants perquè, com deia *L'Opinió*, «ningú no toleraria que un desconegut s'instal·li a casa seva amb el pretext que és millor que la

⁸¹ *Nau*, 20, 22 i 30 d'abril, 2 de maig de 1931; *L'Opinió*, 16 de juliol de 1931, *LasN*, 1 i 3 de maig de 1931.

⁸² *L'Opinió*, 21 de juny i 10 de juliol de 1931.

⁸³ *L'Opinió*, 10 de juliol de 1931; Josep Termes: *Federalismo, anarcosindicalismo, catalanismo*. Anagrama, Barcelona, 1976, p. 143.

⁸⁴ Aquesta estratègia divisiva no es va intentar enlloc més. Vegeu Gil, *La Rioja*, p. 188.

⁸⁵ Sentís, *Viatge*, p. 78.

⁸⁶ Entrevista amb Juan Giménez, *Vivir*; Sentís, *Viatge*, p. 33.

⁸⁷ *L'Opinió*, 10 de juliol de 1931 i 7 d'abril de 1934; *Nau*, 27 d'abril de 1931.

⁸⁸ *L'Opinió*, 13 de març i 29 d'agost de 1931.

seva casa pròpia». ERC estava obsessionada a crear un cordó sanitari de controls d'immigració, que duria a terme una nova policia d'immigració a les estacions de tren i al port de Barcelona i a les principals entrades per carretera a la ciutat. ERC també era favorable a establir un sistema de «passaports» que obligués els immigrants a demostrar una oferta de feina o provar que tenien estalvis. En conjunt, aquestes mesures «dures però justes» reduirien l'atur, deien, almenys en un 50 per cent i «evitarien [l'arribada d'] aquells que vindrien a crear conflictes».⁸⁹

Aquestes mesures es justificaven amb una ofensiva propagandística ferotge contra els immigrants que va continuar durant tota la República i que va augmentar en proporció directa amb la crisi econòmica i el conflicte social, tot i l'evidència que els treballadors immigrants havien votat majoritàriament per ERC a les eleccions de l'abril i del juny de 1931 i havien donat suport a la reivindicació d'autonomia per a Catalunya. L'atac contra els immigrants va coincidir amb l'ascens de la branca nacionalista racista d'ERC dins del que era encara una coalició molt inestable.⁹⁰ Els treballadors no catalans eren estigmatitzats per una reacció hostil antiimmigració que evocava imatges d'«inundació sistemàtica» per part de «forasters» de «casa nostra»: «arriben trens plens de gent que ve [a Barcelona] per ser aturada», formant «eixams» i «plagues virulentes» de pobres «indignes» i d'un «exèrcit» de captaires. La premsa d'Esquerra descrivia els desocupats en castellà (*los sin trabajo o los parados*) en lloc de fer-ho en català (*els sense feina o els aturats*), una distinció que reflectia l'assumpció nacionalista d'ERC que Catalunya era una societat harmoniosa o cohesionada i que els immigrants «venien» a Barcelona per «ser aturats».⁹¹

⁸⁹ *L'Opinió*, 10 i 19 de juliol, 29 d'agost, 2 de desembre de 1931; *Nau*, 22 i 27-28 d'abril, 3 de maig de 1931.

⁹⁰ ERC condemnava l'«imperialisme japonès» com «el perill groc»! *L'Opinió*, 18 de maig de 1932.

⁹¹ L'11 per cent de la població immigrant a Barcelona procedia de Múrcia (Tatjer, «La inmigración...», p. 135), xifra que representava apro-

La immigració se singularitzava especialment en els murcians, tot i que representaven només un petit percentatge de la població immigrant a Barcelona. Segons l'estereotip del «murcià analfabet», els immigrants eren una tribu inferior de degenerats, com els membres de tribus africanes «endarrerides» i «salvatges», font de delictes, malalties i conflictes, i se'ls tractava d'una manera molt semblant a com es denigrava els irlandesos a l'Anglaterra victoriana. Aquesta mentalitat de tipus colonial es deixava entreveure sovint en caricatures d'homes i dones murcians que eren representats com a éssers lletjos i infrahumans.⁹² Això ho va emfasitzar Carles Sentís, un periodista republicà català que va publicar un seguit de reportatges a la Torrassa («la petita Múrcia») de l'Hospitalet, en els quals se centrava en les pràctiques moralment aberrants i la indisciplina general dels immigrants. Per a Sentís, els immigrants eren una raça primitiva amb una cultura «anterior», que vivien en un estat de naturalesa. En particular, argumentava que la promiscuïtat de les dones murcianes i un «règim d'amor lliure» era la causa de tots els problemes socials de la Torrassa, com ara el tracoma i la delinqüència juvenil.⁹³ Malauradament per a la resta dels aturats, aquests immigrants «vegetatius» eren una càrrega «asfixiant» per als ja escassos recursos que es dedicaven a benestar: «quan arriben a la ciutat, la primera cosa que pregunten és on és l'oficina de benestar social», «roben el pa dels nostres nens catalans» i converteixen Barcelona en un enorme «asil per a pobres». Certament, ERC afirmava que volia fer més coses per ajudar els aturats, però a la pràctica temia que això pogués «atreure tots els aturats d'Espanya a Barcelona».⁹⁴

ximadament el 5 per cent de tota la població de la ciutat (Ainaud de Lasarte et al., *Barcelona*, p. 100-101).

⁹² *L'Opinió*, 7 d'agost i 20 de setembre de 1931; Sentís, *Viatge*, p. 72, 87-88.

⁹³ Sentís, *Viatge*, p. 73-74, 83-95.

⁹⁴ *L'Opinió*, 10 de juliol, 13 d'agost, 5 de novembre i 2 de desembre de 1931, 17 de maig, 26 d'octubre i 2 de desembre de 1932; *Diluvio*, 6 de maig de 1931; *Llibertat*, 5 d'agost, 5 d'octubre i 20 de desembre de 1933.

Les polítiques d'ocupació d'ERC es basaven en un «Judici Final secular»⁹⁵ pensat per ajudar els «pobres virtuosos» mentre es reprimia els aturats «deshonestos» i «depravats» en asils per a pobres. Com explicava un republicà barceloní, el Departament de Benestar Social de l'Ajuntament de Barcelona valorava «qui necessita ajuda i qui ha de ser reprimat».⁹⁶ En molts aspectes, allò era una continuació de la distinció del segle XIX entre els pobres «dignes» i els «indignes»: els primers eren considerats capaços de millorar i per tant mereixien ajuda oficial, mentre que els segons eren «indesitjables», els «pobres professionals», que representaven un perill per a la societat i per tant havien de ser reprimits.⁹⁷ Així, per complir els requisits per rebre ajuda de la Comissió Pro-Obrers Sense Treball, els treballadors aturats havien de demostrar d'entrada que eren «autèntics treballadors» i no «vagabunds» amb el compromís d'acceptar qualsevol feina que se'ls pogués oferir. També havien de complir tot un seguit de condicions estrictes, demostrar residència a Barcelona durant un mínim de cinc anys, una clàusula que exclouia l'important nombre d'immigrants que havien arribat per treballar en els programes d'obres públiques de Primo de Rivera a partir de 1926, així com els milers de treballadors que havien tornat a la ciutat després del col·lapse de l'economia europea l'any 1929 o que s'havien exiliat durant la dictadura. La Comissió també exigia als desocupats demostrar «bona conducta», una condició que a la pràctica exclouia qualsevol treballador que hagués tingut un paper actiu a la CNT.⁹⁸ No és gens estrany, doncs, que la borsa de treball de la

Generalitat, que oferia feina als aturats «que s'ho mereixien», fos criticada perquè es desentenia dels treballadors que havien patit represàlies dels patrons per les seves activitats sindicals.⁹⁹

Les polítiques d'ERC van comportar un augment de l'assetjament diari als aturats als carrers. Un exemple d'això és la persecució dels treballadors «indocumentats». La tolerància que temps abans havia mostrat la policia a l'hora de tractar els treballadors desocupats que no es podien permetre de tenir els documents d'identitat al dia va acabar de cop i volta.¹⁰⁰ A més a més, l'Ajuntament de Barcelona va treure una nova «targeta d'obrer parat», un document d'identitat on quedava enregistrat l'historial laboral de cada individu; qui no portés la targeta al damunt s'arriscava a l'asil de pobres o a la repatriació.¹⁰¹ L'Ajuntament també va organitzar equips d'especialistes per perseguir els aturats, i va crear una «força policial especial» dins de la Guàrdia Urbana de la ciutat per dur a terme la «tasca ingent» de «purificar» els aturats; en paraules de *L'Opinió*, l'objectiu de l'Ajuntament no era «donar als pobres, sinó repatriar els forasters i acorralar els vagabunds» per separar el problema de l'atur del de la «ganduleria».¹⁰² Atesa la naturalesa repressiva i exclusiva dels organismes oficials d'atur, els treballadors immigrants lògicament se'n mantenien al marge, de manera que a mitjan 1931 menys de 10.000 aturats de Barcelona s'havien registrat a la borsa de treball de la Generalitat. Més significativament, en el sector de la construcció, la font principal de feina per als immigrants a Barcelona, només 3.593 estaven registrats a la borsa en una època en què els aturats en aquest sector s'acostaven als 15.000.¹⁰³

⁹⁵ Peter Hall: *Cities of Tomorrow. An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*, Oxford, 1988, p. 364. (*Ciudades del mañana: historia del urbanismo en el siglo XX*, Ediciones del Serbal, Barcelona, 1996.)

⁹⁶ *Matí*, 4 de juny de 1931; Madrid, *Ocho*, p. 137-138; *LaV*, 13 d'agost de 1931.

⁹⁷ Vegeu J. Serna: «La desocupació i el control social», *Batlia*, 8, 1988, p. 9-23; *L'Opinió*, 21 d'agost i 2 de desembre de 1931.

⁹⁸ *Matí*, 21 de juny de 1931; *L'Opinió*, 4 d'agost de 1932.

⁹⁹ *SO*, 9 d'octubre de 1932 i 20 de setembre de 1933; *Sembrar*, 19 de novembre de 1932.

¹⁰⁰ Sentís, *Viatge*, p. 56.

¹⁰¹ *SO*, 9 d'octubre de 1932 i 20 de setembre de 1933; *Sembrar*, 19 de novembre de 1932.

¹⁰² *L'Opinió*, 19 i 25 de juliol, 13 i 29 d'agost de 1931; *Nau*, 27 d'abril de 1931.

¹⁰³ Balcells, *Crisis*, p. 19; Soto, *Trabajo*, p. 359-360; *LaV*, 13 d'agost de 1931; *L'Opinió*, 21 de juny de 1931; Hernández, *España*, p. 97; *SO*, 25 de març i 1 de novembre de 1931.

A mesura que creixia l'abisme entre les institucions republicanes i els aturats, les autoritats van mostrar una paranoia creixent en la qüestió de l'ordre públic, una sensibilitat que s'estenia a totes les manifestacions d'aldarulls populars, tant si es tractava de borratxos fent tabola com d'invasions del camp al futbol.¹⁰⁴ Els delictes contra la propietat i la delinqüència als carrers també eren pintats com a complots antigovernamentals per part de «presumptes aturats».¹⁰⁵ També s'expressava preocupació per les quadrilles d'«enemics de la República» amb la missió de cometre robatoris per desacreditar el règim republicà.¹⁰⁶ El governador civil Companys va advertir que «mal factors» i «elements indesitjables» s'estaven «fent passar per aturats» i «agitaven» els desocupats perquè cometessin «actes delictius» i «incidents» en nom de «subversius anònims» i altres «enemics armats del poble» que es volien convertir en «senyors dels carrers». En general, en els cercles republicans hi havia la sensació que les llibertats democràtiques patien abusos «intolerables» per part dels aturats, que es podien «sentir valents» per protestar amb «abandó» quan «no havien badat boca durant els set anys de dictadura menyspreable», quan «era més perillós». Com que la lògica de la «república d'ordre» negava als aturats qualsevol dret legítim de queixar-se per la seva situació, qualsevol que ho fes era un «enemic de la democràcia». Això, alhora, inspirava Esquerra a insistir que el problema principal de l'atur eren les protestes que l'acompanyaven.¹⁰⁷

¹⁰⁴ *L'Opinió*, 10 i 16 de juliol, 13 d'agost de 1931; *Diluvio*, 30 de maig de 1931; *LasN*, 1 i 3 de maig de 1931; *SO*, 25 de setembre de 1931; *Noche*, 17 de novembre de 1931.

¹⁰⁵ Telegrama del governador civil de Barcelona (Anguera de Sojo) al ministre de Governació (Maura), 2 de setembre de 1931, Lligall 7a (AHN/MG).

¹⁰⁶ *L'Opinió*, 14 i 17 de juliol, 16 d'agost, 23 d'octubre de 1931, 29 d'abril i 31 de maig de 1932; *Llibertat*, 6 de juny de 1931; *L'Obra*, 12 de setembre de 1931; *LasN*, 7 de març, 29 d'abril, 3 de maig i 8 de novembre de 1931, 11 de maig de 1934.

¹⁰⁷ *L'Opinió*, 6 de maig, 24 de juny, 10 i 17 de juliol, 13, 16 i 27 d'agost, 22 de setembre, 23 d'octubre, 19 de novembre de 1931; *Llibertat*, 6 de

La «república d'ordre» va proporcionar molts punts en comú entre les noves autoritats i els grups de pressió de classe mitjana i burgesos, que tradicionalment havien reivindicat l'ordre públic i havien exigit mà dura als carrers. En particular, unes polítiques fermes de llei i ordre eren crucials per aplacar la base de classe mitjana del republicanisme i mantenir-ne el suport. El paper dels aturats en les protestes socials prèvies a la República havia causat molta preocupació entre els sectors de propietaris i botiguers, i la repatriació dels immigrants aturats, que ara era la pedra angular de les polítiques d'ocupació d'ERC, era una demanda clau de la burgesia.¹⁰⁸ Això devia alleujar en gran mesura la gran empresa, que s'identificava estretament amb la dreta i que, al començament de la República, s'havia sentit vulnerable i exposada políticament després del traspàs de poder a l'esquerra reformista liberal.¹⁰⁹ Amb els partits de dretes fets un desgavell fins a finals de 1932, les elits van fer saber a les noves autoritats les seves preocupacions tradicionals pel que fa a l'ordre públic a través d'una campanya de pressió intensa i enèrgica, en què van organitzar un seguit de peticions i van enviar delegacions a parlar amb el president Macià, l'oficina del governador civil i el ministre de Governació a Madrid.¹¹⁰ En una nota al govern de Madrid, la Cambra de Comerç i Navegació de Barcelona descrivia la «gravetat» de la situació social a Barcelona, que segons afirmava estava «ofegant la vida econòmica».¹¹¹ El Foment del Treball Nacional (FTN), el grup de pressió burgès

juny de 1931; Madrid, *Ocho*, p. 145, 158; Acta del ple de l'Ajuntament de l'Hospitalet, 10 de gener de 1933 (AHI/HI/AM); *LasN*, 4 i 27 de juny de 1931.

¹⁰⁸ *CyN*, maig de 1931.

¹⁰⁹ Cabrera, *Patronal*, p. 255.

¹¹⁰ *LaV*, 9 de juliol, 12 d'agost, 23 de setembre, 29 d'octubre i 2 de desembre de 1931, 4 de març de 1932; *LasN*, 14 de maig i 5 de desembre de 1931; Foment del Treball Nacional (en endavant FTN), *Memoria de la Junta Directiva correspondiente al ejercicio de 1931*, Barcelona, 1932, p. 201.

¹¹¹ *CyN*, novembre de 1931.

català més potent, i l'associació de propietaris de Barcelona, la COPUB, van tenir aquí un paper clau, afirmant que eren apolítics, «sempre a favor del govern, en el costat de l'ordre», alhora que advertien que el seu suport futur a la República depenia de la preservació de «la legalitat i l'ordre» i del respecte a la propietat privada, «la garantia més bàsica d'una civilització ben organitzada».¹¹² Exactament de la mateixa manera que ho havia fet durant la monarquia, el FTN exagerava la incidència de la delinqüència, i es queixava que «criminals professionals» i «els *desaliñados*» s'havien aprofitat de «l'absurda tolerància» de «l'anarquia i la llibertat» durant el període de transició de règim, cosa que havia resultat en un «sorgiment de certes formes de criminalitat» i «l'extensió del mal». El FTN va informar les autoritats que havien de triar: o bé reforçaven «el principi d'autoritat» i protegien els «homes de bé i d'ordre» del «bandidatge» o bé es convertirien en «els protectors de tots els excessos, sinònim de desordre i llibertinatge».¹¹³ Un missatge similar al que transmetia la premsa conservadora, que destacava casos de violència i il·legalitat per justificar un augment del control policial en «una Barcelona que és tan caòtica».¹¹⁴ *La Vanguardia* exigia «una mà dura inflexible» i «l'antiga severitat implacable», ja que qualsevol altra cosa comportaria «intolerància civil» i «irreverència».¹¹⁵

Aquesta pressió per una «república d'ordre» també la sostenien grups de pressió de classe mitjana urbana, molts dels quals tenien vincles estrets amb grups republicans locals i, per tant, podien exercir una influència encara més gran sobre les noves autoritats.¹¹⁶ Diversos grups, que anaven des dels

conductors de taxis, els guàrdies de seguretat privada i els serenos fins als restauradors, propietaris de bars i hotelers, es van queixar a les autoritats que Barcelona s'estava guanyant la reputació, tant localment com internacionalment, de ser un «cau de lladres» i exigien una forta repressió per a qui transgredís la llei.¹¹⁷ Amb la Generalitat i l'Ajuntament partidaris de crear una indústria del turisme, aquesta mena de crides no van caure en sac foradat.¹¹⁸ Els botiguers i els venedors de mercat es van afegir al clamor incessant de repressió. L'Associació per a la Defensa dels Venedors dels Mercats va fer una crida a les autoritats perquè eliminessin la venda ambulants «utilitzant tots els mitjans necessaris», i advertint que en cas contrari els seus membres deixarien de pagar les taxes, una font important d'ingressos per al consistori. Mentrestant, la Lliga de Defensa de la Indústria i el Comerç va anunciar que els seus membres estaven disposats a fer justícia pel seu compte si els «venedors sense llicència» continuaven als carrers. Tot i que la venda ambulants només afectava els interessos dels sectors comercials, els qui se'n sentien amenaçats apel·laven a l'interès general, argumentant que els «venedors il·legals» eren un grup criminal que formava part d'un esquema més ampli de criminalitat.¹¹⁹

30 d'octubre i 12 de novembre de 1931 (AHI^{HL}/AM); carta dels presidents de la COPUB, l'Associació de Propietaris, el Gremi d'Ultramarrins i Similars, el Centre Gremial de Carboners i la Societat de Mestres Perruquers i Barbers a l'alcalde de l'Hospitalet, 30 de setembre de 1931 (AHI^{HL}/AM).

¹¹⁷ *LasN*, 20 de maig, 3 i 31 d'octubre, 2 i 21 de novembre de 1931; *Noche*, 3, 7 i 10 de novembre de 1931; *LaV*, 21 d'agost i 13 de setembre de 1931, 4 de juliol de 1932; *SO*, 28 d'abril i 24 de desembre de 1931.

¹¹⁸ Antoni Farreras: *El turisme a Catalunya del 1931 al 1936*, Pòrtic, Barcelona, 1973. A començaments de 1932, la Generalitat va crear la Federació de Turisme de Catalunya i Balears (*Veu*, 11 de febrer de 1932).

¹¹⁹ *Matí*, 14 de juny de 1931; *LaV*, 12 d'agost, 13, 18 i 23 de setembre de 1931; *L'Opinió*, 7 d'agost i 20 de setembre de 1931; *LasN*, 22 de maig, 2 d'octubre i 17 de desembre de 1931; actes dels plens de l'Ajuntament

¹¹² *La Nau*, 24 d'abril de 1931; FTN, *Memoria... 1931*, p. 119, 122, 135-136, 140, 201-202; COPUB: *Memoria de los trabajos realizados durante el ejercicio de 1931*, Barcelona, 1932, p. 488; *CyN*, abril, maig de 1931; *El Trabajo Nacional*, abril-desembre de 1931; *Veu*, 18 d'abril de 1931.

¹¹³ FTN, *Memoria... 1931*, p. 135-140, 201-206.

¹¹⁴ *Veu*, 19 de juny de 1931.

¹¹⁵ *LaV*, 19, 23-24 de juliol, 13 d'agost de 1931, 9-10 d'abril de 1932.

¹¹⁶ Cartes de la Societat de Patrons Cultivadors a l'alcalde de l'Hospitalet,

Durant els primers mesos de la República, per tant, va emergir un nou consens repressiu entre les autoritats, les elits tradicionals i els sectors comercials urbans. El president Macià, inclinat a festejar els elements de la burgesia liberal, va alimentar les seves relacions amb la comunitat empresarial i, des de principis de l'estiu de 1931, es va fer evident que s'havia establert una nova aliança, tot i que inestable, entre el poder econòmic i el polític a Barcelona. Això es va fer evident als banquets habituals als quals assistien els notables de la ciutat durant la República. En el primer d'aquests banquets, un «sopar exquisit» organitzat per l'Ajuntament per a 500 convidats el juny de 1931, el president Macià, l'alcalde Aiguader i Miró, Companys i consellers de la Generalitat van confraternitzar amb representants polítics i econòmics de l'oligarquia del FTN, la COPUB i la Lliga, i els seus protectors armats, el cap de la policia de Barcelona i oficials d'alt rang de l'exèrcit.¹²⁰ Mentrestant, durant els períodes de malestar social, les autoritats proporcionaven protecció policial per a patrons individuals, i tot i que molts industrials van persistir en les seves crítiques a la situació de la llei i l'ordre, organitzacions d'elit com el FTN i la COPUB van expressar prudentment el seu agraïment al governador civil i al cap de la policia per defensar el «principi d'autoritat» durant les vagues.¹²¹

de l'Hospitalet, 28 d'agost de 1934 (AHI'HL/AM); carta de la Unió de Venedors del Mercat de Collblanc a l'alcalde de l'Hospitalet, 4 de setembre de 1935 (AHI'HL/AM).

¹²⁰ SO, 9 de maig de 1931; *L'Opinió*, 9, 13 i 26 de juny, 14 de juliol de 1931; Poblet, *Aiguader*, p. 179; *LasN*, 12 de maig i 18 de desembre de 1931.

¹²¹ Telegrama del governador civil de Barcelona (Anguera de Sojo) al ministre de Governació, 24 d'octubre de 1931, Lligall 7a (AHN/MG); COPUB, *Memoria... 1931*, p. 20, 488, 497-498; i *Memoria de los trabajos realizados durante el ejercicio de 1932*, Barcelona, 1933, p. 39-40; Ametlla, *Memòries*, vol. 2, p. 214.

3.2 El control policial a la «república d'ordre»

Un altre punt on coincidien els «republicans d'ordre» amb els «homes d'ordre» de la burgesia era en la necessitat de millorar l'eficàcia de la policia. Hem vist al primer capítol que els capitalistes de Barcelona s'havien sentit frustrats per les limitacions operatives de la policia durant la monarquia. D'acord amb el seu desig de forjar una autoritat racional, els republicans estaven compromesos a reformar les forces de seguretat. Els nous defensors de l'ordre i la legalitat republicans a les ciutats eren la Guàrdia d'Assalt, una força de resposta ràpida motoritzada. La Guàrdia d'Assalt, creada pel ministre de Governació Maura i per Àngel Galarza, director general de Seguretat i membre del PSOE, formava part d'una nova economia de repressió dissenyada per controlar les amenaces potencials per a l'ordre públic en els cada cop més complexos centres urbans d'Espanya, particularment els moviments de protesta inspirats per un moviment obrer modern. Maura i Galarza volien posar fi als «excessos» brutals de les mesures de control social urbà de la monarquia, que inflamaven més que no pas apagaven els conflictes al carrer. A diferència de la Guàrdia Civil, que depenia d'armament de llarg abast com els rifles Mauser i el seu desplegament en grans ciutats comportava inevitablement un gran nombre de víctimes civils, les armes convencionals dels guàrdies d'assalt eren el revòlver i una porra de cuir de 80 centímetres, que facilitava l'atac al gruix de la protesta, on podien neutralitzar l'amenaça per a l'ordre públic acorralant els «capitosts» per detenir-los i ferir només a qui gosés de traspassar els límits de la legalitat. La Guàrdia d'Assalt, per tant, representava una forma de repressió més deliberada, enfocada i inexorable. Eren les tropes de xoc de la República: tots els seus membres havien de complir uns requisits d'alçada i forma física i, en cas d'una amenaça seriosa per a l'ordre públic, se'ls equipava amb metralladores, rifles i morters. En paraules de Maura, eren «una força perfecta».¹²²

¹²² Maura, *Así*, p. 274-275; Juan Simeón Vidarte: *Las Cortes Constituyentes*

Lloats per les autoritats com una força profundament democràtica i professional, ja que eren reclutats predominantment en partits republicans i socialistes, els guàrdies d'assalt eren un cos polititzat. A més a més, no van trencar amb el model de policia militarista i autoritària de la monarquia, on els caps de l'exèrcit eren els encarregats de formar les forces de seguretat: el primer cap de la Guàrdia d'Assalt va ser el tinent coronel Agustín Muñoz Grandes, que hi va imposar valors militars. Una altra similitud entre la Guàrdia Civil i la Guàrdia d'Assalt era que la nova força tenia pocs contactes amb la població local: la majoria dels guàrdies d'assalt destinats a Barcelona provenien de Galícia, el centre d'Espanya i Aragó. En opinió d'un historiador, «a banda del nom i de l'uniforme» hi havia poques diferències entre els guàrdies d'assalt i els guàrdies civils.¹²³

El compromís per a la construcció d'una «república d'ordre» va comportar que els republicans van perdre una oportunitat de guanyar-se la lleialtat de les masses gràcies a una reforma radical de la policia. Això es va fer palès rotundament amb la negativa de les noves autoritats a desmantellar la Guàrdia Civil, tot i que els republicans eren plenament conscients de la magnitud de l'odi popular envers una força que havia estat a l'avantguarda de la repressió interna durant la Restauració.¹²⁴ Des del principi de la República, grups obrers van sostenir que la dissolució de la Guàrdia Civil era bàsica per a l'evolució pacífica del règim, i fins i tot per a la seva supervivència.¹²⁵ (Quan el general Sanjurjo, comandant en cap de la Guàrdia Civil, va fer un cop militar l'agost de 1932, aquesta profecia es va demostrar totalment encertada.) No obstant, Maura, «admirador fervent» de la Guàrdia Civil, estava convençut que «l'autoritat i la disciplina» de la força podia

ser un puntal per a les noves institucions democràtiques, i es va «negar categòricament» a dissoldre-la o a reformar-la «de manera que fes la impressió que havia estat dissolta».¹²⁶

No hi ha cap indicatiu que els polítics republicans fossin conscients que el manteniment d'aquest cos tradicionalment anti-democràtic i molt repressiu pogués posar en perill el seu objectiu de millorar la legitimitat de l'Estat. Tot i que Maura va reconèixer la necessitat de desplegar la Guàrdia Civil lluny de les ciutats pel fet que els seus mètodes comportaven un nivell inacceptable de baixes civils, les autoritats van considerar que Barcelona, la ciutat més gran d'Espanya en aquella època, era un cas especial. Les casernes i quarters de la Guàrdia Civil, doncs, es van mantenir dins dels límits de la ciutat, on es va assignar al cos una funció auxiliar en el manteniment de l'ordre, principalment quan l'ordre públic es veia greument alterat. A més, com que el reclutament de guàrdies d'assalt no va començar fins al juny de 1931, hi va haver inevitablement un període de transició durant el qual la Guàrdia Civil va ser la responsable de l'ordre públic. Per exemple, si bé les autoritats es van afanyar a fer entrar en servei els primers guàrdies d'assalt a finals de juliol, a mitjan octubre només n'hi havia 800 a la ciutat, i al desembre es va informar que es desplegaria la policia política juntament amb la policia civil per patrullar els camins rurals contra els assaltadors de camins.¹²⁷

En el camp de l'ordre públic, com en moltes altres àrees polítiques, els republicans no tenien un projecte de reforma i democratització coherent. També fa la impressió que, atès el paper essencial que es va acordar donar a les forces de seguretat en la «república d'ordre», els republicans van evitar buscar una reforma estructural de gran abast de la policia. Ni tan sols es va purgar

de 1931-1933. *Testimonio del primer secretario del Congreso de los Diputados*, Grijalbo, Barcelona, 1976, p. 293; Turrado, *Policia*, p. 198-199.

¹²³ Maura, *Así*, p. 274-275; Ballbé, *Orden*, p. 339.

¹²⁴ Manuel Azaña: *Diarios completos*, Crítica, Barcelona, 2000, p. 425; Maura, *Así*, p. 206.

¹²⁵ *LaB*, 15 d'abril i 1 de maig de 1931; *SO*, 15 d'abril i 1 de maig de 1931.

¹²⁶ Madrid, *Ocho*, p. 156-157; Manuel Azaña: *Obras completas. El tránsito de un mundo histórico*, Oasis, Mèxic, 1967, vol. 3, p. 294; Maura, *Así*, p. 206; Borrás, *España*, p. 109-110.

¹²⁷ *LasN*, 31 de desembre de 1931.

Figura 3.2 | Mantenint l'ordre a la ciutat: guàrdies d'assalt patrullant. L'Hospitalet de Llobregat, 1933 (Font: AFB)

la famosa policia política, la Brigada Policial Especialitzada en Anarquisme i Sindicalisme, un cau de monàrquics reaccionaris, que simplement va rebre un canvi de nom cosmètic per convertir-se en la Brigada d'Investigació Social.¹²⁸ Els republicans també van incomplir una promesa anterior d'eliminar la funció de policia interna de l'exèrcit, de la mateixa manera que tampoc van fer honor a la promesa de desmantellar la milícia reaccionària del Sometenent, «terror tant del camp com de la ciutat» i «guàrdia cívica del capitalisme», que havia reprimat piquets i vaguistes durant la monarquia.¹²⁹ Aquesta actitud tan poc coherent dels republicans a Madrid i a Barcelona pel que fa a la reforma policial es va fer evident en un viatge del director general de Seguretat de l'Estat,

¹²⁸ SO, 16, 25 i 29 d'abril de 1931.

¹²⁹ SO, 21 de setembre de 1932, 6 d'abril i 20 d'agost de 1933.

Galarza, a la capital catalana el maig de 1931. Durant una sèrie de rodes de premsa, Galarza i el governador civil Companys van reconèixer que la força policial de Barcelona era una «organització completament inútil», «absolutament mancada d'eficàcia» i que calia una «reorganització total». Curiosament, la seva proposta per convertir la policia local en «un instrument més eficaç» i posar fi a la «immoralitat» que dominava entre els agents va consistir a eliminar unes quantes «pomes podrides» i col·locar persones de confiança en posicions importants de comandament perquè supervisessin la destitució dels monàrquics. Així, va ser nomenat cap de la policia de Barcelona Arturo Menéndez, un auster capità d'artilleria marcat indeleblement pel seu passat militar i antic membre del Comitè Revolucionari socialista republicà.¹³⁰

Des del començament del conflicte social durant la República, es van fer evidents els horitzons limitats de la nova alba democràtica. Igual que durant la monarquia, els treballadors eren considerats com un problema real o potencial per part de les autoritats republicanes, que van fracassar a l'hora de trencar amb els models existents d'ordre públic agressiu i antiproletari. Aquesta continuïtat no reflectia ben bé la coherència o les inconsistències del projecte de reforma republicà; més aviat es derivava de la imposició d'una «república d'ordre» en les relacions econòmiques coercitives dels anys 1930. Quan les disputes industrials es desenvolupaven fora dels jurats mixtos, eren prohibides per les autoritats, i la Guàrdia Civil utilitzava el seu tradicional *modus operandi* de disparar contra piquets i treballadors desarmats.¹³¹ Com s'havia vist durant la monarquia, la repressió policial tendia a agreujar més que no pas apaivagar els cicles de protesta, i segons

¹³⁰ El governador civil de Barcelona (Companys) al ministre de Governació (Maura), 14 de maig de 1931, Lligall 60a (AHN/MG); Turrado, *Policia*, p. 192; Ballbé, *Orden*, p. 336; *LasN*, 23 de maig de 1931; Madrid, *Ocho*, p. 156-158; Manuel Azaña: *Obras completas. Memorias políticas y de guerra*, Oasis, Mèxic, 1968, vol. 4, p. 284.

¹³¹ SO, 28 de maig, 1-2, 7-9 i 26 d'agost de 1931; *LasN*, 8 de maig de 1931; *LaV*, 16 de juliol de 1931.

els successius governadors civils republicans, els recursos de les forces de seguretat es van portar al límit durant moments clau de la República: la policia sovint era incapaç de protegir industrials individuals, mentre que als carrers va haver de rebre el suport de reforços de la Guàrdia Civil de la Catalunya rural i, en moments crítics, de l'exèrcit.¹³²

Si hem de jutjar pels nombrosos incidents de brutalitat policial contra obrers, és fàcil arribar a la conclusió que el suport incondicional de les autoritats va animar els agents a actuar amb impunitat. Gran part de la violència anava destinada a intimidar militants de classe obrera i aquells que hi simpatitzaven. A mitjan setembre de 1931, només cinc mesos després de la proclamació de la República, moria el primer cenetista per les ferides rebudes a la comissaria de policia de Via Laietana.¹³³ Aquell mateix mes, en una acció que tenia tots els números de ser un assassinat extrajudicial, policies que escortaven un grup d'obrers detinguts cap a la comissaria de Via Laietana en van matar tres i en van ferir cinc més. Els policies van afirmar més tard que havien actuat en defensa pròpia perquè els havien començat a disparar alguns dels detinguts i des dels terrats. La veracitat de la versió policial dels fets és qüestionable: ni un sol policia va resultar ferit, i a més formava part del procediment rutinari de la policia escorcollar els detinguts per si portaven armes en el moment de la detenció. Les autoritats, però, van acceptar el testimoni dels agents implicats, i cap d'ells va rebre cap mena de sanció.¹³⁴ Poques setmanes més tard, a principis de novembre, un grup d'anarquistes destacats barcelonins van ser detinguts al carrer, portats a comissaria i apallissats.¹³⁵ Els propietaris de bars que permetien als cenetistes reunir-se als seus locals també

¹³² Telegrames del governador civil de Barcelona (Anguera de Sojo) al ministre de Governació, 16, 24 i 28 d'octubre de 1931, Lligalls 7a i 39a (AHN/MG); Ametlla, *Memòries*, vol. 2, p. 211.

¹³³ SO, 16 de setembre de 1931.

¹³⁴ SO, 5 i 12 de setembre de 1931.

¹³⁵ SO, 4 de novembre de 1931.

patien habitualment l'assetjament policial, i fins i tot la destrucció de la seva propietat.¹³⁶

Una tolerància similar es va veure en un seguit de tirotejos durant la República, en què van participar tant les forces de seguretat com la milícia armada del Sometent.¹³⁷ La tendència de les forces de seguretat era disparar sense fer preguntes. Qualsevol persona que no s'aturés per la policia corria el risc de rebre un tret: al barri obrer del Clot, un jove que tornava a casa corrents durant la pausa per dinar va rebre un tret a l'esquena perquè no va sentir el crit d'alto; van patir el mateix destí dos mariners suecs que estaven de permís per baixar a terra al barri del Raval, que no van respondre a un avís de la policia.¹³⁸ Al port, un treballador aturat que pescava al mar per menjar va ser assassinat per un policia que el va prendre per un lladre.¹³⁹ En una altra ocasió, un grup de guàrdies d'assalt va respondre obrint foc a l'espetec del carburador d'un cotxe i van matar un sereno.¹⁴⁰ A la mateixa època, a les finques i camps dels voltants de Barcelona, la Guàrdia Civil i el Sometent van matar diverses persones en circumstàncies que no van quedar gens clares.¹⁴¹

Tot i que probablement la policia era menys corrupta durant la República, molts agents es comportaven com si estiguessin per sobre de la llei, i havien arribat a robar propietats durant els escorcolls a cases.¹⁴² Durant el temps que va durar la República, hi va haver un flux constant de notícies de violència per part

¹³⁶ SO, 30 de juny, 6 i 21-31 de juliol, 29 d'agost, 7 de setembre de 1934; *Adelante*, 22 i 30 de gener de 1934.

¹³⁷ Vegeu, per exemple, SO, 17-19 de juliol de 1934.

¹³⁸ SO, 21 d'octubre de 1932 i 19 de juliol de 1934; *La V*, 31 de març i 5 de setembre de 1934.

¹³⁹ SO, 21 de setembre de 1932, 6 d'abril i 20 d'agost de 1933.

¹⁴⁰ SO, 15 de novembre de 1933.

¹⁴¹ *La V*, 11 de setembre de 1931; comunicat de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 22 de juny de 1934 (AHI^{HL}/AM).

¹⁴² Fidel Miró: *Una vida intensa y revolucionaria. Juventud, amor, sueños y esperanzas*, Editores Mexicanos Unidos, Mèxic, 1989, p. 137-139.

de policíes borratxos.¹⁴³ No era gens estrany que els agents desenfundessin les armes de foc —que tenien permès de dur al damunt en tot moment per a la seva protecció personal— contra ciutadans confiats. En una ocasió, un sereno va ser amenaçat amb una pistola per cridar l'atenció a un guàrdia d'assalt fora de servei mentre tenia relacions sexuals en un parc de la ciutat a altes hores de la matinada.¹⁴⁴

Eren els aturats, però, els qui més patien la repressió policial. Com afirma el sociòleg Howard Becker, entre altres, en temps de crisi econòmica les autoritats depenen de les forces de seguretat i del sistema penal per imposar la disciplina social sobre el creixent nombre de treballadors que ja no es veuen sotmesos als grills i la coerció informals i quotidians del lloc de treball.¹⁴⁵ Això es confirma per la creació de noves brigades policials com la Brigada per a la Repressió de la Venda Ambulant, dependent de l'Ajuntament de Barcelona, i els equips formats per lliurar el port de «malfactors» i per «acorrallar els captaires».¹⁴⁶ La violència policial envers els aturats tenia més la intenció d'imposar la subordinació que no pas de fer complir la llei. Els espais públics —els carrers i parcs on els aturats passaven molt de temps— eren el lloc per a aquesta violència. La policia aturava sovint els treballadors desocupats al carrer i els apallissava.¹⁴⁷ Un treballador va ser detingut per un guàrdia d'assalt per «mirar-lo malament». A l'Hospitalet, dos treballadors van requerir «atenció hospitalària»

¹⁴³ SO, 25 de desembre de 1932; *El Luchador* (en endavant *Luchador*), 27 de novembre de 1931.

¹⁴⁴ *LaRB*, 11 de maig de 1934; SO, 23 de setembre de 1934.

¹⁴⁵ Vegeu Howard Becker: *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, The Free Press, Nova York, 1963, *pàssim* (*Outsiders: hacia una sociología de la desviación*, Madrid, Siglo XXI, 2009); I. Janovic: «Labour market and imprisonment», *Crime and Social Justice*, 1977, p. 17-31; Richard Quinney: *Class, State and Crime*, David McKay, Nova York, 1977, p. 131-140.

¹⁴⁶ *LasN*, 6 d'octubre de 1931; *L'Opinió*, 11, 13 i 16 d'agost de 1931.

¹⁴⁷ SO, 11, 12, 14 i 28-31 de juliol, 1 d'agost de 1931; *L'Opinió*, 29 de juliol de 1931; *LaV*, 16 i 30 de juliol, 5, 21, 26 i 29-30 d'agost, 30 de setembre de 1931.

per «ser insolents» amb la policia, mentre que un parell d'obers van ser apallissats per la Guàrdia Civil per «fer burla» d'un burgès que anava en bicicleta.¹⁴⁸

Les pràctiques desplegades en la consolidació de la «república d'ordre» van tenir com a resultat un final brusc de la política democràtica i una erosió de les llibertats civils. Paradoxalment, en el seu desig d'imposar respecte per «l'estat de dret», els republicans van utilitzar mètodes il·legals i inconstitucionals com la detenció extrajudicial, mitjançant la qual els governadors civils podien ordenar l'internament d'una persona durant dues setmanes. Aquesta pràctica draconiana va ressuscitar als primers temps de la República, tot i que els republicans havien promès prohibir-la. Per exemple, durant una vaga del juliol de 1931, el governador civil va ordenar que «tothom que sembli sospitós sigui detingut [sense judici]... fins i tot per simple complicitat moral» durant l'aturada.¹⁴⁹ Els organitzadors de grups de treballadors aturats també van ser internats, de vegades durant mesos. Hi va haver moltes queixes, i moltes d'elles amb proves, que els detinguts, que no tenien accés a advocats, sovint eren maltractats i apallissats durant el transcurs d'«interrogatoris intensius» per part de la policia.¹⁵⁰

La «detenció extrajudicial» va ser fomentada de manera particular per Josep Oriol Anguera de Sojo, un devot advocat catòlic i, segons un dels seus aliats més propers, «un autoritari inflexible», que va esdevenir governador civil de Barcelona

¹⁴⁸ *L'Opinió*, 29 de juliol de 1931; comunicat de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 26 d'abril de 1936 (AHI¹HL/AM); SO, 19 de juny de 1931, 30 de juny, 6 i 21-31 de juliol, 29 d'agost, 7 de setembre de 1934; *Adelante*, 22 i 30 de gener de 1934.

¹⁴⁹ Telegrama del governador civil de Barcelona (Esplà) al ministre de Governació (Maura), 15 de juliol de 1931, Lligall 7a (AHN/MG).

¹⁵⁰ SO, 11, 12, 14 i 28-31 de juliol, 1 d'agost de 1931, 21 d'octubre de 1932, 1 de juliol de 1933; *LasN*, 9 de maig de 1931; *L'Opinió*, 29 de juliol de 1931; *LaV*, 16 i 30 de juliol, 5, 21, 26 i 29-30 d'agost, 30 de setembre de 1931; *TyL*, 7 i 24 d'octubre de 1932.

a principis d'agost de 1931.¹⁵¹ Anguera de Sojo estava obsessionat per imposar el «principi d'autoritat» als carrers sense tenir en compte el cost i les conseqüències. Creia que els «agitadors», «individus amb mals antecedents» i qualsevol persona culpable del que ell anomenava «escàndol públic» renunciaven directament a les seves llibertats civils i per tant s'exposaven a la «detenció extrajudicial».¹⁵² La suposició que hi havia al darrere de la «detenció extrajudicial» —que la protesta social desapareixeria amb la detenció d'uns 200 «delinqüents socials»— va determinar les polítiques dels successius governadors civils de la Barcelona republicana.¹⁵³ Així, durant la vaga general de la CNT de maig de 1933, Claudi Ametlla, advocat de formació, va admetre que havia vençut la mobilització «gràcies a un abús del meu poder legal», la qual cosa incloïa infringir les llibertats civils de «dotzenes d'homes» que van ser detinguts i intimidar els taxistes (va amenaçar de no renovar-los les llicències, cosa que no tenia cap autoritat per fer) perquè posessin els seus vehicles a disposició de la policia. Tot i que alguns dels detinguts podien arribar a estar tancats sis mesos i més, aquesta mena de pràctiques es justificaven en termes del «sacrosant ordre públic».¹⁵⁴

Les detencions extrajudicials es combinaven sovint amb «ràtzies» policials als barris, batudes llampec de les forces de seguretat, de vegades amb el suport d'unitats de l'exèrcit, que escorcollaven casa per casa; tothom que pogués semblar «sos-pitós» o casualment fos present en un lloc considerat un «cau de delinqüents», com ara un bar freqüentat per «malfactors», era detingut, passava la nit en una comissaria de la policia, se

¹⁵¹ Ametlla, *Memòries*, vol. 2, p. 93-94. Les opinions clarament clericals d'Anguera de Sojo van provocar comentaris com que «semblava sortit d'un altar de la Inquisició» (*Adelante*, 2 de març de 1934).

¹⁵² Telegrama del governador civil de Barcelona (Anguera de Sojo) al ministre de Governació, 2 de setembre de 1931, Lligall 7a (AHN/MG).

¹⁵³ Vegeu, per exemple, Ametlla, *Memòries*, vol. 2, p. 215-216.

¹⁵⁴ Entrevista amb Antonio Zapata, *Vivir la utopía*; Ametlla, *Memòries*, p. 214.

li prenen les empremtes dactilars, se'l registrava i se li feia una fotografia abans d'alliberar-lo.¹⁵⁵ O sigui que sempre que hi havia un augment de la tensió a la ciutat, com ara la vigília d'una vaga important o abans de l'arribada d'una figura rellevant del govern, la policia solia detenir els «sos-pitósos habituals», que tenia registrats com a «perillosos».¹⁵⁶

D'acord amb la mentalitat legalista dominant entre els republicans, i potser reflectint una certa incomoditat o sensibilitat entre els advocats republicans per l'ús de mesures inconstitucionals, es va promulgar una legislació extraordinària que legalitzava moltes d'aquestes pràctiques draconianes. El primer exemple va ser la Llei de defensa de la República, una llei d'excepció clàssica aprovada a finals d'octubre de 1931, que a la pràctica castrava les llibertats constitucionals i era, en opinió d'Azaña, «necessària per governar».¹⁵⁷ Els partidaris de la nova llei, que es basava en la Llei per a la defensa de la democràcia alemanya de 1922, la veien com una defensa contra les amenaces violentes per al règim tant des de la dreta com des de l'esquerra. A la pràctica, però, la llei es va utilitzar molt més contra els «enemics de la República» de l'esquerra i reflectia la paranoia republicana sobre conspiracions revolucionàries. La idea clau d'aquesta llei era la seva naturalesa preventiva: com va observar Azaña, no estava pensada per reprimir cap amenaça real sinó «per prevenir el naixement d'aquesta amenaça». Significativament, tot i la importància d'aquesta llei i les seves implicacions per al futur de la democràcia, es va aprovar sense cap mena de debat parlamentari i va tirar endavant amb el suport total dels diputats del PSOE, particularment De los Ríos i Largo Caballero. Republicans que abans presumien de demòcrates, convertits en partidaris d'una legislació draconiana. Macià, que

¹⁵⁵ *SO*, 30 de juny, 6 i 21-31 de juliol, 29 d'agost, 7 de setembre de 1934; *Adelante*, 22 i 30 de gener de 1934.

¹⁵⁶ Sentís, *Viatge*, p. 80; Miró, *Vida*, p. 123.

¹⁵⁷ Azaña, *Obras*, vol. 2, p. 106-107.

anteriorment havia manifestat la seva oposició a aquestes lleis d'excepció, va acceptar la nova llei sense reserves, mentre que l'única queixa d'Azaña era que no s'hagués aprovat abans.¹⁵⁸

Dirigida contra la «subversió», una categoria imprecisa que es podia aplicar a qualsevol comportament de protesta, la Llei de defensa establia noves categories de desviació i, en fer-ho, creava noves il·legalitats. Per exemple, com que convertia en delictes el fet de difondre informació susceptible d'incitar a incomplir la llei o de desacreditar les institucions estatals, tenia greus implicacions per a la llibertat d'expressió de la premsa radical.¹⁵⁹ D'altra banda, com que atorgava al ministre de Governació nous poders per prohibir reunions o manifestacions de grups i sindicats considerats «antirepublicans», la llei limitava el dret d'associació dels grups anarquistes i comunistes, als quals es prohibia de celebrar qualsevol reunió, concentració o assemblea sense notificar-ho prèviament a la policia.¹⁶⁰ Totes les assemblees, reunions o concentracions «legals» estaven subjectes a l'escrutini d'un delegat governamental, normalment un policia, que tenia poders per dissoldre la reunió en qualsevol moment. Els poders del delegat governamental donaven via lliure als abusos: si creia que la retòrica dels oradors podia amenaçar l'ordre públic, podia ordenar la suspensió de l'assemblea. Alhora, qualsevol intent de celebrar una reunió secreta —tant si era d'activistes o amb finalitats educatives— era tractada com una reunió «clandestina» i «il·legal».¹⁶¹ En l'esfera sindical, la Llei de defensa de la República va reforçar la

legislació laboral de Largo Caballero, prohibint les vagues que no fossin notificades amb vuit dies d'antelació a les autoritats o que semblés que tenien motivacions «polítiques».¹⁶² Aquesta llei comportava que activitats com els piquets o qualsevol mena de xoc amb la policia fossin tractats com un atac contra la República.

L'any 1933, la Llei de defensa va ser reemplaçada per la Llei d'ordre públic, redactada per Anguera de Sojo, que després del seu període com a governador civil va ser nomenat fiscal general. L'experiència d'Anguera de Sojo com a governador dels espais rebels de la ciutat de Barcelona l'any 1931, sumada al gran interès que tenia per la política d'una ciutat que visitava cada cap de setmana, sens dubte van tenir molt a veure amb la redacció d'aquesta llei. La seva Llei d'ordre públic permetia imposar tocs de queda en barris concrets i legalitzava les ràtzies policials. En el que va significar una important militarització de l'ordre públic, la nova llei permetia suprimir la Constitució en temps de conflictivitat social i substituir-la per una llei marcial, i transferir el poder civil a l'alt comandament de l'exèrcit fins que es restablís «l'ordre». Alhora, en una imitació directa de les tàctiques de control de multituds de la monarquia, l'article 38 de la Llei d'ordre públic permetia a les autoritats «prohibir la formació de tota mena de grups a l'espai públic... Si es desobeeixen les ordres de dispersar, després de tres senyals d'avertència les forces de seguretat faran servir la força necessària per restablir la normalitat. No caldrà cap advertència si les forces de seguretat són atacades».¹⁶³

Altres pràctiques policials preventives es van legalitzar amb la Llei de *vagos y maleantes*, també aprovada el 1933, l'objectiu de la qual no era el processament d'actes delictius, que ja eren castigats pel codi penal, sinó ajudar a identificar i reprimir els *homo criminalis*: aquells individus amb un «estat de perillositat»

¹⁵⁸ Azaña, *Obras*, vol. 2, p. 65 i vol. 4, p. 93, 185, 260-262; *L'Opinió*, 24 de juliol, 11 d'agost i 23 d'octubre de 1931; *LaB*, 31 de desembre de 1931 i 14 de gener de 1932.

¹⁵⁹ M. Rosa Abad Amorós: «Limitación jurídica de las libertades públicas en la II República», *Cuadernos Republicanos*, 1993, 16, p. 107-116.

¹⁶⁰ M. Carmen García-Nieto: *La Segunda República. Economía y aparato del Estado. 1931-1936*, Guadiana, Madrid, 1974, vol. 1, p. 256-257; Ballbé, *Orden*, p. 323-335.

¹⁶¹ Ballbé, *Orden*, p. 318, 337, n. 35.

¹⁶² El governador civil (Anguera de Sojo) al ministre de Governació, desembre de 1931, Lligall 7a (AHN/MG).

¹⁶³ Ballbé, *Orden*, p. 359-363.

que representava una amenaça potencial per a l'ordre social i el codi penal. Això s'havia d'aconseguir gràcies a la creació d'unitats de policia i tribunals especials que, informats adequadament per principis legals i científics contemporanis, detindrien, avaluarien i classificarien els individus, i ordenarien l'aïllament dels «socialment perillosos» en camps de treball i de concentració. Aquesta llei, inspirada per Luis Jiménez de Asúa, un respectat jurista del PSOE, va ser concebuda com a part d'un projecte modernitzador dissenyat per racionalitzar la criminologia introduint un sistema més proporcionat i mesurat de càstigs que, alhora, milloraria la credibilitat de l'Estat. Irònicament, darrere d'aquesta aparença de modernitat i d'aplicació «neutral» de la justícia, la Llei de *vagos y maleantes* era un instrument brutal de repressió que legalitzava una economia de repressió molt més antiga i injusta (la detenció extrajudicial) i la combinava amb l'amenaça addicional d'un període de presó sense especificar.¹⁶⁴ (Segons Ametlla, la idea d'una Llei de *vagos y maleantes* la va concebre per primera vegada el fiscal general Anguera de Sojo, que, com a governador civil de Barcelona, havia estat clau per tornar a instaurar la «detenció extrajudicial» l'any 1931.)¹⁶⁵

La Llei de *vagos* es pot considerar un producte del consens per la llei i l'ordre establert entre les antigues elits i les autoritats republicanes l'any 1931 sobre el principi que els individus «peril·losos» i «violents» «no eren autèntics ciutadans» i per tant no mereixien els mateixos drets civils i polítics que la resta de la població.¹⁶⁶ Foment va donar la benvinguda a aquesta llei «excel·lent», que va considerar «vital per a la defensa de la societat» i que aturaria «l'allau de desordre».¹⁶⁷ *La Vanguardia* va resumir les preocupacions dels «homes d'ordre» tradicionals,

identificant la importància d'una llei que distingia entre els aturats «peril·losos» i els «tranquils», i evitava que «sorgeixi extemporàniament una llopada d'entre les masses, com a les grans revolucions».¹⁶⁸ Els partits que governaven la Generalitat van rebre amb un entusiasme similar aquesta llei, que veien com «una de les més reeixides que ha sortit del parlament de la República», i que podia aïllar els «aturats respectables» dels «pobres peril·losos», els «pòtols» i els «rodmons», als quals consideraven responsables de la delinqüència, la violència social, les intrigues monàrquiques, la prostitució i la venda ambulànt.¹⁶⁹ Tot i que la Unió Socialista de Catalunya, sòcia de coalició d'Esquerra, condemnava els centres de detenció de Hitler, no tenia cap escrúpol a l'hora de crear els seus propis camps de concentració per als aturats de Catalunya.¹⁷⁰ De fet, aquesta llei reflectia el desdeny de la socialdemocràcia per les tradicions de la classe obrera «inculta», un sector social que era proscrit per brut, esvalotador i indisciplinat i que amb la seva «afició al joc i a la beguda» esdevenia un enemic mortal per a l'agenda de canvi republicana socialista.¹⁷¹

Encara que es justificqués com una mesura contra proxenetes i traficants de droga, en mans de la policia la Llei de *vagos y maleantes* es va afegir a l'escalada de terror legislatiu contra els desocupats, criminalitzant pràctiques com ara el comerç ambulànt, que era considerat un perill per a la «república d'ordre». La policia aplicava la llei d'una manera molt arbitrària, i qualsevol treballador que no tingués una feina habitual podia ser aturat i escorcollat amb l'excusa que semblava «sospitos». En concret, la Llei de *vagos* va ser utilitzada com una eina contra el nomadisme per imposar un ordre espacial fix i repressiu als treballadors

¹⁶⁴ Martín, *Recuerdos*, p. 77-78.

¹⁶⁵ Ametlla, *Memòries*, vol. 2, p. 187.

¹⁶⁶ FTN, *Memoria... 1931*, p. 203-204; governador civil de Barcelona al ministre de Governació, 2 de setembre de 1931, Lligall 7a (AHN/MG).

¹⁶⁷ FTN, *Memoria... 1933*, p. 140.

¹⁶⁸ *La V*, 23 de febrer, 15 d'agost de 1933.

¹⁶⁹ *L'Opinió*, 3 de febrer, 7 de març, 7-8 d'abril, 25 de juny, 11 i 25-29 d'agost de 1933.

¹⁷⁰ *JS*, 25 de novembre de 1933, 14 de març de 1936; *La B*, 3 d'agost de 1933.

¹⁷¹ *Las N*, 17 de juny de 1931; *L'Opinió*, 17 i 19 de juliol de 1931.

immigrants i estacionals, que eren internats en camps, on se'ls sotmetia a la disciplina capitalista del temps i l'espai. Fins i tot treballadors de la ciutat que anaven de taller en taller per buscar feina eren internats com a «vagabunds».¹⁷² També hi va haver més d'un cas de treballadors detinguts en bars durant el seu dia lliure. L'edat i la discapacitat no eximien dels camps de concentració: un home de 84 anys va ser internat per mendicar, igual que un altre home amb una incapacitat visual parcial que vivia de les propines que es guanyava obrint les portes dels cotxes als clients a la porta d'un hotel de luxe del centre de la ciutat.¹⁷³

A més de reprimir la gent que no podia trobar un lloc dins del mercat de treball capitalista, la Llei de *vagos y maleantes* es va utilitzar en gran mesura contra els qui es negaven a treballar dins del mercat o s'hi posicionaven en contra. Els opositors a les polítiques econòmiques i socials del govern, que anteriorment podien ser detinguts extrajudicialment, ara se'ls detenien per la nova llei com a «perillosos» enemics interns de l'Estat; això incloïa els cenetistes als quals es trobava penjant o distribuint manifestos, organitzadors dels aturats i antifeixistes italians i argentins exiliats a Barcelona. Als anarquistes sense feina o que haguessin estat represaliats o inclosos en llistes negres també se'ls aplicava la Llei de *vagos*. Diversos cenetistes que havien estat detinguts extrajudicialment anteriorment, van ser alliberats i tornats a tancar immediatament com a «vagabunds». Hi va haver fins i tot casos de cenetistes amb feina habitual que van ser detinguts per aquesta llei, de vegades al lloc de treball. Un grup de cenetistes de Barcelona, entre els quals Durruti i Francisco Ascaso, van ser acusats de «vagabunds» mentre eren de gira

propagandística de la CNT per Andalusia, tot i que tenien feina en una fàbrica tèxtil i que els seus patrons els havien donat permís per a assumptes sindicals.¹⁷⁴

Les policies locals urbanes creades per Esquerra a l'Ajuntament de Barcelona i a la Generalitat ens donen altres exemples de la manera com el vernís de modernitat republicà dissimulava la supervivència de les pràctiques tradicionals. Malgrat que les autoritats locals van rebatejar carrers i projectes d'habitatge amb els noms de màrtirs de la lluita antimonàrquica, i malgrat la retòrica reformista, la reforma dels habitatges, pedra angular del socialisme municipal, va quedar en ben poca cosa: opcions polítiques com ara el control dels lloguers o la compra obligatòria de barraques ni tan sols es van intentar, tot i l'augment dels preus dels lloguers durant tota la dècada de 1930.¹⁷⁵ I tampoc van poder, unes autoritats locals endeutades, supervisar la urbanització i el sanejament del barris perifèrics. Al contrari, la «república d'ordre» veia Barcelona d'una manera molt similar a com la veien els «homes d'ordre» monàrquics: un espai ingovernable i amenaçador, una ciutat assetjada per la plebs tirànica del Raval. Esquerra Republicana de Catalunya va mirar de resoldre les tensions urbanes amb un militarisme espacial que tenia moltes similituds amb les polítiques que havien desenvolupat els règims anteriors. Els barraquistes van ser sotmesos a programes draconians d'eliminació de barraques que, alhora que eliminaven algunes de les barraques més miserables (l'any 1932 en quedaven unes 1.500 a Montjuïc),¹⁷⁶ inevitablement augmentaven el nombre de sensesostre.¹⁷⁷ Mentrestant, el febrer de 1932, les autoritats locals van inaugurar un quart

¹⁷² *SO*, 23 de setembre de 1933, 21 de setembre de 1935; *LaV*, 9 d'agost, 5, 9 i 19 de setembre, 3 d'octubre de 1934, 10 de febrer i 11 de desembre de 1935; *LasN*, 30 de maig de 1934; *La Humanitat*, 15 de gener de 1936.

¹⁷³ *L'Opinió*, 30 de setembre i 5 de novembre de 1933; *SO*, 5, 8 i 14 d'octubre de 1933, 28 d'agost i 3 d'octubre de 1934; *LasN*, 31 de gener de 1936; *Catalunya Roja*, 23 de setembre de 1933; *LaV*, 5 i 26 de setembre de 1933, 19 de maig i 7 de juny de 1935.

¹⁷⁴ Martín, *Recuerdos*, p. 77-78; *LaB*, 22 de juny de 1933; *SO*, 2 d'agost, 1, 13 i 15 de setembre, 7 d'octubre de 1933, 24 d'octubre i 31 de desembre de 1935, 11 i 30 de gener de 1936; *LasN*, 4 de maig de 1934 i 31 de gener de 1936; *TyL*, 31 de gener de 1936.

¹⁷⁵ Massana i Roca, «Vicis», p. 40; Tatjer, «Els barris obrers...», p. 38; Massana, *Indústria*, p. 220.

¹⁷⁶ Aguader, *Problema*, p. 6.

¹⁷⁷ *La Publicitat* (en endavant *LaP*), 15 d'octubre de 1931.

grup de cases barates als afores de la ciutat que consistia en 534 unitats d'habitatge.¹⁷⁸ La fanfàrria reformista d'ERC no podia amagar el fet que allò era una continuació de les polítiques d'habitatge excloents que s'havien iniciat durant la monarquia i la dictadura.

La dicotomia entre la promesa reformista i la pràctica repressiva del govern municipal d'ERC es feia més palesa encara al Raval, el barri obrer més antic de Barcelona. Com hem vist al primer capítol, al llarg dels anys el Raval havia acabat demonitzat com el «Barri Xino». Esquerra i els seus partidaris van cultivar sovint els pànics morals respecte a la petita delinqüència, els proxenetes i els traficants d'opi i cocaïna del Barri Xino, una zona que pintaven com a fora del control oficial.¹⁷⁹ Des del començament de la República, es va invocar la necessitat de defensar la «moralitat pública» de l'amenaça dels «baixos fons del Barri Xino» com a justificació per a una ofensiva policial preventiva sistemàtica contra el que *La Vanguardia* va descriure com «un lloc que sembla tenir les seves pròpies lleis».¹⁸⁰ Hi havia ràtzies policials freqüents contra bars i «caus de delinqüència», en les quals la gent que tenia la mala sort de ser-hi sovint era detinguda extrajudicialment. Tot i això, cal destacar que la repressió policial al Raval sovint anava dirigida sobretot contra les oficines dels sindicats, els activistes obrers, els venedors ambulants i els aturats, tant o més que contra la «mala gent» dels «baixos fons».¹⁸¹

La preocupació oficial creixent pel Barri Xino va comportar l'elaboració del «Pla Macià», que formava part del pla modernista de la Generalitat per un desenvolupament urbà i una

planificació regional racional.¹⁸² El Pla Macià va ser encarregat la primavera de 1932 i era un pla conjunt entre el grup d'experts del GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans) i Le Corbusier, l'Svengali de les utopies tecnòcrates de l'urbanisme modernista. Després d'una reunió amb Macià a Barcelona, l'admiració que sentia Le Corbusier per l'autoritat el va impulsar a batejar el projecte en honor del president català.¹⁸³ Inspirades pel seu lema «Arquitectura o revolució. La revolució es pot evitar», les idees de Le Corbusier es poden considerar com el complement urbanístic perfecte per a la «república d'ordre».¹⁸⁴ El Pla Macià, que es va donar a conèixer l'any 1934, contenia la promesa de la modernitat, d'una «nova Barcelona», i redibuixava tota la zona segons els principis més avançats de l'urbanisme que personificava el GATCPAC. El quid del Pla Macià girava entorn de la demolició del Raval, un barri que Le Corbusier havia visitat durant un dels seus viatges a Barcelona i que l'havia deixat horroritzat per la insalubritat, la quantitat de cases ruïnoses i la densitat de població. La solució, segons el seu parer, consistia en «l'esponjament» dels carrers del Raval, que donaria pas a una sèrie de carrers rectes i artèries principals capaces d'ajudar al moviment de mercaderies per tota l'àrea de Barcelona.¹⁸⁵ D'aquesta manera, la ciutat vella es regeneraria i milloraria la circulació de mercaderies i serveis, i això portaria «progrés» i un augment de la força industrial de tot Catalunya. Els nous habitatges per als antics habitants del Raval es crearien en forma de blocs de pisos moderns a l'estil Bauhaus al barri de Sant Andreu, lluny del centre de la ciutat. Mitjançant un sistema de zonificació, que

¹⁷⁸ García, «Barrios...», p. 85.

¹⁷⁹ Francesc Madrid: *Sangre en Atarazanas*, Libros de Vanguardia, Barcelona, 1926, *pàssim*; *Escándalo*, 22 i 29 d'octubre de 1925, 6 i 20 de maig, 15 de juliol, 7 i 14 d'octubre de 1926; Madrid, *Ocho*, p. 156-157, 175; Villar, *Leyenda*, p. 149.

¹⁸⁰ *La V*, 21 de setembre i 22 d'octubre de 1933; *SO*, 13 de setembre i 3 d'octubre de 1933; Villar, *Leyenda*, p. 151.

¹⁸¹ Villar, *Leyenda*, p. 152.

¹⁸² Nicolau Rubió i Tudurí: *Pla de distribució en zones del territori català*, Editorial Alta Fulla, Barcelona, 1932.

¹⁸³ Una prova de la postura cada cop més autoritària de Le Corbusier i de la seva fe en la «idea forta» va ser la decisió de dedicar la seva obra de 1935, *La ville radieuse*, «a l'autoritat» (Robert Fishman: *Bourgeois Utopias*, Basic Books, Nova York, 1987, p. 236-237).

¹⁸⁴ Fishman, *Utopias*, p. 187.

¹⁸⁵ *A.C.*, juny de 1937.

establia esferes separades per a habitatge, feina, comerç i oci, el Pla Macià buscava augmentar el consum de serveis urbans com un pas cap a una societat burocràtica i tecnocràtica de consumisme controlat. Així, juntament amb la creació de noves escoles i espais oberts, es van concebre noves formes de lleure, que s'ubicarien a la «Ciutat de repòs i de vacances», una zona d'estiueig a la costa sud de Barcelona, a l'àrea de Castelldefels.

Com tants altres projectes republicans, el Pla Macià es va veure frustrat per problemes de pressupost i per l'esclat de la Guerra Civil l'any 1936, després de la qual, la cosa va quedar com un somni utòpic dels urbanistes de la Generalitat.¹⁸⁶ Els analistes interpreten sovint que tant el Pla Macià com els seus partidaris radicals d'avantguarda del GATCPAC, estaven imbuïts per idees progressistes, democràtiques i antifeixistes.¹⁸⁷ Tanmateix, aquest pla urbà exemplificava la tendència oculta de moltes reformes republicanes. A més, no era gaire diferent del pla Hausmann del París del segle XIX: tots dos eren adequats per als requisits econòmics i de seguretat dels qui ostentaven el poder social, econòmic i polític de l'època, amb l'obertura d'avingudes amples a través dels carrers estrets i sinuosos dels barris obrers per facilitar el moviment de mercaderies i, quan calgués, de les forces de l'ordre públic.¹⁸⁸

La diferència entre els anteriors plans urbanístics de Barcelona i el Pla Macià era que aquest darrer es presentava com una utopia urbana tecnocràtica de la classe mitjana il·lustrada.¹⁸⁹ No obstant, la visió de les successives generacions d'urbanistes tenia

similituds notables: deixar intacta l'estructura econòmica excloent i opressiva de la ciutat (els orígens de classe dels planificadors d'ERC els impediéren limitar la llibertat de les forces del mercat i la propietat privada, que es pot dir que és una condició *sine qua non* per a una autèntica planificació racional)¹⁹⁰ alhora que es construeix una ciutat jeràrquica i amb un control estricte en la qual el «càncer» del desordre ha de quedar desterrat i totes les classes socials acceptaran el seu lloc i la seva funció dins d'un sistema urbà racional. O sigui que no es pot negar la transcendència que tenia la seguretat en el Pla Macià. En primer lloc, tenia com a objectiu reduir el domini de Barcelona sobre Catalunya, i en conseqüència establir un nou equilibri polític basat en l'enfortiment de les comarques catalanes. Això s'havia d'aconseguir contenint el creixement de la ciutat i estimulants nous focus de desenvolupament industrial fora de la capital, per tal d'augmentar la importància industrial i política dels bastions del catalanisme popular al camp.¹⁹¹

En segon lloc, hi hauria noves formes subtils i burocràtiques de repressió. Aquí era crucial la reforma del context social al qual s'enfrontava la fins aleshores rebel classe obrera. Un exèrcit de reformadors, metges, pedagogs, arquitectes i urbanistes, liderats per l'alcalde Aiguader i Miró, curulls de l'idealisme ideològic del determinisme ambiental, donaven per fet que uns organismes públics informats podien compensar els problemes de disseny urbanístic i transformar l'entorn físic dels barris, i alterar la realitat social de la classe treballadora. De la mateixa manera, la identitat i la cultura tradicionals de la classe obrera es podrien transformar gràcies a noves formes de lleure i de consumisme. Aquest nou projecte de control social depenia de la pacificació del Raval, l'espai més ingovernable de Barcelona. En una ocasió, Companys va confessar a un dels deixebles de Le

¹⁸⁶ Fabre i Huertas, *Barris*, vol. 5, p. 65.

¹⁸⁷ Vegeu Cristian Cirici: «Madrid-Barcelona. El naixement de dues metròpolis modernes», a Xavier Bru de Sala (ed.): *Barcelona-Madrid, 1898-1998: sintonies i distàncies*, CCCB, Barcelona, 1997, p. 147-148; Oriol Bohigas: «Una arquitectura a la Catalunya republicana i autonòmica», a Bru de Sala (ed.), p. 85-93; i J. M. Rovira: «Los orígenes del Plan Macià: entre la ciudad radiante y la ciudad funcional», a Oyón (ed.), p. 263-286.

¹⁸⁸ Harvey, *Consciousness*, p. 63-220.

¹⁸⁹ Fishman, *Utopias*, p. 9-10, 13, 163-263.

¹⁹⁰ Lluís Casassas i Simó: *Barcelona i l'Espai Català*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1977, p. 208-217.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 217.

Corbusier el seu desig de demolir el Raval «a canonades».¹⁹² La destrucció planificada i l'«esterilització total» del Raval era senzillament l'exemple més recent del desig de les elits urbanes de reconquerir la ciutat vella a les «classes espatllades» i apaivagar moltes de les tensions ocasionades pel desenvolupament incontrolat de Barcelona, un objectiu anhelat pels urbanistes des de Cerdà.¹⁹³ El Pla Macià es pot veure per tant com una continuació de l'obsessió dels reformistes del segle XIX per «netejar» i «purificar» la ciutat, per induir un nou ordre espacial amb una incisió quirúrgica en un espai «malalt». Aquesta idea d'exclusió espacial ja s'havia observat prèviament amb la construcció de la Via Laietana i les cases barates, quan les elits urbanes van utilitzar l'eliminació de barraques per foragitar les «classes perilloses» del centre de la ciutat, dispersant-les lluny dels centres de poder econòmic i polític. En el cas del Raval, el pla reiteratiu de Le Corbusier de «matar el carrer»¹⁹⁴ implicava reubicar una comunitat històricament rebel en espais dissenyats de nou on serien més fàcils de contenir i de controlar per les forces de seguretat. En conseqüència, es trencarien les xarxes socials i les solidaritats locals que havien sostingut la resistència anticapitalista i la protesta social al Raval. D'altra banda, com que el Raval era el bressol de la classe treballadora a Barcelona, la seva demolició era un acte d'agressió contra una història local de resistència proletària: significava la destrucció d'espais històrics i simbòlics essencials del proletariat barceloní, l'eliminació d'indrets de memòria de resistència al capital, de manifestacions, revoltes, barricades, insurreccions i una àmplia gamma de protestes que s'havien produït des de 1830. Aquells espais d'esperança i de lluita, una font d'inspiració per a molts treballadors, serien

substituïts per avingudes amples, llocs sense història, al voltant dels quals no serien possibles noves solidaritats. D'aquesta manera, les autoritats redefinirien l'espai i la manera com l'utilitzaven i el vivien els seus habitants, amb l'esperança que allò anul·laria les contradiccions urbanes i els conflictes dins del Raval.

3.3 Conclusió

Que la «república d'ordre» depengués d'una legislació draconiana com ho van ser la Llei de defensa de la República, la Llei d'ordre públic i la Llei de *vagos y maleantes*, i de pràctiques urbanístiques coercitives com ara el Pla Macià, va significar un avenç important en el repertori «normal» de control estatal i un pas considerable en el camí cap a un «estat de llei i ordre» autoritari. Enfrontats a la lluita de classes, els republicans van fracassar estrepitosament en dos dels reptes essencials que tenien al davant: garantir les llibertats civils i posar fi a la persecució policial. En comptes d'això, van consolidar el seu poder com els típics «homes d'ordre», encarint els costos de la mobilització amb una pila de lleis repressives, militaritzant l'ordre públic i desplegant rutinàriament la repressió.¹⁹⁵ En lloc d'invertir en paquets de reforma de llarg abast que podrien haver apaivagat les tensions socials, les autoritats van augmentar la despesa en les forces de seguretat: la dotació de la paramilitar Guàrdia d'Assalt de Barcelona va augmentar durant tota la dècada de 1930, passant dels poc menys de 2.000 efectius a mitjan 1932 als 6.000 el juliol de 1936.¹⁹⁶ Tot i que la «república d'ordre» es va

¹⁹² Citat a Salvador Tarragó: «El “Pla Macià” o “La Nova Barcelona”», *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*, 90, juliol-agost de 1972, p. 29.

¹⁹³ *L'Opinió*, 16 de març de 1933; Francesc Roca: *El Pla Macià*, Edicions de la Magrana, Barcelona, 1977; Artigues *et al.*, *Raval*, p. 55-56; *LaP*, 16 d'agost de 1933.

¹⁹⁴ Le Corbusier, citat a Berman, p. 168.

¹⁹⁵ Bob Fine: «Law and class», a Bob Fine, Richard Kinsey, John Lea, Sol Picciotto i Jack Young (ed.): *Capitalism and the Rule of Law. From Deviancy Theory to Marxism*, Hutchinson, Londres, 1973, p. 32.

¹⁹⁶ *Estampa*, 9 de juliol de 1932; Francisco Lacruz: *El alzamiento, la revolución y el terror en Barcelona (19 julio 1936 - 26 enero 1939)*, Autor/Editor, Barcelona, 1943, p. 107.

justificar en termes dels interessos d'un futur reformista, les pràctiques i estratagemes excloents utilitzats pels republicans van erosionar les llibertats civils i «l'imperi de la llei», i van afeblir la ja fràgil esfera pública liberal-demòcrata. La Llei de *vagos y maleantes*, que negava selectivament els drets de ciutadania als desposseïts, va demostrar la predisposició dels republicans a distanciar-se de la seva creença prèvia en la igualtat formal de tots els ciutadans davant de la llei. De la mateixa manera, la legalització de la presó preventiva, que era essencial a la Llei de *vagos*, era anatema a la clàssica «presumpció d'innocència» legal. Aquesta metamorfosi la va encarnar molt clarament Jiménez de Asúa, l'arquitecte de la Constitució de 1931, que amb la redacció de la Llei de *vagos* se saltava conscientment drets constitucionals essencials com ara la llibertat de circulació de tots els ciutadans per tot el territori de l'Estat.¹⁹⁷ La República, que havia promès tant a les masses, va assumir un caire que molts treballadors van acabar trobant tan reprovable com la monarquia que l'havia precedit.

¹⁹⁷ Luis Jiménez de Asúa: *Ley de vagos y maleantes. Un ensayo sobre peligrosidad sin delito*, Editorial Reus, Madrid, 1934; *Orden Público y Vagos y Maleantes*, Barcelona, p. 65-82.

4 La ciutat proletària i la Segona República

4.1 La reconstrucció de la ciutat proletària

Aquest capítol explora la resposta de la ciutat proletària a la nova realitat legal imposada a partir del 14 d'abril a Barcelona. Com hem vist al capítol anterior, hi va haver una gran eufòria col·lectiva en els cercles de la CNT per l'arribada de la República.¹ A molts indrets de Barcelona, els cenetistes de la ciutat van tenir un paper actiu en la proclamació de la República.² La CNT va imposar clarament les seves preferències polítiques en els esdeveniments. Per exemple, poc després de la proclamació de la República, un grup armat de cenetistes va escortar Companys a l'edifici del Govern Civil perquè prengué possessió del càrrec.³ *Solidaridad Obrera* va rebre la República com un

¹ Sanz, *Sindicalismo*, p. 197-199.

² José Berrueto: *Por el sendero de mis recuerdos (1920-1939)*, Grupo de Estudios Histórico-Sociales, Santa Coloma de Gramenet, 1987, p. 42.

³ Pocs dies després, el govern central va ratificar l'elecció de Companys com a governador civil. Bueso, *Recuerdos*, vol. 1, p. 345-348; Vega, *Trentisme*, p. 64.

triomf de «la voluntat del poble» i de «les aspiracions més sagrades de llibertat i justícia».⁴ L'endemà del naixement de la República, com a gest de solidaritat, la CNT de Barcelona va declarar una vaga general que afectava totes les branques de la indústria excepte els serveis essencials d'alimentació i transport. La bona voluntat evident dels líders de la CNT cap a ERC explica sens dubte l'intent de Macià de portar el dirigent cenetista Àngel Pestaña al seu primer govern com a conseller d'Obres Públiques de la Generalitat.⁵ Com que la participació en el govern era aliena a les tradicions de la CNT i amb tota seguretat hauria dividit el sindicat, la cosa va quedar en no res; això no obstant, un ple de la CRT catalana convocat a correuita va delegar Pestaña i un company per col·laborar amb la Generalitat.⁶ En l'àmbit estatal, el Comitè Nacional de la CNT va anunciar la seva «disposició pacífica» envers la República.⁷ Mentrestant, un manifest conjunt publicat per la CRT catalana i la federació local de Barcelona advertia els treballadors de la necessitat de protegir la República del perill d'una acció militar antidemocràtica.⁸ Sembla evident que els líders de la CNT eren partidaris d'estabilitzar el nou règim durant el que considerava una «nova era».⁹

Com a testimoni de la vitalitat de l'esfera pública obrera, després de l'abril de 1931 es van reorganitzar les diverses institucions socials, culturals i econòmiques responsables de les principals millores a la vida dels treballadors barcelonins durant el primer terç del segle XX. Van prosperar els grups de llogaters i les cooperatives d'alimentació. I sobretot va ressorgir la CNT: les seves tradicions militants de sacrifici, lluita i solidaritat van atraure milers de treballadors expectants, els seus sindicats es van convertir en un receptacle per a la nova classe

obrero formada sota la dictadura dels anys vint, que per primera vegada era lliure d'establir vincles organitzatius reals. Els obrers immigrants no qualificats i mal pagats dels barris perifèrics van entrar a cabassos a la CNT, juntament amb molts nens treballadors, alguns amb tot just deu anys d'edat i sense cap experiència prèvia en organitzacions sindicals.¹⁰ Només al maig de 1931, la CRT catalana va admetre 100.000 nous afiliats; a l'agost, la Confederació ja en comptava 400.000 a Catalunya, mentre la CNT de Barcelona anunciava que enquadrava un sorprenent 58 per cent del proletariat de la ciutat.¹¹

A molts barris, la CNT es va convertir en l'estructura organitzadora dominant i hi havia una relació cada cop més simbiòtica entre el moviment obrer organitzat i les comunitats obreres estretament unides. En part, això reflectia la forta sensació d'optimisme col·lectiu i el sentiment de triomf que va comportar als barris la caiguda de la monarquia; també es derivava de la creació de nous centres sindicals i comitès de barri de la CNT.¹² Així, es va establir una geografia moral alternativa en el recentment desenvolupat cinturó roig de la ciutat, en barris com ara Sant Andreu i dins dels diversos grups de cases barates, on els treballadors no tenien la possibilitat d'assistir diàriament a les oficines del sindicat al centre de la ciutat. Aquesta nova sociabilitat organitzada de la classe obrera es pot exemplificar per l'expansió de la CNT de l'Hospitalet, en especial el comitè de barri de la Torrassa, on va prosperar un sindicat de base actiu i molt dinàmic. Els comitès de barri avançaven una visió d'una república dels suburbis, una forma directa i descentralitzada de democràcia participativa que s'emmirallava en la

⁴ SO, 14-15 d'abril de 1931.

⁵ Cucurull, *Catalunya*, p. 58; SO, 16 d'abril de 1931.

⁶ SO, 16 d'abril de 1931.

⁷ SO, 14-23 d'abril de 1931.

⁸ SO, 14-15 d'abril de 1931.

⁹ SO, 16 d'abril de 1931.

¹⁰ Marín, «Aproximació», p. 32-35; Ferrer i Piera, *Piera*, p. 22-25; SO, 28 d'agost de 1931.

¹¹ Vega, *Trentisme*, p. 105, núm. 1; CRT, *Memorias de los comicios de la regional catalana celebrados los días 31 de mayo y 1 de junio, y 2, 3 y 4 de agosto de 1931*, Barcelona, 1931, p. 50-56; Balcells, *Crisis*, p. 192.

¹² CNT, *Memoria del Congreso Extraordinario celebrado en Madrid los días 11 al 16 de junio de 1931*, Barcelona, 1932, p. 119-120.

sociabilitat dels barris. Les organitzacions sindicals locals també prometien millorar la posició econòmica dels barris a través de respostes comunitàries més que no pas individuals a la pobresa, condició *sine qua non* per a la formació d'una economia de classe obrera autosuficient dissenyada per resistir a les imposicions del mercat.

El creixement dels ateneus no va ser menys espectacular. Durant la dictadura dels anys vint, molts anarquistes i anarcosindicalistes s'havien embrancat en activitats culturals i educatives. Tot i que a la dècada de 1930 l'índex d'analfabetisme a Barcelona (15 per cent) era molt inferior a la mitjana espanyola (32 per cent), els equipaments educatius dels barris eren inadequats; per exemple, al Poble Sec, al gener de 1931 només hi havia places escolars per a 200 dels 7.000 nens que es calcula que hi vivien.¹³ L'analfabetisme estava repartit de manera desigual a Barcelona i continuava essent molt més elevat als barris, especialment en aquells amb grans concentracions d'immigrants no qualificats, com la Barceloneta, on més del 50 per cent de la població no sabia ni llegir ni escriure.¹⁴ Per contrarestar-ho, es van establir ateneus al cinturó roig de la ciutat, que es van convertir en una important font d'educació, de vegades l'única. Per exemple, l'Ateneu Cultural de Defensa Obrera, format a les cases barates de Can Tunis l'abril de 1930, va organitzar una escola per a 400 nens de la zona.¹⁵ La demanda dels serveis d'ensenyament dels ateneus era tan elevada que aquests es veien obligats periòdicament a buscar locals més grans.¹⁶ D'aquestes escoles, una de les més importants va ser l'Escola Natura del barri del Clot. Finançada pel Sindicat del Tèxtil, l'Escola Natura, que també organitzava uns populars campaments d'estiu en una casa de camp a la vila pirinenca de Puigcerdà, tenia uns 250 alumnes, entre els quals

molts dels fills de destacats cenetistes. A l'Escola Natura, i sota la supervisió del pedagog racionalista Joan Puig Elías, un equip de mestres educava els nois sobre la base de la raó i renunciant a qualsevol mena de càstig.¹⁷ A banda d'enriquir la vida pedagògica i artística dels barris, els ateneus transmetien els valors alternatius d'una cultura rebel, anticapitalista i antijeràrquica que va posar els fonaments per a la contestació i la protesta.¹⁸

El desenvolupament dels ateneus va aprofundir inevitablement les connexions entre els anarquistes i les masses dels barris, especialment el jovent. Això ajuda a explicar el desenvolupament d'un nou element en l'esfera proletària de la dècada de 1930 a Barcelona: la FAI (Federació Anarquista Ibèrica). Formada a València l'any 1927 com a societat secreta anarquista panibèrica, cap al 1931 la FAI estava molt poc organitzada a escala estatal, tot i que els seus membres ja s'havien establert en alguns barris.¹⁹ A partir dels anys vint, els grups d'afinitat anarquistes clandestins havien anat arrelant progressivament en la societat local i, tot i que es van haver de mantenir per força com a grups molt tancats, cada cop es basaven més en la família àmplia, la comunitat, el lloc de treball i les lleialtats de barri, que es trobaven regularment a les cooperatives, ateneus, cafès i bars.²⁰ Potser un dels més famosos d'aquests bars va ser La Tranquilidad, del Paral·lel (descriu per un dels parroquians anarquistes com «el cafè menys tranquil» del barri), on Durruti i el seu grup es van establir durant gran part de la República.²¹ Aquest bar, propietat d'un antic militant de la CNT, on estava permès no consumir i es donava aigua de l'aixeta als qui no es podien pagar begudes, era enormement popular entre els obrers i els anarquistes com a espai de discussió i debat. Així, tot i que Barcelona feia molt de temps que atreia anarquistes

¹³ SO, 8 de gener de 1931.

¹⁴ Monjo, a Oyón (ed.), p. 146-147.

¹⁵ Acción, 12 de juliol de 1930; SO, 5 de setembre de 1930.

¹⁶ SO, 3 de gener de 1932.

¹⁷ Paz, Chumberas, p. 91-97, 106-108, 123.

¹⁸ Marín, «Aproximació», p. 32-35; Ferrer i Piera, Piera, p. 22-25.

¹⁹ Paz, Chumberas, p. 100.

²⁰ Marín, «Llibertat», p. 408-416, 453-454, 469, 480-485.

²¹ Josep Peirats, memòries inèdites, p. 32.

d'arreu de l'Estat espanyol i de més enllà, la consolidació d'una xarxa de sociabilitat exclusivament anarquista des de finals dels anys vint i principis dels trenta va fer possible que els anarquistes acabats d'arribar sabessin on es reunien els grups d'afinitat i s'integressin ràpidament a la ciutat. Això va ser idoni, perquè l'establiment de dictadures a Itàlia, l'Argentina, l'Uruguai i Cuba durant aquests mateixos anys va comportar l'exili de molts anarquistes, gran part dels quals es van refugiar a Barcelona. Alguns d'aquests anarquistes, com, per exemple, Fidel Miró, un català expulsat de Cuba, i Sinesio García Delgado (àlies Diego Abad de Santillán), un espanyol obligat a sortir de l'Argentina, van esdevenir figures cabdals de la FAI.²²

4.2 Les divisions internes de la CNT

Alhora que tornava a emergir l'esfera pública proletària, també ho van fer les divisions internes. El cop de Primo de Rivera havia servit per neutralitzar les divisions dins de la CNT, i és bastant probable que evités una escissió dins del sindicat. L'any 1931, la facció més important dins de la CRT catalana eren els anarcosindicalistes, que a la pràctica controlaven la Confederació a escala estatal i a Barcelona durant la transició de la monarquia a la República. Els dos anarcosindicalistes més prominents eren Pestaña i Peiró, tots dos antics anarquistes furibunds.²³ Els anarcosindicalistes consideraven la revolució com un exercici essencialment constructiu que requeria que es perfeccionés l'organització sindical i es creessin comitès estables als llocs de treball que, arribat el moment, assumissin la responsabilitat de dirigir

l'economia post-revolucionària que es crearia.²⁴ Molts dels líders anarcosindicalistes eren antics militants que havien viscut la repressió del pistolisme posterior a la Primera Guerra Mundial i de la dictadura; la seva experiència en la direcció de la CNT durant la *dictablanda* els havia conscienciat de la necessitat de trobar camins a través de les llibertats limitades que oferia la societat capitalista i de la importància de tenir amics dins del bàndol demòcrata. Els dirigents anarcosindicalistes de la CNT van prioritzar un sindicalisme pragmàtic per davant dels objectius finals de la revolució, cosa que els inclinava a una praxi reformista de coexistència amb la República.

A principis de 1931, aquesta postura en favor de la República no va causar divisions polítiques significatives dins de la CNT. El sentiment dominant entre els membres de la Confederació, fins i tot entre els anarquistes més «purs», era que els sindicats necessitaven temps per recuperar la fortalesa anterior abans d'avançar pel camí de la revolució. Fins i tot dins del Sindicat de la Construcció, el que tenia un component anarquista més fort, hi havia el sentiment estès que calia ajudar al naixement de la República.²⁵ Aquesta intoxicació republicana es va estendre fins i tot entre les faccions més radicals de l'anarquisme. *El Luchador*, el setmanari de la família Montseny que suposadament marcava la línia a seguir pels anarquistes, va lloar el president Macià i va fer una crida a la classe obrera a estar preparada per defensar la República contra la restauració monàrquica.²⁶

Només una minoria dels anarquistes es van oposar a la República des del seu naixement, tot i que era una oposició més teòrica o estratègica que no pas pràctica. Aquesta oposició es pot buscar en el grup d'afinitat Nosotros (abans Los Solidarios), els membres del qual temien que una democràcia

²² Miró, *Vida*, p. 70, 82, 313.

²³ Peiró, *Peiró, pàssim*; Joan Peiró, *Escrits, 1917-1939*, Edicions 62, Barcelona, 1975; Pestaña, *Vida, pàssim*; Àngel M. de Lera, *Àngel Pestaña: retrato de un anarquista*, Argos Vergara, Barcelona, 1978, *pàssim*.

²⁴ Peiró, *Trayectoria*, p. 105-184.

²⁵ Sanz, *Sindicalismo*, p. 197-199.

²⁶ *Luchador*, 1 i 15 de maig, 12 de juny, 3 de juliol de 1931; *SO*, 25 d'abril de 1931.

republicana estabilitzada pogués seduir els treballadors a les urnes i domesticar la CNT. Segons García Oliver, un destacat membre de Nosotros, la millor manera d'evitar-ho seria mitjançant «accions insurreccionals pendulars»: mobilitzacions violentes dutes a terme per petits grups d'activistes, dissenyades per ajudar les masses a «superar el complex de por que sentien respecte a les forces repressives de l'Estat, la policia i l'exèrcit». Com que aquestes accions estaven pensades per provocar la violència de l'Estat i de la dreta, els partidaris d'aquesta «gimnàstica revolucionària» esperaven crear una espiral de protestes capaç d'atraure amplis sectors de les masses fins que s'encengués la guspira del foc revolucionari que devoraria la República.²⁷ I en cas que aquestes accions insurreccionals no aconseguissin de produir la revolució, si més no sí que obligarien les autoritats a recórrer a mesures draconianes, que en conseqüència impediria la institucionalització del proletariat dins de la República. Aquesta perspectiva, que es basava en el concepte d'insurgència anarquista de finals del segle XIX, no tenia en compte l'augment de la capacitat repressiva de l'Estat modern. Tanmateix, aquesta estratègia era coherent amb les experiències dels grupistes veterans de l'època del pistolisme, activistes que combinaven l'acció directa tradicional amb la violència de petit grup i que tenien una mentalitat militarista força simplista, que abordava els problemes polítics complexos en termes de relacions de força. La promesa d'una acció revolucionària imminent també va atraure joves activistes, molts dels quals estaven fascinats pel ritme accelerat del canvi polític durant els anys 1930 i 1931 i esperaven amb optimisme que, com més aviat millor, la República seguís els mateixos passos que la dictadura i la monarquia.²⁸

Tot i que als primers temps de la República Nosotros tenia poca influència dins de la Confederació, sí que va aconseguir

²⁷ García, *Eco*, p. 115.

²⁸ Per a més informació sobre Nosotros, vegeu García, *Eco*; Sanz, *Sindicalismo*; Paz, *Durruti*.

que s'aprovés un dels seus objectius principals al Ple Nacional de la CNT celebrat a Madrid a finals d'abril de 1931, on es va acordar la creació dels comitès de defensa confederal, unes formacions paramilitars formades per sindicalistes i anarquistes que estarien permanentment en peu de guerra, preparades per defensar la CNT de les agressions, tant dels patrons com de l'Estat.²⁹ Mentre que els anarcosindicalistes veien els comitès de defensa com una força de reserva, capaç d'augmentar la lluita pel control sindical de la societat, els radicals consideraven aquesta estructura paral·lela com «la branca armada de la revolució violenta»³⁰ o, en paraules d'Antonio Ortiz, un altre membre de Nosotros, «l'avantguarda que encarrilarà la revolució».³¹

No obstant, seria un error pensar que els radicals buscaven l'enfrontament amb les noves autoritats. Nosotros, igual que els moderats dins la CNT, tenien esperances en la nova república: Durruti, considerat sovint l'encarnació de l'anarquisme intransigent, lloava Macià per la seva «bonhomia inherent» i la seva «puresa i integritat».³² A més, malgrat que la posició insurgent que adoptaria Nosotros més endavant es va identificar amb la FAI, cal tenir en compte que els primers temps de la República Nosotros no estava afiliat a la FAI i que molts anarquistes eren crítics amb el paper d'avantguarda que atribuïen a una petita minoria, que criticaven com a «anarcobolxevic». Certament, la FAI era la branca radical del moviment anarquista, però era una organització heterogènia formada per grups diversos que incloïen pacifistes, malthusians, esperantistes, naturistes, educacionistes, grups artístics i companyies de teatre, units tots ells únicament per la seva oposició al reformisme i al comunisme dins de la CNT.³³

²⁹ *SO*, 25 d'abril de 1931.

³⁰ Miró, *Vida*, p. 127.

³¹ Juan José Gallardo Romero i José Manuel Márquez Rodríguez: *Ortiz: general sin dios ni amo*, Hacer, Santa Coloma de Gramenet, 1999, p. 79.

³² *La Tierra*, 2 de setembre de 1931.

³³ Marín, «Llibertat», p. 410.

Només els comunistes dissidents —la més petita de les tres faccions que conformaven la CNT— valoraven l'abril de 1931 que el conflicte entre els sindicats i la República era inevitable. Organitzats políticament dins del BOC (Bloc Obrer i Camperol), aquests comunistes antiestalinistes es feien ressò de les preocupacions d'una minoria minúscula dins de la classe obrera que creia en la necessitat de polítiques autènticament revolucionàries i que afirmava que no es podia confiar en forces sociopolítiques exògenes, com ara els republicans de classe mitjana. Mancats de les il·lusions democràtiques que prevalien entre els líders de la CNT i els cercles anarquistes, els bloquistes no esperaven cap mena de benevolència per part del nou règim: «el govern republicà no pot estar mai del costat dels treballadors, ni tampoc no pot ser neutral. És un govern burgès i, com a tal, defensarà per força la burgesia contra el proletariat».³⁴ L'encert d'aquesta profecia aviat es va fer evident.

4.3 L'«estiu calent» de 1931

A partir del juliol i durant tot l'estiu hi va haver un veritable esclat de conflictes sindicals a Barcelona; els obrers aprofitaven les llibertats retrobades per iniciar disputes que afectaven tallers individuals i indústries senceres, incloent-hi sectors vitals de l'economia com ara el port de Barcelona o la Telefònica, la principal empresa de comunicacions d'Espanya. Aquestes mobilitzacions van tenir el punt àlgid a l'agost, que hi va haver 41 vagues només a Barcelona, entre les quals una aturada amb molt d'èxit, de 40.000 obrers del metall, que van deixar de treballar durant tot el mes.³⁵ És indicatiu del ressorgiment de la

³⁴ *LaB*, 12 de març, 18 d'abril i 14 de maig de 1931.

³⁵ *LaV*, 19, 21 i 24 de juliol, 1-29 d'agost de 1931; *CyN*, agost-setembre de 1931; Eulàlia Vega i Massana: «La Confederació Nacional del

Figura 4.1 | Milers de vaguistes i simpatitzants de la CNT ocupen la plaça de la República després d'una manifestació durant la vaga dels treballadors de la Telefònica. Estiu de 1931 (Font: *Història gràfica...* p. 255)

militància el fet que dues disputes separades per pràctiques laborals i assetjament culminessin en ocupacions de fàbriques.³⁶

Tot i que l'onada de vagues de l'estiu no tenia precedents en la història dels conflictes industrials a Catalunya, i va superar fins i tot les mobilitzacions posteriors al final de la Primera Guerra Mundial, contràriament al que deien les teories de conspiració predominants entre els cercles republicans, no va ser ni un atac revolucionari contra l'Estat ni un atac contra la República. Més aviat, per comprendre els motius per a les vagues,

Treball i els sindicats d'oposició a Catalunya i el País Valencià (1930-1936)», tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1986, p. 522, 1060.

³⁶ *LaV*, 16 de juliol i 23 d'agost de 1931.

hem de recordar que, des de l'arribada de la industrialització a Catalunya fins a la dècada de 1930, els patrons havien tingut més o menys continuadament l'última paraula en les qüestions laborals. Només després de la Primera Guerra Mundial, la CNT va tenir per un temps breu la capacitat de limitar la llibertat dels patrons, tot i que ben aviat va haver de passar a la clandestinitat per la repressió de la dictadura de Primo de Rivera. Però durant els anys 1930 i 1931, el nivell de vida de la classe treballadora es va deteriorar encara més per l'augment de l'atur, de la inflació dels productes alimentaris bàsics i dels lloguers.³⁷ Com hem vist al capítol anterior, les autoritats republicanes van continuar imposant les mateixes polítiques econòmiques liberals que havien generat tanta agitació als barris durant els règims anteriors, van deixar intactes els motius materials que havien provocat el descontentament de la classe treballadora i, a més, van permetre que el cost del transport públic, que s'havia mantingut notablement estable entre els anys 1907 i 1931, pugés bruscament durant la dècada de 1930.³⁸ És prou interessant, per tant, que al juliol de 1931 el cònsol britànic expressés la seva sorpresa per la moderació dels sindicats, atès que «sens dubte encara hi ha un gran nombre de treballadors mal pagats a Barcelona».³⁹

La naturalesa oberta i descentralitzada de la CNT, i la seva sensibilitat pels sentiments de les masses, van ser factors clau per a l'esclat de les vagues, que tenien un atractiu molt simple per als sindicalistes de base —la promesa de millores col·lectives— i que en molts casos van tenir lloc a través de la CNT, tot i que no estaven necessàriament sota el control directe del sindicat, ja que els delegats sindicals o bé senzillament no estaven preparats o bé eren

incapaços de neutralitzar la mar de fons que reclamava acció.⁴⁰ Les vagues eren, per tant i sobretot, part d'una campanya de la classe obrera per recuperar el terreny perdut durant un període en el qual els patrons havien gaudit de carta blanca als centres de treball.⁴¹ Per tant, la major part de les demandes de la CNT eren sobre qüestions de «mitjans de subsistència» i tenien la finalitat de millorar les condicions laborals amb un augment dels sous, limitar la durada de la jornada laboral i abolir les formes intensives d'explotació com ara el treball a preu fet o l'explotació infantil. Moltes d'aquestes demandes eren ambicions de feia temps de la CNT i no tenien cap intenció de posar en perill la consolidació de la República. Per exemple, una de les demandes sindicals més habituals l'any 1931 era que els patrons reconeguessin la borsa de treball de la CNT, gràcies a la qual la Confederació confiava reintegrar els desocupats als llocs de treball i limitar el dret dels patrons a l'acomiadament lliure dels treballadors.⁴² En un sentit més general, la CNT buscava recobrar la dignitat col·lectiva del proletariat, i aquesta és la causa de les seves demandes per a la reintegració dels treballadors represaliats durant el conflicte dels treballadors del ferrocarril de 1917 i la vaga de la Canadenca de 1919.

En un altre sentit, l'esclat de vagues es pot atribuir al context polític. En primer lloc, era inevitable que, en acabar la repressió política de la monarquia i de la dictadura, el desig acumulat de canvis donés com a resultat un augment de les demandes socials col·lectives. Efectivament, les bases de la CNT, que ara eren lliures d'organitzar-se conjuntament, tenien ganes de reivindicar les seves demandes i d'aprofitar la seva força col·lectiva després de set anys d'inactivitat obligada. En segon lloc, les promeses republicanes de trencar amb el passat i

³⁷ *SO*, 13-15 de gener i 26-28 de març de 1931.

³⁸ Miralles i Oyón, «De casa», a Oyón (ed.), p. 162; Poblet, *Aiguader*, p. 203-204; *SO*, 22 de maig, 23 de juny i 30 de juliol de 1931; *L'Opinió*, 10 de setembre, 3 i 11 de desembre de 1931.

³⁹ Informe del cònsol King, 8 de juliol de 1931, FO371/15774/W8199/46/41 (PRO).

⁴⁰ *SO*, 8 de juliol de 1931; *Trabajo*, 15 de juny de 1931; *LaV*, 13 i 30 d'agost de 1931.

⁴¹ *LaB*, 20 de juny de 1930 i 12 de març de 1931.

⁴² *SO*, 13 de gener, 26 de març i 13 d'agost de 1931; *LasN*, 11 de desembre de 1931; *Trabajo*, 15 i 30 de juny, 31 de juliol de 1931.

millorar respecte als governs de la monarquia i de la dictadura van despertar unes expectatives enormes en les noves autoritats. Un cop al poder, per tant, els republicans s'enfrontaven amb els dilemes de l'aprenent de bruixot: molts treballadors havien posat les seves esperances de justícia social en el projecte republicà i esperaven que les noves autoritats, si més no, portarien millores radicals en el seu nivell de vida; en el millor escenari, creien que la República anunciava una nova era d'igualtat social. En conseqüència, els treballadors creien que la República donava noves oportunitats per a les reivindicacions col·lectives, que molts esperaven que serien ben rebudes per les autoritats o, si més no, que serien rebudes d'una manera diferent.⁴³ Així, en els dies d'esperança posteriors al naixement de la República, a les assemblees de les seccions sindicals s'hi vivia un clima d'entusiasme; la sensació dominant era que havia arribat el moment dels canvis. En casos concrets, com ara el del conflicte de la Telefònica, els treballadors van anar a la vaga per aconseguir objectius als quals alguns membres del primer govern de coalició socialista-republicà s'havien compromès quan eren a l'oposició.⁴⁴

Un factor més en l'onada de vagues va ser la resposta a la nova situació política per part dels patrons, que, tot i que parlaven de la necessitat de preservar «l'autoritat i l'ordre», van mantenir la pràctica, que tenien tan arrelada, de saltar-se la legislació laboral. Els primers temps de la República, en una època en què els grups de pressió burgesos cridaven el govern a reprimir la «criminalitat» sense quarter, les associacions empresarials feien cas omís de les noves lleis que limitaven la durada de la jornada laboral i la

⁴³ Sidney Tarrow: *Power in Movement. Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge Studies in Comparative Politics, Cambridge, 1994, p. 153-169 (*El poder en movimiento: los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*, Alianza Editorial, Madrid); Manuel Pérez Ledesma: *Estabilidad y conflicto social. España, de los iberos al 14-D*, Nerea, Madrid, 1990, p. 203-205.

⁴⁴ *La Tierra*, 8 de juliol de 1931; Cánovas, *Apuntes*, p. 171-175.

Figura 4.2 | Treballadors conversant fora del seu centre de treball durant una disputa laboral. Segona República (Font: *Història gràfica...* p. 259)

utilització de mà d'obra infantil, així com la legislació sobre salut i seguretat. A més, els patrons castigaven els activistes de la CNT que exigien la implementació de les noves lleis. Un consell habitual que els patrons donaven quan despatxaven treballadors era «Que et doni feina la República!» o «Que et doni menjar la República!».⁴⁵ Com era previsible, la CNT va recollir el guant que li llançaven els patrons i es va embarcar en un seguit de conflictes per aconseguir que els industrials complissin la legislació laboral. Amb una hipocresia considerable, per tant, els grups empresarials denunciaven el que consideraven una «campanya sistemàtica de xantatge» i el «plaer morbós» que obtenien els activistes de «l'esport» de fer vaga.⁴⁶

⁴⁵ Soto, *Trabajo*, p. 592; *Trabajo*, 15 de setembre de 1931; *SO*, 17 de juny i 23 de juliol de 1931; Martín, *Recuerdos*, p. 51; *CyN*, maig de 1931.

⁴⁶ *El Trabajo Nacional*, novembre-desembre de 1931; *CyN*, novembre

Les tenses relacions laborals a Barcelona es van agreujar per la manera com el primer govern de la República es va dedicar a reprimir la cultura d'acció directa de les bases de la CNT. Largo Caballero, secretari general de la UGT i ministre de Treball, va aprofitar el seu càrrec per cercar l'objectiu sectari d'afavorir els petits focus de sindicalisme socialista de Barcelona. Esperava aconseguir-ho gràcies als seus tribunals laborals, els jurats mixtos, que de fet criminalitzaven les principals pràctiques de la CNT i, en fer-ho, en definitiva aplanaven el terreny per al trencament entre el cenetisme i la República. Els jurats mixtos, inspirats per les tradicions corporativistes dels sectors qualificats de la classe obrera de Madrid, que preferien la col·laboració de classe a la mobilització i estaven preparats per sotmetre les seves demandes professionals a arbitratge, a Barcelona només resultaven atractius per a una petita minoria de treballadors privilegiats. En el sector de la fusta, els artesans i alguns treballadors per compte propi es van afiliar a la UGT,⁴⁷ però a la Maquinista, la metal·lúrgica més gran de la ciutat, els pocs treballadors qualificats i d'oficines ben pagats eren ugetistes, mentre que la massa de la mà d'obra estava organitzada a la CNT.⁴⁸ Tanmateix, en general, els jurats mixtos no eren gens adequats per a les condicions industrials de Barcelona. En primer lloc, els tribunals industrials estaven renyits amb l'estructura del capitalisme local, presidit per una burgesia bel·ligerant que havia rebutjat històricament la presència de sindicats independents als centres de treball, i on els conflictes entre el capital i la mà d'obra tendien a ser oberts i sense mediació. En segon lloc, els jurats mixtos eren aliens a les tradicions d'acció directa dominants entre la classe obrera barcelonina, que, com hem vist al segon capítol, estaven renyides amb la cultura socialdemòcrata i el seu èmfasi

de 1931; *La V*, 19 i 23-24 de juliol, 13 d'agost de 1931; FTN, *Memoria...* 1931, p. 122.

⁴⁷ *Luchador*, 14 d'agost de 1931.

⁴⁸ García, «Urbanization», p. 144-145.

en la gratificació diferida. Els procediments feixucs i burocràtics dels tribunals industrials tenien poc atractiu per a una força de treball predominantment no qualificada i per a la qual la norma eren els contractes temporals i els sous baixos: volien una millora immediata de les seves condicions i veien que l'acció directa era l'estratègia més apropiada per obtenir concessions d'una burgesia agressiva.

Tant si ho va fer sense adornar-se de les conseqüències que podia tenir per al futur de les relacions entre la CNT i el govern o, més probablement, com a part d'una estratègia per afeblir el rival de la UGT posant-lo en oposició directa amb l'Estat, l'estiu de 1931 Largo Caballero va posar la Confederació entre l'espasa i la paret per la qüestió dels jurats mixtos, especialment al port, on havia esclatat una guerra oberta entre els sindicats. Certament, els líders de la CNT consideraven la intransigència de Largo Caballero una provocació deliberada: vista la seva anterior connivència amb Primo de Rivera en un intent de guanyar avantatge sobre la CNT, molts cenetistes no podien evitar d'arribar a la conclusió que ara mirava de manipular les institucions republicanes amb la mateixa finalitat. En termes pràctics, a més, era impossible que la CNT acceptés els jurats mixtos. La força de la CNT sempre s'havia expressat a través de la mobilització: els activistes creien que era als carrers on podien obtenir concessions dels patrons i de l'Estat; participar en els tribunals industrials, que eren aliens a la cultura del moviment, era un risc inacceptable per als organitzadors cenetistes, que no tenien cap experiència en procediments d'arbitratge. És per això que la CNT afirmava que els jurats mixtos eren una «monstruositat social i judicial [dissenyada] per atrapar el proletariat», part d'una estratègia des de dalt per cooptar el moviment (o els seus líders) i desmobilitzar les bases.⁴⁹

La postura del govern envers les mobilitzacions de la CNT es va fer evident a la vaga de la Telefónica, una empresa propietat de la ITT amb unes pràctiques laborals que havien estat rotundament

⁴⁹ *SO*, 8-9, 22 i 30 de maig, 13 de juny, 4 i 10 de juliol de 1931.

condemnades pels republicans i els socialistes durant els darrers mesos de lluita contra la monarquia. Des del primer dia de l'aturada a la Telefònica al mes de juliol, el govern va declarar la vaga «il·legal», atès que la CNT no havia sotmès les seves demandes a l'arbitratge dels jurats mixtos.⁵⁰ Segons el ministre de Governació, Maura, el conflicte era «polític», un adjectiu que potser s'aplica millor a la postura del seu company de gabinet Largo Caballero, que desitjava enfortir la UGT en el sector de les telecomunicacions i que va veure en aquesta disputa una oportunitat d'assestar un cop al principal enemic del sindicat socialista en el sector.⁵¹ En el moment que es van il·legalitzar les lluites de la CNT, de fet, es van polititzar els conflictes sindicals i es van convertir en lluites amb l'Estat, cosa que portava el govern cap al xoc amb la CNT i feia inevitable el conflicte entre sindicats.

Quan les vagues de la CNT es van desenvolupar fora dels jurats mixtos, el discurs oficial es va començar a assemblar al de les antigues autoritats monàrquiques. Els partidaris socialistes i republicans del govern de Madrid descrivien la CNT com els «enemics declarats del nou règim», amb uns «dirigents perniciosos» que s'havien embarcat en una ofensiva conscient contra la República. Cada cop més, les autoritats posaven l'èmfasi en les accions dels piquets de la CNT, i es va crear l'opinió general que els cenetistes estaven instigant el terror i el caos als carrers. *Crisol*, un diari republicà d'esquerres amb seu a Madrid, relacionava la «violència» de la CNT amb la dels nazis, mentre que *El Socialista*, el principal diari del PSOE, titllava la junta editorial de *Solidaridad Obrera*, aleshores controlada per anarcosindicalistes moderats, de «pistolers».⁵² Això

⁵⁰ Maura, *Así*, p. 281-286.

⁵¹ *La V*, 7 i 24 de juliol de 1931; *SO*, 5, 10 i 24 de juliol de 1931; *El Socialista* (en endavant *Socialista*), 3 i 11 de juliol de 1931; Azaña, *Obras*, vol. 4, p. 36; *LasN*, 2 i 10 de juliol de 1931.

⁵² Jackson, *Republic*, p. 43; *SO*, 21 de juliol de 1931; *Crisol*, 11 de juny de 1931; *Socialista*, 9 i 13 de juny de 1931; *La Internacional*, 18 de juliol de 1931; *Sol*, 14 de juny i 21 de juliol de 1931.

no deixa de ser irònic, perquè hi ha proves fefaents que, malgrat les celebracions públiques per part de la UGT de la legalitat republicana, els ugetistes van dur a terme una quantitat significativa d'actes de violència a Barcelona durant les primeres setmanes de la República. Per exemple, a principis de juny es va produir una disputa en una fàbrica de caixes a prop del port després que la direcció castigues alguns sindicalistes de la CNT i els substituís per membres de la UGT. Quan una delegació de la CNT es va acostar a la fàbrica per protestar pels acomiadaments, els ugetistes van obrir foc amb pistoles i van ferir 13 cenetistes.⁵³ Poc temps després hi va haver un atac similar a Blanes que va deixar quatre cenetistes ferits.⁵⁴

El fracàs de la policia a l'hora de fer cap detenció després d'aquests actes d'agressió sens dubte va animar molts cenetistes a assumir personalment la responsabilitat de la seva pròpia seguretat física, i ajuda a explicar el nombre creixent d'armes als carrers. Un altre factor en aquest cas vas ser l'evidència que antics membres dels conservadors Sindicats Lliures, incloent-hi alguns dels seus pistolers, s'havien afiliat a la UGT. De fet, durant els anys 1930 i 1931, la UGT de Barcelona es va convertir en el punt de trobada d'un poti-poti de treballadors qualificats i conservadors, com ara guàrdies de seguretat privada, xefs de pastisseria i fabricants de pianos, tots ells units per un odi virulent envers la CNT i els seus mètodes agressius de lluita de classe. A més a més, va ser a les indústries de serveis, una font tradicional de força dels Sindicats Lliures, on la UGT barcelonina va experimentar un creixement més important durant la República.⁵⁵

⁵³ *LasN* i *Matí*, 10 de juny de 1931; *L'Opinió*, 11 de juny de 1931; *SO*, 10-12 de juny de 1931.

⁵⁴ *SO*, 1-2 i 10 de juliol de 1931.

⁵⁵ Bueso, *Recuerdos*, vol. 1, p. 103-109; Rider, «Anarquisme», capítol 11; *SO*, 4-6 de juny de 1931.

4.4 «Sobrepasada per les masses»: la radicalització de la CNT

Amb la idea de mantenir una actitud d'esperar a veure què passava amb la República, els líders anarcosindicalistes moderats eren partidaris de garantir que les relacions entre la CNT i les noves autoritats no fossin d'una confrontació excessiva. D'acord amb això, a mesura que l'estiu es va anar «escalfant», la direcció de la CNT es va sentir obligada a canalitzar la frustració que sentien molts dels seus afiliats de base per la lògica repressiva de la «república d'ordre». En lloc de denunciar la República a seques, les crítiques dels moderats es van centrar en Maura i Largo Caballero, els dos ministres del govern de coalició republicà-socialista que per la seva «naturalesa psicològica antianarquista» estaven més predisposats contra la CNT. L'atac contra Largo Caballero es va centrar en les seves lleis laborals i en la «violència legal» dels jurats mixtos, mentre que Maura, fill d'Antonio Maura, l'arquitecte de la repressió de la revolta de 1909 a Barcelona, va passar a ser conegut com «el fill de Maura», un joc de paraules amb l'expressió popular que implicava que el ministre de Governació era de descendència incerta. Al juny, els moderats van començar una campanya perquè Maura i Largo Caballero fossin destituïts del govern, una iniciativa basada en l'assumpció reformista que la CNT podia coexistir feliçment amb una República on els dos ministres en qüestió no formessin part del gabinet. Es va advertir a Largo Caballero i a la resta del govern que, en atacar la CNT, estaven «jugant amb foc i és possible que aquest foc consumeixi els vostres plans».⁵⁶ No obstant això, els moderats mantenien l'esperança que d'alguna manera el govern rectificaria la seva posició i tractaria la CNT d'una altra manera. *Solidaridad Obrera* fins i tot va exigir que Maura fos jutjat per la llei republicana com a provocador monàrquic, mentre que al juliol, quan tots dos ministres van donar suport a la direcció de la Telefònica durant

⁵⁶ SO, 11 de juny de 1931.

la vaga, la CNT els va qualificar de «lacais de l'imperialisme dels Estats Units».⁵⁷

Els líders de la CNT també van iniciar una lluita de rereguarda contra la creixent militància de les bases del moviment que havien dipositat tantíssimes esperances en la República. Una de les principals preocupacions de la direcció era que una successió interminable de vagues pogués exhaurir les energies del proletariat i, possiblement, provoqués una onada de repressió estatal que podria posar en perill el desenvolupament futur de la revolució.⁵⁸ Els moderats esperaven, per tant, regular el progrés dels conflictes, i van proposar que només es permetés d'iniciar accions de vaga a aquells sindicats amb els membres més desafavorits i que durant aquest temps es requerís a la resta de sindicats que hi donessin suport econòmic. Sempre que va ser possible, els líders dels sindicats locals van intervenir per evitar vagues, fins al punt d'acceptar la intervenció de les autoritats com ara el governador civil. També van aconseguir persuadir els sindicats del tèxtil i de la construcció de posposar vagues, prevenint conflictes que haurien afectat fins a 100.000 treballadors a l'àrea de Barcelona.⁵⁹ Tanmateix, a finals de maig de 1931, la direcció va haver d'admetre que la CNT havia estat «sobrepasada per les masses».⁶⁰

A mesura que les vagues augmentaven en nombre, els líders anarcosindicalistes moderats criticaven el paper dels delegats de taller, uns activistes que constituïen la columna vertebral de la CNT i que, tot i que rarament parlaven en públic, eren unes figures molt respectades a les fàbriques, on organitzaven el dia a dia dels sindicats, convocaven reunions i recollien les contribucions econòmiques. Enormement sensibles a l'opinió de les bases, els delegats de taller tenien un paper decisiu a l'hora

⁵⁷ SO, 28 d'abril, 19 de juny, 3, 5, 10 i 23-29 de juliol, 20 d'agost, 2 de setembre de 1931.

⁵⁸ SO, 28 de maig de 1931.

⁵⁹ SO, 7, 19 i 27-30 de maig, 9 de juny, 3, 16 i 19 de juliol de 1931; *La V*, 4 de juliol i 9-15 d'agost de 1931.

⁶⁰ SO, 30 de maig de 1931.

d'articular les demandes de la classe treballadora. Segons els moderats, la «irresponsabilitat» dels delegats de taller comportava vagues precipitades, que tenien poques perspectives de victòria, un abús del federalisme de la CNT i una càrrega per als recursos de la federació local de Barcelona i d'altres sindicats que es veien obligats a solidaritzar-s'hi.⁶¹

Tot i que és incontrovertible que realment algunes vagues van estar mal organitzades, descriure els delegats de taller com una petita minoria d'agitadors era injust, ja que sovint els organitzadors dels llocs de treball eren empesos al conflicte per unes bases impacients que exigien millores en la seva situació social. A més, el fet que l'estiu de 1931 el Sindicat de la Construcció —l'únic sindicat controlat pels anarquistes radicals en aquell moment— es desdigués a l'últim moment de convocar una vaga obeint les ordres de la federació local de la CNT, controlada pels moderats, contradiu la idea que l'onada de vagues fos obra dels radicals.

Però el nivell de conflictivitat sindical no va minvar, ja que les accions de vaga inevitablement esquitxaven la comunitat. Per als treballadors implicats directament, i per als seus parents i veïns, les vagues eren situacions de gran exaltació: la decisió de deixar d'anar a la feina significava sacrificis i possiblement un viatge a la casa de préstecs; també intensificava la vida social als barris, ja que augmentava el contacte entre els vaguistes i els seus amics, familiars i veïns. El suport als vaguistes renovava el sentiment de pertinença a la comunitat, cosa que fomentava la solidaritat organitzada de la CNT. Com a conseqüència, districtes sencers es van radicalitzar, transformant el barri de comunitat de si mateixa (objectiva) a comunitat per a si mateixa (subjectiva). Un exemple d'aquest procés es va produir durant el conflicte de la Telefònica, que va ser aclamat com una lluita heroica d'una «comunitat» de treballadors dempeus i units contra una coalició de forces hostils externes: capital nord-americà, l'Estat de Madrid i els seus executors armats. Per

⁶¹ SO, 27 de maig, 3 i 8 de juliol de 1931; *Trabajo*, 15 de juny de 1931.

a molts treballadors dels barris, els piquets actius, que eren vistos com a coacció i intimidació per la gent de fora, significaven una imposició necessària de la voluntat col·lectiva.⁶² *Solidaridad Obrera* fomentava «visites als hospitals» per als «esquirols» que trencaven la «disciplina de classe» i publicava els seus noms i adreces.⁶³ Els piquets eren tan terribles que se sap de casos d'esquirols que travessaven les línies dels piquets disfressats de dones. L'eficàcia de les tàctiques d'acció directa va quedar confirmada quan molts patrons recalcitrants van accedir a les demandes sindicals després d'una campanya intensa dels piquets; per exemple, durant la vaga, particularment violenta, dels barbers a l'estiu, quan després de repetits atacs dels piquets a les barberies, van acceptar un augment de sous i van reconèixer la CNT i la seva borsa de treball.⁶⁴

La CNT va créixer en el transcurs de les mobilitzacions de l'estiu, que van atraure centenars de milers de treballadors que la veien com el millor vehicle per assolir les seves aspiracions materials quotidianes. Això demostra fins a quin punt l'afiliació a la CNT va estar sempre condicionada a la capacitat dels seus sindicats de lluitar, i de vegades guanyar, contra la burgesia. Si els sindicats cedien o dubtaven, hi havia el perill que les concessions ja guanyades es perdessin, juntament amb la possibilitat d'obtenir guanys futurs mitjançant l'acció directa.

L'escenari estava preparat per a la confrontació entre la CNT i les autoritats. Com que les autoritats van ser incapaces de promulgar reformes que poguessin satisfer les demandes de les bases cenetistes i d'aconseguir la col·laboració dels líders comunitaris i obrers més importants de Barcelona, es van veure obligades a enfrontar-se a les vagues del proletariat i van enviar la

⁶² Martín, *Recuerdos*, p. 86-87, 91-92.

⁶³ SO, 30 de juliol i 20 d'agost de 1931.

⁶⁴ SO, 7 i 28 de maig de 1931; *La V*, 19 i 22 de juliol, 5 i 16 d'agost de 1931; *Las N*, 29 de maig, 16 de juny, 27-28 de novembre de 1931; *El Día Gráfico* (en endavant *ELD*), 27 de novembre de 1931; *Trabajo*, 15 d'agost de 1931.

Guàrdia Civil a expulsar per la força els obrers de les fàbriques ocupades del Poblenou i de Sants.⁶⁵ A la vaga de la Telefònica, Maura va donar instruccions de desplegar «mesures enèrgiques» contra els vaguistes, mentre que Galarza, el cap de la seguretat republicana, va ordenar tant a la policia com a l'exèrcit de disparar contra qualsevol piquet que es trobés implicat en sabotatges.⁶⁶ Al mateix temps que s'ampliava la xarxa judicial, els piquets s'enfrontaven a noves persecucions als carrers. Els fullets del sindicat, un dels mitjans preferits de difusió de la CNT per respondre ràpidament als esdeveniments i comunicar-se amb els barris, van ser declarats «il·legals» amb l'excusa que contenien material que no havia estat aprovat pel censor, i els activistes que distribuïen o penjaven aquests fullets podien ser detinguts.⁶⁷ Alhora, els vaguistes que utilitzessin la persuasió verbal per animar els treballadors a unir-se a la vaga serien detinguts per «comportament amenaçador». Després d'un enfrontament entre la policia i piquets a Madrid, Miss Telefònica 1931, la guanyadora d'un concurs de bellesa de l'empresa, va ser detinguda, mentre que a Barcelona un grup de nens van ser arrestats per burlar-se d'una telefonista amb càntics de «Maria l'esquirol». L'aparició de la Guàrdia d'Assalt als carrers durant la vaga de la Telefònica i el seu desplegament per part de les autoritats per protegir «esquirols» i imposar «prohibicions fulminants» a les assemblees sindicals va provocar xocs violents amb els piquets.⁶⁸

La repressió va augmentar els costos i els riscos de les protestes de la CNT i va tornar més perillós el conflicte industrial. Una de les conseqüències de la lluita per defensar les vagues

de la repressió de l'Estat i de la violència dels membres de la UGT va ser la consolidació dels comitès de defensa de la CNT quan els piquets i els activistes van reivindicar el seu dret a la defensa pròpia. Per exemple, activitats prohibides com ara penjar cartells o repartir fullets van passar a fer-les uns comitès de defensa armats. Aquests organismes mig formals, basats en petites xarxes clandestines dins dels sindicats i dels barris, es van veure involucrats en xocs cada cop més violents amb les forces de seguretat. Una de les nits més sagnants va ser la del 23 de juliol. Durant els dies 21 i 22, un lloc de trobada de la CNT a Sevilla va ser objecte d'un bombardeig d'artilleria i quatre piquets van resultar morts per la policia.⁶⁹ Per aquest motiu, la tensió era molt alta entre els cenetistes de Barcelona i, a primera hora del vespre del 23 de juliol, dos guàrdies d'assalt van resultar greument ferits mentre intentaven detenir un grup de militants a l'exterior de les oficines del Sindicat Tèxtil de la CNT al bastió anarquista del Clot. Més tard, aquella mateixa nit, un contingent de guàrdies d'assalt i de policies van assaltar una pretesa «reunió clandestina» a les oficines del Sindicat de la Construcció del Raval. Tement sens dubte que la policia els aplicaria la Llei de fugues, els activistes de l'interior de l'edifici van rebre les forces de seguretat amb una pluja de bales, fet que va portar a un setge de quatre hores durant el qual les oficines del Sindicat de la Construcció van ser envoltades per centenars de policies, guàrdies d'assalt i soldats. Finalment, els grupistes es van rendir a l'exèrcit. Sis treballadors van morir i hi va haver desenes de ferits a tots dos bàndols.⁷⁰

La «república d'ordre» tenia prou capacitat repressiva per aturar l'empenta inicial de la CNT de Barcelona, tot i que en el moment àlgid de l'onada de vagues va ser necessari reforçar les forces de seguretat amb guàrdies civils i unitats de l'exèrcit.

⁶⁵ *SO*, 28 de maig, 1-2, 7-9 i 26 d'agost de 1931; *LasN*, 8 de maig de 1931; *LaV*, 16 de juliol de 1931.

⁶⁶ *LaV*, 7, 9 i 24 de juliol de 1931; *Sol*, 4 de juny de 1931; *LasN*, 14 i 25 de juny de 1931; *L'Opinió*, 9 d'agost de 1931; *SO*, 19 de juliol de 1931; Maura, *Así*, p. 281-286; *La Tierra*, 8 de juliol de 1931.

⁶⁷ Paz, *Chumberas*, p. 184.

⁶⁸ *SO*, 7-25 de juliol, 11, 20 i 22 d'agost de 1931; *LaV*, 23 i 31 de juliol, 5 i 30 d'agost, 1-2 de setembre de 1931.

⁶⁹ *SO*, 25 de juliol de 1931.

⁷⁰ *LaV*, 24-25 de juliol de 1931; *SO*, 25 de juliol de 1931; Bueso, *Recuerdos*, vol. 2, p. 58-60.

Així, a finals d'agost, el governador civil, Anguera de Sojo, va sol·licitar que s'enviessin 400 guàrdies civils a la ciutat.⁷¹ Al setembre, durant el que era, segons Anguera de Sojo, «un moment crític» en què «o bé garantim l'ordre una vegada per sempre o patirem un contratemps», van arribar 100 guàrdies civils més.⁷² Aquell mateix mes, la dotació de la Guàrdia Civil a la ciutat va augmentar en dues ocasions més en el transcurs de la batalla pel control dels carrers.⁷³ Quan l'estiu va donar pas a la tardor, la força col·lectiva de la CNT havia quedat molt soscavada per la repressió; les vagues duraven més i era menys probable que acabessin en victòria per als sindicats. Amb la sensació que havien capejat el temporal de protestes, els patrons, que se sentien ben protegits pel governador civil Anguera de Sojo, van passar a l'ofensiva castigant els activistes i acomiadant treballadors. A la indústria del metall, l'acord negociat per les autoritats a finals d'agost, que havia portat els patrons a acceptar la majoria de les demandes sindicals, incloent-hi el final del treball a preu fet, un augment dels sous i l'establiment d'un subsidi d'atur, va quedar en no res a la tardor, quan les autoritats van fer els ulls grossos als incompliments de l'acord. Fins i tot *La Vanguardia* va condemnar la mà dura dels patrons com un perill per a «la pau cívica».⁷⁴

La repressió de les mobilitzacions de la CNT l'estiu de 1931 va clavar un tascó entre el règim i els treballadors que tantes esperances hi havien dipositat. Era evident que les pràctiques policials agressives, que buscaven desbaratar les estructures que connectaven la CNT amb les comunitats proletàries als barris,

afavorien els mateixos sectors empresarials que havien prosperat durant la monarquia. D'això se'n van ressentir amargament molts treballadors, que l'única notícia que tenien del poder del nou Estat republicà als carrers eren la policia i l'exèrcit, una continuació de l'antic ordre públic classista i repressiu. Això no resulta gaire sorprenent si recordem que les noves autoritats van ignorar les exigències de la CNT d'una reforma de gran abast a la policia i la dissolució dels cossos més detestats de les forces de seguretat monàrquiques: la Guàrdia Civil, el Sometent i la policia política secreta.⁷⁵ Amb una subjectivitat política extrema, els republicans van sobrevalorar l'obertura del seu sistema de governació: per a molta gent del carrer, l'ús dels guàrdies d'assalt i la invasió dels barris sota l'emparedament de la Llei de defensa de la República van significar un augment de la militarització de l'espai urbà. Els esforços contradictoris de Maura i Largo Caballero per canviar les actituds de la població envers l'Estat i l'autoritat no van tenir en cap moment possibilitats de tenir gaire impacte en el punt de vista dels sectors no qualificats o desocupats del proletariat de Barcelona. D'això se'n van adonar ben aviat les autoritats, que veien les dificultats que es trobaven per penetrar als barris i «l'absència genuïna d'elements auxiliars» que els poguessin proporcionar la informació necessària.⁷⁶ D'altra banda, la lògica de la «república d'ordre» era contrària a les esperances republicanes d'assegurar-se la lleialtat de les masses; a mesura que creixia la repressió, va quedar demostrat que els plans per estabilitzar el règim establint institucions estatals populars eren una quimera, una utopia de la mentalitat republicana liberal. De fet, els guàrdies d'assalt van demostrar que podien ser tan brutals com la policia monàrquica, i ben aviat la seva predisposició a donar «classes de boxa» als obrers els va fer tan temuts com la Guàrdia Civil.⁷⁷

⁷¹ Ministre de Governació al governador civil de Barcelona (Anguera de Sojo), 27 d'agost de 1931, Lligall 39a (AHN/MG).

⁷² Governador civil de Barcelona (Anguera de Sojo) al ministre de Governació, 4 de setembre de 1931, Lligall 39a (AHN/MG).

⁷³ Ministre de Governació al governador civil de Barcelona (Anguera de Sojo), 4, 13 i 24 de setembre de 1931, Lligall 39a (AHN/MG).

⁷⁴ *La V*, 9, 19, 24 i 27 de juliol, 11, 13 i 19-20 d'agost de 1931; *L'Opinió*, 10 de juliol de 1931; Soto, *Trabajo*, p. 494; *SO*, 10-13 de juny, 10-11 i 20 de juliol de 1931.

⁷⁵ *SO*, 16, 25 i 29 d'abril de 1931.

⁷⁶ Governador civil de Barcelona (Anguera de Sojo) al ministre de Governació, 1 de setembre de 1931, Lligall 39a (AHN/MG).

⁷⁷ *Estampa*, 9 de juliol de 1932; *SO*, 21 de març de 1933.

Fins i tot un diari de dretes com *La Vanguardia* reconeixia que la majoria dels habitants de Barcelona sentien una «manca de respecte general» envers la policia.⁷⁸ L'odi creixent cap als policies, que eren vistos com els guardians de la justícia i dels privilegis classistes als barris, va portar molts treballadors a sentir antipatia per la «república d'ordre», que contrastava enormement amb la «república de llibertat» que havien somiat. La utopia republicana, per tant, es va dissoldre sota l'àcid de les lluites proletàries.

El xoc entre la «república d'ordre» i els cenetistes va radicalitzar les bases del sindicat i va fer insostenible la postura passiva dels seus líders moderats. En aquest procés de radicalització van ser claus els delegats de taller, que veien les seves ambicions sindicals frustrades pels jurats mixtos i per totes les traves que es posaven a les activitats quotidianes de la CNT. En lloc de ser una panacea per als mals del proletariat, «aquesta República lamentable» duia el segell distintiu dels règims anteriors: l'obsessió republicana per l'ordre igualava la de les autoritats monàrquiques;⁷⁹ els patrons amassaven la part del lleó de la riquesa, mentre que els obrers rebien «sous de misèria que ens impedié de satisfacer les nostres necessitats més elementals»;⁸⁰ i els «esquirols» i «renegats de la UGT» eren tolerats novament per les autoritats i justificats pel diari del PSOE, *El Socialista*, el «diari de la policia» i «òrgan oficial» de la burgesia catalana.⁸¹ Davant d'aquesta coalició hostil de forces, les perspectives de mobilització de la CNT es reduïen: a l'octubre, un delegat del sindicat es va queixar al ple de la federació local de Barcelona que les pràctiques del sindicat en realitat «no servien de res» perquè les autoritats «no ens permeten actuar en absolut».⁸²

⁷⁸ *LaV*, 1 de setembre de 1931.

⁷⁹ *SO*, 21 de setembre de 1932, 6 d'abril i 20 d'agost de 1933.

⁸⁰ *SO*, 13 d'agost de 1931.

⁸¹ *SO*, 9, 14, 23 i 30 de juliol, 6-14 i 23 d'agost de 1931.

⁸² Acta del ple de la federació local de la CNT de Barcelona, 24 d'octubre de 1931 (AHN/SGC).

Alguns historiadors han suggerit que la FAI va orquestrar fer-se amb el poder dins la CNT per fer fora els líders moderats.⁸³ Aquest punt de vista es basa en un criteri molt equivocat sobre la naturalesa de la CNT, que era una organització «de baix a dalt» i no «de dalt a baix»: com hem vist quan els moderats dominaven el Comitè Nacional de la CNT durant el 1931, la «direcció» del sindicat no va tenir mai un control real sobre les bases. A més, atesa l'estructura descentralitzada i federalista de la CNT, no hi havia cap aparell de l'organització del qual es poguessin «apoderar». Alhora, la FAI no va tenir cap cohesió organitzativa real fins cap als anys 1934 i 1935 i no estava en posició de «prendre» el control de la CNT l'any 1931, quan tenia uns 2.000 activistes a tot l'Estat.⁸⁴ Al començament de la República, la FAI de Barcelona, capital de l'anarquisme ibèric, ni tan sols no tenia màquina d'escriure: els anarquistes penjaven notes escrites a mà a les parets de la ciutat i copiaven pàgines de pamflets i llibres i les feien circular amb finalitats de propaganda.⁸⁵

La destitució dels anarcosindicalistes moderats la segona meitat de 1931 i l'ascens dels anarquistes militants i dels anarcosindicalistes radicals reflectia la capacitat d'aquests últims de canalitzar la desafecció dels delegats de taller envers la República. A mesura que la repressió estatal dificultava les mobilitzacions de masses convencionals, els activistes radicals i armats dels comitès de defensa van prendre la iniciativa, advocant per la «violència revolucionària» —i de vegades desplegant-la— que creien que espantaria la burgesia i els seus amos polítics republicans fins a la rendició. Però els mancava un programa clar. Alguns d'ells eren membres de la FAI; d'altres, com Durruti i el seu grup d'afinitat *Nosotros*, que van acabar personificant la CNT

⁸³ Jordi Casassas: «Barcelona, baluard de la República», a Sílvia Sauquet i Almudena Chinarro (coord.): *Madrid-Barcelona, 1930-1936: la tradició d'allò que és nou*, Barcelona, 1997, p. 38.

⁸⁴ Huertas, *Obrers*, p. 243.

⁸⁵ Marín, «Llibertat», p. 408, n. 15.

Figura 4.3 |
Visió artística del
sabotatge d'un
piquet durant la
vaga dels
treballadors de la
Telefònica de 1931
(Font: *Història
gràfica del moviment
obrer...*, p. 254)

radicalitzada abans de la Guerra Civil, s'identificaven amb la FAI, o si més no amb el que s'entenia públicament que era la posició de la FAI. Més que res, però, Durruti i Nosotros eren lluitadors de carrer anarquistes que defensaven un programa d'acció que semblava en sintonia amb les necessitats del moment. Els seus orígens, similars als de milers de treballadors no qualificats de Barcelona, els dotaven d'un llenguatge que els permetia connectar i expressar el descontentament d'un nombre creixent de treballadors, inclosos els delegats de taller, que se sentien defraudats per la República. Aquesta desil·lusió no era teòrica ni doctrinària: no tenia l'origen en els pamflets o diaris anarquistes, sinó en la frustració provocada per la repressió de les pràctiques sindicals quotidianes de la CNT. Això no obstant, el gir repressiu de la

«república policial» confirmava l'ortodòxia llibertària —que el poder constituït és sempre una força antiproletària, situada «incondicionalment al costat de la burgesia» i protectora de l'imperi del capital. Per tant, mentre que els líders de la CNT inicialment van dirigir la seva ira contra un o dos ministres del govern, els radicals denunciaven tota la classe política de la «república de treballadors engarjolats», i l'acusaven d'estar formada per polítics que no eren diferents dels seus predecessors monàrquics, o, com deia *Solidaridad Obrera*, «els mateixos gossos amb diferents collars».⁸⁶

Els radicals es van animar amb els senyals d'impaciència de les masses per la lentitud dels canvis després de l'abril de 1931, particularment pels xocs entre obrers i forces de seguretat, que creien que evidenciaven que les masses estaven superant el seu «complex de por». L'única cosa que quedava per fer era crear la guspira que inspirés els obrers a involucrar tot Espanya en una enorme conflagració revolucionària.⁸⁷ Malgrat el seu immens optimisme revolucionari, les lluites violentes de guerrilla que propugnaven els radicals als comitès de defensa eren, no obstant, una política armada de la frustració, un símptoma del declivi de la corba de protesta social iniciada als anys 1930 i 1931. Aquesta tendència és encara més evident quan centrem l'atenció en les lluites dels desocupats fora de les indústries.

⁸⁶ *SO*, 6, 18 i 22 de juliol, 4-26 d'agost, 6 de setembre de 1934; Diego Abad de Santillán: *Memorias 1897-1936*, Planeta, Barcelona, 1977, p. 229.

⁸⁷ Martín, *Recuerdos*, p. 26; García, *Eco*, p. 123; *TyL*, 4 de juliol i 1 d'agost de 1931.

5 La lluita per la supervivència

L'autoajuda i l'acció directa dels desocupats durant la República

5.1 La política de carrer dels desocupats

Aquest capítol explora les pautes de polarització social i política que es van desenvolupar entorn de les lluites dels desocupats i fora de les indústries a Barcelona. Com hem vist al tercer capítol, els desocupats van tenir un paper prominent en la protesta social dels anys 1930 i 1931. Després del naixement de la República, l'objectiu primordial dels anarcosindicalistes moderats, aleshores hegemònics dins de la CNT, va ser l'organització dels desocupats en borses de treball controlades pels sindicats. Les borses de treball tenien diversos avantatges. Per exemple, com que l'existència d'un exèrcit de mà d'obra de reserva amenaçava l'autoritat dels sindicats, les borses de treball establien una connexió vital entre els desocupats i el moviment obrer, cosa que garantia que els aturats continuessin sota la influència de la cultura de classe. L'objectiu de la CNT

era obligar els patrons a reclutar els nous operaris només a través de les seves borses de treball i d'aquesta manera poder donar feina als desocupats. Des d'una perspectiva sindicalista/corporativista, les borses de treball permetrien a la CNT ampliar el seu control sobre l'oferta de mà d'obra i, més en general, augmentar el seu poder sobre l'economia i la societat. Les borses de treball també eren escoles per a l'activisme industrial: als afiliats desocupats se'ls animava a participar en activitats del sindicat, com ara repartir fullets, formar part de piquets i altres tasques, que se'ls remuneraven amb el sou mitjà diari dels treballadors manuals semiqualficats. Després de la creació dels comitès de defensa, les borses de treball servien de corretja de transmissió per als reclutes d'aquests cossos paramilitars dins de la CNT.¹ I finalment, i potser és el més important, les borses de treball afavorien la militància: es podien iniciar vagues sabent que els aturats no es convertirien en una arma en mans dels patrons.

Des del començament de la República, però, la major part de les pràctiques dels desocupats es van desenvolupar fora dels sindicats, al carrer, i estaven invariablement condicionades pel record de les estratègies de supervivència utilitzades en el passat pels desposseïts de Barcelona. N'és un bon exemple la il·legalitat, tant individual com col·lectiva. Tot i les seves diverses formes, la majoria de les accions il·legals es poden definir com a «ocasionals» o circumstancials, com una resposta a les condicions precàries de la vida quotidiana, més que no pas com a activitat «professional». De fet, en absència d'un sistema de benestar desenvolupat, una part significativa de la població urbana es veia obligada a transgredir la llei per poder garantir la seva supervivència física i material.² És per això que regularment es produïen robatoris en fleques i botigues de productes alimentaris

bàsics com ara la fruita, la verdura i el pa, components fonamentals de la dieta proletària. El *modus operandi* solia ser que una dona sola entrava en una fleca o botiga i demanava queviures com si fes la compra diària. Un cop tenia la compra en caixes, «persones desconegudes» entraven al comerç i s'emportaven els aliments. Normalment, n'hi havia prou amb l'amenaça de violència perquè es permetés la sostracció dels aliments, però, quan calia, aquesta amenaça tenia el suport de la força física.³ De vegades s'aplegaven grups més grans de treballadors aturats en atacs més organitzats contra botigues del port o magatzems, accions que se solien dur a terme de nit.⁴ Una altra manera freqüent que tenien els desocupats d'alimentar-se era «menjar sense pagar» o, com ho descrivia sovint la premsa burgesa, «menjar per la força». Això generalment era reservat als homes indigents, que, sols o en grups, entraven en un restaurant o en un bar, demanaven i consumien menjar i després es negaven a pagar o fugien. En una ocasió, uns treballadors a l'atur van aconseguir menjar de franc a l'hotel Ritz de Barcelona. En un cas estrany i hedonista, tres homes aturats van passar una nit en un cabaret del Paral·lel i van marxar a altes hores de la matinada sense pagar l'enorme factura en begudes. I més sovint, grups de treballadors a l'atur rondaven els hotels i restaurants exigint menjar de les cuines.⁵ En els barris perifèrics, on la ciutat era a tocar del camp, els desocupats sovint robaven menjar dels pagesos de la rodalia i, durant els anys de la República, les finques dels voltants de l'Hospitalet al sud i de Santa Coloma al nord van patir les ràtzies dels aturats. El problema era tan greu que,

¹ Martín, *Recuerdos*, p. 91-92.

² *LasN*, 16 de juny de 1931 i 2 de gener de 1936; comunicat de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 11 de març de 1936 (AHI'HL/AM); *LaV*, 15 de març i 11 d'agost de 1933.

³ *LasN*, 1 d'octubre, 4, 8 i 27 de novembre, 26 de desembre de 1931, 4 de febrer i 3 de maig de 1932; comunicats de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 13 de maig, 19 i 21 de juny de 1933 (AHI'HL/AM).

⁴ *LasN*, 30 d'abril, 5 de novembre i 8 de desembre de 1931; *LaV*, 11 de setembre de 1931; entrevista amb «Juan», novembre de 1997.

⁵ *LaV*, 5, 28 de juliol, 19, 21 d'agost, 20 de setembre de 1931, 29 de juliol de 1932; *LasN*, 4 d'abril, 18 de maig, 5 i 27 de juny de 1931, 8 de gener de 1932; *Matí*, 4 i 6 de juny de 1931; *SO*, 25 de juliol de 1931.

segons la Societat de Patrons Cultivadors de l'Hospitalet, una organització agrícola de pressió, a finals de 1931 molts pagesos es veien obligats a vigilar els camps «a totes hores, dia i nit».⁶ També hi ha proves que treballadors desocupats requisaven objectes de valor, presumiblement amb la intenció de vendre'ls a tercers. Per exemple, eren habituals els robatoris d'icones religioses a les esglésies, bicicletes i peces de cotxes (un mecànic aturat va ser detingut mentre desmuntava un cotxe de luxe al mig del carrer).⁷

En una ciutat amb un pròsper mercat negre d'armes de foc, als treballadors desocupats no els costava gaire d'adquirir pistoles per fer atracaments a mà armada. Novament, això va tenir una diversitat de formes. En espais interclassistes com ara les Rambles, els delictes amb armes al carrer anaven dirigits contra els vianants rics. Eren més comuns els assalts armats en pisos i xalets als barris burgesos de Sarrià, Pedralbes i Vallvidrera, i a les cases de cap de setmana de les famílies benestants repartides pels afores de Barcelona.⁸ Un altre lloc predilecte per als atracaments per part de pistolers solitaris i de petits grups eren les carreteres aïllades que connectaven Barcelona amb els pobles del voltant. Els informes de la premsa i de la policia mostren que en una sola tarda un grup armat actiu podia aturar fins a cinc cotxes abans de tornar a la ciutat.⁹ La recaptació

dels taxistes era un objectiu freqüent: la pràctica habitual era demanar un taxi i dirigir-lo cap a una destinació aïllada adequada, sovint les carreteres de la perifèria, per tal de robar els diners del taxista i, de vegades, fins i tot el taxi. Altres objectius populars de la il·legalitat armada eren els cobradors de deutes o de lloguers.¹⁰ Tot això es produïa al mateix temps que una onada d'atacs constants a establiments comercials com ara estancs, bars i joieries, i també els furgons blindats dels bancs que transportaven diners per la ciutat.¹¹

La manca d'estadístiques fiables sobre criminalitat fa difícil avaluar l'abast d'aquestes pràctiques. Les pàgines de delictes de la premsa diària donaven fe dels actes il·legals, però sovint ho feien d'una manera exagerada per motius de conveniència política. Com observava *La Vanguardia*, dels atracaments a les carreteres se'n solia informar menys per por a les represàlies, cosa que confirmava la policia, la qual oferia total confidencialitat a les víctimes de robatoris en carreteres rurals apartades, que de nit eren molt populars entre els rics per portar-hi les amants.¹²

Del que podem estar segurs és del fort element normatiu que contenien les pràctiques que acabem de narrar; això queda potser més clar en el robatori d'icones i de caixes de donatius a les esglésies. Molts treballadors aturats no tenien cap problema per justificar el fet de saltar-se la llei per poder sobreviure als

⁶ Carta de la Societat de Patrons Cultivadors a l'alcalde de l'Hospitalet, 30 d'octubre i 12 de novembre de 1931 (AHI^{HL}/AM); entrevista amb «Juan», novembre de 1997.

⁷ *LaV*, 4 de març de 1932; *LasN*, 20 de maig i 5 de desembre de 1931, 24 de febrer de 1932; entrevista amb «Juan», novembre de 1997; comunicats de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 5 d'octubre, 6-20 de novembre de 1932, 12 de maig de 1933, 4, 12-19, 22 i 28 de juny, 10 de juliol, 4 d'agost, 25 de setembre de 1934, 11 de març, 21 de maig, 21 de juny, 6 de juliol de 1936 (AHI^{HL}/AM).

⁸ *LasN*, 6 de gener, 18 d'abril, 3, 6, 10, 16-17 i 23 de maig, 5, 13, 17 i 26 de juny, 25 d'agost, 19 de setembre, 12 de novembre, 16 i 22 de desembre de 1931, 2, 7 i 25 de febrer de 1932; comunicat de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 19 de juny de 1936 (AHI^{HL}/AM).

⁹ *LasN*, 7 de maig, 12 i 19 de juny, 9 d'octubre, 20 de novembre, 16 i 18

de desembre de 1931; *L'Opinió*, 19 de novembre de 1931; *LaV*, 6-13 de març i 7 d'abril de 1932; comunicat de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 2 d'abril de 1933 (AHI^{HL}/AM).

¹⁰ *CyN*, febrer-març i juny de 1933; *LasN*, 2-4 de febrer i 1-13 de maig de 1934; *LaV*, 31 d'octubre de 1933, 24 de febrer, 10 de març, 30 de juny, 2 de setembre de 1934; *L'Opinió*, 10 de març i 21 de juny de 1934; *LaP*, 11 d'abril de 1934; *Veu*, 8 d'abril de 1934.

¹¹ *LasN*, 11 i 20 de gener, 1 de febrer, 1 i 31 de març, 9 i 11 d'abril, 8 de maig, 16, 19 i 25 de juny, 1, 24 i 29-30 d'octubre, 3-6, 20 i 27 de novembre, 1, 19-24 i 30 de desembre de 1931, 8 de gener de 1932; *LaV*, 25 de juliol, 1, 4-5 i 28 d'agost, 1 de setembre de 1931, 6 de març de 1932; *L'Opinió*, 16 de juny, 30 d'agost i 24 de juliol de 1931.

¹² *LaV*, 6-13 de març i 7 d'abril de 1932.

estralls de la recessió. Per exemple, dos treballadors a l'atur es van enfrontar a un pagès mentre li robaven la collita dient-li que «la terra és de tots!». ¹³ Els amos i dependents de les botigues informaven sovint que els qui robaven menjar dels seus establiments justificaven els seus actes per la recessió, perquè estaven sense feina i que no era culpa seva si no tenien els recursos econòmics per comprar vitualles. De la mateixa manera, els qui menjaven sense pagar en bars i restaurants justificaven els seus actes pel seu «dret a viure». ¹⁴

La il·legalitat dels aturats estava tan profundament encastada en les relacions de propietat de la Barcelona de la dècada de 1930 que és difícil dissimular el seu pronunciat caràcter de classe. En una majoria aclaparadora de casos, l'autoajuda dels desocupats es dirigia contra les classes mitjanes i altes, els autèntics posseïdors de la riquesa a la ciutat. Per exemple, com que tenir un cotxe només resultava possible per als rics, els assalts a les carreteres afectaven exclusivament els membres de les elits de la societat. A la inversa, hi ha molt poca constància de casos de delictes entre membres de la classe obrera. Tot i que no resulta fàcil de mesurar, si recordem que *Solidaridad Obrera* feia tot el possible per deixar constància de totes les preocupacions quotidianes de la classe obrera barcelonina, des dels gossos abandonats perillosos fins a la contaminació, xoca que les notícies de treballadors que fossin víctimes de la delinqüència o de robatoris als carrers siguin excepcionalment poc freqüents. L'any 1931 hi va haver una notícia d'un obrer a qui li van robar el jornal a punta de pistola. La resposta de *Solidaridad Obrera* va ser alhora previsible i il·lustrativa: va convidar els treballadors a adoptar mesures directes d'autodefensa, aconsellant-los que «és necessari que els treballadors ens armem per evitar que [els delinqüents] ens robin els fruits de la suor del

nostre front». ¹⁵ Naturalment, als obrers els molestava que els intentessin robar, com va descobrir un carterista temerari que es va infiltrar a la manifestació de la CNT de l'1 de maig a la recerca de carteres i rellotges: els manifestants van clissar el pobre infeliç i li van clavar una pallissa, fins que la policia el va poder protegir de les ires de la multitud. ¹⁶

Una altra pràctica que es va desenvolupar en proporció directa amb l'atur va ser el comerç ambulant dels treballadors desocupats. Aquests venedors aturats venien menjar que, majoritàriament, compraven a l'engròs amb els seus estalvis, tot i que també corria la brama que part dels productes eren robats en granges i finques. ¹⁷ Com que els venedors ambulants solien vendre els seus productes prop dels mercats i de les zones comercials i no tenien despeses, podien rebaixar els preus dels paradistes i dels botiguers, cosa que els feia molt populars entre els consumidors de classe obrera, especialment als barris més pobres. El creixement d'aquesta mena de comerç va ser tan gran que els venedors ambulants van construir el «mercadet», un espai construït expressament prop del Raval al qual tenien accés lliure tots els venedors aturats i que atreïa consumidors de classe treballadora d'arreu de Barcelona. ¹⁸ Tot i que no era una forma de protesta directa, la venda ambulant era un reflex de la lluita popular per una nova economia proletària.

Aquesta mateixa lluita es pot veure en l'agitació contra els preus cars dels lloguers a Barcelona, que va començar l'octubre de 1930. ¹⁹ Poc després del naixement de la República va començar una vaga de lloguers al barri costaner de la Barceloneta que es va estendre ràpidament pels barris més pobres, com ara les cases barates; també van començar protestes localitzades contra els

¹³ Sentís, *Viatge*, p. 78.

¹⁴ Francisco Candel: *Ser obrero no es ninguna ganga*, Ariel, Barcelona, 1976 (2a ed.), p. 82-83.

¹⁵ Vegeu *SO*, 16 de juny de 1931.

¹⁶ *LasN*, 2-3 de maig de 1931; *SO*, 16 de juny de 1931.

¹⁷ Sentís, *Viatge*, p. 78.

¹⁸ *SO*, 15 de febrer de 1932 i 9 d'abril de 1936; actes del ple de l'Ajuntament, 1 de juny de 1933 (AHI^{HL}/AM).

¹⁹ Rider, «Anarquisme», p. 9.

lloguers a Sants, un barri amb molt de proletariat industrial i zones amb concentració de barraques.²⁰ Majoritàriament, la vaga de lloguers va ser una protesta dels desocupats, els obrers no qualificats i els mal pagats, als quals els problemes materials i de consum se'ls feien massa grans: per als aturats, va significar l'alliberament total de la càrrega del pagament dels lloguers; per als mal pagats, era la promesa d'un guany material immediat sense les penúries d'una aturada industrial. Tot i que la vaga de lloguers demostra la capacitat dels desposseïts per reivindicar les seves aspiracions espontàniament, no va sorgir del no-res, sinó que tenia les arrels en una xarxa polifacètica de relacions i solidaritats entre veïns i parents basada en una llarga tradició d'autonomia de les comunitats. Com en totes les vagues de lloguers, la presa de decisions democràtica des de la base va enfortir la mobilització.²¹ També va estar inextricablement vinculada amb la cultura de mobilització radical que propugnava la CNT des de la Primera Guerra Mundial. I tot i que no va ser la CNT qui va iniciar el boicot dels lloguers, no és gens casual que comencés a la Barceloneta, un bastió important del sindicat, i on es trobava la Maquinista, la fàbrica metal·lúrgica més gran de Barcelona. Els cenetistes van estar molt involucrats en els comitès de carrer i en els grups de barri que van organitzar la vaga.

Tampoc es pot dissociar la vaga dels lloguers de les expectatives que havien despertat els republicans abans i després del naixement de la República, en proposar un nou tracte per als llogaters i controls dels lloguers.²² (Naturalment, un cop la

²⁰ Vegeu Nick Rider: «The practice of direct action: the Barcelona rent strike of 1931», a David Goodway (ed.): *For Anarchism. History, Theory and Practice*, Routledge, Londres, 1989, p. 79-105 i *SO*, 3 de setembre de 1931.

²¹ James Hinton: «Self-help and socialism. The Squatters' Movement of 1946», *History Workshop Journal*, 25, 1985, p. 100-126.

²² *L'Opinió*, 13 i 27 de març de 1931; *Calle*, 15 de maig i 16 d'octubre de 1931.

Figura 5.1 | Venedors ambulants amb les seves mercaderies (Font: Ateneu Enciclopèdic Popular)

vaga de lloguers es va estendre per la Barcelona proletària, això va canviar ràpidament, quan els republicans es van adonar de la magnitud de la caixa de Pandora que havien destapat.) Amb ERC al poder, molts llogaters no ho van dubtar a l'hora de recordar als republicans la seva promesa electoral d'actuar en la qüestió de l'habitatge. Cal destacar que els vaguistes dels lloguers van deixar clar que no buscaven posar en un compromís les noves autoritats i subratllaven el contingut econòmic de les seves aspiracions, que creien que no pressuposava la bancarrota de la classe propietària ni l'abolició revolucionària de les relacions propietari-llogater. Els vaguistes dels lloguers van anunciar la seva negativa a pagar lloguers exorbitants que, insistien, s'havien de reduir en un 40 per cent, una retallada «modesta» que creien que encara produiria un 6-17 per cent de beneficis als propietaris. Aquesta rebaixa només s'hauria

d'aplicar als lloguers inferiors a les 100 pessetes mensuals, o sigui, els que pagaven els obrers.²³

Tot i que la vaga de lloguers sempre va pertànyer al carrer, els radicals dins de la CNT van saber veure de seguida la importància que tenia com a lluita urbana. En particular, un grup de cenetistes i d'anarquistes pertanyents al Sindicat de la Construcció van establir vincles estrets amb les associacions de veïns i els activistes que organitzaven la vaga. No és gens sorprenent, ja que aquest era el sindicat amb el nivell d'atur més alt de tots els sindicats de Barcelona: aproximadament un 40 per cent dels seus 30.000 membres estaven sense feina l'any 1931, i el pagament dels lloguers creava problemes enormes per als membres essencialment no qualificats i mal pagats que encara treballaven.²⁴ Poc després del naixement de la República, els activistes del Sindicat de la Construcció van fundar la CDE (Comissió de Defensa Econòmica) per estudiar els costos de la vida a Barcelona.²⁵ Encapçalada per dos faistes, Arturo Parera i Santiago Bilbao, la CDE valorava que la vaga dels lloguers era un acte important d'autodefensa econòmica mitjançant el qual els mal pagats, els desocupats i els desposseïts podien recuperar espais i alliberar-se de la dominació del mercat prenent el control de la seva vida quotidiana. En un seguit de mítings i notes a *Solidaridad Obrera*, la CDE va aprovar la vaga de lloguers com una resposta justificada als «lloguers escandalosos» i les «condicions indecents» i va oferir als treballadors un consell ben clar: «Mengeu bé i, si no us queden diners, no pagueu el lloguer!». ²⁶ La CDE també exigia que els aturats quedessin

exempts de pagar lloguer.²⁷ Bàsicament, la lluita de la CDE era reformista, per un augment del salari social i del consum col·lectiu.

Una altra forma de mobilització dels desocupats eren les protestes als carrers. Com que tenien pocs recursos per a la protesta (per força, perquè no tenien una feina de la qual absentar-se), la seva manera de presentar la seva agenda a les autoritats a l'esfera pública va ser mitjançant accions i manifestacions al carrer. Hi va haver diverses manifestacions pacífiques dels aturats els dies posteriors a la proclamació de la República. El 20 d'abril, tot just una setmana després de la caiguda de la monarquia, els aturats van marxar fins a la Generalitat i l'Ajuntament, a la plaça de la República, al centre de la ciutat. Tot i que hi ha alguna prova circumstancial de la implicació d'activistes, aquesta marxa i altres no tenien cap intenció d'incomodar les noves autoritats. Les principals exigències dels manifestants —la jornada de sis hores a la indústria i obres públiques— formaven part totes dues del programa d'ERC abans de les eleccions municipals de l'abril i difícilment es podien veure com a revolucionàries. De la mateixa manera, la rapidesa dels manifestants per portar les seves reivindicacions a les noves autoritats suggereix que tenien una certa fe en els republicans. Una delegació dels desocupats va entrar a la Generalitat per parlamentar amb figures polítiques importants, incloent-hi el president Macià, el cap de la Comissió Pro-Obrers sense Treball de la Generalitat, Serra i Moret, el governador civil, Companys, i l'alcalde, Aiguader i Miró. Els representants dels aturats van informar que, en les seves converses, els líders d'ERC els havien ofert «no només suport verbal sinó ajuda real», i els havien assegurat que «l'acció de govern en forma d'un subsidi o assegurança d'atur arribaria sense cap mena de dubte», juntament amb obra pública. Després de conèixer aquest nou compromís de les autoritats, els manifestants a l'exterior de la Generalitat ho van

²³ Adolfo Bueso: *Cómo fundamos la CNT*, Avance, Barcelona, 1976, p. 53-54; *SO*, 13 de gener, 26-28 de març, 13 de maig, 15 d'agost i 3 de setembre de 1931; *TyL*, 5 de setembre de 1931.

²⁴ *SO*, 25 de març i 1 de novembre de 1931.

²⁵ *SO*, 16, 18 i 25 d'abril, 23 de juny, 1 i 25 de novembre de 1931.

²⁶ *SO*, 26 i 30 d'abril, 7, 21 i 24 de juny, 18 de juliol, 15 d'agost, 3 de setembre i 6 de novembre de 1931.

²⁷ *SO*, 8 de juliol de 1931.

celebrar amb alegria i van abandonar pacíficament la plaça de la República.²⁸

Tot i això, el 31 d'abril va arribar una nova manifestació de desocupats a la plaça de la República en un to més desafiador, i aquest cop la manifestació va acabar amb violència. Segons *Las Noticias*, els manifestants, «en general joves», van atacar les botigues dels voltants i van requisar aliments, una de les formes de protesta més elementals que els desocupats tenien a l'abast. Quan els manifestants van arribar a les Rambles van entrar a la Boqueria, el mercat central de Barcelona, on van robar més menjar; més tard, van assaltar un magatzem proper del Raval i hi van requisar més queviures.²⁹ Tot i que pugui semblar dur criticar les autoritats per no haver «resolt» el problema de l'atur en les dues setmanes que duïen al poder, l'aldarull era una demostració eloqüent que els aturats volien alguna cosa més que tòpics i promeses per part de les noves autoritats de la ciutat.

L'aldarull del 31 d'abril es va produir la vigília del primer 1 de Maig de l'era republicana, l'esdeveniment més important en el calendari obrer. Les noves autoritats esperaven que el Primer de Maig subratllaria el consens entre la República i el moviment obrer. Les organitzacions obreres reformistes representades al govern —el PSOE i la UGT— el veïen com un «dia de pau», mentre que ERC, d'acord amb el seu populisme, va decretar el Primer de Maig dia festiu, «un dia del poble».³⁰ No obstant això, la celebració del Primer de Maig va demostrar els interessos divergents de les diferents parts que constituïen el «poble», ja que l'atur i les divisions que provocava havien fracturat l'aliança interclassista que havia marcat els primers dies de la República. Així, les demandes del Primer de Maig de la CNT de l'Hospitalet —la introducció de la jornada laboral de sis hores i el «desarmament de

Figura 5.2 | Manifestació de treballadors desocupats. A la pancarta s'hi pot llegir: «Sin pan y sin trabajo» (Font: *Història gràfica...*, p. 191)

totes les institucions que servien a la monarquia, com per exemple la policia i la Guàrdia Civil»— subratllaven que la República no havia avançat prou en el camí cap a la llibertat i la justícia per a la majoria dels sectors militants de la classe treballadora.³¹

Però la mesura més gràfica de la identitat i la força proletàries va ser l'enorme concentració i manifestació del Primer de Maig organitzada per la CNT de Barcelona al Palau de les Belles Arts, prop del centre de la ciutat, la primera demostració oberta de suport a la Confederació en el seu lloc de naixement des de principis dels anys vint. El lema de la concentració, que subratllava la importància que tenien per a la CNT els temes relacionats amb el consum, i alhora que el conflicte amb la base de classe mitjana del republicanisme era inevitable, va

²⁸ *Nau*, 20 d'abril de 1931; *SO*, 21 d'abril de 1931.

²⁹ *Diluvio*, *LaV* i *LasN*, 1 de maig de 1931; informe del cònsol general King, 5 de maig de 1931, FO371/15772/W5305/46/41 (PRO).

³⁰ *LasN* i *LaV*, 3 de maig de 1931.

³¹ Petició de la CNT a l'alcalde de l'Hospitalet, 1 de maig de 1931 (AH'HL/AM); *LasN* i *LaV*, 3 de maig de 1931; *SO*, 1 de maig de 1931.

ser «Primer de Maig contra l'atur, la inflació i per la reducció dels lloguers». Aquesta promesa d'acció positiva en favor dels aturats i els no qualificats va atraure prop de 150.000 treballadors dels barris, a la concentració de masses més gran feta a Barcelona des del naixement de la República.³² També hi van assistir algunes de les associacions de llogaters actives a la vaga de lloguers. Era evident que aquests grups comunitaris havien establert vincles estrets amb els radicals de Nosotros, que havien embolicat una camioneta amb banderes negres i vermelles des de la qual tota una colla de líders anarquistes i comunitaris es van adreçar a la gentada, exigint accions immediates en favor dels aturats i els mal pagats, com ara una rebaixa dels lloguers i la readmissió dels aturats a les fàbriques.³³ Al final de la concentració, els assistents van desfilar en manifestació cap al palau de la Generalitat, a la plaça de la República, per fer arribar les seves reivindicacions a les autoritats. Quan la part davantera de la manifestació va arribar a les Rambles, la rereguarda era encara gairebé mig quilòmetre més enrere, a la plaça d'Urquinaona, amb desenes de milers de treballadors que avançaven inevitablement cap a la Generalitat, trencant amb les rutines i els corrents de poder quotidians i deixant clara la seva intenció de sortir dels marges urbans per reclamar el centre de la ciutat.

En saber que les masses de la CNT es dirigien cap a la Generalitat, Macià va demostrar la seva manca de confiança en les forces de seguretat ordenant que fos la policia catalana, els Mossos d'Esquadra, qui tingués la responsabilitat de protegir el Palau de la Generalitat i la plaça de la República. Tanmateix, a mesura que milers de manifestants arribaven a la plaça de la República cantant l'himne anarquista *Los hijos del pueblo*, el petit contingent de Mossos de seguida es va veure superat numèricament. Tement que els seus agents poguessin perdre

el control de la situació, el cap dels Mossos d'Esquadra va fer una crida urgent de reforços policials. Un contingent de la Guàrdia de Seguretat, un cos de la policia estatal, va ser el primer a respondre. Quan aquests reforços van arribar a una plaça atapeïda de manifestants, també es van trobar en inferioritat numèrica i incapaços de posar-se en contacte amb els Mossos del Palau de la Generalitat. El comandant de la Guàrdia de Seguretat, que aparentment es pensava que els manifestants miraven d'assaltar la Generalitat, va ordenar als seus homes que disparessin a l'aire per damunt dels caps dels manifestants. La manifestació, que fins aleshores havia estat pacífica, va ser engolida de cop per la violència. Entre manifestants que corrien a refugiar-se, es va produir un tiroteig de 45 minuts entre els guàrdies i obrers armats. Finalment es va fer la calma quan els detestats policies van ser substituïts per soldats, que van ser aclamats al carrer pels manifestants com a «fills del poble» que, al contrari que la policia, no dispararien contra els treballadors. Quan va acabar la batalla, un policia havia mort i dos policies i deu obrers havien resultat ferits.³⁴

Seria una equivocació interpretar el final violent de la manifestació del Primer de Maig com una prova que Barcelona era a punt d'entrar en una nova era de pistolerisme. Tot i que els faistes i grupistes armats que feien de servei de seguretat a la manifestació van obrir foc contra la policia, cal recordar que els primers trets havien vingut de la Guàrdia de Seguretat. A més, i potser més significatiu, gent de dretes i antics membres dels antirepublicans Sindicats Lliures, que feia ben poc havien estat prohibits per les noves autoritats, es van unir a la manifestació i eren a la plaça de la República per provocar violència —la majoria dels detinguts per portar armes de foc eren exmembres dels Lliures, i en canvi només un faista.³⁵

³² *SO*, 3 de maig de 1931.

³³ *LasN* i *SO*, 3 de maig de 1931; Madrid, *Ocho*, p. 140; García, *Eco*, p. 115-116.

³⁴ *LasN* i *SO*, 3 de maig de 1931.

³⁵ Al seu *Eco*, p. 115-117, García Oliver exagera el paper dels faistes armats i afirma que faistes ben entrenats controlaven «les quatre

Després d'aquest episodi de violència, les autoritats van mostrar una nova disposició per reduir les tensions creixents al voltant de l'atur. Tanmateix, les mesures parcials que es van adoptar no van aconseguir rebaixar la protesta social, sinó més aviat van fer augmentar el conflicte. Per exemple, un pla de parcel·les de l'Ajuntament, que creava 2.000 horts a Montjuïc en els quals els treballadors desocupats podrien cultivar, va requerir protecció policial permanent pels atacs dels aturats que no havien rebut cap hort.³⁶ D'una manera similar, a principis de maig l'Ajuntament va començar a repartir vals de menjar a aquells treballadors aturats que podien demostrar que feia almenys cinc anys que residien a Barcelona. Aquest sistema de vals inevitablement va fer sorgir noves tensions: a més de frustrar els molts treballadors immigrants que no tenien dret a la beneficència municipal, el projecte estava infrafinançat i ben aviat es va demostrar incapaç de cobrir les necessitats dels aturats als quals sí que se'ls havia concedit l'ajuda. Amb uns 3.000 treballadors a l'atur aplegats davant de l'oficina del carrer de l'Hospital, un carrer estret del Raval on es duïen a terme les operacions, no van trigar gaire temps a produir-se xocs entre els desocupats i la policia.³⁷ Al juny, després de nous enfrontaments amb la policia, els treballadors desocupats van assaltar les oficines de benestar social i es van apoderar dels vals de menjar. Després van intentar arribar a la plaça de la República per fer arribar noves demandes a les autoritats, però van ser repel·lits per la policia, cosa que va comportar més violència.³⁸

A partir dels aldarulls del 30 d'abril i l'1 de maig, les autoritats republicanes van quedar enormement preocupades per la volatilitat de les protestes als carrers del centre de la ciutat i

---

cantonades» de la plaça de la República, cosa que no confirmen altres fonts: *SO*, *LasN* i *Nau*, 2-5 de maig de 1931; *Luchador*, 8 de maig de 1931; *TyL*, 8 de maig de 1931; Madrid, *Ocho*, p. 138-144.

³⁶ Fabre i Huertas, *Barris*, vol. 4, p. 171.

³⁷ *SO*, 4 de juny de 1931.

³⁸ *SO*, 27 de juny de 1931.

van decidir negar als aturats el dret a definir l'espai públic. Qualsevol intent de portar les seves demandes al centre del poder polític i administratiu seria respost amb repressió policial. Tanmateix, això no va portar la pau a la ciutat: en intentar negar als aturats l'accés a l'únic fòrum on es podien expressar, les autoritats van augmentar la competència per l'espai públic i el van tornar més violent. Així, quan els desocupats van trobar bloquejat el pas cap a la Generalitat, van tornar al Raval i van desfogar la seva ira contra la classe mitjana, atacant botigues i entrant a bars a exigir menjar.³⁹

En un intent d'evitar grans concentracions de treballadors desocupats al centre de la ciutat, la Generalitat i l'Ajuntament —controlats per ERC— van establir un seguit de menjadors populars arreu de Barcelona. Però novament hi va haver protestes, ja que, tret de donar menjar de franc, aquests menjadors alleujaven poc la situació dels aturats, que encara tenien la càrrega d'haver de pagar els lloguers. En una ocasió, una visita pública de polítics republicans als menjadors de les cases barates de Can Tunis va provocar disturbis.⁴⁰ A més de les acusacions de corrupció i favoritisme en la concessió dels contractes d'abastament, gran part de les crítiques als menjadors se centraven en la qualitat del menjar, que *Solidaridad Obrera* descrivia com a «gasòfia».⁴¹ A principis de juliol, *La Vanguardia* informava que s'havia desenvolupat un «esperit de protesta» entre els aturats en relació amb la qualitat dels àpats dels menjadors populars del carrer de l'Hospital. Quan la Guàrdia d'Assalt hi va arribar per posar ordre es van produir enfrontaments, i un obrer va rebre un tret. Portant la camisa ensangonada de l'home ferit, els indignats comensals del menjador popular es van dirigir a protestar a la plaça de la República, però van ser atacats per la policia quan arribaven a les Rambles. Aquella tarda, la cavalleria de

---

³⁹ *LasN* i *SO*, 27 de juny de 1931.

⁴⁰ *SO*, 11 de juny de 1931; *LasN*, 11-12 de juny de 1931.

⁴¹ *SO*, 14 de juny i 4 de juliol de 1931.

la Guàrdia Civil va carregar contra una segona manifestació i hi va haver enfrontaments esporàdics als carrers del Raval que van durar unes quantes hores.⁴²

Hi havia una lògica subjacent a aquestes protestes al carrer. Una característica recurrent era l'exigència col·lectiva dels desocupats de poder accedir als carrers i la defensa del seu dret a ocupar l'espai públic. Així, a final de juliol, els aturats van començar una altra marxa pacífica cap a la Generalitat. Quan van patir la càrrega de la cavalleria de la Guàrdia Civil, els manifestants frustrats s'hi van resistir, abans d'entrar en hotels a exigir menjar.⁴³ L'atac calculat a les propietats de la classe mitjana urbana, per apropiari-se'n o per destruir-les, es va convertir en un dels trets característics de la política de carrer dels aturats. Una altra característica va ser l'organització. Malgrat la confusió aparent que regnava als carrers, les multituds protestatàries mostraven alhora coherència i estructura. Segons quina oposició es trobaven per part de les forces de l'ordre, es podien retirar, reagrupar-se i llançar contraatacs contra un seguit d'objectius seleccionats, que podien ser les forces de seguretat, botiguers, hostellers o paradistes de mercat.⁴⁴

Les polítiques de carrer dels desocupats estaven en sintonia amb la llarga tradició barcelonina de protestes d'acció directa de la qual formaven part. Aquestes formes de protesta «tradicionals» van resistir durant la República. Per exemple, un diumenge de final de juliol, a la Barceloneta, un tramvia va atropellar dos treballadors, un dels quals va morir i l'altre va resultar ferit; de seguida es va formar una turba als carrers que va començar a descarregar la seva ira contra les propietats de la Companyia de Tramvies, bolcant tres tramvies i cremant-ne un altre. Quan la policia va mirar d'entrar al barri per imposar l'ordre, els van obligar a girar cua i només hi van poder entrar quan ja era fosc.

⁴² *LaV*, 9 de juliol de 1931.

⁴³ *LaV*, 15 i 28 de juliol de 1931.

⁴⁴ *LaV*, 5 de juliol de 1931; *LasN*, 21 de juny de 1931.

L'endemà, no obstant, quan es va reprendre el servei de tramvia, es va produir, segons *La Vanguardia*, un «motí popular» en què els veïns —homes, dones i nens— van arrencar llambordes i vies del tramvia i van bloquejar carrers amb barricades per evitar la circulació de tramvies i de la policia, que novament va ser expulsada del barri. Davant de la pressió popular, l'Ajuntament va cedir a la principal demanda de la comunitat: que se suspengués el servei de tramvia i s'introduís un servei d'autobusos.⁴⁵

Un altre punt en comú entre la política de carrer dels aturats i els costums de la classe treballadora era l'orientació antipolicial, potser la característica que defineix millor les protestes dels desocupats. Com que els policies eren els guardians del poder estatal al carrer, els desocupats passaven molt de temps en espais públics com ara els parcs, i els carrers eren els fòrums principals per a les seves protestes, inevitablement les relacions entre policia i aturats eren tenses.⁴⁶ La lluita dels desocupats amb la policia era indestruïble de les tradicions populars de resistència a l'autoritat, unes tradicions amb tanta força que els detinguts sovint apel·laven als vianants perquè intercedissin a favor seu. I sovint la gent ho feia encantada, atacant la policia i mirant d'alliberar els detinguts, tant si els coneixien com si no.⁴⁷ Per exemple, a principi de setembre de 1931, en un carrer al cor del Raval, un «delinqüent comú» detingut per la policia va cridar demanant ajuda a la gent i, com a resposta, alguns veïns van sortir dels edificis i van atacar la policia per mirar d'alliberar el detingut, mentre altres veïns bombardejaven les forces de seguretat amb ampolles, llaunes i pedres des dels balcons. Al final, la policia va disparar trets d'avertència a l'aire per poder-se endur el detingut.⁴⁸ En un altre cas, a la Torrassa, segons l'atestat de la

⁴⁵ *LaV* i *SO*, 21 de juliol de 1931.

⁴⁶ *SO*, 19 de juny de 1931; *L'Opinió*, 29 de juliol de 1931; *LaV*, 31 de juliol de 1931.

⁴⁷ *LasN*, 9 i 16 de maig, 24 de desembre de 1931.

⁴⁸ *LaV*, 9 de setembre de 1931.

polícia, quan un guàrdia d'assalt va colpejar un delinqüent mentre el detenia, una turba agressiva va envoltar l'agent i es va requerir la intervenció immediata de la Guàrdia Civil i de la policia per evitar que la situació «es compliqués de mala manera».⁴⁹

Tot el repertori d'aquesta complexa política de carrer es va posar en pràctica a la vaga dels lloguers. L'estiu de 1931, l'abans esmentada Comissió de Defensa Econòmica (CDE) es va apropiat de la campanya dels lloguers i va organitzar un seguit de trobades multitudinàries als barris, i en conseqüència la vaga dels lloguers es va propagar com la pólvora. A final de juliol, la CDE afirmava que hi havia 45.000 llogaters a Barcelona que es negaven a pagar el lloguer; a la darrera de l'estiu ja eren 100.000 llogaters els que s'havien unit a la mobilització, i al setembre hi va haver notícies de «resistència significativa» a pagar els lloguers a Calella, cinquanta quilòmetres al nord, i a Vilanova i la Geltrú, trenta quilòmetres al sud, a mesura que la vaga s'estenia per les poblacions dels voltants.⁵⁰ Cal remarcar que la CDE proporcionava el lideratge estratègic per a la vaga dels lloguers i servia de punt de connexió per a una protesta coordinada. Com a resposta a la crida de les autoritats perquè els vaguistes sotmetessin de manera individual les seves demandes a arbitratge, la CDE va explicar extensament que la campanya continuaria basada en mètodes d'acció directa. En primer lloc, perquè els pobres urbans necessitaven una millora immediata en el seu nivell de vida, una solució que abans defensaven els republicans, i fer-los esperar passivament les conclusions dels procediments d'arbitratge no era una opció realista. En segon lloc, la CDE tenia poca fe en els republicans, que ja havien renegat de la seva promesa anterior d'actuar en la qüestió de l'habitatge i ara

semblaven disposats a tolerar «l'oligarquia dels propietaris».⁵¹ En tercer lloc, la CDE afirmava que la classe dels propietaris era notòriament intransigent, que no estava gens acostumada que es desafies la seva autoritat, i que només faria concessions als llogaters si se sentia pressionada. Davant d'això, la CDE defensava que si s'acabava la vaga de lloguers, a la pràctica els llogaters s'estarien desarmant davant dels seus enemics sense cap garantia de baixes en els lloguers.⁵² D'aquests sentiments se'n va fer ressò el diari anarquista *Tierra y Libertad*, que considerava «oportuna» la vaga de lloguers: «farà més en pocs mesos que diversos segles de legislació».⁵³ També s'ha de recordar que la vaga de lloguers havia començat independentment de la CDE, i aquesta difícilment podria haver aturat la mobilització encara que ho hagués volgut.

La idea de la CDE era polititzar les preocupacions del proletariat per qüestions de consum: prometia una lluita per a un nou significat de l'espai urbà en oposició a la visió dels especuladors, propietaris i botiguers —i de fet de les autoritats republicanes—, que veien la ciutat com un espai que es podia explotar per treure'n profit. Després d'una visita al mercat de la Boqueria, una delegació de la CDE va remarcar que, per culpa dels preus incontrolats dels aliments, «la vida és un privilegi. La gent, o bé no menja o bé, en el millor dels casos, menja poc i malament». La CDE també va denunciar que els botiguers enganyaven els consumidors adulterant el menjar i manipulant els pesos. Dies més tard, en una assemblea de la CDE amb 1.500 assistents a la Barceloneta, on havia començat la vaga dels lloguers, l'organitzador de la CDE Santiago Bilbao va carregar contra botiguers i propietaris per «robar» als obrers, que ja patien prou els abusos dels patrons amb els sous.⁵⁴

⁴⁹ Comunicats de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 14 de juny de 1936 (AHI'HL/AM).

⁵⁰ *SO*, 13-15 de maig, 5 de juny, 4 i 21 de juliol, 5, 14-15 i 26 d'agost de 1931; *La V*, 8 de juliol i 24 setembre de 1931; *Las N*, 26 de juny de 1931. Potser la millor mesura de l'abast de la vaga són les queixes cada cop més furioses dels propietaris (Rider, a Goodway [ed.] p. 95).

⁵¹ *SO*, 24 de juny, 2, 12 i 19 d'agost, 1-3 de setembre de 1931; *Luchador*, 4 de setembre de 1931; *TyL*, 11 de juliol de 1931.

⁵² *Las N*, 3 de maig de 1931; *SO*, 12 d'agost de 1931.

⁵³ *TyL*, 11 de juliol i 1 d'agost de 1931.

⁵⁴ *SO*, 28 de juny i 3 de juliol de 1931.

La capa d'organització addicional que oferia la CDE va resultar crucial tenint en compte els recursos limitats per a la protesta amb què comptaven els desocupats: permetia la coordinació de persones que individualment no tenien força, i vinculava les xarxes de carrer i de veïnatge en una poderosa resistència col·lectiva a l'*statu quo* de la ciutat.⁵⁵ Com que la vaga dels lloguers apel·lava a una comunitat proletària sense diferències, la CDE va mobilitzar molts obrers no sindicats. La naturalesa oberta d'aquesta acció va tenir una importància cabdal, ja que l'agitació per qüestions de nivell de vida només podia ser realment efectiva si atreïa un nombre molt ampli de treballadors, independentment de la seva afiliació política o organitzativa. L'única exigència de la CDE als nous vaguistes era que es registressin davant del comitè de vaga i que a partir d'aquell moment actuessin amb total solidaritat amb la resta de vaguistes. Això va comportar una mena de front unit al carrer. Hi havia un grau elevat d'autonomia de base i de control popular, cosa que permetia a la CDE mobilitzar molt més enllà de l'estructura de l'organització. Alhora, el vincle entre la vaga dels lloguers i la CDE i, de retruc, amb la CNT, amenaçava d'obrir un nou front en la lluita pel poder a la ciutat, ja que unia la lluita per l'autodeterminació de la comunitat amb les lluites proletàries per al control de la indústria.

Per a molts treballadors, la vaga dels lloguers va servir d'autèntica experiència de presa de decisions en comú i de democràcia popular. Els vaguistes parlaven dels problemes del veïnat en assemblees populars, i les queixes concretes dels llogaters dels diferents barris es van incorporar a la lluita global per la reducció dels lloguers. Alguns llogaters exigien millores en la qualitat dels habitatges, i els aturats exigien transport públic gratuït per facilitar la seva cerca de feina, mentre que a les cases barates, un dels bastions de la vaga, la campanya dels lloguers es va

barrejar amb demandes de llarga durada com ara poder disposar d'escoles, centres de salut, il·luminació als carrers i connexió amb transport públic amb el centre de Barcelona. Al barri d'Horta, els vaguistes dels lloguers van publicar un seguit de demandes audaces per un espai proletari que incloïen la retirada de la Guàrdia Civil de la zona i el tancament immediat de l'església del barri.⁵⁶

El sentiment de propietat col·lectiva resultant de la protesta dels lloguers va crear un nivell immens de solidaritat que es basava en l'ordre dels barris i la base de lleialtats i xarxes comunitàries. Com va anunciar la CDE, «abans de dormir al carrer, estem disposats a qualsevol cosa». Per tant, quan els propietaris van ordenar que es tallés el subministrament de llum i aigua als vaguistes, treballadors que donaven suport a la vaga els van tornar a connectar. De la mateixa manera, quan els propietaris desnonaven els llogaters per no pagar els lloguers, sempre hi havia a mà activistes del CDE, vaguistes i veïns disposats a tornar els llogaters i els seus mobles als seus pisos. Alhora, quan els desnonats no podien ser real·lotjats immediatament, sempre hi havia veïns disposats a oferir-los llits i allotjament temporal. Aquesta solidaritat es reforçava per l'existència i les experiències relativament uniformes dels vaguistes. Per exemple, segons un treballador, la «majoria» dels llogaters de les cases barates eren immigrants aturats a qui senzillament els diners no els arribaven per pagar un lloguer.⁵⁷ A mesura que el ritme de desnonaments s'intensificava, les multituds es tornaven més innovadores i estructurades en les protestes de carrer. Les restitucions dels llogaters adquirien cada cop més la forma de celebracions que atreïen els vaguistes dels lloguers dels carrers propers i, en moments crucials, fins i tot d'altres barris.⁵⁸ Pràctiques com l'ocupació il·legal i retornar

⁵⁵ Frances Fox Piven i Richard A. Cloward: *Poor People's Movements. Why They Succeed, How They Fail*, Vintage Books, Nova York, 1977, p. x.

⁵⁶ *SO*, 9 i 31 de maig, 4, 8 i 18 de juliol, 3 de setembre de 1931; *TyL*, 8 d'agost de 1931.

⁵⁷ Entrevista amb «Juan», novembre de 1997.

⁵⁸ *EIDG*, 5 d'agost de 1931; *SO*, 20 de setembre de 1931.

els desnonats als seus pisos eren indicis d'una ideologia contracultural i d'una visió proletària de l'habitatge no com a font de profit econòmic o de propietat sinó com una necessitat social.⁵⁹

La força col·lectiva era una part integral de la resistència dels vaguistes. Durant una protesta popular contra un intent de desnonament a les cases barates de Can Tunis, es va haver d'enviar un furgó de la Guàrdia Civil per evitar que s'incendiés l'església local, que era, des del punt de vista dels veïns, un símbol d'opressió. Els atacs als agents judicials —la manera més ràpida i efectiva d'evitar els desnonaments— es van tornar d'allò més comuns, i hi ha notícies d'agents judicials que es negaven a dur a terme desnonaments per por a les represàlies.⁶⁰ A finals d'agost, a l'Hospitalet, una turba irada va intentar linxar dos agents judicials.⁶¹ En una altra ocasió, els agents judicials van haver d'abandonar el camió que duïen per poder fugir d'una multitud enfadada. Més tard, la presència d'esquadrons de la policia que escortaven els agents judicials provocava enfrontaments violents al carrer, que de vegades implicaven dones i nens proletaris. El paper destacat de les dones recordava les «tradicionals» protestes de consum, i la policia sovint era incapaç de contrarestar la militància femenina i es retirava sense dur a terme els desnonaments. Una altra similitud amb altres formes de protesta anteriors eren les marxes col·lectives a les cases dels propietaris. Després del real·lotjament d'una família desnonada a Sants, els veïns van marxar fins al domicili del propietari, el van advertir de no tornar a desnonar els llogaters i van proclamar públicament que contravenia el codi moral de la comunitat. Alguns propietaris van denunciar a la policia que havien rebut amenaces de vaguistes armats.⁶² Les notícies dels èxits —de famílies que havien estat real·lotjades o

de desnonaments que s'havien pogut evitar— viatjaven de barri en barri, de boca a orella, i això encara donava més confiança als protestataris.⁶³ Durant aquella època, *Solidaridad Obrera* donava suport als vaguistes publicant els noms i les adreces dels qui s'oposaven a la protesta dels lloguers.⁶⁴

5.2 Reprimir els «detritus de la ciutat»

Com ja hem vist al capítol tercer, a la «república d'ordre» no hi havia lloc per a cap lluita que es desenvolupés fora de les noves institucions. Això no obstant, les autoritats es van esforçar a contenir els desocupats en part perquè la seva política de carregar evidenciava clarament els interessos antagònics d'aquests amb els de la base de classe mitjana dels republicans. Des del començament de la República, grups de comerciants van pressionar implacablement les autoritats perquè reprimissin els aturats que es dedicaven a la venda ambulante, i sovint acusaven la policia de ser massa «tova» amb aquests «infractors».⁶⁵ Les noves autoritats eren summament receptives a les demandes del seu nombrós electorat de classe mitjana, sobretot perquè diversos regidors d'Esquerra procedien de la petita burgesia urbana. De fet, hi ha havia una coincidència significativa entre la nova elit política republicana i les associacions comercials directament afectades per les pràctiques dels aturats.⁶⁶ Per exemple, Enric Sánchez, president de la Unió General de Venedors de Mercats, un grup radicalment contrari als venedors

⁵⁹ *SO*, 20 de maig de 1931.

⁶⁰ *SO*, 15 d'agost de 1931.

⁶¹ Rider, «Anarquisme», p. 14.

⁶² *SO*, 15-19 i 28 d'agost de 1931, 17 de setembre de 1935; *LasN*, 30 de juny, 11 i 22 d'octubre, 29 de novembre de 1931; *EIDG*, 2 d'octubre de 1931.

⁶³ Paz, *Chumberas*, p. 87.

⁶⁴ *SO*, 3 de setembre de 1931.

⁶⁵ *Nau*, 24 d'abril de 1931; *LaV*, 27 i 30 d'agost de 1931; carta de la Unió de Venedors del Mercat de Collblanc a l'alcalde de l'Hospitalet, 4 de setembre de 1935 (AHI^{HL}/AM).

⁶⁶ Aiguader, *Catalunya*, p. 12-14; *Correspondència de l'Ajuntament de l'Hospitalet, 1931-1936*, i actes dels plens de l'Ajuntament de l'Hospitalet, 1931-1936 (AHI^{HL}/AM).

ambulants, havia estat un dels candidats d'ERC a les eleccions municipals de l'abril de 1931.⁶⁷ És comprensible, per tant, que les autoritats fossin receptives a les demandes dels paradistes de mercat i dels botiguers que demanaven mà dura contra els venedors ambulants.

També hi havia molts vincles entre el moviment republicà i la classe propietària. A l'Hospitalet, el president d'un dels grups republicans de Collblanc era el cap de l'associació de propietaris d'immobles, i totes dues organitzacions tenien la seu al mateix edifici.⁶⁸ Alhora, la jurisdicció sobre les cases barates, un dels centres de la vaga de lloguers, depenia directament d'una organització quasi governamental controlada per ERC, el Comissariat de Cases Barates. Però la COPUB, la principal associació de propietaris de Barcelona, feia tot el possible per fomentar la repressió contra la vaga dels lloguers.⁶⁹ Segons la COPUB, que tenia una visió molt idealitzada de les condicions d'habitatge, «l'estat d'insubordinació de molts milers de llogaters i l'estat d'anarquia a Barcelona, especialment als barris perifèrics», era obra d'«elements irresponsables» amb la intenció de «perjudicar els interessos dels llogaters» i trencar «l'harmonia entre propietaris i llogaters». Aquests «agitadors» formaven part d'una «ofensiva organitzada contra la propietat global» dissenyada per «provocar conflictes» i crear un «estat d'alarma innecessari» per «comprometre les noves autoritats polítiques» i «malmetre l'economia nacional» abans d'establir una dictadura bolxevic. De manera que les autoritats tenien el deure d'adoptar una política de repressió «inflexible» que inclogués la prohibició de la CDE i afavorís els «llogaters de bona fe», de manera que «es mantingués el principi d'autoritat» i «el triomf de l'ordre i de la pau social».⁷⁰

⁶⁷ Ivern, *Esquerra*, vol. 1, p. 78.

⁶⁸ Rider, «Anarquisme», p. 17.

⁶⁹ *LaV*, 26 de setembre de 1931; COPUB, *Memoria... 1932*, p. 91.

⁷⁰ COPUB, *Memoria... 1931*, p. 93, 255-267, 440; *LasN*, 1 de maig i 7 d'octubre de 1931; *LaV*, 7 i 18-21 de juliol, 16 d'agost de 1931.

Tot i que la COPUB no tenia cap inconvenient a l'hora d'amenaçar que els seus membres deixarien de pagar impostos si les autoritats no esclafaven la vaga dels llogaters, durant gran part dels anys 1931 i 1932 va confiar en la pressió que podia fer el seu veterà president Pich i Pon com a líder a Barcelona del Partit Radical, un partit representat al govern central— sobre els ministres, tant amb l'enviament de cartes com amb l'organització de delegacions de la COPUB a Madrid.⁷¹

El republicans al poder a Barcelona i a Madrid, que ja creien que la consolidació del nou règim requeria la pacificació de les classes mitjanes, no estaven disposats a observar impassibles com una part crucial de la seva base de suport era atacada. Cada vegada més, per tant, les autoritats van criminalitzar les pràctiques dels aturats, i marcaven una línia divisòria clara entre els «provocadors» i la resta d'aturats. Les mobilitzacions es van atribuir successivament a «elements externs», «indesitjables», «dròpols professionals» i «delinqüents pintorescos que es fan passar per treballadors aturats» però que no eren «aturats de debò». En una clara radicalització del discurs republicà, als «agitadors» se'ls descrivia com «l'enemic interior»: «reaccionaris» i «enemics de la República» que «incitaven» els «detritus de la ciutat» pagant-los «deu pessetes» perquè causessin «disturbis» i «aldarulls» i erosionessin així «l'apetit ja limitat per la feina que existeix en aquest país». Fins i tot la venda ambulant, una part integral de la cultura dels barris des de tombants de segle, era representada com a part de la «gentussa» de Barcelona, un «atac» a la República per part dels qui desitjaven crear «una ciutat anàrquica».⁷² De la mateixa manera, no es donava la culpa de la vaga de llogaters a l'aguda crisi de l'habitatge sinó a la «coerció

⁷¹ Carta de Pich i Pon, president de la COPUB, al Ministeri de Governació, 30 de juliol de 1931, Lligall 7a (AHN/MG).

⁷² *L'Opinió*, 7 d'agost i 20 de setembre, 19 de novembre, 2 de desembre de 1931, 14 de gener de 1932; *Calle*, 1 de gener de 1932; *Diluvio*, 16 de maig de 1931; *LasN*, 22 de maig de 1931; Madrid, *Ocho*, p. 145, 156-157.

i pràctiques violentes d'una minoria de llogaters i agitadors professionals», «uns pocs centenars de sabotejadors» i «cridaners irresponsables» que amb les seves «maniobres infames» i «protestes vergonyoses» eren «un perill i un descrèdit per a la ciutat».⁷³ En un nou intent d'aïllar els organitzadors de la vaga dels lloguers dels seus seguidors potencials, els republicans difonien propaganda insidiosa en què s'afirmava, per exemple, que els vaguistes dels lloguers de les cases barates aprofitaven la disputa per rellogar els seus pisos mentre ells llogaven xallets de luxe a la costa catalana o engegaven petits negocis.⁷⁴ Recreant la distinció del segle XIX entre pobres «dignes» i «indignes», i ampliant la segona categoria per incloure-hi «subversius» com ara els organitzadors dels aturats i els venedors ambulants, els republicans anunciaven que només els «sans moralment», aquells «treballadors honorables i decents que es queden a casa», rebrien subsidis en reconeixement a la seva «disciplina social».⁷⁵ S'implorava als «autèntics desocupats» que condemnessin a l'ostracisme els «subversius» que dificultaven que les autoritats poguessin resoldre els problemes que patien els «autèntics treballadors desocupats».⁷⁶ La lògica d'aquest discurs era absolutament repressiva. Si, com s'afirmava, els culpables de les protestes als barris eren un petit grup d'«esvalotadors», la «república d'ordre» es beneficiaria de l'empresonament dels «subversius», «gorrers professionals» i «vagabunds voluntaris».⁷⁷

⁷³ *LasN*, 1 de maig, 4 i 27 de juny, 13 de desembre de 1931; *L'Opinió*, 6 de maig, 24 de juny, 10 i 17 de juliol, 13 i 20-21 d'agost, 23 d'octubre, 5 i 19 de novembre de 1931; Madrid, *Ocho*, p. 145, 158; *LaV*, 1 de maig, 15 de juliol i 19-20 d'agost de 1931; Azaña, *Obras*, vol. 2, p. 67-68; *Diluvio*, 1 de maig de 1931; *Matí*, 4 de juny de 1931; *Calle*, 1 de gener, 7 i 29 d'abril de 1932.

⁷⁴ *L'Opinió*, 6 de maig de 1931.

⁷⁵ *LasN*, 1 de maig de 1931; *L'Opinió*, 17 de juliol de 1931; *LaV*, 13 d'agost de 1931.

⁷⁶ *L'Opinió*, 10 de juliol de 1931.

⁷⁷ *Calle*, 1-8 de gener de 1932.

Els polítics republicans van ser enèrgics en el desplegament de les institucions estatals en defensa del seu electorat de classe mitjana. ERC, que controlava la Guàrdia Urbana, que depenia de l'Ajuntament, i els Mossos d'Esquadra, que depenien de la Generalitat, va desplegar tots els seus recursos policials contra els venedors ambulants. A partir de l'agost de 1931, Lluís Puig Munner, un botiguer i regidor d'ERC al Raval, va dirigir la Brigada per a la Repressió de la Venda Ambulant, un «servei de seguretat especial» creat pel consistori de la ciutat per treure els venedors ambulants desocupats del carrer.⁷⁸ Després d'una sèrie d'enfrontaments violents entre la policia i els venedors ambulants, les brigades de la Guàrdia Urbana anaven acompanyades per guàrdies d'assalt o guàrdies civils en les seves incursions als barris proletaris hostils.⁷⁹

Tot i això, el poder de l'Estat es dirigia més ferotgement contra la vaga de lloguers i la CDE. Les lluites dels aturats com ara la vaga de lloguers solien fracassar en els seus objectius perquè o bé eren absorbides o bé eren reprimides. En les circumstàncies de 1931, amb les autoritats decidides a desmobilitzar les masses i a estabilitzar la situació política, i amb la COPUB exigint contínuament més repressió, era molt més factible la segona opció. Les autoritats van passar a l'ofensiva a principis d'agost, quan Anguera de Sojo va ser nomenat governador civil. El ministre de Governació ja havia informat una delegació de la COPUB que el govern estava preparat per esclafar la vaga dels lloguers, i reconeixia que qualsevol concessió serviria de guspira per a noves demandes i «significaria la destrucció de l'autoritat i la seva

⁷⁸ *L'Opinió*, 20 d'agost de 1931; *LaV*, 19 i 21 d'agost de 1931.

⁷⁹ *LaV*, 13 d'agost de 1931 i 3 de març de 1932; *L'Opinió*, 1 de juny de 1932; *SO*, 13 de setembre de 1932; comunicats de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 8 i 13 de setembre de 1934; actes dels plens municipals de l'Hospitalet, 10 de gener de 1933 i 28 d'agost de 1934 (AHI^{HL}/AM); carta de l'alcalde de l'Hospitalet al comandant del post de la Guàrdia Civil, 7 de març de 1936 (AHI^{HL}/AM); *LasN*, 12 de novembre i 16 de desembre de 1931.

substitució per l'anarquia, el caos i la misèria nacional».⁸⁰ L'arribada d'Anguera de Sojo al càrrec va coincidir amb l'apogeu de les mobilitzacions pels lloguers, i el nou governador civil estava decidit a fer «complir la llei» a tothom que estigués implicat en «l'absurda» vaga dels lloguers.⁸¹ Les autoritats van començar a desplegar cada cop més la paramilitar Guàrdia d'Assalt, que ja havia començat a supervisar els desnonaments a finals de juliol, amb la idea de desmoralitzar els vaguistes obligant-los a sortir al carrer.⁸² Hi havia una col·laboració en augment entre les autoritats i la COPUB, que proporcionava assessorament legal gratuït, camions i homes per permetre a les forces de l'ordre de dur a terme els desnonaments, i compilava una llista negra detallada dels vaguistes dels lloguers i d'altres llogaters desnonats per endarreriments en els pagaments. Mentrestant, Anguera de Sojo va fer un moviment per decapitar la vaga dels lloguers, cedint a la principal demanda de la COPUB de prohibir la CDE. Malgrat que la CDE no havia comès cap delictes, va haver de patir un assetjament creixent: les seves assemblees i concentracions eren prohibides capriciosament per part del governador civil, que semblava decidit tant a provocar la CDE com a privar-la dels seus recursos: la seva economia depenia de les col·lectes que es feien en acabar les assemblees entre els seus seguidors per pagar el cost de llogar els espais de reunió. Després de les queixes dels activistes de la CDE, Anguera de Sojo va imposar una prohibició total de les reunions. Aleshores va exigir una llista de tots els membres de la CDE a la CNT de Barcelona i, quan el sindicat s'hi va negar, li va imposar una forta multa.⁸³ Finalment, Anguera de Sojo, que com la COPUB considerava la vaga dels lloguers una

⁸⁰ Lligall 7a (AHN/MG).

⁸¹ COPUB, *Memoria...* 1931, p. 263, 479.

⁸² *SO*, 31 de juliol de 1931.

⁸³ COPUB, *Memoria...* 1931, p. 44, 255-257, 440, 492; COPUB, *Memoria...* 1932, p. 65; *SO*, 5 de juny, 30-31 de juliol, 5, 12, 15 i 26 d'agost, 10 d'octubre de 1931; *EIDG*, 13 d'octubre de 1931; *LasN*, 14 d'octubre de 1931; Jutjat Municipal a l'alcalde de l'Hospitalet, 28 d'agost de 1931 (AHI'HL/AM).

«maniobra» d'una «minoría perniciosa», va recórrer a l'empresonament extrajudicial i va ordenar la detenció de destacats organitzadors de la vaga, encara que no haguessin comès cap delictes. En una il·lustració gràfica dels límits de la inclusió social i política durant la República, la policia va treure del llit per la força Bilbao, un dels fundadors de la CDE, i el va portar a la presó Model juntament amb altres activistes cenetistes i anarquistes implicats en la CDE i la vaga dels lloguers.⁸⁴

5.3 Resistint a la «dictadura de Barcelona»

La CNT i la FAI no podien ignorar aquesta escalada de la repressió, que va dur a l'empresonament, entre d'altres, de Parera, un altre fundador de la CDE que poc temps abans havia estat nomenat secretari de la CRT catalana, i Durruti i García Oliver, dos dels anarquistes més importants de Barcelona. A principis de setembre, diverses desenes de cenetistes que estaven tancats sense causa judicial a la presó Model des de feia unes setmanes van començar una vaga de fam sota el lema «Llibertat o mort». El 4 de setembre, la CNT de Barcelona va decretar una vaga general en solidaritat amb els empresonats i en protesta per la repressió estatal. L'aturada, que es va estendre al cinturó industrial en poblacions com Manresa, Mataró, Granollers, Sabadell i Terrassa, va durar 72 hores i va afectar uns 300.000 treballadors a Barcelona. Convençut que s'havia de donar una lliçó a la CNT, Anguera de Sojo, amb el suport total del govern central, no va fer cap intent de negociar una solució amb els moderats dels sindicats. En comptes d'això, i com a resposta al que ell considerava una «conspiració», es va preparar per a la «pugna definitiva» amb la CNT i va detenir cenetistes a cabassos, una actuació que creia que evitaria «grans disturbis» en eliminar els agents

⁸⁴ *SO*, 14, 18 i 27 d'agost, 9 de setembre de 1931; *LasN*, 11 d'octubre de 1931; *TyL*, 5 de setembre de 1931; *LaV*, 19 i 27 d'agost de 1931.

mobilitzadors que connectaven el moviment amb les bases.⁸⁵ Els radicals de la CNT, mentrestant, ho van veure com una oportunitat per posar a prova les aigües insurreccionals i van anunciar una «vaga general revolucionària a tot el país pel triomf del comunisme llibertari». Amb els escamots armats dels comitès de defensa ja als carrers, la FAI va ordenar als seus grups que passessin a l'ofensiva. Al cinturó proletari de la ciutat i al Raval es van alçar barricades, i les classes mitjanes hi van respondre amb pànic acaparant aliments, que ben aviat es van acabar. Tanmateix, allò va resultar un bateig de foc poc favorable per als grups de la FAI i els comitès de defensa, ja que els seus activistes, mal armats, van ser incapaços de fer front a les forces de seguretat amb altra cosa que accions esporàdiques de guerrilla.⁸⁶ En una demostració de força, el govern va decretar la llei marcial: dos vaixells de guerra van amarrar al port de Barcelona, i centenars de reforços de la Guàrdia Civil, amb cavalleria inclosa, van arribar a la ciutat. Al final de la vaga, 16 treballadors havien mort, tres dels quals executats sumàriament mentre estaven detinguts per la policia. Trescents obrers més van ser detinguts, però les presons eren tan plenes que la meitat van ser internats en vaixells presó al port.⁸⁷

En el nou clima de repressió posterior al mes de setembre, les autoritats van implementar noves restriccions en l'accés

dels aturats als carrers.⁸⁸ Les batudes policials en zones on solien actuar els venedors ambulants es van tornar d'allò més habituals. A mitjan setembre, l'Ajuntament va ordenar destruir el Mercadet, el centre de la venda ambulants al cor de Barcelona, en presència d'un destacament de guàrdies d'assalt, polítics locals d'ERC i representants de les associacions de paradistes de mercat, mentre els venedors ambulants s'ho miraven ressentits. Més tard, els guàrdies d'assalt van copar la plaça de la República per repel·lir les possibles protestes dels venedors desocupats, mentre arribava una successió de delegacions de paradistes de mercat per felicitar les autoritats municipals per haver enderrocant el Mercadet «pel bon nom i el prestigi de la ciutat i dels negocis de Barcelona».⁸⁹ Amb la vaga dels lloguers es va invocar la Llei de defensa de la República l'endemà mateix de l'aprovació de la llei —cosa que subratlla fins a quin punt les autoritats consideraven aquesta protesta com un desafiament frontal al poder de l'Estat— amb la intenció de trencar les xarxes de militants i les connexions entre la CNT i els barris. A partir d'aquell moment, els vaguistes dels lloguers que s'oposaven als desnonaments o que tornaven a ocupar els pisos eren tancats sota la Llei de defensa, cosa que debilitava en gran manera la solidaritat que havia caracteritzat la protesta dels lloguers fins aleshores, amb la satisfacció consegüent de la COPUB, que va agrair al govern central aquesta nova arma contra els «actes de rebel·lió».⁹⁰ Als barris de la perifèria, on la vaga dels lloguers era especialment ferma, la llei permetia a les autoritats de limitar l'espai disponible per als dissidents i, en operacions que recordaven les d'un exèrcit estranger d'ocupació en territori hostil, barris sencers van ser envaïts

⁸⁵ Conversa telefònica entre el governador civil de Barcelona (Anguera de Sojo) i el subsecretari del Ministeri de Governació, 11 del matí, 4 de setembre de 1931, i telegrams i cartes entre el ministre de Governació (Maura) i el governador civil de Barcelona (Anguera de Sojo), 4 i 9 de setembre de 1931, Lligall 7a (AHN/MG).

⁸⁶ Murray Bookchin: *The Spanish Anarchists: The Heroic Years, 1868-1936*, Harper Colophon Books, Edimburg, 1997, p. 182, 187, n. 12. (*Los anarquistas españoles: los años heroicos 1868-1936*, Numa Ediciones, l'Eliana, 2000).

⁸⁷ *LaV* i *L'Opinió*, 3-9 de setembre de 1931; *Calle*, 11 i 25 de setembre de 1931; *SO*, 3, 6 i 12 de setembre de 1931; *TyL*, 5, 12 i 19 de setembre de 1931; *Luchador*, 25 de setembre, 2 i 9 d'octubre de 1931; *LaB*, 10 i 17 de setembre de 1931; Madrid, *Ocho*, p. 227; cartes de Sir G. Grahame, 5, 7 i 11 de setembre de 1931, FO371/15775/W10124/46/41, FO371/15775/W10194/46/41, FO371/15775/W10335/46/41 i FO371/15775/W10541/46/41 (PRO).

⁸⁸ *LasN*, 1-2 de desembre de 1931; comunicat de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 26 d'abril de 1936 (AHI'HL/AM).

⁸⁹ *LasN*, 2 i 7 d'octubre de 1931; *LaV*, 19 de setembre de 1931; *L'Opinió*, 20 de setembre de 1931.

⁹⁰ *LasN*, 24 de desembre de 1931; COPUB, *Memoria... 1931*, p. 20, 488, 497-498, i *Memoria... 1932*, p. 39-40.

per les forces de seguretat, que escorcollaven les cases i els centres obrers. Alhora, les autoritats van fer servir la llei per tallar els vincles entre la vaga dels lloguers i la CNT, i va arribar a prohibir el Sindicat de la Construcció, d'on havia sortit la CDE.⁹¹

La violència estatal no va aconseguir mai reprimir totalment unes pràctiques que tenien un origen socioeconòmic. En gran mesura, aquesta lluita reflectia la determinació dels desocupats de defensar, sovint amb violència, el seu dret a l'espai públic, i és per això que els venedors desocupats van continuar als carrers durant tota la República.⁹² Hi va haver molts casos de resistència col·lectiva dels venedors ambulants davant de les forces de seguretat. Els membres de la comunitat local sovint intervenien per defensar els venedors ambulants de la policia, que responia encara amb més violència, fins i tot contra dones i nens que es dedicaven a la venda ambulants, amb la intenció de fer detencions ràpides abans que es poguessin formar turbes hostils. Un guàrdia d'assalt va explicar a un periodista que això sovint implicava fer servir les porres contra dones: «No hi ha res que m'enutgi més que aquestes dones que es deixen enredar en disturbis causats per agitadors».⁹³ Els venedors ambulants de vegades reaccionaven a la repressió policial atacant els paradistes de mercat, ja que sabien que aquests imploraven a les autoritats que fessin fora dels carrers els desocupats que els feien la competència. El darrer trimestre de 1931, la persecució policial contra els venedors ambulants va comportar dos esvalots importants, en els quals venedors desocupats i membres de la comunitat empipats van destruir parades i es van apoderar de

menjar i altres productes.⁹⁴ Potser en un esforç d'evitar que es repetissin aquests aldarulls, les autoritats locals aparentment toleraven una quantitat limitada de venda ambulants, tot i que com va escriure un periodista republicà, la repressió contra els venedors ambulants augmentava sempre just abans de les eleccions locals o generals, quan Esquerra es mostrava especialment disposada a satisfer el seu electorat de classe mitjana.⁹⁵

Tampoc va tenir èxit la repressió pel que fa a posar fi a la vaga dels lloguers. Una combinació de necessitat material i del dens teixit de les xarxes socials als barris va permetre que la protesta pels lloguers es mantingués en alguns barris mentre va durar la República. Això va passar especialment a l'Hospitalet i a les cases barates, on els vaguistes van resistir a les autoritats i els propietaris malgrat el setge policial i, en alguns casos, sense llum ni aigua.⁹⁶ Aquest tipus de lluites defensives basades en la comunitat davant de les manifestacions més palpables d'opressió i explotació subratllen la capacitat d'innovació dels barris pel que fa a l'acció i l'expressió autònomes i el seu desig d'aconseguir el control del seu destí i del seu espai local. Potser a aquestes mobilitzacions els mancava la direcció de les protestes de les organitzacions formals, però tot i així eren potents i dràstiques. Un exemple d'això el tenim a finals de 1932 quan, arran d'un augment en l'assetjament sobre els vaguistes dels lloguers de la Torrassa, una multitud furiosa va atacar la policia, els va prendre algunes de les armes i després va intentar incendiar la seu local de la COPUB.⁹⁷

⁹¹ Ballbé, *Orden*, p. 331; *SO*, 22 d'octubre, 1-10 de novembre, 4 de desembre de 1931; *TyL*, 22 d'agost de 1931; *Noche*, 13 de novembre de 1931.

⁹² *LasN*, 10 de novembre i 18 de desembre de 1931, 29 d'agost de 1935; *LaV*, 23 d'agost de 1935; actes dels plens de l'Ajuntament de l'Hospitalet, 1 de juny de 1933, i comunicats de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 17 de juliol, 7 d'octubre de 1932 i 10 d'abril de 1936 (AHI^{HL}/AM).

⁹³ *Estampa*, 9 de juliol de 1932.

⁹⁴ *EIDG*, 24-25 de setembre de 1931; *LasN*, 1 i 21 d'octubre de 1931; *LaV*, 24 de setembre de 1931; *SO*, 30 d'octubre de 1931. Vegeu també Chris Ealham: «La lluita pel carrer, els venedors ambulants durant la II República», *L'Avenç*, 230, 1998, p. 21-26.

⁹⁵ Sentís, *Viatge*, p. 78.

⁹⁶ *SO*, 17 de setembre de 1935; *LasN*, 11 i 22 d'octubre, 29 de novembre de 1931; *Adelante*, 7 de gener de 1934.

⁹⁷ Sentís, *Viatge*, p. 68.

Figura 5.3 | Venda ambulant, 1936 (Font: *Història gràfica del moviment obrer...*, p. 318)

La repressió de les lluites dins i fora de les indústries inspirades per les necessitats materials dels barris va constituir un aprenentatge per la força tant per als treballadors comuns com per als activistes radicals. L'experiència de la repressió va desvetllar una consciència col·lectiva sobre els límits de la «llibertat» amb la República i una evident sensació d'exclusió. En absència del paquet de reformes promès, molts obrers dels barris van acabar considerant l'Estat republicà poca cosa més que uns organismes de benestar social indiscrets, la policia

i l'exèrcit.⁹⁸ La situació d'ordre públic va passar a ser altament conflictiva. Després d'un seguit de crítiques sostingudes de la premsa republicana cap als desocupats, hi va haver notícies d'activistes aturats que havien visitat seus de diaris i havien «amenajat» periodistes.⁹⁹ Polícies de l'Hospitalet, un dels espais més disputats, van rebre amenaces de mort per escrit, i hi va haver nombrosos atacs a membres de les forces de seguretat i guàrdies privats.¹⁰⁰ La sensació de desafecció política als barris encara es va intensificar més quan es van fer públics els sous enormes que cobraven els membres de la nova elit política, cosa que indubtablement va fer augmentar la percepció pública que els polítics republicans no eren gaire diferents dels seus antecessors monàrquics.¹⁰¹ L'abisme entre la República i els barris es va fer més profund quan un regidor de l'Ajuntament de l'Hospitalet va ser atracat i apallissat al barri proletari de Collblanc.¹⁰² La creixent sensibilitat de les elits polítiques locals cap al conflicte urbà va empènyer un seguit de polítics republicans a sol·licitar permisos d'armes a partir de la darrereria de l'estiu de 1931.¹⁰³ Tot i que, naturalment, la República era diferent de la monarquia en diversos aspectes, això no era tan evident per als qui patien les polítiques agressives d'ordre públic al carrer dels republicans, especialment els desocupats, que, més que ningú, eren molt sensibles a aquesta dinàmica continuada d'exclusió i repressió de la

⁹⁸ Paz, *Chumberas*, p. 87, 123.

⁹⁹ *L'Opinió*, 19 de juliol de 1931.

¹⁰⁰ *SO*, 24 de desembre de 1931; comunicats de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 17 de juliol de 1932, 18 de març i 14 de juny de 1936 (AHI'HL/AM).

¹⁰¹ Madrid, *Ocho*, p. 145; *Veu*, 15 de desembre de 1932; Cánovas, *Apuntes*, p. 162; *La Colmena Obrera* (en endavant *Colmena*), 6 de desembre de 1931.

¹⁰² Comunicats de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 10 d'octubre de 1932 (AHI'HL/AM).

¹⁰³ Direcció Superior de Policia de Barcelona al Jutjat Municipal de l'Hospitalet, 28 de setembre i 25 d'octubre de 1931, i Govern Civil de Barcelona a l'alcalde de l'Hospitalet, 20 d'abril, 1 de maig i 1 de juny de 1932 (AHI'HL/AM).

protesta.¹⁰⁴ Més enllà del fracàs de la tímida reforma republicana de les forces de seguretat, el conflicte continu entre la policia i la gent tenia l'arrel en les desigualtats estructurals de l'economia urbana, que garantia que una proporció important de la classe obrera xoqués amb l'autoritat, sigui pels esforços individuals per sobreviure o pels afanys col·lectius per millorar les condicions socials. Aquest és l'origen de la guerra ininterrompuda als carrers entre la policia i els treballadors desocupats, que per les condicions mateixes de la seva existència es veien obligats a viure fora de la llei.

5.4 La política de carrer i la radicalització de la CNT

La guerra als carrers va ser crucial per a la radicalització de la CNT de Barcelona i la destitució dels líders moderats del sindicat. La vaga general de setembre va coincidir amb la publicació de l'anomenat *Manifest trentista*, a càrrec de trenta cenetistes prominents, la majoria anarcosindicalistes més grans, com ara Peiró i Pestaña, que ocupaven llocs importants dins de la CNT.¹⁰⁵ Tot i reiterar els objectius revolucionaris a llarg termini, a curt termini els trentistes volien un període de pau social, un armistici amb les autoritats que permetés als sindicats de funcionar més lliurement. Més que criticar els republicans per haver despertat les expectatives del poble i no haver complert el seu programa de reformes, els trentistes culpaven de la violència als carrers els radicals i «una minoria audaç», una clara referència a la FAI, a qui acusaven d'estar compromesa amb «el fet violent» i els «avalots».¹⁰⁶

Vista la marxa dels esdeveniments des del naixement de la República, les esperances dels trentistes eren d'una ingenuïtat extrema. Passaven per alt el fet que era molt improbable que les autoritats creessin les condicions polítiques i legals perquè la CNT pogués expandir la seva organització. De fet, els republicans estaven tan compromesos a restringir la Confederació, particularment després de la vaga general de setembre, que hi havia molt poques possibilitats d'acostament amb els cenetistes moderats. La repressió continuada limitava el marge de maniobra dels trentistes i disminuïa la credibilitat del seu missatge. Cap a finals d'octubre, la població penitenciària de Barcelona continuava augmentant, i cada cop hi havia més presos «socials» i delinqüents «comuns» tancats en un vaixell pres al port,¹⁰⁷ mentre que a principis de novembre Bilbao, l'organitzador de la vaga dels lloguers que feia tres mesos que estava reclòs extrajudicialment, va denunciar el que considerava «la dictadura de Barcelona».¹⁰⁸

La influència dels radicals dels comitès de defensa i dels comitès de suport als presos creixia en proporció directa a la repressió republicana, cosa que va donar peu a denúncies contundents del «terror blanc de la República», que incloïa «tècniques monàrquiques» com l'empresonament extrajudicial per decapitar «la rebel·lió de la CNT».¹⁰⁹ A mitjan octubre hi va haver noves evidències dels «mètodes mussolinians» que utilitzava la «dictadura republicana», quan Anguera de Sojo va il·legalitzar la FAI i en va prohibir les assemblees i els mitjans de premsa (*Tierra y Libertad* es va continuar editant, però sense el logotip de la FAI que havia portat des de la seva fundació). Segons el punt de vista de *Tierra y Libertad*, la prohibició era

¹⁰⁴ Comunicats de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 10 de juny de 1933 i 10 d'abril de 1936 (AHUHL/AM); SO, 7 de juliol de 1933 i 1 de febrer de 1936.

¹⁰⁵ Vegeu Vega, *Trentisme*, pàssim.

¹⁰⁶ Bueso, *Recuerdos*, vol. 2, p. 349-353; *L'Opinió*, 30 d'agost de 1931.

¹⁰⁷ Telegrama del governador civil de Barcelona (Anguera de Sojo) al ministre de Governació, 20 d'octubre de 1931, Lligall 7a (AHN/MG).

¹⁰⁸ SO, 6-10 de novembre de 1931.

¹⁰⁹ SO, 23 d'agost, 1-2, 9, 17 i 29 de setembre, 6 d'octubre, 3-10 i 26-28 de novembre de 1931; *TyL*, 13 i 27 de juny, 5 de desembre de 1931; *Luchador*, 9 d'octubre i 20 de novembre de 1931.

una declaració de guerra per part de les autoritats, que «des de dalt, des de posicions de poder, estan provocant una guerra social a la qual hem d'entrar fins a la seva conclusió». Qual-sevol mena de pau resultava impossible, ja que des de la il·legalitat, les «accions clandestines i anònimes» de la FAI «seran més radicals i més violentes».¹¹⁰ La FAI va fer una crida a l'acció dels seus grups, «disposats a donar la vida per la llibertat», i es van començar a produir atacs contra les reunions dels partits republicans catalans i espanyols al govern. A principis de novembre, una trobada de diversos grups republicans i socialistes a Montjuïc es va «convertir», segons *Solidaridad Obrera*, en una manifestació de suport als presos «socials». La simple menció del nom de Companys «va produir una onada d'indignació a l'auditori», mentre que un discurs de Victoria Kent, la directora de presons, va ser escridassat alhora que «el fervor popular s'apoderava de la trobada». El mes següent, en un acte d'ERC al Poblenou, les protestes contra els empresonaments extrajudicials van acabar amb violència quan grupistes armats amb garrots i barres de ferro van reduir els guàrdies de seguretat. Després d'aquest hi va haver més atacs contra actes d'ERC arreu de Catalunya.¹¹¹

Aquest context era contrari a una discussió raonada del *Manifest trentista* i enfortia els arguments dels radicals que afirmaven que els moderats eren «traïdors» disposats a capitular davant del poder de l'Estat. Certament, els moderats es van rendir davant dels crítics radicals dins de la CNT. Superats pels esdeveniments al carrer i enfrontats a atacs constants a l'interior dels cercles anarquistes i anarcosindicalistes, en lloc de mantenir-se fermes i respondre als seus detractors, els dirigents trentistes

^{110.} *SO*, 1-7 de novembre i 8 de desembre de 1931; *TyL*, 26 de setembre - 31 d'octubre de 1931.

^{111.} *TyL*, 31 d'octubre de 1931; *SO*, 3 de novembre, 3-5 i 8 de desembre de 1931; *L'Opinió*, 3 de desembre de 1931; *LaP*, 6 de desembre de 1931; *LaB*, 10 de desembre de 1931.

van abandonar posicions importants, que van ser ocupades pels opositors radicals. Així, al setembre, els moderats van dimitir de la junta editorial de *Solidaridad Obrera*, i el mes següent, en un ple de la CNT catalana a Barcelona, es va elegir una nova junta editorial controlada pels radicals, inclosos García Oliver i Montseny i amb Felipe Aláiz com a editor.¹¹²

L'augment de l'atur i de les protestes dels aturats ajudava els radicals a reforçar la seva posició dins dels sindicats de la CNT i entre les seves bases. Els trentistes, mentre havien estat al timó de la CNT, no havien sabut afrontar seriosament el rep-te de l'atur. Com hem vist anteriorment en aquest capítol, a principis de 1931 la direcció de la CNT havia enfocat el tema de l'atur d'una manera essencialment corporativista, organitzant els desocupats a través de les borses de treball del sindicat. Així mateix, durant moltes de les vagues entre abril i setembre, els anarcosindicalistes moderats havien posat al centre de les demandes de la CNT la creació de mesures contra l'atur; així, sovint apel·laven a solucions com el repartiment de la feina, subsidis d'atur finançats pels patrons, reduccions de la jornada laboral sense reducció de salaris, final dels acomiadaments i abolició del treball a preu fet i altres formes de treball intensiu. Tanmateix, un cop les autoritats i els patrons van unir forces per limitar el poder de la CNT, la ineficàcia d'aquest enfocament sindicalista es va fer evident. Per assegurar-se'n, la majoria dels patrons es van oposar a les borses de treball de la CNT, que consideraven un desafiament a la seva llibertat per contractar i acomiadar i els feien témer que les seves fàbriques es poguessin omplir d'anarquistes agitadors que fomentarien l'amor lliure en lloc d'augmentar la productivitat. (Irònicament, els pocs patrons clarividents que van acceptar les borses de treball i van donar feina a alguns dels militants cenetistes més temuts —amb antecedents per assassinats, atracaments a

^{112.} *SO*, 22-24 de setembre, 14 i 21 d'octubre de 1931; *Luchador*, 23 d'octubre de 1931; García, *Eco*, p. 216.

bancs i sabotatge industrial—, van gaudir en canvi d'unes relacions industrials enormement tranquil·les durant la dècada de 1930.)¹¹³ L'atur massiu va posar contra les cordes el codi moral dels trentistes. La concepció de dignitat proletària dels anarcosindicalistes era essencialment una versió radical de la concepció burgesa del «bon treballador» que percep un salari «honorable» i viu exclusivament del seu treball. Segons aquest esquema, tot i que era legítim que els treballadors se saltessin la llei durant una vaga, tant si era apallissant «esquirols» o participant en «piquets actius» i sabotatges, la il·legalitat fora del camp industrial, que havia esdevingut cada cop més habitual a mesura que augmentava l'atur, era considerada un «delicte», totalment inadequat per a uns treballadors «disciplinats».¹¹⁴ Els moderats no només no van saber desenvolupar una estratègia alternativa per als aturats, sinó que de vegades van virar cap a posicions reaccionàries, com ara la limitació de l'accés de les dones al mercat laboral o l'adopció de controls d'immigració. (L'abril de 1931, en els dies vertiginosos després de la proclamació de la República, Pestaña, que cada cop més era considerat la bèstia negra reformista dels radicals, va participar com a observador a la històrica reunió de la Comissió Pro Obrers sense Treball de la Generalitat que va decidir repatriar immigrants desocupats.)¹¹⁵ A més, després de la ruptura entre la CNT i els republicans, Pestaña va continuar escrivint en mitjans republicans com, per exemple, *La Calle*, un diari que demonitzava activament els aturats.¹¹⁶

Els radicals, d'altra banda, sempre disposats a adherir-se als conflictes al carrer o a les fàbriques, cavalcaven a la cresta de l'onada de les protestes dels desocupats i acusaven els seus enemics dins de la

CNT de traïr els interessos dels treballadors sense feina. Els dos primers sindicats que van caure sota la influència dels radicals —el de la Construcció i el de la Fusta— eren els que tenien un nivell d'atur més alt. Consolidant la seva influència als ateneus, als centres comunitaris i sindicals dels barris, els radicals van canalitzar el creixent antirepublicanisme del carrer, on van establir una presència quotidiana plantats sobre caixes a les cantonades, des de les quals llegien en veu alta la premsa obrera i anarquista i s'adreçaven als grups de treballadors per debatre de política amb ells. Tant les fonts hostils com les simpatitzants amb la causa proletària insisteixen en l'emoció i l'excitació que es vivia al carrer, on es discutia de manera fervent sobre els esdeveniments polítics, especialment als barris amb una taxa d'atur elevada.¹¹⁷

La repressió i l'exclusió sociopolítica van donar als radicals l'oportunitat d'apel·lar a unes noves bases radicalitzades més enllà del proletariat de les fàbriques, articulant les veus dels desposseïts i de tots els exclosos per la República. En el cas dels venedors ambulants, tot i que la CNT havia parlat del seu «dret al carrer» durant la monarquia,¹¹⁸ així que els republicans van començar a reprimir-los, els cenetistes els van organitzar com una secció dins del Sindicat de l'Alimentació de Barcelona.¹¹⁹ Radicalitzat per la repressió estatal soferta, el Sindicat de Venedors Ambulants de la CNT de l'Hospitalet va anunciar a finals d'octubre que «la transició de la monarquia a la República no va ser res més que un canvi de noms i de personal, mentre que la manera de procedir, l'ambient i la mentalitat de les autoritats han continuat igual».¹²⁰ Podem trobar aquest mateix antirepublicanisme entre els vaguistes dels lloguers, que tenien el seu propi sentit del que era «just» i reconeixien que això era anatema per

¹¹³ *SO*, 14-15 de setembre de 1933.

¹¹⁴ *SO*, 14 de gener, 13, 19, 26 i 30 de maig, 19 i 24 de juny de 1931.

¹¹⁵ *SO*, 22 d'abril, 5, 10, 22 i 29 de maig, 2 de juny, 11 i 14 de juliol, 2 i 11 d'agost de 1931; actes de l'assemblea plenària de la federació local de la CNT de Barcelona, 29 de novembre de 1931 (AHN/SGC); *LasN*, 1 de maig de 1931.

¹¹⁶ *Calle*, 14 d'abril i 8 de juliol de 1932.

¹¹⁷ Sentís, *Viatge*, p. 80-81; entrevista amb «Antonio», novembre de 1997.

¹¹⁸ *SO*, 24 de setembre i 2 d'octubre de 1930.

¹¹⁹ *SO*, 20 de maig de 1931, 13 i 22 de juliol de 1934.

¹²⁰ *SO*, 31 d'octubre de 1931.

a les autoritats, que permetien que s'apugessin els lloguers i oferien «ajuda als propietaris» empresonant extrajudicialment els vaguistes i els seus dirigents.¹²¹ Un procés similar va tenir lloc amb milers d'obers immigrants marginats per les polítiques excloents d'ERC i el seu estereotip dels obrers immigrants com a «murciàns». La manifestació més notòria d'aquesta sensació d'exclusió dels obrers immigrants va ser la col·locació d'un rètol que anunciava «¡Cataluña termina aquí, aquí empieza Murcia!» al límit entre Barcelona i el barri de Collblanc de l'Hospitalet, on la població predominantment immigrada era denigrada per les autoritats, grups nacionalistes i associacions de patrons durant la República. Com que la CNT sempre havia reclutat treballadors sense tenir en compte el seu lloc d'origen, i de fet continuava fent-ho, els radicals van canalitzar l'hostilitat dels «forasters» immigrants cap a les autoritats, i cenetistes i anarquistes militants es definien ells mateixos com a «murciàns» com a mostra de solidaritat amb una comunitat que era atacada.¹²² Per tant, un gran nombre d'immigrants veien els radicals com l'única gent disposada a acceptar-los incondicionalment i, durant els anys trenta, els barris que havien crescut als afores de la ciutat i que tenien les concentracions més altes de treballadors immigrants, com ara la Torrassa i les cases barates, es van convertir en bastions de la CNT i dels anarquistes a l'avantguarda de la protesta social (A les cases barates de Santa Coloma, el 74 per cent dels habitants eren immigrants, i més del 30 per cent d'aquests venien de Múrcia).¹²³ Aquests obrers immigrants s'unien a les protestes de la CNT no perquè fossin individus marginats o aïllats, com suggerien les autoritats, sinó que la seva protesta tenia uns fonaments sòlids en una xarxa de suport de relacions socials organitzades que proporcionava recursos per a la mobilització i protecció de les amenaces externes.

^{121.} SO, 3 de setembre de 1931.

^{122.} SO, 20 d'octubre de 1932, 29 d'octubre de 1933, 24 d'abril de 1934.

^{123.} Oyón, *Vida obrera...*, p. 88.

La resistència popular a l'Estat fomentava un esperit d'em-poderament de comunitat autodeterminada i va transformar molts barris en una força social activa per la lluita i el canvi. L'equivalent contemporani més proper a la insurrecció urbana que es coïa a foc lent als barris és la intifada dels camps de refugiats palestins. Cada cop era més evident que els radicals i els anarquistes estaven preparats per projectar i canalitzar les tradicions antipolicials i donar-los noves capes de significat. Com insistia *Solidaridad Obrera*: «La policia republicana és com la policia monàrquica, de la mateixa manera que la tirania republicana és igual que la de la monarquia. La policia no ha canviat, ni canviarà. La seva missió era, és i continuarà essent la persecució dels treballadors i dels pobres».¹²⁴ En termes pràctics, els activistes de la CNT podien comptar amb el suport del carrer; així, quan la policia va detenir un cenetista a la Torrassa, aquest va implorar als vianants que l'alliberessin i després es va presentar a una seu del sindicat perquè un camarada del Sindicat del Metall li tragués les manilles de la policia.¹²⁵

D'acord amb la seva caracterització com a «organització de guerrilla»,¹²⁶ l'estridentment antirepublicana FAI i els seus seguidors radicals van adoptar una aproximació insurreccional en el tema de l'atur. Des de finals de 1931 fins a l'esclat de la Guerra Civil, els radicals asseguraven que el capitalisme estava en una situació de col·lapse irrevocable i que la desocupació només es podria solucionar «després de la revolució», que comportaria «la solució final»: la destrucció d'«un ordre econòmic que no pot garantir la vida a tothom». Així, denunciaven els subsidis de benestar social i les obres públiques com a «caritat denigrant» de l'Estat que humiliava el proletariat i podia afeblir l'apetit insurreccional de les masses. D'altra banda, els radicals

^{124.} SO, 9 de setembre de 1932.

^{125.} Giménez, *Itinerario*, p. 49.

^{126.} Rafael Vidiella: «Psicología del anarquismo español», *Leviatán*, maig de 1934, p. 50-58.

advocaven per «tàctiques profundament revolucionàries, concordants amb la nostra identitat revolucionària». Com explicava el Sindicat de la Construcció, si els treballadors eren despatxats, «la lluita ha de seguir fins a la seva conclusió lògica... fins a apoderar-se de les fàbriques i dels tallers».¹²⁷

La combinació de repressió estatal i tàctiques anarquistes va donar com a resultat un gir per allunyar-se de les lluites de masses —com, per exemple, la vaga dels lloguers i la lluita pel reconeixement de les borses de treball— i anar cap a modalitats de conflicte basades en una resistència al carrer més irregular, no institucionalitzada i de petits grups. Per als radicals, els desocupats participarien en la seva pròpia «gimnàstica revolucionària»; si els «llançaven al carrer» per alterar l'ordre públic i obrir un nou front en la guerra amb l'Estat, els desocupats es transformarien en tropes de xoc insurgents.¹²⁸ Aquesta lluita de guerrilla dels aturats que defensaven els radicals estava profundament arrelada en la constel·lació existent de pràctiques populars de carrer, que els anarquistes van abraçar com a subversió dels ritmes urbans dominants. Per exemple, anant un pas més enllà en la pràctica tradicional dels desocupats de fer la ronda de les fàbriques per buscar feina, el Sindicat de la Construcció va demanar als seus afiliats a l'atur que assaltessin els centres de treball i exigissin feina.¹²⁹ Hi ha informacions que parlen de fins a 300 treballadors que, esperonats pels cenetistes, visitaven els patrons. Si les seccions sindicals de la CNT descobrien que la direcció estava oferint hores extres en lloc de donar feina a treballadors a l'atur, hi enviaven els seus afiliats desocupats a exigir feina en el que els cenetistes anomenaven «imposicions sindicals». També hi havia aturats que es posaven a treballar a les fàbriques i després exigien que els paguessin el jornal al final del

¹²⁷ SO, 27 de febrer, 2 d'abril, 12 i 29 de maig, 4 i 21 de juliol, 7-8, 15, 18 i 20 d'agost de 1931.

¹²⁸ Actes de l'assemblea plenària de la federació local de la CNT de Barcelona, 24 d'octubre de 1931 (AHN/SGC).

¹²⁹ SO, 12-15 de maig de 1931.

dia. Amb la idea de generar treball, grups de paletes aturats es dedicaven a aixecar llambordes del carrer arreu de la ciutat. Hi va haver molta acció entre el nou proletariat als barris perifèrics. A Sant Andreu i Santa Coloma, la CNT va convidar els aturats a apoderar-se de tota la terra no conreada. Els desocupats també van continuar entrant a les finques a requisar menjar, especialment a l'Hospitalet. Inevitablement, aquestes pràctiques comportaven enfrontaments continus amb la policia.¹³⁰ També hi ha notícies de militants («persones desconegudes», segons l'informe policial) que animaven els venedors ambulants a atacar les forces de seguretat.¹³¹

Potser el tret més innovador i controvertit del suport dels anarquistes radicals a les polítiques de carrer dels desocupats va ser el recolzament a la il·legalitat popular, el que ells anomenaven «delicte social» o «apropiació proletària». *Solidaridad Obrera* i la premsa anarquista solien publicar articles en què incitaven els aturats a «prendre mesures radicals» per satisfer les seves necessitats, «d'una manera o d'una altra». Després d'un avalot de treballadors desocupats a Sant Andreu, l'abril de 1933, durant el qual es van saquejar botigues i el mercat local, *Solidaridad Obrera* va aplaudir el valor propagandístic del «gest rebel»: «l'única manera que el Capital i l'Estat reconguin que hi ha gana i que cal fer-hi alguna cosa».¹³² La il·legalitat també es justificava com la «conquesta del dret a viure» per part de «desgraciats empaitats per la gana que roben perquè estan morts de fam». *Solidaridad Obrera* observava que «no només els entenem, també els excusem, perquè la

¹³⁰ *TyL*, 5 de setembre de 1931; *SO*, 6-8 i 18 d'agost de 1931; comunicat de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 10 d'abril de 1936 (AHI'HL/AM); *LaV*, 13 i 25 d'agost, 29 de setembre de 1931, 31 de març de 1932; *Noche*, 9 de novembre de 1931; *LasN*, 18 de novembre i 13 de desembre de 1931; Giménez, *Itinerario*, p. 43; Marín, «Llibertat», p. 469.

¹³¹ Comunicat de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 10 d'abril de 1936 (AHI'HL/AM).

¹³² *SO*, 10 d'agost i 7 de desembre de 1932, 4 i 16 d'abril de 1933, 20 de febrer i 15 de setembre de 1935.

responsabilitat és d'aquesta societat egoista i brutal que ens oprimeix». ¹³³

La contracultura anarquista radical validava totalment la il·legalitat dels aturats. Com reflexionava *Tierra y Libertad*: «el robatori no existeix com a “crim”... És un dels complements de la vida». ¹³⁴ Per la seva banda, *Solidaridad Obrera* cridava els desposseïts a «afermar el seu dret a la llibertat i a la vida, agafant “il·legalment” la riquesa de l'horda de lladres oficials sota la protecció de l'Estat». ¹³⁵ A un nivell bàsic, allò era una lluita espontània defensiva dels aturats, per als qui «l'única opció digna que queda» era «unir-se a altres aturats per conquerir per la força el dret a viure». ¹³⁶ Aquesta ideologia d'acció va comportar una actitud de desdeny envers els captaires. Una tarda, Durruti va deixar bocabadats els clients del bar La Tranquilidad quan va respondre al prec d'un captaire que demanava diners donant-li una pistola enorme que duia a la butxaca de la jaqueta i aconsellant-li: «Té! Ves a robar un banc, si vols diners!». ¹³⁷

Per als anarquistes, «apropiació proletària» era un terme carregat de significat: era un atac contra la llei, els valors i les relacions de propietat de l'ordre social existent, el primer indici de rebel·lió, un senyal de l'esperit d'autodeterminació dels desposseïts i un preludi per a una acció revolucionària. De manera que els anarquistes van arribar a la conclusió que la il·legalitat era «anarquista i revolucionària»: podia «erosionar el sistema capitalista» i exercir un paper fonamental en la lluita de classes, un acte que per força es produeix fora del marc judicial de la societat

burguesa. ¹³⁸ L'única cosa que calia era polititzar les estratègies il·legals d'autoajuda i unificar la guerra dels «nostres germans», els «delinqüents», amb «l'esperit subversiu» de la lluita anarquista contra l'Estat. Sempre disposats a portar la mobilització més enllà del proletariat industrial, els radicals aplaudien les bandes de carrer com a força d'avantguarda en la lluita contra la policia. ¹³⁹

A la pràctica, hi ha proves abundants de cenetistes i anarquistes radicals que van ajudar a organitzar «sortides de compres proletàries», que anaven des de l'apropiació a petita escala de menjar en botigues, fleques, camionetes i magatzems fins a assalts massius i ben planificats a mercats i granges. En un assalt dramàtic de matinada, un grup de vuitanta persones van entrar al mercat del Born, al centre de la ciutat, i van lligar el personal del mercat i els camioners abans de fugir amb una quantitat enorme de fruita i verdura. ¹⁴⁰ També és força evident la participació d'activistes en actes d'il·legalitat armada, com queda clarament il·lustrat durant la vaga dels treballadors de la fusta dels anys 1932 i 1933, quan els piquets van organitzar «apropriacions proletàries» contra els patrons que s'oposaven a la vaga, sovint apoderant-se de les caixes dels diners o assaltant les caixes fortes. ¹⁴¹ Molts activistes de la CNT a l'atur, amb una subcultura de resistència que els impulsava a resistir-se a la pobresa, van estar implicats en «apropriacions proletàries». Dos germans anarquistes de l'Hospitalet, tots dos activistes en el comitè local de treballadors desocupats, van ser arrestats durant un intent de robatori en un tren. A tres cenetistes aturats detinguts a la Torrassa mentre assaltaven cotxes als afores de la ciutat, la policia els va atribuir tot un seguit d'atracaments en carreteres. Un grup

¹³³ *TyL*, 24 de juny de 1932; *SO*, 22 de març i 9 de novembre de 1932, 18 i 25 de març de 1933, 1 de març de 1935.

¹³⁴ *TyL*, 26 d'abril i 8 de maig de 1931, 9 de juny de 1933.

¹³⁵ García, *Eco*, p. 188; *SO*, 23 de juny, 26 d'agost, 16 de setembre i 13 d'octubre de 1932, 12 de gener i 11 de febrer de 1933, 15 d'abril de 1934, 15 de setembre de 1935.

¹³⁶ *Iniciales*, novembre de 1934; *FAI*, 8 de gener de 1935.

¹³⁷ Joan Llarch: *La muerte de Durruti*, Plaza y Janés, Barcelona, 1985, p. 44-45.

¹³⁸ *SO*, 26 d'abril de 1934; *Luchador*, 7 de juliol de 1933; *FAI*, 8 de gener de 1935.

¹³⁹ *SO*, 20 d'abril i 16 de setembre de 1932, 15 d'abril de 1934.

¹⁴⁰ *TyL*, 13 de gener i 17 de març de 1933; *SO*, 21 de febrer, 14 de març, 4 i 15 d'abril de 1933; *CyN*, febrer-juliol de 1933; *LaV*, 5 de gener, 14 i 18 de febrer, 14-15 de març de 1933; *Catalunya Roja*, 26 de febrer de 1933.

¹⁴¹ *LaV*, 17 de gener, 26 de febrer, 10, 12 i 30 de març de 1933.

d'activistes aturats detinguts per menjar sense pagar en restaurants també es va demostrar que havien estat implicats en «apropiacions» a mà armada.¹⁴² A banda dels desocupats, també van optar per la il·legalitat armada els activistes que es trobaven en llistes negres per la seva militància.¹⁴³ Un grup important entre els il·legalistes armats eren els anarquistes estrangers que havien fugit del feixisme italià i alemany i de les dictadures de Portugal, l'Argentina i l'Uruguai, molts dels quals ja duïen una existència clandestina i il·legal a Barcelona, on s'enfrontaven amb l'amenaça constant de la deportació.¹⁴⁴ Tot i que el Comitè de Suport als Refugiats Internacionals ofería una certa assistència als emigrats, organitzant col·lectes i proporcionant assessorament legal, hi havia poques oportunitats de feina per a ells. A més, les autoritats republicanes no deixaven de posar pals a les rodes al Comitè de Suport als Refugiats Internacionals, cosa que demostrava poca hospitalitat envers els exiliats antifeixistes proletaris.¹⁴⁵ Entre

els «expropiadors» anarquistes estrangers excel·lien els italians, alguns dels quals havien conegut exiliats espanyols i catalans a París i a Brussel·les durant els anys de Primo de Rivera. El més cèlebre dels il·legalistes italians va ser Giuseppe Vicari, cap de l'anomenada «banda Vicari», que va dur a terme un seguit d'atracaments a mà armada en botigues i farmàcies.¹⁴⁶

La il·legalitat armada, però, no sempre tenia una inspiració econòmica. Per a alguns anarquistes, els «rebels que s'oposen a tota llei»,¹⁴⁷ sovint la motivació era tàctica, una nova versió de la «propaganda pel fet» que inspiraria la rebel·lió dels aturats. Així, un grup d'anarquistes desocupats va admetre davant del jutge haver comès un atracament a mà armada, amb l'esperança que allò esperonaria els aturats a desempallegar-se del seu esperit servil. La il·legalitat armada de vegades adquiria aires teatrals, com quan durant l'assalt a mà armada a la taquilla d'un cinema, un dels membres de la banda explicava pacientment als vianants que els seus camarades i ell no eren «lladres» sinó treballadors desocupats «farts de viure amb gana».¹⁴⁸ La il·legalitat també es va convertir en el *modus vivendi* per a una part de l'entorn del moviment llibertari, especialment en el cas de l'«il·legalisme conscient» dels anarcoindividualistes, que adoraven la vida lliure dels bandits i els bandolers i que veïen el crim com una virtut gloriosa.¹⁴⁹ Aquests

¹⁴² *LaV*, 27 de setembre de 1933 i 9 de setembre de 1934; *L'Opinió*, 21 de juny de 1934; Lligall 54a (AHN/MG).

¹⁴³ *LaV*, 23 de juliol, 20 d'agost i 6 de setembre de 1931, 17 de març, 19 de juliol, 25-26 d'octubre i 8 de novembre de 1932, 11 i 24 de gener, 19 de febrer, 15 i 31 de març, 2 d'abril, 14, 23 i 31 de maig, 1-2 i 20 de juny, 18 i 27 de juliol, 2, 8 i 11 d'agost, 15 i 24 d'octubre, 15 de desembre de 1933, 14 de febrer, 3 d'abril, 1 i 6 de juny, 19 i 25 de juliol, 5 d'agost, 26 de setembre, 22 de novembre, 4 i 7 de desembre de 1934, 5 i 16 de març, 10 d'abril, 15 i 31 de maig, 4 de juny, 22 d'agost, 26 d'octubre, 25 de desembre de 1935; *LasN*, 1 de febrer, 11 d'abril, 8 i 31 de maig, 4 de juny, 3 de novembre - 1 de desembre de 1931, 19 de gener, 16 de febrer i 17 d'agost de 1932, 14 d'abril, 8-9 de maig, 4 i 26-27 de setembre de 1934, 24 de gener de 1935; *Noche*, 2 de novembre de 1931; *LaP*, 31 de maig de 1933 i 10-12 d'abril de 1934; *Veu*, 5 de gener i 31 de maig de 1933, 8, 12 i 21 d'abril de 1934; *SO*, 9 d'agost de 1923; *Matí*, 4 de juny de 1931; *L'Opinió*, 8 d'octubre de 1933.

¹⁴⁴ *TyL*, 19 de novembre de 1935; Abad, *Memorias*, p. 188. Segons les estimacions de la policia, l'any 1935 hi havia uns 16.000 immigrants «il·legals» a Barcelona: 5.500 alemanys, 1.500 italians, 600 argentins, i 130 portuguesos (*LaP*, 2 de gener de 1935).

¹⁴⁵ *LasN*, 7 de març, 17 de maig, 5 de juny i 29 de novembre de 1931, 4 de maig de 1934; *LaV*, 8 i 17 de setembre de 1931, 5 de juliol i 13-15 de

desembre de 1932, 7 de maig, 8 i 11 d'agost, 27 de setembre i 15 d'octubre de 1933, 4 de desembre de 1934; *Nau*, 24 d'abril de 1931; *L'Opinió*, 26 d'octubre de 1933; Abad, *Memorias*, p. 182, 220-221.

¹⁴⁶ *LaV*, 6 de gener, 18 i 24 de març, 4 i 7 d'abril, 31 de maig, 18 de juliol de 1933, 27 de desembre de 1934, 4 i 28 de gener de 1935; «Red Years, Black Years. Anarchist Resistance to Fascism in Italy», *Revista Anarchica*, Londres, 1989, p. 7, 37-38, 43; *TyL*, 19 de setembre de 1931; *SO*, 29 de setembre de 1934; *LasN*, 17 de maig i 5 de juny de 1931, 4 d'octubre de 1934, 5 de febrer, 16 de maig i 4 de juliol de 1936; Antonio Téllez Solá: *Sabaté: Guerrilla urbana en España (1945-1960)*, Virus, Barcelona, 1992, p. 42; *Veu*, 6 de gener de 1933, 18 i 21 d'abril de 1934; García, *Eco*, p. 230.

¹⁴⁷ *SO*, 26 d'agost de 1932.

¹⁴⁸ *LaV*, 20 d'agost de 1931; *Veu*, 24 de desembre de 1933.

¹⁴⁹ Chris Ealham: «“From the summit to the abyss”: the contradictions of

anarcoil·legalistes eren d'allò més sincers sobre les seves motivacions quan els interrogava la policia. Com va explicar amb orgull als agents de policia un membre d'un grup d'individualistes detingut durant un atracament a mà armada: «Jo soc un anarquista pur i robo als bancs, però en canvi soc incapaç de robar als pobres, com fan d'altres». Un altre dels seus camarades va admetre: «Jo vaig als bancs a retirar diners amb una pistola, mentre que altres els retiren amb un talonari. Tot és qüestió de procediment».¹⁵⁰ Estaven tan convençuts de la justícia de la seva causa que alguns fins i tot intentaven convertir els policies a l'anarquisme.¹⁵¹

És potser entre el jovent radical del moviment anarquista on trobem els qui van abraçar més àvidament la il·legalitat armada. Guiats únicament pels seus valors contraculturals i la seva moralitat alternativa, aquests joves anarquistes volien fer realitat un estil de vida autònom dins d'una comunitat deliberada de rebels, una minisocietat formada per «individus lliures» que visquessin conscientment fora de la llei en un desafiament a l'estricta organització social, els valors morals convencionals —com ara l'ètica del treball— i les jerarquies tradicionals. Contradient la imatge dels anarquistes com a sants seculars, aquests joves van abraçar els valors del proletariat «dur», i un gran nombre, atrets sens dubte per la llegenda negra del Barri Xino, eren habituals de les tavernes i els bars del Raval, on miraven d'exposar als delinqüents les idees i la cultura anarquistes per imbuir les

individualism and collectivism in Spanish anarchism», a Paul Preston i Ann MacKenzie (ed.): *The Republic Besieged: Civil War in Spain, 1936-39*, Edinburgh University Press, Edimburg, 1996, p. 135-162.

¹⁵⁰ *LasN*, 11 d'abril, 3 de novembre i 21 de desembre de 1931, 17 d'agost de 1932, 21 d'abril de 1934, 2 de juliol de 1936; *LaV*, 16 de desembre de 1932, 13 d'agost, 27 de setembre i 19-20 d'octubre de 1933, 31 de març i 3 d'abril de 1934, 13 de gener de 1935; *Iniciales*, desembre de 1935 - febrer de 1936; *LaP*, 11 d'abril de 1934; *L'Opinió*, 8 i 19-20 d'octubre de 1933; *Veu*, 21 d'abril de 1934; Llarch, *Muerte*, p. 23-24; *SO*, 3 de desembre de 1935 i 7 de febrer de 1936.

¹⁵¹ *LasN*, 4 de setembre de 1934.

seves accions d'una nova consciència. El grau de penetració d'aquests joves activistes en l'ambient dels «baixos fons» de la ciutat es fa evident en un informe de la policia del desembre de 1934. Durant un seguit de batudes en bars del Raval, la policia va detenir «una barreja d'anarquistes i lladregots», vint «individus amb un estil de vida irregular, la majoria d'ells joves i ja fitxats com a anarquistes». Un dels detinguts el buscava la policia per interrogar-lo sobre l'assassinat d'un patró. Nou dels detinguts residien a la mateixa pensió del Raval. Una batuda posterior en un bar freqüentat per joves anarquistes a Sants va reportar 300 rellotges d'or i una quantitat important de ràdios robades.¹⁵² (Aquesta obertura a gent que altres grups obrers haurien qualificat de «marginats» va proporcionar al moviment anarquista alguns militants importants, com, per exemple, Mariano Rodríguez Vázquez, *Marianet*, secretari del Sindicat de la Construcció de Barcelona abans de la Guerra Civil i secretari general de la CNT a partir de juliol de 1936, i antic internat a l'Asil Durán.)¹⁵³

Tanmateix, l'estratègia dels radicals envers els desocupats tenia un defecte important: el seu sectarisme. Malgrat la seva flexibilitat per canalitzar les protestes dels desposseïts i dels aturats, els radicals passaven per alt el fet que una acció decidida en favor dels desocupats pressuposava la unitat més àmplia possible dins d'una CNT potent i massificada, cosa que s'oposava clarament a l'objectiu dels radicals de tenir un sindicat anarquista. El sectarisme dels radicals es va entreveure per primer cop amb la vaga dels lloguers. Tot i que els organitzadors de la vaga dels lloguers apel·laven a tots els treballadors sense tenir en compte la seva afinitat ideològica, els anarquistes radicals van mirar d'explotar cada cop més la mobilització per als seus propis fins. Així, en una concentració massiva de la CDE al juliol, Parera —un dels fundadors de la Comissió de Defensa Econòmica— va atacar el que

¹⁵² *LaV*, 27 de desembre de 1934.

¹⁵³ Manuel Muñoz Díez: *Marianet, semblanza de un hombre*, Ediciones CNT, Mèxic, 1960, p. 25-30.

va anomenar «l'extrema esquerra bolxevic» i va asseverar que els desocupats només trobarien feina després de «la instauració del comunisme llibertari». Quan els comunistes marxistes del públic van exigir el seu dret a rebre aquestes afirmacions, va esclatar una baralla.¹⁵⁴ Igualment, tot i que la CNT havia acceptat d'organitzar comitès de treballadors desocupats —una qüestió de «vida o mort» per als sindicats—, això va ser sempre una qüestió secundària a l'anticomunisme implacable dels radicals. Per exemple, durant una discussió sobre l'organització dels aturats en una reunió de la federació local de la CNT de Barcelona, el delegat radical del Sindicat del Metall es va oposar a la creació d'un comitè de desocupats per la influència que tenia el BOC entre els aturats d'aquell sector, i va denunciar que els comitès d'aturats existents eren «totalment comunistes». Dit d'una altra manera, per als anarquistes radicals era preferible que els aturats seguissin desorganitzats abans que veure'ls caure sota la influència de faccions rivals dins de la CNT.¹⁵⁵ Els grupistes anarquistes també van posar traves als intents dels comunistes d'organitzar els desocupats: a l'Hospitalet, per exemple, anarquistes armats van arribar a interrompre reunions.¹⁵⁶ Més endavant, els radicals no van fer cap intent d'establir lluites àmplies i col·lectives similars a les iniciades l'any 1931 per la CDE. Així, quan el BOC va mirar de forjar la unitat proletària dins de la seva Aliança Obrera contra l'Atur Forçós, s'hi van oposar en considerar-ho un «complot comunista».¹⁵⁷ Aquest no va ser un cas aïllat: els radicals no només es pensaven que només ells podien organitzar com cal els desocupats, sinó que també estaven convençuts que ells sols podien fer la revolució.

¹⁵⁴ *TyL*, 11 de juliol de 1931.

¹⁵⁵ Actes de l'assemblea plenària de la federació local de la CNT de Barcelona, 10 de gener de 1932 (AHN/SGC); *LaB*, 7 de gener, 6 de juny i 29 de setembre de 1932.

¹⁵⁶ *Unidad Sindical*, 31 de març i 21 d'abril de 1932.

¹⁵⁷ *Fam*, 10 de febrer de 1933.

6 L'anarquisme militaritzat, 1932-1936

6.1 El cicle d'insurreccions

A l'inici d'una sèrie d'insurreccions armades, el 18 de gener de 1932, a Fígols un grup de miners dirigits per anarquistes van desarmar els membres de les forces de seguretat i van hissar la bandera vermella i negra de la CNT per damunt dels edificis oficials abans de proclamar el comunisme llibertari.¹ La revolta va encendre el polvorí de les colònies de treballadors de la vall del Llobregat, que s'havien radicalitzat després d'un seguit de lluites sindicals recents que havien mobilitzat els treballadors del tèxtil i els miners per uns sous i unes condicions laborals més dignes.² La CNT de Barcelona, que sembla evident que no

¹ La meua anàlisi es basa en les fonts següents: *LasN*, *L'Opinió*, *Veu* i *LaV*, 20-30 de gener de 1932; *TyL*, 23 de gener - 26 de febrer de 1932; *Luchador*, 5-26 de febrer de 1932; *SO*, 20 de gener i 3-6 de març de 1932; *Cultura Libertaria*, 5 de febrer de 1932; *LaB*, 29 de gener - 11 de febrer de 1932; actes de l'assemblea plenària de la federació local de la CNT de Barcelona, 5 de febrer, 7 i 10 de març de 1932 (AHN/SGC); Cristina Borderías: «La insurrección del Alt Llobregat. Enero 1932. Un estudio de historia oral», tesi de màster, Universitat de Barcelona, 1977.

² Governador civil de Barcelona al ministre de Governació, 29 de desembre de 1931, Lligall 7a (AHN/MG).

havia estat avisada, va saber de la revolta la tarda del 19 de gener; van passar 24 hores més abans que activistes de la federació local es trobessin amb delegats dels comitès regional i nacional per planificar accions de suport que poguessin obrir un segon front de lluita.³ I fins i tot aleshores, en lloc de preparar una vaga immediata en solidaritat, els militants del sindicat, inclosos els faistes, «se'n van anar a casa a dormir». Finalment, davant del que va definir com un «fet consumat», la CRT catalana va «acordar fer-se seu el moviment». Amb tot, fins el cap de setmana els líders de la CNT local no van convocar una vaga general que, pels dies que eren, només va tenir impacte en unes poques fàbriques i en els sectors dels serveis i dels transports. En conseqüència, no va ser fins dilluns, tota una setmana després de l'aixecament de Fígols, que la vaga es va fer sentir a l'àrea de Barcelona, quan els comitès de defensa van entrar en acció alçant barricades al Clot i a Sant Andreu, barris del nord de Barcelona, i es van enfrontar a la Guàrdia d'Assalt en un seguit de tirotejos, particularment a la Torrassa, on va morir un guàrdia.

La vaga del gener va demostrar que els comitès de defensa eren lluny de ser operatius. En una demostració d'ingenuïtat considerable, Durruti i Francisco Ascaso van ser detinguts per la policia al bar La Tranquilidad del Paral·lel, un lloc habitual de trobada dels anarquistes.⁴ Més tard es va saber que als grupistes que hi havia al carrer els faltaven armes perquè «l'intendent» que sabia on paraven havia estat detingut. Sense armes, els grups no van poder resistir al carrer: en acabat el primer dia de la vaga general a Barcelona, hi havia hagut més de 200 detinguts i el govern va enviar guàrdies d'assalt fortament armats per ocupar els barris. A Fígols, mentrestant, aïllats i en inferioritat numèrica, els insurgents es van rendir a l'exèrcit.⁵

³ SO, 17 de gener de 1932.

⁴ Paz, *Chumberas*, p. 119.

⁵ Azaña, *Obras*, vol. 2, p. 139-141, vol. 3, p. 311-312; Ballbé, *Orden*, p. 342.

Les autoritats no es van mostrar gens conciliadores. Amb la intenció de decapitar un moviment obrer radicalitzat, el govern va fer deportar sense judici 104 anarquistes a l'Àfrica espanyola sota la Llei de defensa de la República; diversos dels deportats, incloent-hi Durruti i Francisco Ascaso, no havien tingut res a veure amb la revolta.⁶ El setge contra els grups revolucionaris era d'un abast tan gran que fins i tot grups com el BOC, que s'havien oposat a la insurrecció, van veure com els tancaven les oficines i empresonaven alguns dels seus activistes sense causa judicial. Tot i això, el gruix de la repressió es va dirigir contra la CNT: el diari *Solidaridad Obrera* va ser clausurat durant diverses setmanes i tots els sindicats de la CNT van ser tancats, cosa que va donar als patrons l'oportunitat de represaliar els militants. L'escala de la repressió va inhibir qualsevol protesta efectiva contra les deportacions. Quan, en una reunió de la federació local de la CNT, el Sindicat de la Construcció va fer una crida a una vaga de protesta de 24 hores, els sindicats del Transport i del Ferrocarril van manifestar que una aturada així resultava impossible perquè la CNT «ha perdut el control dels treballadors» per culpa de «la desorientació que existeix dins de la nostra classe després de les mobilitzacions recents».⁷ Les úniques protestes que es van registrar contra les deportacions van ser paramilitars: els comitès de defensa van replicar amb una campanya de propaganda armada que va incloure un seguit d'atemptats amb bombes contra edificis oficials, entre els quals les oficines de l'Ajuntament, i contra empreses on els militants anarquistes havien patit represàlies.⁸

⁶ Madrid, *Ocho*, p. 171-172; Azaña, *Obras*, vol. 3, p. 326-339; *Calle*, 19 de febrer de 1932; *LasN*, 11 de febrer de 1932; *TyL*, 26 de febrer i 4 de març de 1932; *LaB*, 9 i 30 de juny de 1932.

⁷ Actes de l'assemblea plenària de la federació local de la CNT de Barcelona (AHN/SGC), 8 de febrer de 1932 (AHN/SGC); *LasN*, 2 i 17 de febrer de 1932; *TyL* i *Cultura Libertaria*, 1 d'abril de 1932.

⁸ *TyL*, 8 d'abril de 1932; *LasN*, 16-21 de febrer de 1932; *LaV*, 5 d'abril de 1932; Peirats, *CNT*, vol. 1, p. 65-66.

L'acció de gener i les seves conseqüències van portar a un punt crític les tensions internes de la CNT. Els trentistes i el BOC argumentaven que aquell aixecament caòtic exemplificava les limitacions dels llibertaris.⁹ Els anarquistes radicals, en canvi, mitificaven l'aixecament com una ofrena de sang per l'anarquia, i van desviar l'atenció de com havien estat d'inadequats els preparatius per a la insurrecció amb una campanya ferotge contra la «covardia» dels seus enemics.¹⁰ Cada cop més, la branca radical guanyava pes dins de la CNT. Així, la federació local de Barcelona va culpar del fracàs de la «revolució» els «reformistes», tot i que, com va apuntar un dels moderats, ni ells ni els radicals no havien aconseguit prendre la iniciativa.¹¹

L'ambient carregadíssim dins de la CNT després de les deportacions impossibilitava cap mena de discussió raonada sobre tàctica, i als crítics amb la línia radical simplement se'ls titllava de «contrarevolucionaris».¹² A l'assemblea plenària d'abril de 1932 de la CRT catalana, a Sabadell, van ser expulsats els sindicats que seguien la línia del BOC, incloses les federacions locals de Girona, Lleida i Tarragona i un bon nombre de cenetistes individuals. No satisfets amb l'expulsió dels heretges comunistes, els grupistes van atacar reunions del BOC, fet que va provocar enfrontaments sagnants.¹³ Tot i això, els atacs més furibunds estaven reservats per als anarcosindicalistes. Peiró, trentista i antic secretari general de la CNT que havia dedicat tota la seva vida als

sindicats, va ser acusat de ser un «agent de la policia».¹⁴ Pestaña i el seu lloctinent Emili Mira van dimitir el març de 1932 dels comitès nacional i regional, respectivament, farts dels atacs personals cada cop més freqüents, i van ser oportunament substituïts per faistes. Amb els trentistes ja gairebé aïllats de l'estructura de comitès de la CNT, al setembre van ser expulsats els sindicats de Sabadell, controlats pels trentistes. Això va coincidir amb el que els moderats van descriure com a «guerra incivil», en la qual els trentistes eren atacats físicament per part de grupistes al carrer, a la feina i a les reunions del sindicat.¹⁵

La divisió va precipitar una esbalaïdora crisi d'afiliació. Des del seu punt àlgid amb 400.000 afiliats l'agost de 1931, l'afiliació de la CRT catalana va caure fins als 222.000 membres l'abril de 1932. No obstant, com que la majoria de pèrdues d'afiliació es va produir a comarques, fora de la capital; la posició dels radicals al seu bastió de Barcelona estava assegurada. De fet, durant el primer any de la República, la CNT va perdre 50.000 afiliats a la regió de Barcelona (aproximadament la quarta part de les baixes totals de la CNT catalana), i amb gairebé 150.000 cenetistes a la província de Barcelona, l'expulsió dels comunistes i dels anarcosindicalistes dissidents va consolidar el domini de la federació local de Barcelona dins de l'organització regional.¹⁶ Això no obstant, la combinació de la divisió i de l'augment de la repressió va erosionar la capacitat de mobilització de masses dels sindicats, una tendència que va apuntar el cònsol britànic a Barcelona, que va observar que, a finals de maig de 1932, «el gruix dels treballadors no responen

⁹ *Cultura Libertaria*, 5 de febrer de 1932; *LaB*, 29 de gener, 4 i 11 de febrer de 1932.

¹⁰ *Luchador*, 5 i 12 de febrer de 1932.

¹¹ Jover, del grup Nosotros, va afirmar que la revolució «hauria triomfat a Espanya i fins i tot a Barcelona si el Comitè Regional no l'hagués sabotejat». Actes de l'assemblea plenària de la federació local de la CNT de Barcelona, 5 i 7 de febrer, 7 i 10 de març de 1932 (AHN/SGC).

¹² Actes de l'assemblea plenària de la federació local de la CNT de Barcelona, 29 de novembre de 1931, 10 de febrer i 25 de març de 1932 (AHN/SGC).

¹³ *LaB*, 25 de febrer, 3 de març, 7 de juliol, 15 de setembre, 13 i 27 d'octubre, 10 i 17 de novembre de 1932.

¹⁴ *TyL*, 1 i 22 d'abril de 1932; *Luchador*, 5, 12, 19 de febrer, 8, 15 d'abril de 1932; *SO*, 15 de març de 1932.

¹⁵ *SO*, 18 de març, 3 de maig, 17 de juny, 30 de setembre de 1932; *Cultura Libertaria*, 20 de maig, 17 de juny, 15 de juliol, 16 i 23 de setembre, 7 i 21 d'octubre, 3, 10 i 17 de novembre, 14 i 21 de desembre de 1932, 3 de gener i 3 de març de 1933; *Sindicalismo*, 14 de febrer, 14 i 21 d'abril de 1933; *TyL*, 14 d'abril de 1933.

¹⁶ *SO*, 26 d'abril de 1932; *LaB*, 21 d'abril i 1 de maig de 1932.

a la propaganda [de la CNT] amb tan bona predisposició com abans».¹⁷

Decidits i, a més, sense cap mena d'oposició interna organitzada a la seva «gimnàstica revolucionària», els radicals van substituir les lluites sindicalistes massives per la seva pròpia violència. I així, l'any 1933, que *Solidaridad Obrera* va rebre com «l'any de la revolució social», va començar i va acabar amb revoltes anarquistes antirepublicanes.¹⁸

La segona temptativa insurreccional va començar el diumenge 8 de gener de 1933, gairebé un any després de l'aixecament de Fígols. Tot i que aquesta acció va tenir un impacte més gran a Barcelona i en poques àrees més d'influència anarquista, va demostrar que hi havia hagut pocs avenços pel que fa a estratègia o organització revolucionàries.¹⁹ El fet d'iniciar l'aixecament un diumenge deixava clar que els insurgents confiaven exclusivament en la seva força armada i que els interessava ben poc incorporar grans nombres de sindicalistes a la lluita. Malgrat que els insurrectes confiaven en una vaga general dels ferroviaris que havia de coincidir amb la seva mobilització, veien aquesta vaga en termes purament militars, com una circumstància que impediria els moviments de tropes. A més a més, els revolucionaris no van tenir en compte ni la força de la UGT als ferrocarrils ni les divisions entre els treballadors de la CNT del ferrocarril, que finalment van avortar la seva aturada a darrera hora. Això no obstant, la insurrecció va tirar endavant, en gran part per la influència dels membres de Nosotros,

vuit dels quals estaven representats al Comitè de Defensa de la CRT catalana.²⁰ García Oliver, el seu secretari, va poder convèncer Manuel Rivas, el secretari general faista de la CNT i secretari del Comitè Nacional de Defensa, perquè donés suport a l'acció.²¹

L'element de la sorpresa, i també gran part de l'armament necessari, es van perdre els dies abans de la revolta quan la policia va descobrir diverses fàbriques de bombes als barris i va interceptar faistes que repartien armes i explosius per Barcelona. En una batuda policial a les oficines del Sindicat de la Construcció del carrer de Mercaders es va descobrir un gran carregament de municions, i hi va haver moltes especulacions a la premsa sobre la imminència d'un aixecament. Finalment, després de l'explosió accidental d'una fàbrica de bombes a Sant Andreu, es va decidir avançar la data de la insurrecció. El senyal per a l'inici de la revolta va ser la detonació d'una bomba enorme col·locada per treballadors del clavegueram de la CNT als desguassos de sota la comissaria central de la policia a la Via Laietana, una acció que gairebé va matar García Oliver i altres anarquistes, que estaven tancats a les cel·les de la comissaria. Armats bàsicament amb granades de mà casolanes, tot i que força fiables, als insurrectes els mancaven armes de foc i, naturalment, per tant, l'aixecament va tenir una vida curta. La primera acció important dels insurrectes —un atac en dos fronts als Tribunals de Justícia i al quarter veí de Sant Agustí, a un extrem del centre de la ciutat— va acabar després d'un tiroteig de quinze minuts. Com que no van assolir l'objectiu d'aconseguir l'armament que tant necessitaven, un centenar de grupistes es van retirar al Poblenou. L'intent d'una altra cinquantena d'assaltar el quarter de les Drassanes, a l'extrem de les Rambles que toca al port, tampoc no va tenir èxit, tot i que va provocar dues hores de tirotejos a les Rambles i els carrers veïns del Raval, que van deixar dos

¹⁷ Informe del cònsol general King, 30 de maig de 1932, FO371/16505/W6457/12/41 (PRO).

¹⁸ *SO*, 1 de gener de 1933.

¹⁹ Aquesta anàlisi es basa en *CyN*, gener de 1933; *LaV*, *Veu* i *L'Opinió*, 1-23 de gener de 1933; *SO*, 1-26 de gener, 5 de febrer de 1933; García, *Eco*, p. 130-133; Paz, *Durruti*, p. 244-249; cartes de Sir G. Grahame, 10 de gener de 1933, FO371/17426/W472/116/41 i informes del cònsol general King, 10-11 de gener de 1933, FO371/17426/W576/116/41 i FO371/17426/W577/116/41 (PRO).

²⁰ García, *Eco*, p. 172.

²¹ Elorza, *Utopía*, p. 455; Bookchin, *Anarchists*, p. 227.

membres de les forces de seguretat i un faista morts. Amb el centre de la ciutat relativament tranquil, l'escenari dels combats es va traslladar als barris. Al bastió anarquista del Clot, els insurgents van alçar barricades, van requisar cotxes dels rics i van mantenir el control del barri durant diverses hores en què hi va haver enfrontaments ferotges amb la Guàrdia Civil, en els quals va morir un agent. També hi va haver combats al Poblenou i a l'Hospitalet. Tanmateix, l'endemà al vespre, malgrat algun tiroteig esporàdic al Raval i als voltants, la insurrecció es podia donar per acabada.

La revolta de gener de 1933 va ser memorable sobretot per la repressió posterior. Els detinguts a la comissaria de la Via Laietana van ser apallissats cruelment, i la policia es va rabejar especialment en els membres de Nosotros: García Oliver va acabar amb traus al cap i costelles trencades, mentre que a Alfons Piera li van trencar la cara i el nas d'un cop de culata de fusell.²² L'exemple més infame de repressió, però, es va viure al poble andalús de Casas Viejas, on els anarquistes locals es van alçar amb la convicció que la insurrecció havia triomfat a tota la resta d'Espanya. Tement que l'aixecament de Casas Viejas pogués ser emulat en altres llocs, Arturo Menéndez, director general de seguretat interior, que havia servit a Barcelona com a cap de la policia durant els primers mesos de la República, va ordenar que s'esclafés la revolta tan aviat i tan durament com fos possible.²³ La Guàrdia d'Assalt va interpretar l'ordre com una invitació a aplicar la Llei de fugues: 22 civils hi van morir, entre ells dones i nens; com a escarment macabre per a la resta dels vilatans, abans d'enterrar-los van deixar els cossos carbonitzats dels morts a la vista de tothom.²⁴

²² SO, 13-14, 28 i 31 de gener, 2-4 de febrer de 1933; *Luchador*, 10 de febrer de 1933; *TyL*, 27 de gener, 17 de març de 1933.

²³ L'ascens de Menéndez des de Barcelona a un càrrec en el govern central il·lustra fins a quin punt es valorava en els cercles oficials l'experiència en ordre públic a la capital catalana com a aprenentatge adequat per poder ocupar un càrrec més important a l'aparell de l'Estat.

²⁴ Federico Urales, *La barbarie gubernamental: España 1933*, Ediciones

Dins de la lògica de la «gimnàstica revolucionària», la revolta de gener de 1933 i l'augment de la brutalitat estatal en feien un èxit més gran que l'aixecament del gener de 1932, en la mesura que havia obstaculitzat la incorporació política de la classe obrera. La CNT, mentrestant, tenia problemes per incorporar treballadors i continuava perdent afiliats. Al març de 1933, els afiliats a la CRT catalana eren menys de 200.000, si fa no fa la meitat que dos anys abans. La CNT de l'àrea de Barcelona havia perdut 30.000 afiliats en menys d'un any, tot i que com que encara en tenia uns 110.000, la CNT de Barcelona encara dominava la CRT catalana i el Comitè Nacional.²⁵ Els radicals es mantenien inamovibles en les seves concepcions voluntaristes de poder donar una empenta al procés revolucionari sense els comunistes, els socialistes o ni tan sols els anarcosindicalistes. Així, només un mes després de la repressió del cop de gener de 1933, el Comitè Peninsular de la FAI afirmava que «no dubtem gens ni mica que la revolució social arribarà aviat».²⁶

L'últim assaig d'insurrecció va ser la culminació de la «vaga electoral» a la qual havien cridat la CNT i la FAI de cara a les eleccions de novembre de 1933. Era un moment decisiu de la història política dels anys trenta, ja que la gairebé feixista CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas) amenaçava alhora la majoria parlamentària de l'esquerra reformista i el futur mateix de la República.²⁷ En clar contrast amb l'apoliticisme benivolent de 1931, els anarquistes volien mobilitzar al voltant dels greuges que s'havien acumulat durant els dos primers anys republicans, la política social de «comissaries de policia, presons

de El Luchador, Barcelona, 1933; Jerome Mintz, *The Anarchists of Casas Viejas*, Indiana University Press, Chicago, 1982, p. 186-200 (*Los anarquistas de Casas Viejas*, Diputación de Cádiz, Cadis, 2007).

²⁵ CRT, *Memoria... 1933*, p. 5-9.

²⁶ Paz, *Durruti*, p. 248-249; SO, 10 de febrer de 1933.

²⁷ Paul Preston, *The Coming of the Spanish Civil War. Reform, Reaction and Revolution in the Second Republic*, Palgrave Macmillan, Londres, 1978, p. 92-130.

i tribunals» que «converteix la nació en una presó» i la Llei de *vagos y maleantes*, un «experiment feixista amb una etiqueta democràtica».²⁸ Els anarquistes radicals van adoptar un paper d'ultraesquerra divisòria que té moltes semblances amb el del Partit Comunista d'Alemanya (KPD) abans del triomf electoral de Hitler; argumentaven que no hi havia cap diferència entre les diverses opcions electorals, i fins i tot suggerien que el feixisme ja era al poder. En conseqüència, Macià, el «líder de la burgesia catalana», que havia «traït» la Revolució espanyola del 1931 amb les seves «promeses falses d'amic dels pobres», representava per als anarquistes «la premissa inicial» del feixisme català i el «garant de l'ordre polític burgès».²⁹ Com també havia fet el KPD, la CNT i la FAI van bloquejar una acció unitària contra el feixisme i dirigien la seva fúria contra el que consideraven el «feixisme» dels seus enemics, fossin trentistes, socialistes, republicans o bloquistes, ja que a tots els veien com a variants de l'autoritarisme. Els radicals subestimaven el perill de l'extrema dreta i suggerien que la quinta essència de «l'esperit llibertari» del poble ibèric esclafaria el feixisme, no com a Alemanya, on el triomf de Hitler reflectia l'autoritarisme «que hi ha al cor de tots els alemanys».³⁰

En general, els radicals exageraven la seva pròpia força i advertien que, si les eleccions «obrien la porta al feixisme», el «front de ferro» de la CNT-FAI destruiria el feixisme i la República. De la mateixa manera, una abstenció alta a la «comèdia política» s'interpretaria com un mandat per a «l'experiència revolucionària anarquista». Aquests arguments es van repetir en un seguit de mítings massius de la CNT, com els que es van produir just abans i després de les eleccions, que van ser els

més multitudinaris que es van veure a la Barcelona dels anys trenta. Al Clot, una gentada de 90.000 obrers va escoltar com Durruti, que acabava de sortir de la presó per la seva participació en la revolta de gener de 1933, pronunciava un al·legat apassionat per l'amnistia dels 9.000 obrers empresonats a Espanya. Dies més tard, una trobada organitzada pel setmanari anarquista *Tierra y Libertad* va atreure més de 100.000 persones, que van sentir com Francisco Ascaso anunciava que «l'esperança del proletariat internacional i dels desheretats d'arreu del món» era que la CNT «condemné a mort» l'Estat i fes la seva revolució «al carrer». Durruti va tancar el míting amb una típica conclusió per enardir els presents: «Ja fa massa temps que parlem: ha arribat l'hora de passar a l'acció, d'apoderar-nos del que ens pertany. El món espera de nosaltres la revolució anivelladora».³¹

L'augment de l'abstenció a les eleccions de novembre va reflectir la insatisfacció dominant entre la classe obrera respecte a la República, però també tot un seguit de consideracions prèvies sobre la incapacitat de les eleccions i dels governs per canviar la sort dels desposseïts. Per als radicals, però, la notícia de la victòria electoral del centredreta i la quantitat insignificant de votants als bastions anarquistes es va interpretar de seguida com la prova que ja havia arribat una «situació revolucionària». En els dies posteriors a les eleccions, els comitès de defensa van ser la punta de llança d'una estratègia de tensió amb un seguit d'atacs amb armes de foc i bombes prop de diferents quarters de l'exèrcit a la ciutat. Això va coincidir amb una vaga dels treballadors del tramvia de la CNT durant la qual hi va haver atemptats diaris amb bombes a les línies i les instal·lacions dels tramvies. Aquests atemptats, que van tenir lloc en carrers transitats o a prop, posaven cada cop més en perill els civils. Una bomba va detonar en una estació

²⁸ SO, 15-17, 28 i 31 de gener de 1933, 15 de juny, 2, 16 i 28 d'agost de 1934; TyL, 1 d'agost i 20 d'octubre de 1933.

²⁹ Luchador, 28 de juliol de 1933; SO, 21 de juliol, 4 d'agost, 29 d'octubre i 15 de novembre de 1933.

³⁰ SO, 1 i 10 de febrer, 1 de març, 22 de setembre, 12, 15 i 17 d'octubre, 23 de novembre de 1933; LaRB, 15 de novembre de 1933.

³¹ SO, 22 d'octubre, 1, 7-10, 17 i 23 de novembre, 1-2 de desembre de 1933; TyL, 24 de novembre i 1 de desembre de 1933; LaRB, 30 de novembre de 1933.

Figura 6.1 | Recuperant l'espai urbà: guàrdies civils i membres de la comunitat observen una barricada acabada d'enderrocar. L'Hospitalet de Llobregat, 1933 (Font: *Història gràfica...*, p. 259)

del tramvia i va ferir greument un grup d'impressors que sortien de la feina, un dels quals va morir. L'endemà, una altra bomba de gran potència va matar un soldat i va ferir vuit obrers.³² Enmig de profecies apocalíptiques sobre un «huracà revolucionari» que desencadenaria «la batalla definitiva contra el feixisme», van aparèixer cartells a les parets dels barris que advertien les dones i els nens que no sortissin de casa ja que «homes de bona voluntat» estaven a punt d'aventurar-se al «camí de la revolució».³³

Quan el 8 de desembre els faistes es van posar en marxa, com ja havia passat el gener de 1933, les autoritats estaven

preparades per a la insurrecció.³⁴ A banda del fet que els anarquistes havien promès una revolta si la dreta guanyava les eleccions, des del moment que s'havien anunciat els resultats hi havia hagut rumors incessants d'una insurrecció imminent. Alhora, en resposta als atemptats amb bombes, el 4 de desembre s'havia instaurat la llei marcial a Barcelona i les forces de seguretat ocupaven els carrers. Al centre de la ciutat, la Guàrdia Civil va establir posts de metralladores a les rutes clau del tramvia i a les cruïlles importants, i es va mobilitzar els cadets de la policia per augmentar la presència de les forces de seguretat als barris. Amb les llibertats civils suspeses, les autoritats militars van tancar l'esfera pública proletària, prohibint tots els sindicats i diaris de la CNT i arrestant els activistes més importants, incloent-hi Durruti, un dels principals ideòlegs de la mobilització. A Terrassa, el principal bastió de la FAI a la província de Barcelona, la insurrecció va quedar definitivament decapitada amb la detenció extrajudicial de setanta faistes. No obstant això, les files dels insurgents es van engrossir amb anarquistes i presos «socials» i «comuns» que van poder fugir de la presó Model per un túnel —cavat per membres del Sindicat de Serveis Públics de la CNT— que connectava la presó amb les clavegueres exteriors.³⁵

Aquest cop, l'aixecament va anar acompanyat d'una vaga general que va tenir força sobretot als barris industrials del Poblenou, Sant Martí i Sants. Malgrat tot, els piquets de la CNT trobaven dificultats evidents per imposar una aturada d'inspiració purament anarquista en aquelles fàbriques on els dissidents comunistes o anarcosindicalistes eren majoria entre la mà d'obra, i se sap que hi va haver enfrontaments armats entre faistes i

³² *Adelante*, 19, 23-24 i 28 de novembre, 2-3 de desembre de 1933; *LaV*, 19, 21, 23, 28 i 30 de novembre, 3 i 5 de desembre de 1933; *SO*, 3 de desembre de 1933.

³³ *SO*, 11, 16 i 18 de novembre de 1933; *Adelante*, 23 de novembre de 1933; *Fortitud*, 31 de desembre de 1933; *TyL*, 24 de novembre de 1933.

³⁴ Vegeu *La Humanitat*, *LaV*, *Veu*, *Adelante* i *L'Opinió*, 5-22 de desembre de 1933; *JS*, 16 de desembre de 1933; *CyN*, desembre de 1933; informe de Sir G. Grahame, 12 de desembre de 1933, FO371/17427/W14410/116/41 i informe del cònsol general King, 12 de desembre de 1933, FO371/17427/W14776/116/41 (PRO).

³⁵ Peirats, memòries inèdites, p. 38-39.

grups rivals de treballadors. La frustració dels anarquistes amb aquells que rebutjaven la revolució llibertària es va veure reflectida en una política de «terra cremada», amb atacs amb bombes en fàbriques on hi havia resistència a la vaga. Almenys en una ocasió, els grupistes van bombardejar fàbriques sense avisar, cosa que demostrava un menyspreu enorme per les vides dels treballadors que no fossin de la CNT.

L'epicentre de l'aixecament a l'àrea de la Gran Barcelona va ser als barris de la Torrassa, Collblanc i Santa Eulàlia de l'Hospitalet, on els anarquistes locals van mobilitzar al voltant de les tensions i contradiccions urbanes que s'havien desenvolupat en aquells barris de creixement ràpid.³⁶ Quan el 8 de desembre una vaga general va deixar les grans fàbriques buides, els grupistes van sortir al carrer i els insurrectes es van fer amb el control efectiu de la ciutat durant quatre dies. Com consta a l'autobiografia d'un anarquista local, la comunitat local es va veure arrossegada cap a la revolta: «pares, mares, xicotes, tot-hom, així que sabia el que passava, sortia al carrer per ajudar en el que pogués».³⁷ La «Comuna de l'Hospitalet» prometia un ordre diferent. Va fer tancar els bars i tabernes que els anarquistes consideraven que abusaven dels treballadors, i comitès del sindicat i grups d'obers armats requisaven mercaderies de botigues, mercats i magatzems, que van posar a disposició de la comunitat local. Obrers armats van sortir a desmantellar les velles estructures repressives i a castigar aquells que popularment es considerava que s'havien aprofitat de les xarxes locals d'explotació. Les fàbriques d'amos amb fama de venjatiu amb els treballadors van ser sabotejades o incendiades. Al mercat de Santa Eulàlia, on hi havia hagut conflictes persistents entre els venedors

ambulants i els paradistes del mercat, desenes de parades van ser atacades. Les masses van ocupar diversos edificis oficials. L'arxiu municipal va ser destruït i es van ocupar oficines de propietaris urbans i la seu local del Partit Radical, el partit que acabava d'arribar al poder a Madrid després de les eleccions de novembre. Tot i això es va respectar la vida dels rics. L'únic acte de venjança es va adreçar contra un dirigent local del partit feixista, la Falange Española, a qui van treure de casa seva i el van matar a trets. Al vespre del primer dia de la revolta, gran part de l'Hospitalet va quedar a les fosques perquè membres de Los Novatos, un dels grups d'afinitat més ben armats de l'àrea de Barcelona, van fer volar la terminal elèctrica central de la Torrassa. En aquell moment, els guàrdies d'assalt apostats a l'Hospitalet es van retirar a la seguretat relativa de Barcelona. Els revoltats van tallar cables elèctrics i línies de telèfon i van aixecar barricades en llocs clau. Animada per l'èxit de la «Comuna de l'Hospitalet», una gentada armada va sortir cap a Barcelona, tot i que van haver d'aturar la marxa quan van topat amb les forces de seguretat al límit entre Sants i Collblanc.³⁸

Tot i que els obrers armats van repel·lir a les barricades les forces de seguretat enviades des de Barcelona per esclafar la revolta, la «Comuna de l'Hospitalet» va quedar encerclada. I un cop reprimida la insurrecció a Barcelona i més enllà, un cop aïllada, no va poder sobreviure. Davant del nombre creixent d'incursions de les forces de seguretat, el 12 de desembre els revolucionaris es van retirar dels carrers. Dos dies més tard, unitats de l'exèrcit amb el suport d'una força de 1.500 guàrdies civils i d'assalt i policies van ocupar la ciutat i van començar a encerclar els militants de la CNT.

És difícil escriure res que no sigui un balanç crític del «cicle d'insurreccions». En primer lloc, les revoltes van demostrar que les perspectives revolucionàries dels anarquistes eren confuses, particularment l'absència d'una dimensió espacial

³⁶ Comunicats de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 8-10 de desembre de 1933, i informe de l'alcalde de l'Hospitalet a Lluís Companys, president de la Generalitat, 29 de desembre de 1933 (AHI'HL/AM); Peirats, memòries inèdites, p. 37-39; Dolors Marín, *Clandestinos*, Plaza & Janés, Barcelona, 2002, p. 196-201.

³⁷ Miguel Grau, citat a Marín, «Llibertat», p. 124, n. 48.

³⁸ *SO*, 24 d'abril de 1934.

coherent. No només no eren gens clars els objectius de la «gimnàstica revolucionària», sinó que els insurgents no tenien ni les armes ni el personal necessaris per fer front a les forces de seguretat: ni tan sols Los Novatos, un dels grups d'afinitat més ben equipats, tenia res més substancials que metralletes Thompson.³⁹ Des de la formació dels comitès de defensa, l'any 1931, els seus membres rebien instrucció en tècniques paramilitars bàsiques (principalment l'ús d'armes de foc i de grana-des), però eren poca cosa més que una força de lluita al carrer, sense arribar ni de bon tros a l'exèrcit de guerrilla amb el suport dels barris que havia desitjat Nosotros.⁴⁰ Certament, els grupistes havien donat proves de la seva eficàcia com a guerrilles urbanes als barris, on se sentien relativament segurs, protegits per unes comunitats proletàries molt unides, i on unes línies de provisions i de comunicació ben desenvolupades els permetien moure's amb relativa facilitat i llançar atacs llampec contra les forces de seguretat.⁴¹ Com va observar més tard un activista: «Hi havia una gran solidaritat... Ningú no ens delatava».⁴² Malgrat tot, els grups van ser incapaços de convertir les accions locals aïllades en una acció global més ofensiva que pogués portar a una transformació important d'escala regional o estatal. Tot i que les revoltes van augmentar la militància de molts activistes i van ajudar a forjar un cos de lluitadors fiables i foguejats en combat, també van allunyar del sindicat els indecisos. Fins i tot en l'àmbit local, els anarquistes tenien problemes per mobilitzar les comunitats, i només durant la «Comuna de l'Hospitalet», al desembre de 1933, la «gimnàstica revolucionària» va tenir el suport de les xarxes comunitàries. Aquest fracàs dels

anarquistes per aprofitar les solidaritats dels barris va ser potser el defecte més gran de les revoltes, que van demostrar que la solidaritat comunitària era molt més forta que la solidaritat organitzada de la CNT; la primera, que es basava en una xarxa molt més petita de reciprocitat (família, feina i barri), era més duradora i constant, i depenia poc del context polític més ampli, mentre que la segona estava condicionada per una sèrie de factors polítics i institucionals més complexos. Això explica per què la solidaritat organitzada per la CNT va ser forta durant els anys 1931 i 1932 gràcies a l'optimisme que va seguir a la caiguda de la monarquia i el naixement de la República, mentre que des de principis de 1932 en endavant estava erosionada per la repressió estatal, que augmentava els costos potencials de la mobilització fins a nivells inacceptables per a gran part de la classe obrera. Tampoc hi va haver cap intent conseqüent per part dels radicals de combinar les revoltes amb mobilitzacions de masses o una vaga general revolucionària. De tota manera, és improbable que una vaga general revolucionària hagués tingut cap possibilitat real d'èxit, atès el declivi de la força de la CNT després de la divisió de 1932 i vist que el «cicle d'insurreccions» havia començat després de l'onada de vagues de l'estiu de 1931, quan les masses ja estaven desmobilitzades. Per tant, només un nombre limitat d'obers va participar en les insurreccions, i tot i que molts sens dubte simpatitzaven amb aquesta violència anties-tatal, per culpa del relatiu secretisme que envoltava aquestes accions d'avantguarda, aquest suport era invariablement retrospectiu i passiu. És difícil saber exactament quanta gent va participar a les revoltes, però sembla probable que hi devia haver entre 200 i 300 faistes a Barcelona abans de la Guerra Civil, una minoria dels quals s'oposaven a qualsevol forma de violència. Si també considerem els membres dels comitès de defensa, però, podem concloure que hi va haver, com a màxim, 400 o 500 participants a la «gimnàstica revolucionària» entre els 150.000 obrers de la ciutat.⁴³

³⁹ Eyre, *Sabaté*, p. 66.

⁴⁰ Abad, *Memorias*, p. 216-217, 246; Ortiz, p. 86.

⁴¹ *La V*, 31 d'octubre i 1 de novembre de 1934; *Adelante*, 17 de febrer de 1934; *Las N*, 12 de maig de 1934; Malaquer, *Años*, p. 114.

⁴² Joan Camós, «Testimoniatsges de Francesc Pedra i Marià Corominas. L'activitat política a l'Hospitalet de Llobregat (1923-1946)», *L'Avenç*, 60, 1983, p. 13.

⁴³ Balcells, *Crisis*, p. 196, n. 22; Huertas, *Obrers*, p. 243; Miró, *Cataluña*, p. 49.

Majoritàriament, els insurrectes solien ser treballadors no qualificats, joves i solters, per als quals era més fàcil afrontar els costos potencials de xocar frontalment amb les forces de l'Estat. També hi ha proves que els grupistes, molts dels quals s'havien educat als ateneus i escoles racionalistes, tenien un nivell de coneixements i de cultura més elevat que el treballador mitjà.⁴⁴

En segon lloc, la «gimnàstica revolucionària» va estimular una corba repressiva ascendent que va permetre que l'Estat re-fermés el seu control sobre els barris i àrees que prèviament eren «zones a evitar» per a les forces de seguretat. Per exemple, després de la revolta de gener de 1933 es va establir un campament de la Guàrdia Civil a les cases barates de Santa Coloma.⁴⁵ Més tard, la revolta de desembre de 1933 va donar a les autoritats un pretext per ocupar la Torrassa i iniciar un seguit d'escorcolls per les cases a la recerca de «malfactors».⁴⁶ No obstant, mentre que sovint es podia suportar la repressió gràcies a les lleialtats locals als barris, la solidaritat organitzada de la CNT es va trobar en un bon tràngol. Comparada amb la repressió posterior a la revolta de gener de 1932, que va ser relativament efímera i limitada a Catalunya, la repressió que va seguir a les revoltes de 1933 va representar una ofensiva total contra la CNT a tot Espanya. Als temps de la revolta de desembre de 1933, alguns dels sindicats més grans de Barcelona tot just acabaven de tornar a obrir i de cop es van trobar amb el tancament immediat. La CNT de l'Hospitalet no va tornar a funcionar obertament fins al febrer de 1936. Els patrons van aprofitar les noves circumstàncies favorables per represaliar els activistes als llocs de treball, retallar sous i acomiadar treballadors.⁴⁷ Totes les

⁴⁴ *LaP*, 10 d'abril de 1934 i 8-9 de gener de 1935.

⁴⁵ *Veu*, 19 de gener de 1933; *LaV*, 11-14 de gener de 1933; *SO*, 12 i 26-31 de gener, 16 i 30 d'agost, 20 de setembre de 1933.

⁴⁶ *Adelante*, 5 de gener de 1934.

⁴⁷ *SO*, 28 de gener de 1933.

Figura 6.2 | Un guàrdia d'assalt protegeix un tramvia durant la vaga del transport de Barcelona de 1933-1934 (Font: *Història gràfica...*, p. 256-257)

formes d'expressió de la classe obrera eren perseguides: la premsa obrera havia de tancar de manera intermitent o rebia multes arbitràries de les autoritats, mentre que les institucions culturals, com ara els ateneus i les escoles racionalistes, van estar clausurades durant llargues temporades. Amb centenars d'anarquistes i cenetistes empresonats sense una causa judicial i molts més encara per la seva implicació en les vagues i insurreccions, la població penitenciària es va expandir vertiginosament, cosa que va portar *Solidaridad Obrera* a declarar que «tot Espanya és una presó».⁴⁸ La repressió també va continuar afectant els grups revolucionaris hostils amb el «colpisme», com ara el BOC, que va estar prohibit diverses vegades; alguns dels seus activistes també van ser empresonats extrajudicialment. L'obsessió pels «complots anarcocomunistes» era tan gran que la policia va intentar acusar Andreu Nin, intel·lectual comunista i respectat

⁴⁸ Sanz, *Sindicalismo*, p. 245; *LaB*, 9 de febrer de 1933; Urales, *Barbarie*, p. 23; *SO*, 5-8 de febrer i 10 de març de 1933.

traductor al català de clàssics literaris russos, de possessió d'explosius, en un muntatge evident que finalment va quedar en no res per la intervenció de diversos polítics catalans de primer nivell.⁴⁹

Malgrat les conseqüències nefastes de les revoltes, i sense tenir en compte que l'acció proletària unida augmentaria les perspectives de triomf de la revolució, els radicals van persistir en la seva *politique de pire* (política del pitjor), convençuts que com més malament anessin les coses, més de pressa arribaria el seu dia. Efectivament, poc després de l'acció de desembre de 1933, el Comitè Nacional de la CNT va reprendre l'atac contra els seus enemics «feixistes» dins del moviment obrer, vantant-se que la CNT-FAI era «com abans, a l'avantguarda de la revolució i a la línia del front contra l'amenaça feixista»; també va expressar el seu compromís amb la «gimnàstica revolucionària» perquè «aquestes revolucions preparen la gent».⁵⁰

6.2 Sindicalisme militaritzat

La CNT no va girar l'esquena totalment a les seves activitats sindicalistes tradicionals durant el «cicle d'insurreccions»; fer-ho hauria comportar un risc greu de perdre encara més afiliats. Amb tot, hi havia una tendència per part dels grupistes de compensar la força col·lectiva perduda per la CNT a través de la violència de petits grups i de la propaganda armada. Per exemple, amb uns sindicats incapaces d'aturar els acomiadaments, els grupistes amenaçaven els patrons que despatxaven obrers, amb anònims amenaçadors o visitant les fàbriques i advertint-los que

eren «homes morts» si no contractaven treballadors de la borsa de treball de la CNT. Un d'aquests casos va ser el de Joseph Mitchell, el director escocès de la fàbrica tèxtil l'Escocesa, que havia acomiadat diversos activistes de la CNT i va rebre una nota segellada d'un grup que es feia dir «La Mano que Aprieta», que l'advertia que si els cenetistes acomiadats no eren readmesos en quinze dies, posarien una bomba a la fàbrica: «Serem molt cruels, perquè no ens importa gens ni mica si la fàbrica tanca i tota l'empresa se'n va al carrer. La venjança serà terrible. Hi haurà dies de dol a casa seva i a L'Escocesa». La nota acabava amb una promesa, que més endavant el grup va complir, d'enviar Mitchell «en un viatge del qual no hi ha tornada possible».⁵¹ No va ser un cas aïllat. Al sector del tramvia, on 400 cenetistes havien patit represàlies, els grupistes van iniciar una campanya d'atacs amb bombes a la fàbrica i assalts armats als gerents en un intent d'aconseguir la readmissió dels obrers acomiadats. D'una manera similar, els grupistes van protestar per les condicions a les presons disparant al director de la Model. Dos patrons de l'Hospitalet també van ser assassinats l'estiu de 1933 en dos atacs diferents amb metralleres.⁵²

El conflicte militaritzat arquetípic d'aquest període va ser la vaga de la construcció de 1933, un conflicte èpic que va dominar la vida urbana durant quatre mesos i que ens permet veure la naturalesa polifacètica de les pràctiques i cultures de contestació dels sindicats a la Barcelona dels anys 1930: divisions als sindicats, l'estratègia de negociació de la UGT, l'acció directa de la CNT, la propaganda armada dels anarquistes, i la combinació de repertoris de protesta tradicionals i moderns (avalots, vagues i manifestacions).⁵³ Els treballadors de

⁴⁹ Miquel Sánchez, *La Segona República i la Guerra Civil a Cerdanyola (1931-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993, p. 59; *LaB*, 12 de gener - 2 de febrer, 27 d'abril, 8 de juny, 27 de juliol de 1933; Azaña, *Obras*, vol. 3, p. 505, 512; *L'Opinió*, 1-8 d'abril de 1933.

⁵⁰ *Adelante*, 19 i 30 de desembre de 1933; *LaRB*, 28 de desembre de 1933.

⁵¹ *LaV*, 11 i 16 de gener, 22 de febrer, 13 de setembre de 1934; *L'Opinió*, 19 de gener de 1934.

⁵² *LaV*, 5 de gener, 17 de maig i 20 de juliol de 1933; *CyN*, juny-juliol i novembre de 1933.

⁵³ Sobre la vaga de la construcció, vegeu *CyN*, abril-setembre de 1933; *SO*, 5 de març - 15 d'agost de 1933; *TyL*, 28 d'abril de 1933; *LaB*,

la construcció, el sector més menyspreat dins del proletariat, patien la xacra de l'atur des de la caiguda de la dictadura l'any 1930. El Sindicat de la Construcció, un pilar del faisme des d'aquell moment, demanava una jornada laboral de sis hores com a manera de reduir la desocupació, tot i que a la pràctica els patrons del sector no havien acceptat mai la jornada laboral legal de vuit hores.

Així que va començar la disputa, el Sindicat de la Construcció de la UGT va iniciar de seguida un cas als jurats mixtos per mirar d'impedir una vaga i canalitzar el conflicte cap al terreny institucional. No obstant, com que la CNT era amb escreix el sindicat més important en el sector, la vaga era inevitable. Tot i que la CNT va procurar complir les estipulacions legals abans de l'aturada, les autoritats van començar immediatament a assetjar el sindicat, prohibint mítings de vaga amb poc temps d'antelació amb la intenció de desmoralitzar els vaguistes. Però els cenetistes, decidits a fer valer el seu dret a la vaga, no van cedir. Si de cas, com més estrenyien les autoritats, més violenta era la resposta del sindicat. Una bona mostra d'això va ser la manifestació de 25.000 persones organitzada al juny per protestar contra un seguit de prohibicions a les reunions de vaga. Tot i que les autoritats havien estat informades de la manifestació, les forces de seguretat els van barrar el pas a la plaça de la Universitat, evitant així que poguessin arribar a la plaça de Catalunya. Després d'un breu estira-i-arrotonsa, durant el qual els manifestants es van negar a dispersar-se, la Guàrdia d'Assalt va obrir foc contra la marxa, va matar un obrer i en va ferir molts altres. En el caos subsegüent, la manifestació es va partir: una part va continuar a la plaça de la Universitat, que es va transformar en un camp de batalla quan els manifestants es van armar amb ampelles i cadires dels bars del voltant, van arrencar llambordes i es

van enfrontar a les forces de seguretat. Un altre grup, incapaç d'avançar cap al centre de la ciutat, es va desviar per la ronda de Sant Antoni en direcció al Raval, tot i que «només després de —en paraules de *Solidaridad Obrera*— fer miques tots els aparadors de les botigues i cafès d'aquella avinguda burgesa», causant danys valorats en milers de pessetes, requisant menjar i deixant constància de la seva protesta cap a les autoritats atacant les propietats de la classe mitjana que els donava suport.⁵⁴ El mes següent, mentre els constructors insistien a fer valer el seu dret a sortir al carrer, els guàrdies d'assalt van aturar una altra marxa de protesta i la cosa va derivar en un seguit de batalles campals mentre els obrers miraven de reagrupar-se al centre de la ciutat. Un sector de la manifestació va entrar al Raval, on va atacar negocis i va requisar mercaderies i menjar. Dos incidents posteriors remarquen les ferotges divisions socials urbanes d'aquella època. Quan els manifestants van entrar al carrer de l'Hospital, els va rebre un grup de botiguers armats que van obrir foc i van matar un vianant. Minuts després, alguns dels manifestants van identificar un capatàs que s'estava saltant la vaga i el van matar a trets.⁵⁵

Els patrons i les autoritats es van mantenir fermes en la seva negativa a cap mena de cessió, i amb la prohibició total de les manifestacions, la vaga es va prolongar i les possibilitats de mobilitzar les masses van quedar molt limitades. Progressivament, els comitès de defensa van intervenir, llançant un seguit d'atemptats amb bomba contra solars en construcció amb l'esperança que els danys materials obligarien els patrons a accedir a les demandes sindicals.⁵⁶ A principis d'agost, la mitjana d'explosions era de gairebé una cada dia, i els grupistes van començar a atacar les patrulles de la Guàrdia Civil que escortaven

20 d'abril - 24 d'agost de 1933; *LaV* i *L'Opinió*, 18 de març - 17 d'agost de 1933; *JS*, 29 d'abril, 27 de maig, 19 d'agost i 21 d'octubre de 1933; *Sindicalismo*, 1-15 de setembre de 1933.

⁵⁴ *SO*, *LaP*, *LaV*, 13 de juny de 1933; *TyL*, 16 de juny de 1933; *CyN*, juny de 1933; *Luchador*, 23 de juny de 1933.

⁵⁵ *LaV*, 11 de juliol de 1933; *SO*, 12 de juliol de 1933; *CyN*, juliol de 1933.

⁵⁶ Entrevista amb «Juan», novembre de 1997.

«esquirols» cap a l'obra. *Tierra y Libertad* va anunciar que els «assassins socialistes» que havien traït les lluites de la classe treballadora serien «jutjats», i els grupistes hi van respondre matant set líders ugetistes a Barcelona en l'espai de poques setmanes. En el cas més macabre, un treballador de la construcció ugetista va ser assassinat mentre passejava agafat de la mà amb la seva filla petita en un carrer de Sants.⁵⁷

Tot i que hi va haver patrons que van acceptar les demandes sindicals i van acomiadar «esquirols» per por als atemptats amb bombes,⁵⁸ la constel·lació de forces aliades contra la CNT —autoritats, patrons, forces de seguretat i socialistes— era tan gran que els grupistes no van saber trobar la manera de sortir de l'atzucac. Finalment, els líders anarquistes del Sindicat de la Construcció van posar a consideració de les bases una moció a favor de tornar a la feina amb una jornada laboral de 44 hores a la setmana, juntament amb petits augments de sou i unes condicions laborals lleugerament millors, un acord que no diferia gaire del que havia negociat la UGT als jurats mixtos mesos abans i que havia estat rebutjat per la CNT. Tement una rebel·lió de les bases i trencant clarament amb les tradicions democràtiques de la CNT, la direcció del sindicat va organitzar una votació secreta sobre l'acord. Resulta revelador de la desmoralització de les bases cenetistes el fet que, d'uns 35.000 afiliats del Sindicat de la Construcció, menys de 2.000 van participar a la votació secreta, 1.227 dels quals van acceptar la moció de tornar a la feina.⁵⁹

Veiem doncs que la CNT havia passat a dependre d'un petit nucli de militants per als quals la violència era la forma principal de fer política. En molts aspectes, aquesta experiència era comparable a l'auge del grupisme després de la Primera Guerra

Mundial, quan les limitacions imposades a la pràctica sindical de la CNT havien permès que els militants més decidits i compromesos fessin un pas endavant. Així, durant els anys 1934 i 1935 els comitès de defensa van mantenir un nivell significatiu de violència, tot i que, com havia quedat clar a partir de la vaga de la construcció de 1933, el militarisme d'avantguarda dels grupistes no podia compensar el declivi de la força col·lectiva de la CNT.⁶⁰ Al contrari, el terrorisme individual i de petits grups augmentava la dinàmica repressiva i complicava encara més les accions del sindicat. De vegades, el terror grupista havia donat als patrons una justificació oportuna per tancar centres de treball i acomiadar treballadors.⁶¹ Els grupistes també demostraven un menyspreu profund per la democràcia del sindicat: l'any 1934, durant una disputa en una fàbrica tèxtil de Barcelona, van desobeir directament una resolució de la secció sindical que rebutjava el «terror individual» i van matar el patró.⁶² I no toleraven el dret dels treballadors d'afiliar-se a sindicats anticenetistes. A mesura que la CNT perdia la importància que havia tingut per a la classe obrera barcelonina, cada vegada eren més les veus antilibertàries dins del moviment obrer que s'atrevien a criticar els grups d'afinitat, l'ètica militarista dels quals validava els atacs físics contra l'«escòria» bloquista i trentista per mirar de «persuadir» els treballadors perquè s'afiliessin a la CNT per «motius de salut».⁶³

⁵⁷ *CyN*, maig-agost de 1933; *TyL*, 2 de juny de 1933; *L'Opinió*, 9 de juliol de 1933; *Sindicalismo*, 14 de juliol de 1933; *JS*, 15 i 22 de juliol, 4 de novembre de 1933; *LaV*, 21 de juliol de 1933.

⁵⁸ Martín, *Recuerdos*, p. 87.

⁵⁹ *TyL*, 11 d'agost de 1933; *SO*, 12 i 15 d'agost de 1933; *Correspondencia Sindical Internacional*, 20 de juny i 18 de juliol de 1933.

⁶⁰ *SO*, 7 de juliol i 3-18 d'agost de 1934; *LaV*, 24-27 de novembre de 1934 i 23 de juliol de 1935; *LasN*, 11 de desembre de 1935 i 2 de febrer de 1936.

⁶¹ *LaV*, 28 d'abril, 4-17 d'agost, 31 d'octubre, 1 de novembre i 26 de desembre de 1934, 27 de juny de 1935; *LasN*, 16-17 de gener de 1936; *Adelante*, 8 de març de 1934.

⁶² *Adelante*, 9-11 i 21 de febrer de 1934; *LaV*, 22 de febrer i 4-5 de desembre de 1934.

⁶³ *LasN*, 26-27 de maig de 1934; *SO*, 1-5 i 23-24 de setembre, 1-10 d'octubre, 4 de novembre de 1933, 5 d'agost de 1934; *Sindicalismo*, 14 de juliol, 1-4 i 25 d'agost, 15 de setembre, 27 d'octubre, 3 de novembre de 1933; *El Transporte*, 18 de juny de 1934; *Cataluña Obrera*, 26 de maig de 1933; *CyN*, març-novembre de 1933; *Catalunya Roja*, 19 d'octubre de 1933; *TyL*, 2 de

6.3 El finançament del moviment: els expropiadors

La dependència de la CNT respecte als grups es va accentuar encara més per la crisi financera dels sindicats. Al principi de la República, s'havia acordat que les seccions sindicals farien contribucions mensuals al comitè de suport als presos, l'organització responsable de les «víctimes de la lluita social», ajudarien els qui estiguessin en llistes negres després de vagues, pagarien les despeses legals dels detinguts i ajudarien els familiars dependents dels activistes empresonats o dels perseguits, i els militants obligats a «tocar el dos» per evitar les autoritats. Tanmateix, com que era habitual que molts afiliats de base o fins i tot militants no paguessin la quota sindical, les contribucions al comitè de suport als presos sovint quedaven sense pagar i el dèficit l'havien de cobrir els comitès regional i nacional amb activitats locals organitzades per recaptar fons, concerts benèfics i col·lectes improvisades als llocs de treball i als barris.⁶⁴

No obstant, des del moment que la CNT va entrar en un nou cicle de protestes l'estiu de 1931 i es va embranchar en una batalla amb l'Estat, les sancions i la repressió oficials van desbaratar greument les activitats quotidianes dels sindicats per recaptar fons. Per exemple, si la primavera de 1932 el Comitè de Suport als Presos de Barcelona va cobrir al voltant d'una tercera part de les seves despeses organitzant actes solidaris i col·lectes, en el clima més repressiu de 1933-1934 les autoritats no tenien cap intenció de tolerar aquesta mena d'activitats i es van penalitzar les col·lectes de la CNT, de manera que els actes de recaptació de fons del sindicat podien comportar l'empresonament sota la Llei de *vagos*.

juny de 1933; *Luchador*, 31 de març, 9-23 de juny i 28 de juliol de 1933; *LaB*, 31 d'agost, 7-21 de setembre i 19 d'octubre de 1933; *Adelante*, 17-20 d'octubre, 1-7 i 19 de novembre de 1933; *Mall*, 4 de novembre de 1933.

⁶⁴ Monjo, «CNT», p. 155, 225.

Cal recordar que, durant el mateix període, l'arribada de la «gimnàstica revolucionària» va afegir noves demandes als recursos de la CNT, ja que els sindicats s'havien d'enfrontar a prohibicions legals i multes constants. La premsa de la CNT va ser un objectiu particular per a les autoritats, i una combinació de censura, prohibicions i multes va implicar que calguessin cada vegada més diners del sindicat per subvencionar la premsa. L'any 1934, la junta editorial de *Solidaridad Obrera* admetia que el diari estava «arruïnat», a punt de ser «assassinat» pels censors. La premsa de la FAI es trobava amb problemes similars: feia molt de temps que s'havien aparcat els plans de crear un diari anarquista, i el setmanari *Tierra y Libertad* tenia molts deutes.⁶⁵

Per acabar, cal tenir en compte que tot això es produeix en el context de la profunda crisi d'afiliacions a la CNT, durant els anys 1932 i 1933, quan milers d'afiliats es van donar de baixa de l'organització. Pitjor encara, els sindicats que van abandonar la CNT van ser, en termes generals, els que pertanyien als sectors més qualificats de la mà d'obra, i per tant els més ben situats per finançar el moviment.⁶⁶ Alhora, com ja hem vist, la major part dels sindicats que es van quedar a la CNT, especialment a Barcelona, molt sovint tenien una gran quantitat de membres no qualificats o desocupats per als quals la norma era no pagar les quotes. A començaments de 1934, per tant, la federació local de Barcelona tenia un dèficit setmanal de 40.000 pessetes.⁶⁷

⁶⁵ *SO*, 9 de desembre de 1931, 5 i 17 de gener, 9 de març de 1932, 15 de gener, 24 de juny, 10 d'agost, 7 d'octubre de 1933, 13 de juliol de 1934; actes de la federació local de Barcelona de la CNT, 28 de desembre de 1931 (AHN/SGC); CRT, *Informe que el director de «Soli», Liberto Callejas, presenta al pleno de Sindicatos de Cataluña, que se celebrará en Terrassa los días 24 y siguientes de diciembre de 1932*, Barcelona, s.d., *pàssim*; CRT, *Memoria... 1933*, *pàssim*; Peirats, *Figuras*, p. 44; *LaP*, 8 d'abril de 1934; *TyL*, 17 i 24 d'octubre de 1931; *Iniciales*, gener-juny de 1935.

⁶⁶ Un exemple en són els sindicats de tendència trentista de Sabadell, que eren dels més rics i més ben organitzats de Catalunya.

⁶⁷ *SO*, 20 de setembre de 1933; *LaP*, 5-11 d'abril de 1934.

Tanmateix, tot i que la crisi econòmica de la CNT afectava tota l'organització, les seves implicacions eren més greus per a aquells organismes que sostenien els principis de la solidaritat activa en els quals es basava la Confederació. Per exemple, el setembre de 1933 el Comitè Pro-Perseguits Internacionals, que assistia els anarquistes estrangers que fugien de la repressió, admetia que es trobava en una «situació desesperada», amb una manca de recursos econòmics que els feia sentir «vergonya» perquè es veien incapaços d'ajudar els refugiats amb una «freqüència inusitada». Els comitès de suport als presos també estaven massa sovint en una situació precària similar. La cosa va empitjorar tant que el Comitè de Suport als Presos de Marsella —una organització clau dins de la xarxa de suport de la CNT que ajudava els activistes que sortien clandestinament des del port de Barcelona— va anunciar que ja no podia donar suport econòmic als militants. I poc després que familiars dels presos expressessin la seva inquietud per la irregularitat en els pagaments de les ajudes, un grup de detinguts a Barcelona va presentar una moció de censura contra la federació local per tolerar la «ineficiència» del comitè de suport als presos i la «manca d'atenció» a aquells que havien «caigut en la lluita contra el capitalisme i l'Estat».⁶⁸ Els presos també van proposar la formació de «comitès especials» per col·lectar el que eufemísticament descrivien com a «contribucions extraordinàries».⁶⁹

Per mirar de salvar l'organització del col·lapse, els grups armats en l'òrbita de la CNT i la FAI van iniciar noves formes de recaptació de fons. No queda clar d'on va sortir l'ordre. S'ha suggerit que el Comitè Peninsular de la FAI va fer una crida als comitès de defensa i als seus propis grups per aconseguir diners.⁷⁰ Tanmateix no és gens segur que la FAI tingués autoritat

en aquestes qüestions, i resulta molt més probable que l'ordre vingués de la CRT catalana, que era la responsable final per als sindicats, la premsa i les ajudes als presos a la regió. Del que podem estar segurs, però, és que el fet de recórrer a estratègies de finançament il·legals no es pot explicar únicament en termes de la crisi econòmica de la CNT, atès que molts grups revolucionaris van patir limitacions econòmiques en les seves activitats durant la dècada de 1930 i no van seguir aquest camí. Més aviat el que va decidir el canvi a tàctiques de finançament il·legals va ser l'ascens dels anarquistes radicals, per als quals les accions armades eren bàsiques en qualsevol protesta social. De fet, d'una manera molt similar a com justificaven les il·legalitats dels desocupats, els anarquistes també van racionalitzar aquesta manera de finançar el moviment i van establir una clara distinció entre els «atracadors» i els «expropiadors», que requisaven diners per a «la causa».⁷¹ Així, de la mateixa manera que s'havia recorregut als grups armats per omplir el buit que havia deixat el declivi del múscul sindical de la CNT, també s'hi va recórrer perquè garantissin el finançament intern de la Confederació.

No hi havia un únic mecanisme de finançament. En alguns casos s'exigia un «impost revolucionari» a patrons i empreses, als quals s'informava de la suma a pagar (que depenia de la mida de l'empresa i que podia arribar a ser de desenes de milers de pessetes per a les empreses grans), el mètode de pagament i les sancions en cas d'impagament, que oscil·laven entre l'amenaça de sabotatge a la fàbrica fins a l'assassinat dels directors. Com que les autoritats animaven els patrons a no pagar aquests «impostos», es fa difícil de saber fins a quin punt van tenir èxit. Però ens podem fer una idea de com va funcionar «l'impost revolucionari» per les anècdotes que s'expliquen a les memòries de gerents i activistes i per les notícies a la premsa de patrons morts per no

⁶⁸ Actes de les assemblees plenàries de la federació local de la CNT de Barcelona, 7 i 29 de novembre de 1931 (AHN/SGC); *LaP*, 5-11 d'abril de 1934; *SO*, 11 de desembre de 1931, 18 i 24 de març, 29 de maig de 1932, 17 i 19 de setembre de 1933; *TyL*, 19 de novembre de 1935.

⁶⁹ *SO*, 19 de setembre de 1933; *LaP*, 8 d'abril de 1934.

⁷⁰ José Luis Gutiérrez Molina, *La idea revolucionaria. El anarquismo*

organizado en Andalucía y Cádiz durante los años treinta, Las Siete Entidades, Madrid, 1993, p. 73.

⁷¹ Paz, *Chumberas*, p. 113.

haver pagat. També hi ha proves que es va imposar «l'impost revolucionari» a les empreses que havien estat objecte de les vagues de la CNT i a les quals per tant es feia responsables de l'esgotament dels recursos tant del moviment com dels seus partidaris.⁷² A l'Hospitalet, el Comitè Llibertari Pro-Revolució Social va exigir l'«impost» a empresaris destacats, com ara Salvador Gil i Gil, un regidor local actiu en la repressió als venedors ambulants.⁷³

Tot i això, el mètode més comú de finançament va ser l'expropiació armada, que normalment implicava atacs a bancs i nòmines. Com explicava un militant, «assaltar un banc era un episodi de la guerra social».⁷⁴ Tot i que, com hem vist al segon capítol, aquesta tàctica ja havia estat utilitzada pels grups anarquistes després de la Primera Guerra Mundial, els escamots de la CNT l'havien fet servir per primera vegada a l'època republicana durant la vaga de la fusta (novembre de 1932 - abril de 1933), quan els piquets castigaven els patrons intransigents expropiant-los les capses amb efectiu i les caixes fortes.⁷⁵ De vegades també es triaven expressament com a objectiu les empreses amb amos de dretes.⁷⁶ Aquesta tàctica de finançament es va tornar molt atractiva perquè, com explicava un activista, «un atac ben preparat i surts d'allà amb una suma de diners equivalent a quatre setmanes de col·lectes».⁷⁷ L'any 1934, les expropiacions ja

eren una cosa típica de la vida urbana, i podien arribar a aportar fins a 100.000 pessetes als fons del sindicat en un sol cop.⁷⁸

Les expropiacions van posar Companys, que acabava de substituir el finat Macià com a president de la Generalitat a finals de 1933, davant d'un dilema complicat. L'1 de gener de 1934, d'acord amb el programa de devolució especificat a l'Estatut d'autonomia de Catalunya, les competències de seguretat ciutadana van passar a la nova Comissaria d'Ordre Públic.⁷⁹ La Generalitat, decidida a demostrar la seva competència en el terreny de l'ordre públic a un recelós govern de centredreta a Madrid i a una Lliga crítica a Barcelona, va reforçar «la voluntat de perseguir atracadors, assassins i sabotejadors», tement que si no ho feia faria la impressió que s'havia perdut l'ordre.⁸⁰ La responsabilitat de la nova policia autonòmica catalana va recaure en Josep Dencàs i Miquel Badia, com a conseller de Governació de la Generalitat i com a cap de la policia, respectivament. Amb l'aparença de catalanitzar les forces de seguretat, Dencàs i Badia, tots dos amb vincles estrets amb el moviment juvenil quasi-feixista d'ERC, els «Escamots», van polititzar la policia com no s'havia vist mai abans. Juntament amb el seu germà Josep, Miquel Badia va reclutar per a la policia catalana els Escamots, violentament anticenetistes i antiimmigrants; el Sometent també va patir una purga i va ser substituït per Escamots.⁸¹ També en aquella època, Jaume Vachier, empresari i conseller per Esquerra, es va fer càrrec de la Guàrdia Urbana.⁸²

⁷² Malaquer, *Trabajo*, p. 114; *Veü*, 16 de maig de 1933; *LaV*, 19 de maig de 1933; comunicat de la Guàrdia Urbana a l'alcalde de l'Hospitalet, 20 de març de 1936 (AHI^{HL}/AM); Lope Massaguer, *Mauthausen: fin de trayecto. Un anarquista en los campos de la muerte*, Fundación de Estudios Literarios Anselmo Lorenzo, Madrid, 1997, p. 14.

⁷³ El comitè va ser descrit com a «Comitè per al Terrorisme Revolucionari Social» per la premsa diària. *LaV*, 19 de maig de 1933, 27 de març i 19 de juliol de 1934; *LasN*, 4 d'octubre de 1934; *Veü*, 16 de maig de 1933; Marín, *Clandestinos*, p. 184.

⁷⁴ Porcel, *Revuelta*, p. 118-121.

⁷⁵ García, *Eco*, p. 208; *CyN*, febrer-març i juny de 1933; *LaV*, gener-març, 15 de juny i 31 d'octubre de 1933.

⁷⁶ Eyre, *Sabaté*, p. 42-44.

⁷⁷ Porcel, *Revuelta*, p. 118-121.

⁷⁸ Vegeu la premsa diària de 1934, especialment *L'Opinió*, 2 de gener i 30 de març de 1934; *LasN*, 1-31 de maig i 4 d'octubre de 1934; *LaV*, 27 de març, 19 de juliol, 2 d'agost i 5-9 de setembre de 1934; *LaP*, 5-12 d'abril de 1934.

⁷⁹ Albert Balcells: *Historia Contemporánea de Cataluña*, Edhasa, Barcelona, 1983, p. 256.

⁸⁰ *Veü*, 12 de juliol de 1933; *L'Opinió*, 24 i 28 de març, 3 i 13 d'abril de 1934; *LaV*, 14 de juliol de 1934.

⁸¹ *Veü*, 17 de febrer i 24 de maig de 1934; *Butlletí Oficial de la Generalitat*, 21 de juny de 1934.

⁸² *LaV*, 28 de març de 1934; *L'Opinió*, 24 de març de 1934; *Adelante*, 2 de març de 1934.

Com que es considerava que les expropiacions eren un atac deliberat contra les institucions catalanes, els grupistes van passar a ser reprimits sense treva. Les sancions legals que s'aplicaven a grupistes i expropiadors eren molt dures: si trobaven algú en possessió d'explosius, es podia esperar una condemna de presó de fins a 22 anys; els atracaments a mà armada solien suposar una condemna d'entre 13 i 17 anys, mentre que el delictes de disparar a un policia es castigava amb nou anys de presó.⁸³ Això, però, no va dissuadir pas els expropiadors, que posaven en qüestió l'afirmació professional clau de la policia —que podien aturar el crim— ja que si no els detenien *in flagrante delicto*, els grupistes eren difícils, gairebé impossibles, de detenir.⁸⁴ De fet, quan els acorralaven, els expropiadors, equipats amb un armament que incloïa pistoles, metralleres i granades de mà, eren un rival digne per a les forces de seguretat. Després d'un robatori a mà armada de les pagues d'una fàbrica al centre de Barcelona, un grup va utilitzar pistoles i granades per obrir-se pas a través d'un cordó policial i, quan més tard van ser interceptats per una patrulla de la Guàrdia d'Assalt a Santa Coloma, es va produir un altre tiroteig, després del qual els expropiadors van poder fugir.⁸⁵

L'eliminació del «càncer del bandolerisme» era un factor clau en l'evolució de la nova policia autonòmica.⁸⁶ Badia, el nou cap de la policia, conegut pels seus admiradors com a Capità Collons, es va responsabilitzar personalment de la repressió dels expropiadors, i era habitual veure'l en primera línia durant els

tirotejos i rebent algunes ferides de bala en el procés. Segons un faista de Barcelona que tenia connexions en cercles catalanistes, Badia tenia pensat de crear una unitat especial de policia dedicada a l'assassinat extrajudicial d'anarquistes, una iniciativa que va ser bloquejada per la intervenció personal de Companys, que temia les conseqüències d'un retorn al pistolisme dels primers anys vint.⁸⁷ De totes maneres, Badia va aconseguir anar un pas més enllà en la guerra contra els expropiadors i els grupistes, afegint un nou grau de crueltat en la història de les policies ibèriques. Metges independents confirmaven regularment que sospitosos grupistes que sortien de la Comissaria d'Ordre Públic havien estat brutalment maltractats i, segons els anarquistes i comunistes que havien patit la policia durant la monarquia i la República, les forces de seguretat autonòmiques catalanes eren les més cruels de totes.⁸⁸ En un cas famós, després d'un tiroteig entre la policia i un grup armat als afores de la ciutat, Badia va deixar uns «murciàns» ferits sense assistència mèdica, i no va ser fins després d'una discussió acalorada amb un comandant de la Guàrdia Civil que es va permetre que arribés una ambulància al lloc dels fets.⁸⁹ També hi ha proves que la policia de la Generalitat va adoptar una política d'assassinats selectius de «criminals de la FAI». La primera mort sospitosa es va produir a principis de 1934, quan es va trobar el cadàver d'un jove faista en un descampat als afores de Barcelona. Tot i que el difunt aparentment havia participat abans en un tiroteig amb la policia, el fet que hagués mort d'un únic tret d'un revòlver reglamentari de la policia suggeria que s'havia tractat d'una execució sumària. En un altre cas, un cenetista desarmat va morir a plena llum del dia pels trets d'un policia fora de servei al carrer de les Corts. Les

⁸³ *LaV*, 3 d'abril i 2 de setembre de 1934; *Veu*, 18-28 d'abril de 1934; *SO*, 6 de juliol de 1934.

⁸⁴ *LaV*, 30 d'abril de 1935.

⁸⁵ *LaV*, 18 de setembre de 1932, 25 de juny de 1933, 15 i 23 de febrer, 31 de març i 15-18 d'abril de 1934, 2 de juliol de 1935; *LaP*, 1-12 d'abril de 1934, 2 de juliol de 1935; *TyL*, 29 d'agost de 1931; *LasN*, 18 de setembre de 1932 i 4 de setembre de 1934; *Adelante*, 9-13 de gener de 1934; García, *Eco*, p. 94.

⁸⁶ *L'Opinió*, 24 i 28 de març, 3 d'abril, 9 d'agost de 1934.

⁸⁷ Jaume Balius: *Octubre catalán*, Renacer, Barcelona, 1935, p. 11.

⁸⁸ *SO*, 6-7 i 31 de juliol de 1934; Balius, *Octubre*, p. 10; García, *Eco*, p. 225; *LaP*, 10 d'abril de 1934.

⁸⁹ *SO*, 24 d'agost de 1934; Alba i Casasús, *Diàlegs*, p. 28; *LaV*, 19 i 25 de juliol de 1934; *LasN*, 15-18 de maig de 1934; Balius, *Octubre*, p. 11.

recordades tàctiques policials dels anys vint es van tornar a fer presents quan un grupista desarmat va rebre un tret per l'esquena mentre suposadament «intentava fugir». També, a mitjan abril, després d'un tiroteig en el qual es van intercanviar més de 200 trets, l'anarquista i expropiador italià Bruno Alpini va morir al Paral·lel en el que es va considerar en cercles anarquistes una actuació clàssica de la Llei de fugues.⁹⁰ El mes següent, dos expropiadors més van morir pels trets de la policia en el seu intent de «netejar» Barcelona.⁹¹

Malgrat la intensa pressió policial, el nombre d'expropiacions no va semblar disminuir durant els anys 1934 i 1935, la qual cosa demostrava que un augment de l'acció policial no reduïa necessàriament la il·legalitat. Precisament això és el que reconeixia un informe policial que es va publicar a la premsa l'abril de 1935: «Quan hi ha un judici per un atracament o un assassinat, immediatament es cometen més atracaments... una cadena establerta de fets punibles... I és vital que trenquem aquesta continuïtat».⁹² Hi ha diversos motius per a aquesta «continuïtat». En primer lloc, per a les autoritats resultava impossible proveir una guàrdia permanent per a les nombroses grans sumes de diners que es transportaven i es concentraven a la ciutat i que eren objectiu d'uns expropiadors ben preparats i selectius, que aparentment només atacaven quan sabien que tenien bones possibilitats de fugir. A més a més, com que la velocitat era un dels principals aliats dels expropiadors, utilitzaven automòbils, sovint taxis segrestats o cotxes robats als rics, que sabien que eren més ràpids que els models de la policia. I els expropiadors també eren conscients que,

si els ferien, l'organització se'n cuidaria i serien atesos per metges simpatitzants de la CNT-FAI.⁹³

En segon lloc, els escamots d'expropiadors tenien una formació social profundament arrelada i a la policia li resultava pràcticament impossible infiltrar-s'hi. Els expropiadors eren activistes de confiança, reclutats dels comitès de defensa o del comitè de suport als presos, així com també alguns dels membres més ben disposats i capaços dels grups d'afinitat, molts dels quals havien organitzat en èpoques passades menys repressives les col·lectes dels sindicats als llocs de treball i als barris.⁹⁴ Alguns expropiadors eren «revolucionaris professionals» en el sentit clàssic; tenien experiència a evadir-se de la policia dels anys posteriors a la Primera Guerra Mundial, disposaven dels pseudònims i identitats falses necessaris, tendien a no estar-se gaire temps al mateix lloc i s'allotjaven amb camarades i en «pisos francs».⁹⁵ En un sentit positiu, aquest compromís amb el moviment explica l'alt nivell de rectitud entre els expropiadors, a qui tampoc calia que els recordessin gaire les sancions que s'aplicarien a qualsevol que mirés d'escapolir-se amb els diners de l'organització.

A més de la unió derivada d'una ideologia comuna i uns objectius compartits, els expropiadors també comptaven amb vincles afectius de parentiu i veïnatge. Molts eren reclutats de famílies locals amb un historial d'activisme anarquista i sindical. També l'estructura familiar, tan habitualment associada amb l'estabilitat de l'ordre existent, sovint va donar una cohesió considerable a les activitats d'alt risc dels expropiadors. En un

⁹⁰ *LaV*, 23 de febrer, 15-18 d'abril i 17-19 de juliol de 1934; *SO*, 17-20 i 25 de juliol, 9 de setembre de 1934; *Veu*, 15 d'abril de 1934; *L'Opinió*, 17 d'abril de 1934; *El Noticiero Universal*, 16 d'abril de 1934; Paz, *Chumberas*, p. 142.

⁹¹ *L'Opinió*, 7 de març i 17 d'abril de 1934; *LaP*, 18 d'abril de 1934; *LasN*, 20 d'abril de 1933 i 17-18 de maig de 1934; *SO*, 9 de setembre de 1934.

⁹² *Iniciales*, novembre de 1934; *FAI*, 8 de gener de 1935; *LaV*, 22-25 de desembre de 1934 i 30 d'abril de 1935.

⁹³ *LaP*, 1-6 d'abril de 1934.

⁹⁴ *TyL*, 18 de juliol de 1931, 23 de gener de 1932, 24 de febrer i 23 de setembre de 1933; *LaP*, 8-9 de gener de 1935; *LaV*, 25 de juliol de 1931, 27 de desembre de 1932, 19-20 d'octubre i 6 de desembre de 1933, 27 de desembre de 1934, 3, 8-9, 16 i 27 de gener, 2 de febrer, 10 d'abril, 29 de juliol de 1935; *LasN*, 6 i 16 de febrer de 1932, 4 de setembre de 1935; *Matí*, 14 de novembre de 1935; *SO*, 6 de setembre de 1934 i 28 d'abril de 1936; *L'Opinió*, 19-20 d'octubre de 1933.

⁹⁵ Massaguer, *Mauthausen*, p. 14.

dels grups, un pare i un fill treballaven junts.⁹⁶ Ahora, a Los Novatos, un grup d'afinitat actiu en iniciatives de finançament, hi havia cinc germans de la família Cano Ruiz i dos grups més de germans, tots els quals vivien a menys d'un quilòmetre els uns dels altres al barri de la Torrassa.⁹⁷

L'*esprit de corps* tan típic de grups tan homogenis garantia que, si algun membre del grup era detingut per les forces de seguretat, es negués obstinadament a delatar els seus camarades a la policia o a facilitar cap mena d'informació a les autoritats. De fet, els grupistes detinguts van aplicar la seva pròpia versió de l'*omertà* i repetien incansablement a la policia que havien conegut casualment els seus còmplices en un bar o un cafè, que no recordaven res del seu aspecte i que no havien pensat a preguntar-los com es deien. Sovint, els grupistes també informaven a la policia que aquests mateixos desconeguts els havien donat les armes que duïen just abans del moment de la detenció, una història totalment increïble que s'havien inventat no per fer-la semblar creïble, sinó per frustrar les investigacions policials. Ahora, si algú cedia a la pressió policial corria el perill de ser considerat un traïdor, una perfídia que només es podia resoldre de manera sumària.⁹⁸

Es poden fer algunes observacions més sobre els expropiadors. Eren invariablement homes. Les dones hi participaven rarament i, quan ho feien, la seva implicació era gairebé sempre en

una funció auxiliar. Els expropiadors eren predominantment joves i solters. Fins i tot els activistes més veterans dels grups solien tenir menys de 40 anys, mentre que els més actius dels anys trenta tenien poc més de 20 anys, com ara Josep Martorell i Virgili, l'anomenat «enemic públic número u» a la premsa burgesa, que tot just tenia 20 anys quan el van detenir, però amb un bon historial d'atracaments a bancs per a la CNT i per al moviment anarquista.⁹⁹

Les expropiacions ens donen un nou exemple de la disposició dels anarquistes per mobilitzar més enllà del proletariat de fàbrica i canalitzar la rebel·lió dels considerats immobilitzables per altres grups d'esquerrers. Potser la millor mostra d'això seria la presència entre els expropiadors de diversos antics interns al reformatori de menors Asil Durán, com ara el citat Martorell.¹⁰⁰ L'eclèctic repertori tàctic dels anarquistes, la seva capacitat persistent per combinar formes de protesta «modernes» amb altres de més velles, va augmentar la vitalitat de la seva lluita de resistència i, en la mateixa mesura, va escandalitzar els «homes d'ordre». A continuació abordarem les implicacions de tot plegat en l'esfera cultural.

⁹⁶ García, *Eco*, p. 30, 61, 469; *LaV*, 6 de gener, 4 i 21 d'abril, 3, 6 i 23 de juny, 18 d'agost, 31 d'octubre, 13-14 de desembre de 1933, 2 de gener, 22 de febrer, 5 d'agost, 7, 22 i 27 de desembre de 1934, 4-9 de gener, 14 i 31 de maig de 1935; *L'Opinió*, 2 de gener de 1934; *LasN*, 14-20 de gener, 16-17 de maig de 1931, 6-8 i 23 de maig de 1934, 4-5 de febrer de 1936; *La Humanitat*, 5 de juny de 1933; *Veu*, 6 de gener de 1933 i 6 de març de 1934; *LaP*, 1 d'abril i 11 de maig de 1934, 4 i 8-9 de gener de 1935; *SO*, 27 d'agost de 1932 i 25 d'abril de 1936; León-Ignacio, *Años*, p. 298; Monjo, «CNT», p. 191.

⁹⁷ Marín, «Llibertat», p. 480-485.

⁹⁸ *LaP*, 11 d'abril de 1934; *LaV*, 15 de febrer, 11 de desembre de 1934 i 11-12 de desembre de 1935; *LasN*, 4 de setembre de 1934.

⁹⁹ *LaV*, 29 d'abril, 6 i 23 de juny, 13 de desembre de 1933, 30 de gener, 1 i 15 de febrer, 31 de març de 1934; *TyL*, 29 d'agost de 1931 i 14 de juliol de 1933; *LaP*, 1-10 d'abril de 1934 i 8-9 de gener de 1935; Peiró, *Peiró*, p. 32-33; *LasN*, 16 de febrer de 1932; García, *Eco*, p. 210-211; *La Humanitat*, 5 de juny de 1933; *L'Opinió*, 30 de març de 1934.

¹⁰⁰ *LaP*, 4 de gener de 1935; Téllez, *Sabaté*, p. 24; *Veu*, 27 d'abril de 1934.

7 Batalles culturals

Classe i delinqüència

L'intens i bigarrat cicle de protestes dels anys republicans va inspirar una efusió de pànics morals de les elits socials, econòmiques i polítiques. De fet, es podria argumentar que la història de la República és la història d'una espiral de pànics morals que va arribar a l'esclat com a resposta a les expropiacions. Tot i que hi seguia havent diferències profundes dins d'aquestes elits i entre elles —el cisma entre monàrquics i republicans, per dir-ne una—, com veurem, hi havia molta més unitat entre els «homes d'ordre», que ara incloïen els partidaris de la «república d'ordre», que clamaven per la «pau social» al carrer i que coincidien que la CNT era el principal problema de la República.

Els primers pànics morals de l'era republicana es van desenvolupar al voltant de les mobilitzacions d'acció directa de l'estiu de 1931 i formaven part d'una estratègia clàssica de divideix per vèncer que tendia a distingir la classe obrera entre els radicals i els no radicals. Com hem vist al tercer capítol, les autoritats republicanes estaven obsessionades a separar el gruix de la classe treballadora, els «elements sans» amb uns interessos i objectius que s'assumia que podrien ser satisfets dins del nou règim, dels «subversius» i «agitadors», que suposadament «coaccionaven» els treballadors perquè donessin suport a les vagues.¹ En conseqüència,

---

¹ Governador civil de Barcelona (Anguera de Sojo) al ministre de Governació, 2 de setembre de 1931, Lligall 7a (AHN/MG).

els pànics morals es poden veure com a part d'un projecte per integrar políticament els «bons», en la majoria de casos treballadors qualificats que estaven disposats a acceptar el canvi gradual des de dalt dins del calendari previst pels polítics republicans, mentre que «els violents»,² que representaven un perill mortal per al futur de la reforma, havien de ser aïllats i reprimits. Aquesta distinció es repetia dia sí dia també a la premsa anticenetista, principalment a *La Vanguardia*, *La Veu de Catalunya*, *L'Opinió* i *La Publicitat*, que distorsionaven sistemàticament a les seves pàgines les activitats organitzades per la CNT (mítings i vagues, però també els programes culturals i educatius dels ateneus). De fet, resulta sorprenent que mentre que dels mítings o convocatòries massives rarament se n'informava, els actes aïllats de violència de piquets o un tiroteig entre grupistes i la policia rebien una àmplia cobertura, fet que permetia presentar la CNT com una força del caos.

L'èmfasi dels pànics variava per adaptar-se als ritmes canviants de la protesta. Quan els sectors més militants dels desocupats es van mobilitzar i van insistir en el seu dret al carrer, es van convertir en l'objectiu principal dels pànics, que els pintaven com a «pobres indignes», les infrasocialitzades «classes perilloses» del discurs vuitcentista. El problema amb aquesta «classe marginal» de «farsants» no era la seva pobresa, sinó la seva immoralitat, que la convertia en una càrrega per a la societat i en una amenaça per als intents d'ajudar la resta de pobres. Posant l'accent en la naturalesa desviada de part dels desocupats, s'aïllava la pobresa del seu context social i es reduïa a una qüestió moral.³ Hi va haver una obsessió particular amb els joves immigrants, que, segons es deia, arribaven atrets per la reputació de «la mala vida» de Barcelona. Sense cap mena de límit ni un control familiar

normal, aquests «nois fugitius» eren un «perill formidable» per a l'ordre públic.⁴ Aquest era «l'enemic interior», una agrupació flexible que podia incloure venedors ambulants, petits delinqüents i piquets, formada per «forasters», «estrangers» i «elements aliens».⁵

Els pànics morals tenien una dimensió espacial pronunciada: es considerava que hi havia «focus d'immoralitat», com ara el Raval. Tot i que en gran manera formava part del procés d'urbanització de Barcelona, el Raval va ser marginat com a cosa externa i exòtica, el «Barri Xino» i la «Barcelona andalusa».⁶ Era una «zona de delinqüència», un «laberint» de «carrers infectats», les «catacumbes de Barcelona»: «el veritable perill de les barraques, on la malaltia i la putrefacció de les seves casotes fosques crea un clima favorable per a les germinacions més immundes [i] legions de malvats i eixams de paràsits».⁷ Amb un discurs que destacava la continuïtat en el to dels pànics morals, els republicans denunciaven els bars i clubs del Raval com a espais de perversió, prostitució i tràfic de drogues d'una manera que diferia ben poc de la dels seus predecessors monàrquics.⁸ Per exemple, un metge vinculat amb els cercles de la Generalitat va proposar una relació entre els alts índexs de malalties al Raval i els costums deficients dels habitants del barri, molts dels quals «fan vida nocturna als cabarets i altres llocs de moralitat qüestionable».⁹

⁴ *Veu*, 27 d'abril de 1934.

⁵ FTN, *Memoria...* 1931, p. 203-204; *L'Opinió*, 17, 19 i 25 de juliol, 2 de desembre de 1931, 26 d'octubre de 1932; *LaP*, 10 de juliol de 1931.

⁶ *LaP*, 11 d'abril de 1934; *JS*, 28 de novembre de 1931; *L'Opinió*, 22 de setembre de 1933, 7 d'abril i 9 d'agost de 1934.

⁷ *LaV*, 26 d'abril de 1934 i 10 de novembre de 1935; Bellmunt, *Catacumbes*, p. 13-82; *L'Opinió*, 26 de març i 22 de setembre de 1933; *LaP*, 16 d'agost de 1933, 11 i 18 d'abril de 1934.

⁸ *L'Opinió*, 22 de setembre de 1933 i 9 d'agost de 1934; *LaP*, 11 d'abril de 1934.

⁹ Claramunt, *Problemes*, p. 14.

² *LaV*, 6 de setembre de 1931.

³ *SO*, 13 d'octubre de 1931; *LaV*, 13 d'agost de 1931; *LaP*, 8 i 12 de juny de 1931; *L'Opinió*, 17-19 i 24-25 de juliol, 29 d'agost, 2 de desembre de 1931.

Un altre punt de continuïtat amb els pànics morals passats era la seva histèria. El setembre de 1931, un article d'opinió a *La Vanguardia* sobre els desordres públics a Barcelona va portar els governs britànic i italià a advertir els seus súbdits que evitessin el que aquests diaris descrivien com una ciutat sense llei. *La Vanguardia*, conscient dels perjudicis que això podia ocasionar a l'economia local i als hotelers, restauradors i altres grups que constituïen una font important d'ingressos en forma de publicitat per al diari, hi va respondre amb un llarg editorial en el qual explicava que les forces de seguretat tenien el control total dels carrers i que a Barcelona no hi havia cap alteració important de l'ordre públic, cosa que en realitat contradeïa la línia de la seva cobertura del tema abans i després del naixement de la República.¹⁰ Si bé els successius governadors civils fomentaven activament els pànics morals, Ametlla, que va ocupar el càrrec durant bona part de 1933, va observar correctament que, en exagerar el nivell de conflicte social, els pànics produïen «una psicosis d'alarma i incertesa» que de vegades dificultava el govern de la ciutat.¹¹

Tot i això, els daus ja estaven tirats, i quan els pànics van augmentar, en paral·lel a la militarització de l'anarquisme i les expropiacions, *La Vanguardia*, *L'Opinió* i *La Veu de Catalunya* semblava que competissin per informar del «contagi» de la criminalitat en els termes més pintorescs i sensacionalistes possibles.¹² *La Veu de Catalunya* dedicava cada dia una pàgina al «Terrorisme», que publicava en una secció amb un titular enorme. Com que sovint no hi havia prou material per omplir la pàgina, hi incloïen delictes contra la propietat i altres actes il·legals quotidians, així com altres notícies, algunes de les quals eren mundanes i sense cap mena de relació amb el «terrorisme», però les hi afegien de tota manera per fer la impressió que l'ordre públic era atacat

constantment.¹³ D'una manera similar, *L'Opinió* imprimia una secció titulada «El robatori del dia», on es descrivien robatoris menors sense violència amb un sensacionalisme tal que semblava que els carrers fossin plens de delinqüents sanguinaris.¹⁴

Els pànics morals van arribar al punt àlgid durant els anys 1933-1935 com a reacció a les expropiacions. Des del punt de vista de les elits i de la premsa republicana burgesa, les expropiacions significaven un atac continu a l'ordre urbà que posava de manifest les mancances de les defenses de la societat, i això causava encara més angoixa que les insurreccions revolucionàries, que eren poca cosa més que una inconveniència a curt termini que les forces de seguretat podien contenir fàcilment. Tipificant el que Hall i altres han descrit com la «juxtaposició» de diversos pànics morals a través d'«espirals de significació», la premsa va produir un «pànic general» amalgamant diverses pors i caracteritzant-les com una ofensiva unificada i global contra la República i la societat en general.¹⁵ Els autors dels pànics morals treien partit del que consideraven els «millors ingredients» en relació a les bandes de «pistolers i atracadors professionals» que formaven el «sindicat d'atracadors» de la CNT: la cultura primitiva dels immigrants («els murcians de la FAI»), els «criminals nats», els detritus del «lumpenproletariat», la «joventut bohèmia» i els joves «polissons» amants de freqüentar els «establiments immorals» del «Barri Xino».¹⁶ Aquesta caracterització s'estenia a la CNT, la FAI i el moviment anarquista en general, que era descrit com «un grup criminal» d'individus «infrahumans» i «degenerats», «paràsits dels baixos fons», «ganduls professionals» i «malvats, lladres i bombarders» dirigits per «pelacanyes» desclassats i

¹⁰ *LaV*, 13 i 25 de setembre de 1931.

¹¹ Ametlla, *Memòries*, vol. 2, p. 219.

¹² *LaV*, 1, 9 i 25 de setembre de 1931.

¹³ *Veu*, 15 d'abril, 3 i 22 de novembre de 1931, 7 de gener de 1932.

¹⁴ *L'Opinió*, 26 de març i 5 de novembre de 1933, 15 de maig i 9 d'agost de 1934.

¹⁵ Hall et al., *Policing*, p. 218-227.

¹⁶ *JS*, 22 de juliol, 7 i 14 d'octubre, 11 de novembre de 1933; Paz, *Chumberas*, p. 113; *Veu*, 27 d'abril de 1934.

«una minoria d'aventurers d'origen proletari».¹⁷ També se suggeria que els anarquistes eren «anarcofeixistes», part d'una conspiració més àmplia amb l'extrema dreta, o, com es deia amb enginy, la «FAI-lange».¹⁸

Els pànics morals van arribar a l'apoteosi en un seguit d'articles publicats per Josep Planes a *La Publicitat*.¹⁹ Els articles de Planes, farcits de digressions pseudoantropològiques sobre els bandolers de l'era preindustrial a Itàlia i Andalusia, eren poc més que pànics morals sobre «el problema anarquista» disfressats de periodisme d'investigació. Per a Planes, la violència política estava submergida en un món de delinqüència comú: anarquisme i delinqüència eren sinònims, com si tots els delictes de Barcelona es poguessin relacionar d'una manera o d'una altra amb el moviment anarquista, incloent-hi el negoci de la prostitució i el tràfic de drogues, que ell atribuïa a refugiats anarquistes italians, argentins i alemanys. Amb tot, la seva preocupació més gran eren les expropiacions. Segons Planes, «els personatges que lideren les diverses bandes d'atracadors són les figures més prestigioses del moviment anarquista», els «gàngsters del moviment obrer». Això representava un «tipus original de delinqüència» que era «típicament barcelonina»: «els atracadors anarquistes o els anarquistes atracadors de Barcelona no són res més que els equivalents catalans d'Al Capone... Avui és moda entre tots els lladres, carteristes i estafadors de fer-se passar per anarquistes». En eliminar la distinció entre protesta social i comportament criminal, Planes ressuscitava un antic argument de la criminologia burgesa i una de les premisses més bàsiques dels primers pànics morals del segle XIX.

¹⁷ *La Victòria*, 28 de maig, 11 de juny i 31 de desembre de 1932; *LaV*, 26 d'abril i 29 de juliol de 1934; *L'Opinió*, 26 de març i 5 de novembre de 1933, 7 de març, 19 d'abril, 1 de maig i 15 d'agost de 1934; *JS*, 1 d'agost de 1931, 29 d'abril, 22 de juliol i 11 de novembre de 1933; *Cataluña Obrera*, 26 de maig i 9 de juny de 1933; *LaP*, 18 d'abril de 1934.

¹⁸ Aurora Bertrana, *Memòries del 1935 fins al retorn a Catalunya*, Pòrtic, Barcelona, 1975, p. 787.

¹⁹ *LaP*, 6 i 10-12 d'abril de 1934.

Els objectius dels pànics morals eren diversos. En primer lloc, com hem vist al primer capítol, era un llenguatge de poder, una justificació per a una autoritat forta davant del «desordre» de sectors socials que eren de manera inherent «incontrolables» i ignorants, que generaven una gran angoixa entre l'elit política i els seus partidaris sobre el futur de l'ordre social, econòmic i polític. Com a tals, els pànics morals eren una eina de legitimitació discursiva. El seu gran atractiu era la seva funció d'etiquetar i crear caps de turc: identificaven el que eren, des de la perspectiva dels «homes d'ordre», les fonts dels problemes i els conflictes socials que inspiraven les seves angoixes.²⁰ Com ha observat David Sibley, els pànics morals eren un mecanisme ideològic gràcies al qual s'ampliava «l'espai excloent».²¹ Des del començament de la República, les pautes específiques de l'activitat de les forces de seguretat, com ara la repressió ferotge dels venedors ambulants i els activistes aturats, van ser legitimades i de vegades condicionades pels pànics morals, que permetien que les autoritats criminalitzessin les comunitats políticament problemàtiques i els grups socials rebels, amb la qual cosa reduïen les diferències polítiques a una qüestió d'ordre públic. Els pànics morals també van validar les polítiques més repressives de l'era republicana. Per exemple, la Llei de *vagos y maleantes* es va promulgar després d'una prolongada campanya de la premsa dirigida contra una sèrie d'«enemics públics», com ara proxenetes, narcotraficants, els «desocupats professionals» i els «subversius a sou».²² De la mateixa manera, reformes urbanístiques com ara el Pla Macià per a l'eliminació de barraques al Raval tenien un cert regust dels pànics morals i de la diatriba contra les «zones de delinqüència del Barri Xino». Alhora, els pànics morals reforçaven l'aplicació de polítiques socials excloents i la negació d'assistència social als immigrants aturats. La premsa diària

²⁰ Hall et al., *Policing*, p. 157.

²¹ Sibley, *Geographies*, p. 77.

²² *LasN*, 17 de juny de 1931; *L'Opinió*, 17 i 19 de juliol de 1931.

publicava un reguitzell d'articles sobre com abusaven de l'assistència social els «tramosos» i «estafadors» del Barri Xino, «els professionals de la delinqüència comuna, carn de presidi, rodmons, gent que viu fora de la llei i gent que no ha treballat mai ni ho pensa fer», que es gastaven la paga de l'atur en carns cares, patés i vins, i per tant «robaven» als «nens necessitats de debò de Barcelona». Un cop descrita aquesta «classe marginal» com a criminal i incapaç d'acceptar les seves responsabilitats socials, la implicació era evident: s'havia de retallar el minso pressupost de benestar social, ja que el fet de donar ajudes simplement agreujaria la dependència i l'esgarriament dels «pobres indignes».²³

S'identificava els nous perills socials i es barrejaven amb els ja existents, i en conseqüència, a la pràctica s'exigia una vigilància constant per part de les autoritats i un grau de repressió més elevat. Això es fa evident en el fet que, els anys 1934 i 1935, els pànics es van centrar en els ateneus i els centres excursionistes proletaris, als quals acusaven de «pervertir nens petits i joves ingenus», que «obligaven a escoltar discursos subversius» enmig d'escenes orgiàstiques «d'amor lliure». També s'afirmava que els centres excursionistes eren un front per a l'organització d'expropiacions —que suposadament es planificaven en sortides organitzades fora de la ciutat— i que dintre dels ateneus es fabricaven bombes.²⁴ Com passava sovint amb els pànics morals, la histèria de la premsa superava amb escreix la base real d'un seguit d'històries dissenyades per criminalitzar les últimes activitats legals que quedaven del moviment anarquista i tancar definitivament l'esfera pública llibertària.

Com ja havia succeït durant la monarquia, els pànics morals van alimentar una mentalitat obertament repressiva tant entre les dretes com entre les esquerres, que cada cop més

Figura 7.1 | Joves anarquistes d'excursió als turons del voltant de Barcelona durant la Segona República (Font: *Història gràfica...*, p. 248)

coincidien en el desig d'un «moviment fort» per reprimir la «delinqüència» de tota mena.²⁵ El diari republicà d'esquerres *L'Opinió* advocava per la fórmula autocràtica d'una «democràcia armada» que introduís «mesures extraordinàries» per «intimidat els gàngsters» i eliminar «el càncer del bandolerisme», i argumentava que la «total extinció» dels «grups criminals», inclosa la FAI i altra «escòria social criminal», era «el més urgent i el més difícil de resoldre de tots els problemes amb els quals s'enfronta avui la República».²⁶ D'una manera igualment

²³ *SO*, 13 d'octubre de 1931; *LaV*, 13 d'agost de 1931; *LaP*, 8 i 12 de juny de 1931; *L'Opinió*, 17-19 i 24-25 de juliol, 29 d'agost, 2 de desembre de 1931.

²⁴ *LaP*, 12 d'abril de 1934; *LaV*, 31 de març de 1934; *Veu*, 4 i 26 d'abril de 1934; Berruezo, *Sendero*, p. 62.

²⁵ *LaV*, 31 de gener, 14-16 i 25-26 de març de 1933, 2 i 28 de gener, 20 i 22 de febrer, 10 i 27-28 de març, 29 d'abril, 18 de juliol, 5 i 7 d'agost, 7 de setembre de 1934; *Veu*, 11 d'abril de 1934; *Foc*, 5 de gener de 1933.

²⁶ *L'Opinió*, 6 d'abril i 12 de juliol de 1933, 21 de gener, 7, 11, 13, 24 i 28-29 de març, 3, 7 i 13 d'abril, 9 d'agost de 1934.

draconiana, la socialista USC declarava que «la primera tasca que hem de dur a terme és l'eliminació de la FAI i de tots els faistes, utilitzant tots els mitjans possibles, sense dubtes, sense pietat i sense reserves».²⁷ Aquest consens provenia de les divisions binàries i maniquees establertes pels pànics: el contrast entre els «de casa» i els «de fora», els pobres «dignes» i els «indignes», els «constructius» contra els «perillosos», els «sans» i els «malalts», i tot plegat exigia la unitat dels «homes de bona fe».²⁸ Així, els diaris conservadors *La Veu de Catalunya* i *La Vanguardia* coincidien amb els diaris republicans d'esquerra *L'Opinió* i *La Humanitat* i amb el diari socialista *Justicia Social* en la necessitat d'una prohibició total de la CNT i del moviment anarquista, una unitat que es resumia en l'eslògan de la Lliga: «Tots units contra la FAI!».²⁹ Amb això no volem negar les diferents inflexions polítiques dels pànics morals expressades pels diaris mencionats; per exemple, *La Vanguardia* i *La Veu de Catalunya* suggerien que no hi havia hagut delinqüència sota la monarquia, com si la marxa del rei hagués estimulat un col·lapse profund de la moralitat col·lectiva i el respecte per la llei. Malgrat això, continuava havent-hi punts en comú entre els pànics morals tradicionalistes i els republicans: tots dos eren llenguatges d'angoixa, poder i ordre que posaven l'èmfasi en la respectabilitat i la jerarquia i compartien un seguit de representacions ideològiques basades en una sintaxi moral conservadora.

Finalment, i d'acord amb l'objectiu republicà de dividir la classe treballadora, els pànics morals es poden considerar com a part d'una lluita cultural pel suport dels barris, un projecte ideològic que tenia diverses ramificacions. En primer lloc, l'exageració per naturalesa dels pànics morals resultava essencial per crear una preocupació generalitzada sobre fenòmens com ara la

venda ambulat i la delinqüència, que en realitat només amenaçaven els interessos d'una petita proporció de la població. Els pànics morals, però, destacaven un pretès interès ciutadà comú i la unitat i l'harmonia essencials del sistema social, de manera que projectaven una visió consensuada de la societat i apel·laven a una comunitat política imaginària.³⁰ Això explica per què els pànics morals sovint s'expressaven en un llenguatge de la malaltia manllevat del discurs dels higienistes urbans vuitcentistes.³¹ Descriuint els enemics socials com a «plaga» i «infestació» i els immigrants com a «pol·lució» i «brutícia» moral que «contaminava» la ciutat, les autoritats esperaven trobar el suport popular per a una «tasca d'higiene» que eliminés «l'escòria». Com que aparentment aquesta plaga amenaçava tots els ciutadans, sense importar la seva posició social, no podia ser ignorada i exigia mesures de quarantena social i una nova vigilància de la vida quotidiana per poder «desinfectar» la ciutat de gèrmens i alliberar-la de les amenaces a les quals s'enfrontava.³²

En segon lloc, els pànics morals buscaven desarmar la lluita antiestat de la CNT i el moviment anarquista identificant-los amb la «classe marginal» en un intent de deslegitimar el moviment llibertari als barris. El missatge dominant dels pànics era que si la policia es podia ocupar amb èxit dels sectors «recalcitrants» de la societat, que posaven en perill el «bé comú», les autoritats tindrien les mans lliures per portar la felicitat als barris a través de la reforma. Per tant, les notícies a la premsa sobre l'omnipresència de la delinqüència s'utilitzaven per justificar que cada cop hi hagués més intrusions policials als barris, amb la intenció de millorar el suport a les forces de seguretat en unes comunitats proletàries que havien estat tradicionalment hostils a tota forma d'autoritat externa. Amb això no només

²⁷ JS, 16 de desembre de 1933.

²⁸ Vegeu, per exemple, *La V*, 6 de setembre de 1931; *L'Opinió*, 23 d'octubre de 1931 i 12 de desembre de 1933; *JS*, 1 d'agost de 1931.

²⁹ *Veu*, 12 de desembre de 1933.

³⁰ Hall et al., *Policing*, p. 53-77.

³¹ Geoffrey Pearson: *The Deviant Imagination. Psychiatry, Social Work and Social Change*, MacMillan, Londres, 1975, p. 160-167.

³² Vegeu FTN, *Memoria...* 1934, p. 7-8, 212, 219, 222.

s'aconseguia posar part de la població civil a la banda de l'Estat, sinó també negar als anarquistes radicals els suports que tenien als barris, i trencar la resistència de la classe obrera a base de minar la solidaritat i els vincles que l'havien fet possible.

7.1 «Capitalisme criminal»

Malgrat el bombardeig dels pànics morals, la CNT i la FAI mantienien una enorme influència com a estructura organitzadora als barris. D'una banda, perquè els pànics morals eren la manifestació d'una ideologia dominant molt poc arrelada als barris. D'altra banda, els ideòlegs de la CNT i la FAI van iniciar una reeixida batalla contracultural en la qual rebutjaven les premisses dels pànics morals i, en fer-ho, articulaven una reafirmació encara més gran de la concepció llibertària del delictes, la il·legalitat i el càstig. Aquesta batalla ideològica tenia dos fronts: el primer, una defensa aferrissada de la il·legalitat popular; i el segon, una crítica dels pànics morals i de la naturalesa «criminal» del capitalisme.

Pel que fa a la il·legalitat popular, com hem vist al cinquè capítol, els anarquistes justificaven àmpliament accions que l'opinió pública convencional definia com a «delictives». D'acord amb l'ortodòxia llibertària, segons la qual el comportament social està condicionat per les circumstàncies i el context, els anarquistes posaven l'èmfasi en la naturalesa racional de la il·legalitat, i afirmaven que aquest fenomen tenia una relació molt estreta amb les condicions socials i polítiques existents, «producte d'una organització social perniciosa». Així, *Solidaridad Obrera* mantenia que «la societat burgesa és la responsable de tota la delinqüència», ja que el seu mecanisme de distribució de «privilegis per a uns pocs i persecució i privacions per a la resta estableix grans diferències en termes de posició material, educació i estil de vida, que són les que donen forma a la delinqüència professional i ocasional». Certes característiques específiques de la il·legalitat a Barcelona s'explicaven com a peculiaritats del capitalisme

local. Per exemple, la qüestió de la delinqüència juvenil, que tant preocupava els comentaristes socials de la burgesia republicana, es veia com una reacció a les oportunitats limitades que tenien els treballadors joves; d'aquesta manera, molts d'aquells que es rebel·laven contra la sobreexplotació i el treball a preu fet a les fàbriques de Barcelona es veien «obligats» a viure fora de la llei.³³ La il·legalitat també s'explicava en termes de la mentalitat adquisitiva i el desig de propietats que genera la societat capitalista. Com va observar Marianet, líder del Sindicat de la Construcció:

En una societat que legalitza la usura i es basa en el robatori, és lògic que hi hagi qui estigui disposat a arriscar la vida i a aconseguir amb la seva pròpia audàcia el que altres poden fer gràcies a la protecció de les forces coercitives de l'Estat.³⁴

La crisi econòmica s'identificava com un factor determinant a curt termini del ressorgiment de la il·legalitat. Marí Civera, un dels pensadors més originals sobre l'esquerra revolucionària durant la dècada de 1930, explicava l'expansió de la il·legalitat com un símptoma de l'hemorràgia de l'ordre econòmic. Per a Civera, la il·legalitat era una forma d'acció realista i lògica per a aquells treballadors a qui se'ls negava la possibilitat de sobreviure amb el seu treball.³⁵ Els anarquistes refusaven la tesi problemàtica i mal definida de la «classe marginal»,³⁶ i defensaven que la major part de la il·legalitat era «delinqüència ocasional» que duïen a terme

³³ *SO*, 24 de juliol, 9 de setembre i 16 de desembre de 1932, 15 de gener, 25 de març i 18 d'agost de 1933, 6 de desembre de 1935; *TyL*, 24 de desembre de 1935.

³⁴ *SO*, 26 d'abril de 1934.

³⁵ *Orto*, maig de 1932.

³⁶ E. Mingione: «Polarización, fragmentación y marginalidad en las ciudades industriales», a Anna Alabart, Soledad García i Salvador Giner (ed.): *Clase, poder y ciudadanía*, Siglo XXI, Madrid, 1994, p. 97-122.

els desocupats temporals als quals es negava el lloc que els corresponia en el «banquet de la vida». La il·legalitat era, per tant, una forma alternativa de distribució de la riquesa, part d'una «lluita per la vida», ja que els aturats s'apoderaven del que els era «necessari per viure» i defensaven el seu «dret natural a la vida».³⁷

En certa manera, el rebuig anarquista al concepte de «classe marginal» es derivava de l'oposició filosòfica a conceptes deterministes pseudolombrosians com ara el de la «patologia» del «delinqüent de naixement», així com altres nocions conservadores de «degeneració» i «maldat» que condicionaven una part considerable del pensament republicà pel que fa a l'ordre públic. Com insistia *Solidaridad Obrera*, «no existeix la gent “bona” i la gent “dolenta”, sinó simplement gent que és “bona” o “dolenta” en diferents moments». Certament, els anarquistes no negaven pas que hi hagués reincidents, però afirmaven que eren producte del «concepte de càstig de la justícia burgesa». Primer, la policia i els tribunals etiquetaven els «infractors» com a «delinqüents», i a partir d'aquell moment eren aïllats en presons, tractats cruelment i deshumanitzats per part d'un sistema penitenciari que «convertia els homes en bèsties». Els anarquistes raonaven que, en comptes de rehabilitar els detinguts, la «revenge estatal» d'una «societat perversa» només oferia «dolor i violència» i unes «concepcions egoistes i punitives» que deixaven molts presoners excarcerats marginats i sense possibilitats de trobar feina. *Solidaridad Obrera* conclouia que «la Llei és l'enemiga de la societat real», perquè «no es resol res amb l'empresonament dels anomenats presos comuns»; per tant, només en una societat llibertària i sense estat es podria atènyer «el pinacle de l'autèntica justícia», ja que els delictes desapareixerien gràcies a l'emergència de comunitats autènticament estables capaces de regular-se elles mateixes, sense la intervenció de la policia ni d'altres forces externes.³⁸ En un altre

nivell, com que els anarquistes sempre havien defensat els «proscrits» i els «desvalguts», també rebutjaven el concepte de «classe marginal» per motius afectius. En particular, defensaven els sectors més menyspreats de la classe obrera —els habitants predominantment de classe obrera del Raval, els «pàries del barri xin» en la imaginació de les elits, i els immigrants de la Torraça que eren denigrats com a «tribu sense llei»— perquè els consideraven treballadors pobres obligats a portar «una vida errant al marge de la llei». Per als anarquistes, els «carrers humils» d'aquests barris eren espais d'esperança, en els quals la bandera de la causa de la llibertat havia estat alçada i reprimida; en conseqüència, «els carrers estaven tacats de molta sang proletària».³⁹

La crítica llibertària mirava de respondre als pànics morals. D'acord amb els seus preceptes de guerra de classes, els anarquistes posaven èmfasi en els «crims» comesos contra la classe treballadora, que «no té res i en canvi ho produeix tot», per part de les «classes criminals»: els polítics i els capitalistes, l'«aristocràcia del robatori», i la petita burgesia, «que trafica amb la misèria de la gent», «els autèntics estafadors de la raça humana». Aquests eren els «autèntics lladres», que tenien més oportunitats que ningú per cometre delictes, més probabilitats de no ser detectats i de prosperar dins d'una «economia criminal» basada en «l'especulació i el robatori» i en «la suor i la sang vessades als camps, tallers, fàbriques i mines».⁴⁰ En conseqüència, en el lèxic anarquista «comerç substitueix la paraula robatori», mentre que «transacció» era un eufemisme burgès per a «engany», «fraud», «pillatge» i els «negocis escandalosos dels aprofitats». I no obstant, «els més vils de tots els criminals», els «pirates i bandits moderns que es passen la vida en còmodes despatxos», eren «lladres legals», els «respectables crims» dels quals eren

³⁷ *TyL*, 26 d'abril de 1932; *SO*, 14 de febrer de 1935.

³⁸ *SO*, 26 d'agost i 16 de setembre de 1932, 14 de març de 1933, 15 d'abril de 1934; *Tiempos Nuevos*, 21 i 28 de març de 1935.

³⁹ *SO*, 9 d'abril de 1933, 20 de març de 1934 i 15 de setembre de 1935; *LaRB*, 19 d'abril de 1935.

⁴⁰ Alfonso Carrasco: *¡Barcelona con el puño en alto! Estampas de la revolución*, J. Sanxo, Barcelona, 1936, p. 30.

protegits per la llei i la policia burgeses («assassins» i «criminals a sou de l'Estat»). *Solidaridad Obrera* argumentava que, per tant,

*La societat existent és una societat organitzada per lladres. Des del petit botiguer fins a l'industrial i seguint fins als consorcis capitalistes més poderosos, no hi ha res més que especulació, que en llenguatge planer vol dir robatori [...] La societat sencera es basa en l'explotació [...] No hi ha ni un sol cas d'un patró que pagui als seus treballadors el valor total de la riquesa que produeixen.*⁴¹

Els anarquistes van postular una sèrie de rèpliques als pànics morals per atacar la «plaga» dels desnonaments de desocupats, que comportava el «crim repugnant» de deixar gent sense llar, cosa que generava «milers i milers de persones famolenques i sense sostre que mengen les deixalles dels carrers i dormen en bancs als parcs». La premsa llibertària també censurava els «falsos» moralistes burgesos, que passaven per alt determinats tipus de violència. Quan un treballador a l'atur de 14 anys va ser agredit violentament pel seu antic patró després d'exigir el pagament de la indemnització d'acomiadament a la qual tenia dret legalment, *Solidaridad Obrera* va publicar el nom i l'adreça del capitalista agressor i va suggerir que calia donar-li lliçons de com s'ha de tractar els infants.⁴² *Solidaridad Obrera* va documentar exemples de la «immoralitat» de la «civilització capitalista» i la seva tolerància amb activitats com ara la guerra i l'imperialisme, que eren molt més destructives per a la vida humana que no pas les expropiacions. En aquest «món del que

és superflu» en el qual una minoria petitíssima «nedava en l'opulència» i gastava petites fortunes en perfums, els aliments que no es venien eren destruïts mentre milions de persones arreu del planeta passaven gana.⁴³

Per insistir en el fet que la delinqüència no era una activitat exclusiva de la tan difamada classe proletària, la premsa anarquista publicava les activitats de «la fauna criminal que viu a costa de la gent»: violència de policies ebris fora de servei, robatoris de guàrdies de presons, malversacions d'advocats, evasió d'impostos de terratinents, corrupció de polítics republicans i també desacords comercials violents entre botiguers.⁴⁴ Amb un to emotiu que recordava al dels pànics morals, la premsa de la CNT denunciava repetidament els «robatoris» que resultaven «perjudicials per a la salut sagrada de la població» comesos per propietaris «malvats» que cobraven lloguers «criminals» i «robaven» els dipòsits dels llogaters que deixaven els pisos, propietaris de bar que aigualien les begudes i botiguers que manipulaven els pesos dels aliments i altres «xucla-sangs» i «voltors» que «fan negoci amb les necessitats físiques de la humanitat» i «deixen desnerits els cossos dels dissortats treballadors». Segons *Solidaridad Obrera*,

Si [les autoritats] analitzessin el menjar que es ven cada dia al públic, tota aquesta gent amb guàrdies privats i portes de seguretat a casa seva anirien a la presó [...] Totes les botigues, magatzems i tallers són caus de maldat. Els lladres són els propietaris [...] els homes «honorables» que van a

⁴¹ *SO*, 22 de març, 30 de juliol, 23 de setembre, 23 de novembre i 7 de desembre de 1932, 8 i 14 de març, 1 i 18 d'abril, 23 de juny, 8 d'agost de 1933, 24 d'abril de 1934; *Colmena*, 30 d'octubre de 1931; *TyL*, 16 de setembre i 8 de desembre de 1932, 9 de juny i 25 d'agost de 1933.

⁴² *SO*, 15 de gener, 24 de maig, 24 i 30 de juliol, 2 d'agost, 8 de desembre de 1932.

⁴³ *SO*, 28 d'agost i 4 de setembre de 1932, 16 i 18 d'abril de 1934, 3 de desembre de 1935; *TyL*, 7 de novembre i 5 de desembre de 1931, 1 de juliol, 9 de setembre i 30 de desembre de 1932.

⁴⁴ *TyL*, 4 de juliol de 1931 i 7 d'octubre de 1932; *SO*, 31 de juny i 15 d'agost de 1931, 30 de juliol, 21-23 i 29 d'octubre, 20-27 de desembre de 1932, 1 i 8 de gener, 30 de setembre de 1933, 14 de març i 5 d'abril de 1936; *LaB*, 1 de setembre i 27 d'octubre de 1932, 8 de gener, 8, 19 i 24 de febrer, 27 d'abril de 1933; *Adelante*, 28 d'octubre de 1933; *LaRB*, 6 de juliol de 1934; Tuñón, *Movimiento*, p. 824.

*missa els diumenges al matí i visiten les seves amants a la tarda [...] els mateixos cavallers que se senten indignats quan un home pobre i necessitat roba una barra de pa per alimentar els seus fills, mentre ells atraquen amb els pesos i les mesures i roben fins i tot l'aire i el sol dels desposseïts.*⁴⁵

Per als anarquistes, crim i càstig mostraven la naturalesa clau de «la república dels rics vividors». *Solidaridad Obrera* denunciava regularment els prejudicis del sistema penal i destacava el fracàs dels republicans a l'hora de complir la seva promesa de sotmetre totes les classes socials a la llei, i com els delictes dels privilegiats i dels poderosos sovint eren tolerats, o no eren investigats, o eren castigats només amb petites multes. Un exemple d'això era l'evasió fiscal de les classes mitjanes, que, tot i que la CDE se'n va fer ressò durant la vaga dels lloguers de 1931, les autoritats no en van fer gaire cas, malgrat que investigacions posteriors, tant a la premsa anarquista com a la burgesa, van demostrar que hi havia propietaris que devien 13 anys o més d'endarreriments en impostos.⁴⁶ En les rares ocasions en què la policia sí que castigava els delictes de la classe mitjana, aquests solien ser tan extrems que les autoritats havien d'actuar si no volien comprometre greument la seva credibilitat; per exemple, quan la policia va detenir un botiguer que adulterava la farina amb sulfat de bari i carbonat de plom, un acte que va fer emmalaltir 800 consumidors.⁴⁷ Tot i això, els detinguts de classe mitjana no eren mai sotmesos al mateix tracte humiliant que rebien els obrers i els aturats per part de la policia, cosa que va portar *Solidaridad Obrera* a declarar que les esperances de justícia a la societat burgesa eren tan realistes com les expectatives de sobreviure en «un

camp de tuberculosos de tercer grau».⁴⁸ Se citava la Llei de *vagos y maleantes* com l'exemple més gràfic de la naturalesa «classista» de la llei republicana, que, en opinió de *Solidaridad Obrera*, implicava que «anar mal vestit» era un delicte. Els models de càstig també demostraven una continuïtat amb els règims anteriors: «totes les mesures coercitives que envolten el codi penal de monarquies i repúbliques estan pensades per castigar la rebel·lió dels esclaus». Efectivament, i independentment de la forma de l'Estat, la llei era, segons mantenia *Tierra y Libertad*, «el caprici històric d'una classe concreta» a la qual es permetia «robar diàriament per augmentar la seva riquesa».⁴⁹

El crim, doncs, des de la perspectiva dels anarquistes estava determinat socialment i històricament per les relacions de domini entre classes socials. D'aquí se'n desprenia, per tant, que el que la llei definia com a «assassinat» no sempre es tractava com un delicte penal. Al contrari, els anarquistes afirmaven que la mort violenta d'un individu només es qualificava d'«assassinat» un cop l'acte havia estat interpretat i classificat per un seguit d'organismes ideològics i sociològics. Per subratllar la naturalesa determinada socialment del crim i l'assassinat, posaven com a exemple dues morts hipotètiques durant un conflicte industrial: el tret mortal d'un piquet a un esquiol i la mort d'un piquet per part d'un membre de les forces de seguretat. En el primer cas, la judicatura tractaria inevitablement la mort de l'esquiol com un assassinat, mentre que el segon cas era poc probable que arribés als tribunals i encara menys que fos definit com a homicidi, ja que en el cas d'un policia un assassinat és «un acte lloable en compliment del seu deure».⁵⁰

⁴⁵ *SO*, 15 de gener, 23 de juny, 8, 15 i 27 d'octubre, 20 de desembre de 1932, 24 d'abril i 26 d'agost de 1934, 26 de novembre de 1935; *Luchador*, 7 de juliol de 1933.

⁴⁶ Els propietaris també mentien sovint sobre la mida de les seves propietats i el nombre de llogaters que les ocupaven (Sentís, *Viatge*, p. 65).

⁴⁷ *SO*, 26 de novembre de 1935.

⁴⁸ *LaP*, 10 de gener de 1932; *SO*, 4 de novembre de 1932, 1 d'agost de 1933 i 6 de març de 1936.

⁴⁹ *SO*, 2 d'agost de 1932, 26 de febrer i 23 de juny de 1933, 8 de juliol de 1934; *TyL*, 7 de novembre de 1931 i 16 de setembre de 1932.

⁵⁰ *TyL*, 26 d'abril de 1931; *SO*, 23 de juny de 1932 i 7 d'abril de 1934.

7.2 L'«economia moral» del proletariat de Barcelona

La postura anarquista respecte a la il·legalitat es corresponia amb les experiències i la cultura dels barris que hem tractat al capítol 2, una cultura a la qual no afectava gaire la ideologia dominant i que contenia una oposició normativa a la llei.⁵¹ Per exemple, l'experiència dels treballadors pel que fa al consum encaixava perfectament amb la queixa anarquista que el proletariat era víctima d'un seguit de robatoris per part de les «classes criminals» —patrons, prestadors, propietaris i botiguers— que sotmetien les necessitats humanes fonamentals, com ara el sostre, el menjar i la feina, a l'ètica cruel dels negocis.⁵² De la mateixa manera, Pich i Pon, un dels principals propietaris de Barcelona i dirigent de la COPUB, que tant havia alçat la veu per denunciar la «il·legalitat» de la vaga dels lloguers, era conegut popularment com «el cap dels pirates de Barcelona» a causa dels seus tèrbols interessos empresarials, una imatge que no va esvair la seva implicació en l'«escàndol de l'estraperlo» de 1935, el cas de corrupció més greu en la història de la República. Alhora, els germans Tayá, magnats naviliers i antics propietaris de *La Publicitat*, un dels vehicles més rosegaaltars dels «pànics morals», eren famosos per haver adquirit fraudulentament lucratives franquícies del govern per a les seves flotes mercants.⁵³

Si explorem la realitat social dels barris a la Barcelona republicana, veiem que un dels motius pels quals la por de la gent respectable als atracaments a mà armada no va aconseguir que es formés un consens al voltant del tema de l'ordre públic va ser perquè era una forma de violència imaginària per a la immensa

majoria de la classe obrera de Barcelona, les inseguretats quotidianes de la qual eren molt lluny de les dels «homes d'ordre». Una de les preocupacions més grans per als treballadors era el perill de posar-se malalts, que potser era l'amenaça més important per a l'ordre als barris i que coincidia amb la descripció anarquista de la societat burgesa com «la societat de la mort».⁵⁴ La majoria de malalties eren evitables, com ara la febre tifoide, la incidència de la qual va augmentar als anys trenta i va resultar molt més mortífera als barris que les expropiacions i els «atracaments sanguinaris» que obsessionaven la premsa republicana burgesa. La tuberculosi era un altre problema greu: l'any 1935, un grup de metges va calcular que el 70 per cent de tots els nens de Barcelona mostraven símptomes d'aquesta malaltia, que també representava una amenaça contínua per als proletaris adults.⁵⁵ Aquests problemes de salut tenien una relació estreta amb les pèssimes condicions d'habitatge. Un metge prorepublicà afirmava que, en alguns blocs de pisos del Raval, més de tres quartes parts de les morts es podien atribuir al mal estat de les cases. Alhora, segons *Tierra y Libertad*, el 50 per cent dels habitatges de Barcelona infringien «les normes de seguretat més elementals».⁵⁶ Fins i tot *La Veu de Catalunya* reconeixia que l'any 1936 «hi ha milers i milers de treballadors que viuen en habitatges de lloguer indignes».⁵⁷

Una altra angoixa freqüent entre els proletaris es derivava de l'amenaça de l'atur, un problema específicament obrer que

⁵¹ H. F. Moorhouse i C. W. Chamberlain: «Lower class attitudes to property: aspects of the counter-ideology», *Sociology*, 8 (3), 1974, p. 388.

⁵² *SO*, 15 d'agost de 1931, 1 i 20 d'abril de 1932; *TyL*, 19 de juliol de 1936.

⁵³ *SO*, 23 de novembre de 1932 i 3 de gener de 1936; *Iniciales*, març de 1932; *La Voz Confederal*, 25 de maig de 1935; *The Times*, 28-29 d'octubre de 1935; J. M. Fernández, «Los “affaires” Straperlo y Tayá. Dos escándalos de la II República», *Tiempo de Historia*, 38, 1978, p. 18-28.

⁵⁴ «La societat de la mort» era el títol del primer capítol del llibre de José Prat *La sociedad burguesa*, Barcelona, 1934.

⁵⁵ *L'Opinió*, 30 de setembre de 1933; Claramunt, *Lluita*, p. 193, 200-209, 215-216, 219-229; *SO*, 23 de juliol de 1931; *Boletín Oficial del Ministerio de Trabajo y Previsión*, 67, febrer de 1936, p. 43-58, 183-184; Aiguader, *Problema*, p. 6; *Luchador*, 5 de juny de 1931; *Tiempos Nuevos*, 28 de febrer de 1935; Alba i Casasús, *Diàlegs*, p. 15.

⁵⁶ *TyL*, 2 d'agost de 1935; Claramunt, *Problemes*, p. 18; *SO*, 9 d'abril de 1933 i 20 de març de 1934; *Guerra di Classe*, 17 d'octubre de 1936.

⁵⁷ *Veu*, 13 de febrer de 1936.

comportava un seguit de conseqüències catastròfiques, com ara el desnonament i quedar sense sostre. Es calcula que unes 30.000 persones vivien al carrer, en barraques o allotjaments provisionals, una xifra que era força més baixa que la del nombre de pisos desocupats a Barcelona, que es calcula que era d'uns 40.000 al juliol de 1936.⁵⁸ Als barris, on la distància entre la classe obrera no qualificada i els pobres urbans era poc més que l'escassa seguretat que donava una feina mal pagada, el destí dels sense-llar es vivia amb molta més empatia que els patiments de les víctimes de la il·legalitat. Per il·lustrar l'abisme entre la jerarquia republicana i els «desposseïts», mentre l'elit política catalana assistia a un banquet pantagruèlic per celebrar el tercer aniversari del naixement de la República, un treballador aturat sense sostre va caure als carrers de Sant Andreu i va morir de desnutrició.⁵⁹ D'aquesta mena de morts dels sense-llar sovint només se n'informava a la premsa dels sindicats i de l'esquerra.⁶⁰ Les vides proletàries també estaven amenaçades pels accidents industrials. Igual que durant la monarquia, les autoritats no van aconseguir que la burgesia complís les normes de seguretat. A més, per culpa de la recessió econòmica, molts patrons compensaven la caiguda del nivell de beneficis relaxant les mesures de seguretat, cosa que va fer que durant la República el nombre d'accidents industrials a Barcelona creixés un 33 per cent. Després del funeral de tres obrers morts en una explosió en una fàbrica,

Solidaridad Obrera evocava el destí de «les víctimes eternes de la maquinària capitalista» i el perill d'«acabar mutilat per la vida econòmica capitalista».⁶¹

La cultura antipolicial de la CNT era un altre element que refermava la memòria social col·lectiva dels barris. Per a molts obrers, el record del passat el conformava la por a les forces de seguretat i la seva violència arbitrària. Per destacar la continuïtat amb lluites anteriors, la CNT comparava Dencàs i Badia, els organitzadors de la policia catalana, amb Arlegui i Martínez Anido, que havien estat la punta de llança de la repressió anti-CNT dels anys vint, un període que continuava sent la fita més sagnant de la repressió contra el proletariat a Barcelona.⁶² Alhora, l'objectiu principal dels pànics morals, els expropiadors, eren considerats part «dels nostres» i no representaven cap amenaça per als treballadors, ja que si bé els expropiadors algun cop havien mort membres de les forces de seguretat, era raríssim que hi hagués civils ferits.⁶³ No només molts treballadors consideraven que la il·legalitat era, en temps d'atur, bàsica per a la supervivència en la inestable economia de sous baixos de Barcelona, sinó que també hi ha proves que els expropiadors, que generalment triaven com a objectiu institucions capitalistes llunyanes com ara bancs o companyies d'assegurances, eren molt admirats als barris, on se'ls veia com una prova de la força de les comunitats de classe obrera.⁶⁴ Fins i tot en els pocs casos en què operaven als barris, els seus objectius eren a l'altra

⁵⁸ *Adelante*, 7 de gener de 1934; *SO*, 15 de gener i 26 de juliol de 1932, 20 d'abril, 8 de juny i 7 de juliol de 1933, 4 de juliol de 1936; *L'Opinió*, 30 de setembre de 1933; *Iniciales*, gener de 1934; *LaB*, 5 de maig de 1932; *LasN*, 2 de gener de 1936; *COPUB*, *Memoria...* 1935, p. 49, 488; *TyL*, 30 d'agost de 1934 i 18 de novembre de 1932.

⁵⁹ *SO*, 14 d'abril de 1934.

⁶⁰ *LasN*, 17 de novembre i 8 de desembre de 1931; *L'Opinió*, 17 de desembre de 1931; *SO*, 2 d'agost i 4 de setembre de 1932, 10 de febrer, 16 i 18 d'agost de 1933, 8 de juliol i 4 d'agost de 1934, 3 de desembre de 1935; *Luchador*, 3 i 10 de març de 1933; *LaB*, 5 de gener de 1933; *Adelante*, 17 de febrer de 1934.

⁶¹ *SO*, 17 de juny i 24 de desembre de 1931, 4 d'agost de 1934, 24 de juny de 1936; *Tiempos Nuevos*, 28 de febrer de 1935; Soto, *Trabajo*, p. 659-663; *Colmena*, 9 de gener de 1932.

⁶² *SO*, 6-11 de juliol, 3 d'agost i 8 de setembre de 1934.

⁶³ *LaV*, 19 de maig de 1933, 27 de març i 19 de juliol de 1934; *LasN*, 4 d'octubre de 1934; *Veu*, 16 de maig de 1933.

⁶⁴ *LaV*, 31 de març de 1934 i 11 d'agost de 1935; García, *Eco*, p. 616; Porcel, *Revuelta*, p. 118-121. El novel·lista barceloní Juan Marsé, nascut al barri del Guinardó, explicava a la seva novel·la *Si te dicen que caí* l'admiració que sentia la mainada pels grupistes.

banda de l'esquerda que separava el proletariat de les classes mitjanes comercials.⁶⁵

El principal vehicle per als pànics morals, la premsa republicana burgesa, la «premsa mercenària» segons el punt de vista de *Solidaridad Obrera*, tampoc era gaire ben considerada als barris, on feia temps que la classe obrera la percebia massa estretament lligada als interessos econòmics capitalistes, que defensava tan clarament com s'oposava als sindicats. De fet, a principis de la dècada de 1920, la parcialitat de la «premsa capitalista» va impulsar els impressors de la CNT a imposar una «censura roja» a molts dels diaris de Barcelona. Els anarquistes van aconseguir fomentar als barris l'escepticisme envers la premsa, recordant als treballadors que els enemics del moviment revolucionari internacional sempre havien pintat els seus representants com a «bandits». Amb la seva tendència habitual a les analogies històriques, *Solidaridad Obrera* va comparar la difamació de la FAI per part de la premsa de Barcelona amb els insults que proferien les autoritats de l'Imperi romà contra Espàrtac i el seu exèrcit d'esclaus.⁶⁶ Malgrat l'aparença d'independència de la premsa i la diversitat de capçaleres, era ben sabut que la majoria dels diaris de Barcelona eren controlats per una camarilla reduïda: Pich i Pon, el cap de la COPUB, era el propietari d'*El Día Gráfico* i *La Noche*; *La Vanguardia* era l'altaveu del monàrquic comte de Godó, que pertanyia a una de les principals famílies del tèxtil de la ciutat; i *La Veu de Catalunya*, l'òrgan de la Lliga, expressava els interessos del gran empresariat català. Això era terra adobada perquè els anarquistes poguessin argumentar que la premsa burgesa era «la gran prostituta de la civilització actual», que donava feina a «“periodistots” a sou de les elits financeres».⁶⁷ La situació dels diaris republicans

no era gaire diferent. El diari *La Publicitat*, que havien comprat els germans Tayá, dos empresaris del transport de mercaderies i opositors vehements dels drets sindicals que havien fet fortuna proporcionant la maquinària bèl·lica aliada durant la Primera Guerra Mundial, es deia que estava finançat pel consolat britànic a Barcelona i era un ferm defensor de l'imperialisme anglofrancès. Als anys 1930, *La Publicitat*, igual que *L'Opinió* i *La Humanitat*, s'identificaven clarament amb les faccions que governaven la Generalitat, i tots aquests diaris oferien una visió de la realitat social que era totalment diferent de les experiències de la majoria dels treballadors.⁶⁸

7.3 «Constructivisme revolucionari»: el final de les expropiacions

La fi del «cicle d'insurreccions», juntament amb les expropiacions que van venir immediatament després, es va produir finalment per la pressió interna a la CNT i a la FAI. Les primeres crítiques a la línia insurreccional van venir després de la revolta de gener de 1933, quan uns quants grups de la FAI van criticar el paper de Nosotros, denunciant les seves accions revolucionàries minoritàries com a pseudobolxevisme i defensant, en lloc d'això, un procés d'educació i de revolució de masses. La major part de la crítica tenia a veure amb irregularitats de procediment i amb la manca de democràcia interna dins de la CNT i la FAI, i amb la proliferació del militarisme d'avantguarda. En el debat posterior a la revolta, molts anarquistes estaven horroritzats de saber que Nosotros i altres grups d'afinitat que actuaven en nom de la FAI, de fet ni tan sols hi pertanyien. Es va afirmar que Nosotros, que comptava amb una base de suport important en els Comitès de Defensa, havia produït un dèficit democràtic dins dels sindicats que estava renyit amb les tradicions

⁶⁵ *SO*, 9 de gener i 30 de juliol de 1932, 15 de febrer de 1933; Liarte, *Camino*, p. 201; *TyL*, 17 d'octubre de 1931.

⁶⁶ Paz, *Durruti*, p. 260; *SO*, 20 de juny i 1 d'agost de 1933, 18 i 24 d'abril, 2 d'agost de 1934; *Matí*, 6 de setembre de 1935.

⁶⁷ *SO*, 14 de juliol de 1932; *TyL*, 27 d'abril de 1934.

⁶⁸ Bueso, *Recuerdos*, vol. 1, p. 69; Fernández, «Affaires», p. 18-33.

democràtiques que defensava la CNT. No cal dir que els membres de Nosotros explotaven la força del seu carisma i la seva reputació revolucionària, i constituïen, en paraules d'un dels seus crítics anarquistes, una «súper FAI» o una «FAI dins de la FAI».⁶⁹ Certament, no es va consultar les bases abans de la revolta de gener de 1933, i el nivell de debat intern va ser negligible: no més de 50 delegats dels comitès de defensa de la CNT catalana van votar a favor d'una revolta que tenia enormes implicacions per a la CNT i la FAI. No hi va haver més debat, i els detalls finals es van decidir en una reunió encara més reduïda en un bar del Paral·lel.⁷⁰ Tot i que en temps de repressió era habitual que petits grups de militants compromesos empenyessin la resta de l'organització i prenguessin decisions en «reunions d'activistes», aquestes assemblees solien ser més nombroses que les que van aprovar les insurreccions, i les seves conclusions no tenien la mateixa importància per al futur de la CNT. Finalment, després de la revolta de desembre de 1933, quan semblava que la postura de Nosotros era irrefutable, diversos grups anarquistes van abandonar la FAI com a protesta.⁷¹

Les preocupacions per la democràcia interna convergien amb una intranquil·litat creixent respecte a l'elitisme dels grupistes i el fracàs manifest de la CNT per fer la seva pròpia revolució.⁷² El balanç nefast de la «gimnàstica revolucionària» era incontrovertible: els grupistes, en alguns casos, havien atacat més el PSOE i els comunistes dissidents que la burgesia; el moviment sindical estava més fraccionat que mai; la CNT s'havia dividit a Catalunya, i s'estaven obrint fissures preocupants entre els seus diferents comitès regionals; i les energies col·lectives de la CNT s'havien esgotat en un seguit de topades fútils amb l'Estat, el resultat de les quals havia estat una repressió ferotge que havia posat en perill el

futur de tot el moviment obrer i havia portat Espanya al caire del feixisme. Hi havia pocs afiliats que defensessin continuar amb l'opció insurreccional. Si bé entre els anys 1931 i 1933 la repressió estatal havia ajudat a justificar la posició de les faccions més militants dins de la CNT, la tàctica insurreccional realment només havia triomfat entre un petit sector dels militants intermedis i dirigents dels sindicats i, tot i que aquesta posició havia tingut el suport de sectors importants de les bases, fora de Barcelona hi havia molta gent a la CNT que no donava suport als cops de força. De fet, els cenetistes de Madrid i Astúries van atacar el que consideraven un maximalisme revolucionari estèril dels anarquistes de Barcelona, cosa que van expressar a CNT, el diari de la Confederació al centre d'Espanya, on observaven que:

*L'atac llampec, l'aposta arriscada, estan antiquats. La nostra revolució requereix més que un atac a un quarter de la Guàrdia Civil o un post de l'exèrcit. Això no és revolucionari. Convocarem una vaga general insurreccional quan les condicions siguin adequades; quan ens puguem apoderar de les fàbriques, les mines, les centrals elèctriques, els transports i tots els mitjans de producció.*⁷³

També hi va haver pressió externa per part de l'AIT (Associació Internacional dels Treballadors), l'associació internacional de sindicats anarcosindicalistes, perquè la CNT i la FAI canviessin de tàctica.⁷⁴

A Barcelona, l'oposició creixent a la «gimnàstica revolucionària» va culminar amb la creació del grup d'afinitat Nervio, la principal figura intel·lectual del qual era Sinesio García Delgado, més conegut pel pseudònim de Diego Abad de Santillán.⁷⁵

⁶⁹ Miró, *Cataluña*, p. 66.

⁷⁰ Miró, *Vida*, p. 126; García, *Eco*, p. 123-124, 172; *LaP*, 30 de juny de 1933.

⁷¹ Peirats, memòries inèdites, p. 31; Gutiérrez, *Idea*, p. 77.

⁷² CNT, 9 de gener de 1933; Gutiérrez, *Idea*, p. 77.

⁷³ CNT, 9 de gener de 1933.

⁷⁴ *Tiempos Nuevos*, 18 d'abril de 1935; Pestaña, *Terrorismo*, p. 100-102; *SO*, 29 de juny de 1934.

⁷⁵ Per conèixer les idees de Diego Abad de Santillán, vegeu Antonio

Nascut a Lleó, la seva família va emigrar a l'Amèrica del Sud, on va esdevenir una figura clau dins del moviment anarcosindicalista argentí i internacional. Expulsat de l'Argentina l'any 1931, es va traslladar a Barcelona, on va arribar a ser editor de *Tierra y Libertad* l'any 1934 i secretari de la FAI el 1935. Un altre membre destacat del grup, Manuel Villar, es va fer càrrec de *Solidaridad Obrera*.⁷⁶ Abad de Santillán i Nervio estaven decidits a transformar un moviment insurreccional en una organització sindical revolucionària més estable sense sufocar l'esperit de radicalisme que era la base de la CNT i la FAI. Amb la recuperació del concepte «constructiu» de la revolució, que havia estat desterrat de la Confederació des de la sortida dels anarcosindicalistes moderats, la concepció de transformació social d'Abad de Santillán no deixava espai per a accions de guerrilla i expropiacions, una tàctica a la qual s'havia oposat durant la seva època a Buenos Aires, quan individualistes italoargentins havien assassinat un dels seus camarades més propers.⁷⁷

La ruptura final amb la tàctica de les expropiacions es va acordar en un ple clandestí de la Federació Local de Grups Anarquistes celebrada l'estiu de 1935, just a l'altra banda del Raval. Irònicament, va correspondre a Durruti, que anteriorment havia estat un dels defensors més entusiastes dels «atacs econòmics», defensar la fi de les expropiacions. Tot i que confiava en la seva credibilitat entre els sectors més radicals de la FAI per guanyar el debat i la votació, Durruti va haver de fer front a una

dura oposició d'un petit grup d'anarcoindividualistes i «homes d'acció» hispanoargentins.⁷⁸ De tota manera, hi va haver un fort descens en el nombre d'expropiacions, i a principis de 1936 els atracaments a mà armada que es produïen semblaven obra de treballadors a l'atur. Mentrestant, a banda d'unes quantes missions per «passar comptes» amb patrons i individus implicats en la repressió estatal, durant els anys 1935 i 1936 els comitès de defensa van passar per un període de reorganització.⁷⁹

L'abandonament de l'insurreccionisme també es pot explicar en termes de la voluntat de la direcció de la CNT de reincorporar els anarcosindicalistes, que havien format els «sindicats d'oposició» en un intent d'aturar la sagnia d'afiliats de 1932-1934. La marginació dels partidaris de la il·legalitat armada i el nou esquema organitzatiu revolucionari que proposava Abad de Santillán, que s'emmarcava en termes que tenien moltes reminiscències amb els trentistes, eren condicions prèvies essencials per tornar a acceptar els anarcosindicalistes moderats.⁸⁰ Com havien anunciat en el *Manifest trentista* de 1931, els anarcosindicalistes eren partidaris d'una organització sindical disciplinada finançada per les contribucions dels treballadors. Els anarcosindicalistes s'havien oposat a les expropiacions des del període immediatament posterior a la Primera Guerra Mundial, i l'any 1926 Pestaña va publicar una novel·la en la qual narrava un robatori a mà armada comès per delinqüents comuns que es feien passar per anarquistes.⁸¹ Quan a la dècada de 1930 es van tornar a utilitzar tàctiques de finançament armat, els trentistes s'ho van agafar com una prova més de la subordinació de la CNT a un organisme insurreccional

Elorza (ed.): *El anarquismo y la revolución en España. Escritos, 1930-1938*, Ayuso, Madrid, 1976, *pàssim*; i Ángel Cappelletti et al.: «Diego Abad de Santillán. Un anarquismo sin adjetivos. Una visión crítica y actual de la revolución social», *Anthropos*, 138, 1992.

⁷⁶ Miró, *Cataluña*, p. 48-49, 51, 54, 61-62.

⁷⁷ Osvaldo Bayer: *Severino Di Giovanni, el idealista de la violencia*, Galerina, Buenos Aires, 1970 (*Anarchism and Violence. Severino di Giovanni in Argentina, 1923-1931*, Londres, 1986), *pàssim*; Llarch, *Muerte*, p. 57-59; diversos autors, «Anarquismo», *Anthropos*, p. 12, 30, 38; Nervio, juliol de 1934; *SO*, 23 de setembre de 1932.

⁷⁸ Paz, *Durruti*, p. 311-314.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 314; *LasN*, 1 de gener - 18 de juliol de 1936; *CyN*, gener-juliol de 1936; Eslava, *Verdugos*, p. 307; Abad, *Memorias*, p. 201.

⁸⁰ Elorza, *Utopía*, p. 464-465. En una carta escrita des de la presó amb data de setembre de 1935 i publicada a *SO* al novembre de 1990, Durruti posava l'èmfasi en la necessitat d'introduir certs canvis tàctics que permetessin als anarcosindicalistes de reincorporar-se a la CNT.

⁸¹ Ángel Pestaña: *Inocentes*, La Novela Nueva, Barcelona, 1926.

mig clandestí i irresponsable que, segons el parer de Peiró, un dels dirigents anarcosindicalistes, tenia una manera de veure la revolució «a l'estil d'Al Capone».⁸²

El canvi de context polític i la consciència creixent entre les esquerres que calia algun tipus d'unitat per aturar l'auge del feixisme va ser una altra circumstància que va condicionar el canvi tàctic dins de la CNT i de la FAI.⁸³ A Astúries, l'octubre de 1934, Alianza Obrera, una coalició d'anarquistes, comunistes (dissidents i ortodoxos) i socialistes va iniciar la insurrecció obrera més gran d'Europa des de la Comuna de París de 1871, va prendre el control dels mitjans de producció i va mantenir l'exèrcit espanyol a ratlla durant dues setmanes.⁸⁴ La causa immediata de l'aixecament va ser la notícia que la quasi feixista CEDA estava a punt de formar una coalició de govern amb els Radicals a Madrid, un moviment que molta gent d'esquerres interpretava com un preludi de la conversió de la República en un estat corporatiu catòlic. A Catalunya, en canvi, els líders de la CNT tenien una lluita aferrissada contra la Generalitat i la resta de les esquerres catalanes. Per tant, mentre que la Generalitat controlada per ERC era, per a molts republicans, «el baluard de la República», per als anarquistes catalans l'autonomia havia comportat una «ofensiva

històrica» contra la CNT per part de la policia a les ordres d'ERC.⁸⁵ La repressió contra la CNT catalana —que superava amb escreix la que patia l'organització en regions sota jurisdicció de la dreta espanyola— feia impossible que els cenetistes de Barcelona donessin suport a la Generalitat. A més, les experiències prèvies de repressió estatal donaven sentit a les afirmacions que un govern de la CEDA no seria pitjor que el «feixisme republicà» que els anarquistes barcelonins denunciaven que existia des de 1931. Tanmateix, la CNT i la FAI van demostrar un sectarisme intolerant en oposar-se a la creació de l'Aliança Obrera, l'aliança antifeixista catalana, que afirmaven que era una coalició dels seus «enemics» dins del moviment obrer.⁸⁶ La introspectiva CNT catalana, per tant, es va oposar a la mobilització de l'octubre de 1934 amb l'excusa que era una acció «política» dissenyada per canviar el govern del moment i no per fer una autèntica revolució social. En conseqüència, mentre els obrers asturians lluitaven per la supervivència de la «Comuna asturiana», Francisco Ascaso, membre de Nosotros i secretari de la CRT catalana, feia una crida al proletariat de Barcelona perquè tornés a la feina des d'una emissora de ràdio controlada per l'exèrcit espanyol.⁸⁷ Així doncs, els radicals catalans es van mantenir al marge de la revolució que feia tant de temps que desitjaven, una revolta infinitament més important que els aixecaments de 1932 i 1933.

La repressió que va seguir a «l'octubre roig» va ser ferotge i va superar tot el que s'havia vist abans durant la República. El fantasma de Thiers va recórrer Espanya. Es va declarar la llei marcial sota els termes establerts per la Llei d'ordre públic i no es va tornar a aixecar fins al setembre de 1935. Es van tancar tots els espais democràtics liberals: els membres electes de l'Ajuntament de Barcelona i de la Generalitat van ser apartats

⁸² *Sindicalismo*, 10 de novembre de 1933; Joan Peiró: *Perill a la rereguarda*, Edicions Llibertat, Mataró, 1936, p. xvii-xviii; Joan Manent i Pesas: *Records d'un sindicalista llibertari català, 1916-1943*, Edicions Catalanes de París, París, 1976, p. 178-184.

⁸³ Víctor Alba: *La Alianza Obrera. Historia y análisis de una táctica de unidad*, Júcar, Madrid, 1978, p. 191-200; Ángeles Barrio: *Anarquismo y anarcosindicalismo en Asturias (1890-1936)*, Siglo XXI, Madrid, 1988, p. 390-409; José Manuel Macarro: «La autovaloración anarquista: un principio de análisis y acción. Sevilla, 1931-1936», *Estudios de Historia Social*, 31, 1984, p. 135-149.

⁸⁴ Pels fets d'Astúries, vegeu Narcís Molins: *UHP. La revolució proletària d'Astúries*, Atena, Barcelona, 1935; «Ignotus» (Manuel Villar), *El anarquismo en la insurrección de Asturias (La CNT y la FAI en octubre de 1934)*, Nervio, València, 1935; David Ruiz: *Insurrección defensiva y revolución obrera. El octubre español de 1934*, Labor, Barcelona, 1988.

⁸⁵ Peirats, memòries inèdites, p. 44.

⁸⁶ *TyL*, 16 febrer - 11 d'octubre de 1934; *Solidaridad*, 13 de febrer - 3 de maig de 1934; *SO*, 16 de febrer - 19 de setembre de 1934; *Sindicalismo*, 4 d'abril de 1934.

⁸⁷ Sanz, *Sindicalismo*, p. 258-259; Peirats, *Figuras*, p. 262-263; CNT, *El Congreso Confederal de Zaragoza 1936*, Zero Zyx, Bilbao, 1978, p. 154-168.

i se'ls van revocar els poders; els atracadors a mà armada i els piquets eren jutjats per tribunals militars i es van rescindir totes les llibertats civils.⁸⁸ Fins i tot es van abrogar els drets sindicals més bàsics, i les organitzacions sindicals independents, fossin la UGT, la CNT o autònomes, van ser prohibides mentre els patrons iniciaven una nova ofensiva contra les condicions laborals dels treballadors, retallant sous i prenent represàlies contra milers de sindicalistes.⁸⁹ Amb 40.000 obrers empresonats arreu d'Espanya, hi va haver una reducció enorme de les vagues: entre l'abril de 1935 i el gener de 1936 a Barcelona només n'hi va haver 13, i l'octubre de 1935 es van tancar 280 locals de partits i sindicats a la ciutat.⁹⁰ Segons l'ambaixador britànic, Espanya feia

*la impressió de ser un país sota una dictadura [...] Les presons són plenes a vessar i se n'han hagut d'improvisar de provisionals per tancar la quantitat enorme de gent que ha estat detinguda [...] Amb els sindicats en una situació d'indefensió [...] les masses populars és probable que es trobin en un estat de desafecció i d'abatiment, però a la mercè del govern durant un quant temps.*⁹¹

Després de l'octubre de 1934, Pich i Pon, activista local del Partit Radical i president de la COPUB, i Anguera de Sojo, governador civil l'any 1931, dues figures clau en el divorci entre la República i la classe obrera local, controlaven despatxos polítics importants. Pich i Pon, que va ser descrit per Bernat Muniesa com

a «alcalde-dictador»,⁹² gaudia d'un poder executiu enorme, amb els càrrecs de governador general de Catalunya i alcalde de Barcelona. Al mateix temps, després de passar de les files dels republicans a les de la CEDA, Anguera de Sojo va esdevenir ministre de Treball, i a partir d'aquest moment va reprendre la seva croada contra la CNT.⁹³ Entre les mesures que va prendre per augmentar el control estatal sobre els sindicats, hi ha l'aprovació d'una llei que prohibia tots els sindicats que tinguessin «objectius revolucionaris». ⁹⁴ També va promulgar un seguit de decrets favorables als patrons, que a partir d'aquell moment gaudirien de nous poders per tancar fàbriques o acomiadar treballadors per preteses infraccions de la disciplina laboral o si anaven a la vaga per motius «polítics». Anguera de Sojo també es proposava redefinir l'estatus legal de Catalunya: va abolir l'Estatut d'autonomia i va formar una comissió per retornar competències a Madrid.⁹⁵

La centralització del poder durant el bienni negre va ser una revocació evident de l'autonomia dels anys 1931-1934 i va significar un pas més cap a l'estat «d'ordre» i el canvi cap a una gestió coercitiva del conflicte que havia començat amb la «república d'ordre» i la Llei de defensa durant els anys 1931-1933. Per tant, tot i que l'Estat va controlar els sindicats molt més durant el bienni negre, va empresonar amb la Llei de *vagos* i va confiar en la llei marcial i els tribunals militars per tractar tothom que alterés l'ordre públic, aquestes mesures de fet s'havien començat a implementar en el període 1931-1933, i la legislació d'aquella època, com ara la Llei d'ordre públic, feia molt més fàcil aplicar-les.

No és gens sorprenent que la burgesia catalana acollís amb entusiasme aquest gir cap a la dreta. *La Vanguardia* lloava «la

⁸⁸. Vegeu Chris Ealham: «Crime and punishment in 1930s Barcelona», *History Today*, octubre de 1993, p. 31-37.

⁸⁹. R. Vinyes, «Sis d'octubre, repressió i represaliats», *L'Avenç*, 30, 1980, p. 52; Balcells, *Crisis*, p. 227.

⁹⁰. *CyN*, maig de 1935 - febrer de 1936.

⁹¹. Informes de Sir George Grahame, 25 d'octubre i 6 de desembre de 1934, FO371/18597/W9526/27/41, FO371/18597/W10704/27/41 i FO371/18599/W9522/325/41 (PRO).

⁹². Bernat Muniesa, *La burgesia catalana ante la II República*, Anthropos, Barcelona, 1985-1986, vol. 2, p. 242.

⁹³. *Veu*, 5 d'octubre de 1934.

⁹⁴. Elorza, *Utopia*, p. 315-318.

⁹⁵. Muniesa, *Burguesia*, vol. 2, p. 226-229.

nova Alemanya» de Hitler, que en menys de dos anys havia prohibit les vagues. *La Veu de Catalunya* celebrava l'ús de la llei marcial, mentre que Cambó, que sempre va ser un baròmetre precís de l'opinió dels burgesos, aplaudia l'exèrcit espanyol i s'alegrava de la restauració de la pena de mort per eliminar «la taca negra» de la protesta social «de la nostra estimada Barcelona». Alhora, durant un viatge a Barcelona del líder de la CEDA, José María Gil Robles, grups de patrons van victorejar el *jefe* de la dreta renascuda en la seva desfilada de la victòria pel centre de la ciutat.⁹⁶

El flirteig de la burgesia amb la dreta de Madrid i l'exèrcit era comparable amb el període immediatament anterior al *pronunciamiento* de Primo de Rivera de 1923. Igual que en aquell cas, quan els sindicats de la ciutat van ser incapaçs de fer front al cop d'estat, la CNT de Barcelona anava de mal borràs i la seva organització es va doblegar sota el pes de la repressió. Comprensiblement, hi havia una preocupació creixent dins de la CNT i la FAI, tant en l'àmbit estatal com a Barcelona, perquè el moviment llibertari quedés com un actor secundari en l'avenç dels esdeveniments sociopolítics.

Finalment molts anarquistes es van veure forçats a acceptar que la situació política s'havia deteriorat des de 1931 i que calia un canvi important en l'orientació per posar fi a l'aïllament de la CNT de Barcelona. A més a més, com que la clau de la revolta asturiana havia estat la unitat de les esquerres, la direcció cenetista no podia resistir-se a la mar de fons del suport de les bases a la unitat antifeixista, un sentiment que se sintetitzava en l'eslògan «Millor Astúries que Catalunya», una crítica evident al grupisme elitista de la CNT de Barcelona dels anys 1932-1934.⁹⁷ Des del moment que la paraula «unitat» va esdevenir la nova consigna de les esquerres espanyoles, es van donar les condicions per tancar

l'escissió dins de la CNT: els trentistes van expressar el desig de tornar a la seva «casa llibertària»,⁹⁸ mentre que Durruti, que havia estat un fervent defensor de separar-se dels anarcosindicalistes moderats, es va veure obligat a reconèixer en una carta de 1935 des de la presó que la divisió que abans havia vist com una virtut en realitat havia convertit la CNT en vulnerable i marginal.⁹⁹

7.4 El discret encant dels republicans

Si bé no hi havia cap dubte entre les esquerres que el context polític exigia una aliança antifeixista, sí que hi havia dubtes sobre la naturalesa d'aquesta unitat. Els comunistes dissidents, juntament amb alguns dins de la CNT i del PSOE, eren partidaris d'una aliança obrera exclusivament proletària basada en la marca asturiana d'antifeixisme revolucionari. No obstant, a finals de 1935, després de l'anunci d'eleccions per a principis de 1936, el Front Popular, que reeditava la coalició electoral interclassista republicana-socialista de 1931, va sorgir com a pol rival de la unitat antifeixista (A Catalunya, el Front Popular va ser conegut com a Front d'Esquerres).¹⁰⁰ Que els líders anarquistes s'estimessin més l'opció del Front Popular sembla paradoxal a primer cop d'ull, sobretot si recordem les polítiques anticenetistes que havia implementat el govern republicà-socialista els anys 1931-1933 i la repressió encapçalada per Esquerra des de la Generalitat els anys 1933-1934. I tanmateix, malgrat els objectius revolucionaris comuns dels anarquistes i els comunistes dissidents, els líders de la CNT van rebutjar totes les propostes d'una entesa insurreccional en l'Aliança Obrera

⁹⁶ *LaV*, 9-27 d'octubre i 4 de novembre de 1934; *Veu*, 7 de novembre de 1934; FTN, *Memoria... 1934*, p. 5-8, 215, 218-231.

⁹⁷ *SO*, 11 d'octubre de 1934; *LaB*, 13 de setembre de 1935; *LaRB*, 26 d'abril - 31 de maig, 14 de juny - 19 de juliol de 1935.

⁹⁸ *Sindicalismo*, 30 de maig i 7 d'agost de 1935.

⁹⁹ Carta reimpresa a *SO*, novembre de 1990.

¹⁰⁰ Paul Preston: «The creation of the Popular Front in Spain», a Helen Graham i Paul Preston (ed.): *The Popular Front in Europe*, Londres, 1987, p. 84-105; Ricard Vinyes: *La Catalunya Internacional. El frontpopulisme en l'exemple català*, Curial, Barcelona, 1983.

amb l'excusa que allò seria una aliança «política».¹⁰¹ Això era una continuació del sectarisme que havien mostrat els líders de la CNT envers els comunistes dissidents des de 1931: qualsevol acceptació de l'Aliança Obrera hauria justificat la política dels seus rivals comunistes dissidents, que des de feia molt de temps havien estat els principals defensors de la unitat revolucionària antifeixista.

D'altra banda, el fet que el Front Popular seduís els anarquistes reflectia el seu apoliticisme tradicional. Com que la CNT no tenia representació política formal, s'expressava periòdicament a través de forces polítiques exògenes, com ja hem vist en parlar dels anys 1930-1931. Aquest procés es va repetir en el període 1935-1936, quan la CNT i la FAI van calcular que una victòria electoral del Front Popular comportaria una nova obertura judicial i política que permetria la reorganització i l'expansió dels sindicats. (El programa del Front Popular prometia, entre altres coses, la llibertat dels presos socials i polítics, la revisió de les condemnes dictades segons la Llei de *vagos* contra els activistes dels sindicats, i una purga de la policia.)¹⁰² Per consegüent, en el preludi de les eleccions, la fanfarroneria revolucionària dels anys precedents va estar absent de manera evident de la propaganda anarquista i, tot i que la CNT i la FAI no van convidar públicament els treballadors a votar a la «farsa electoral», no hi va haver res semblant a l'estrident retòrica antirepublicana que havia acompanyat les eleccions generals de 1933, una línia d'actuació que amenaçava de lliurar el poder novament a una coalició de dretes aparentment compromesa amb una conquesta de la democràcia des de dins a l'estil de Hitler i amb la destrucció de la CNT. *La Revista Blanca*, l'altaveu de l'apoliticisme anarquista, fins i tot es referia a la «dignitat» de Companys d'una manera força similar a com els anarquistes havien lloat

^{101.} *LaB*, 15 de novembre i 27 de desembre de 1935, 24 de gener de 1936; *Front*, 7 de febrer de 1936.

^{102.} Muniesa, *Burguesía*, vol. 2, p. 254.

Macià quatre anys abans. Mentrestant, durant el període electoral, models de la virtut anarquista, entre els quals Durruti, reiteraven incansablement la necessitat d'una amnistia immediata, que com que era una de les polítiques clau del Front Popular, de seguida es va interpretar com una invitació a votar per la coalició liberal d'esquerres. D'altres ho expressaven més obertament: Peiró, els dies abans del seu retorn a la CNT, però encara membre de la FAI, aconsellava els obrers que normalment s'abstienien a les eleccions que votessin «contra el feixisme».¹⁰³

Com el 1931, el febrer de 1936 els vots cenetistes van assegurar la victòria electoral dels republicans de classe mitjana. Immediatament es van obrir les presons i milers de treballadors empresonats després de l'octubre de 1934 van ser alliberats. A Catalunya, la Generalitat va recuperar les competències acordades amb l'Estatut d'autonomia. Tot i que el govern del Front Popular va satisfer la CNT-FAI restaurant certs protocols democràtics fonamentals i proporcionant el marc legal en el qual es poguessin reorganitzar els sindicats, continuava havent-hi molts punts de fricció. En particular, la CNT-FAI criticava la poca voluntat del govern per garantir que els obrers que havien estat represaliats després de l'octubre de 1934 recuperessin els seus llocs de treball. La CNT també atacava el govern per ignorar el tràngol dels seus activistes que havien patit represàlies abans de l'octubre de 1934. Com a resposta, la Confederació va iniciar un seguit de mobilitzacions per reivindicar que els seus militants fossin readmesos. Cal destacar que en el

^{103.} *LaRB*, 7 de juny de 1935 i 3 de gener de 1936; *SO*, 8, 17 i 24 de gener de 1936; José Peirats, *Examen crítico-constructivo del movimiento libertario español*, Editores Mexicanos Unidos, Mèxic, 1967, p. 26-27; Juan Manuel Molina, *Consideraciones sobre la posición de la CNT de España*, Unión Socialista Libertaria, Buenos Aires, 1949, p. 13; *LasN*, 5 de febrer de 1936; Peiró citat a Benjamin Martin: *The Agony of Modernization. Labor and Industrialization in Spain*, Cornell University Press, Ithaca, Nova York, 1990, p. 363; Diego Abad de Santillán: *Por qué perdimos la guerra*, Almuzara, Buenos Aires, 1940, p. 37.

nou context polític posterior al febrer de 1936, la pressió sindical col·lectiva va aconseguir el que no havien aconseguit els grupistes, i els sindicats rejoyenits de la CNT van garantir que molts dels treballadors represaliats després de la «gimnàstica revolucionària» fossin readmesos als seus antics llocs de treball.¹⁰⁴

Una altra font de disputes entre les autoritats i la CNT va ser la qüestió de les llibertats civils. La CNT estava furiosa pel fet que el nou govern continuava aplicant la Llei de *vagos* contra els aturats. Tot i haver complert la promesa d'una amnistia per als milers de presos «polítics» empresonats després de l'octubre de 1934, això no afectava els que la CNT descrivia com a presos «socials», una categoria que incloïa treballadors aturats empresonats per «procurar-se els mitjans de subsistència» il·legalment, cenetistes i faistes tancats per la Llei de *vagos* i nombrosos «expropiadors» dels comitès de defensa condemnats com a «delinqüents comuns». En un intent de forçar una nova legislació, la CNT-FAI va iniciar una campanya per la revocació de les «lleis repressives» de 1931-1933, com ara la Llei de *vagos* i la Llei d'ordre públic, i per l'amnistia de tots els presos, inclosos els empresonats per «crims de fam». La frustració dels presos «comuns» i «socials» i l'agitació dels cenetistes i faistes que encara eren tancats van comportar un seguit de motins a les presons.¹⁰⁵

Tot i promoure aquests motins dins de les presons, la CNT de Barcelona evitava confrontacions innecessàries amb les autoritats i s'estimava més reconstruir les estructures sindicals que havien quedat tan malmeses durant els xocs amb l'Estat entre els anys 1931 i 1935. En aquest període, que va ser essencialment de reorganització, els trentistes van ser readmesos a la «família llibertària» en el congrés de Saragossa de maig de 1936, en què es va planificar la trajectòria immediata de la

CNT.¹⁰⁶ Les xifres d'afiliats a la CNT reunificada no podien amagar el descens relatiu del sindicat a Catalunya, i especialment a Barcelona, en comparació amb l'any 1931 (vegeu la taula 7.1).

Taula 7.1 Xifres d'afiliació a la CNT, a Barcelona i a Catalunya. 1931-1936

<i>Data</i>	<i>Total d'afiliats a Catalunya</i>	<i>Afiliats CNT a Barcelona</i>	<i>Afiliats CNT a comarques</i>
Juny 1931	291.240	168.428	122.812
Maig 1936	186.152	87.860	98.292

Font: E. Vega: «La CNT a les comarques (1931-1936)», *L'Avenç*, 34, 1981, p. 57

En contrast evident amb el maximalisme del «cicle d'insurreccions», el període entre el febrer i l'inici de la revolució i la Guerra Civil al juliol va ser, doncs, en gran part un temps de reflexió i de renovació per a la CNT-FAI catalana. Durant aquesta època només hi va haver dues accions importants a Barcelona per part dels grupistes. La primera va arribar a finals d'abril, quan els germans Badia, Miquel i Josep, l'antic cap de la policia de Barcelona i l'organitzador dels escamots, respectivament, van ser assassinats a plena llum del dia al centre de la ciutat.¹⁰⁷ Els anarquistes no podien oblidar ni perdonar la contribució brutal d'aquests dos germans a la repressió de la CNT l'any 1934. Miquel ja havia sobreviscut a un intent d'assassinat i, com el seu germà, havia ignorat diverses amenaces de mort dels grups de la FAI i havia decidit

¹⁰⁴ SO, 17 de febrer - 15 de juliol de 1936.

¹⁰⁵ LasN, 5 de febrer i 19 de maig de 1936; TyL, 17 d'abril de 1936; SO, 22 i 31 de gener, 20-22 i 26 de febrer, 3-7 de març de 1936; Azaña, *Obras*, vol. 4, p. 570.

¹⁰⁶ CNT, *El Congreso Confederal de Zaragoza 1936*, Bilbao, 1978.

¹⁰⁷ Carta del cònsol general britànic King, 5 de juny de 1936, FO371/20522/W5256/62/41 (PRO); García, *Eco*, p. 580; Liarte, *Camino*, p. 221-225; Sanz, *Sindicalismo*, p. 248; Abad, *Memorias*, p. 259.

quedar-se a Barcelona. Segons fonts internes de la FAI, els germans Badia van ser assassinats per exiliats anarquistes argentins que eren amics d'Alpini, l'expropiador italià mort per la policia catalana l'any 1934.¹⁰⁸ L'altra acció dels grupistes va ser l'assassinat de Mitchell, el director de l'Escocesa que ja havia rebut amenaces l'any 1934 i que va morir cosit a trets des d'un cotxe.¹⁰⁹

Però, més que marcar l'inici d'un nou programa de violència grupista, aquests actes van ser una manera de «passar comptes» de les lluites del període 1933-1934. De fet, en l'esperit d'antifeixisme posterior a la revolta asturiana, els grupistes i els líders de la CNT no tenien gens de ganes de posar en dificultats greus les autoritats, sobretot perquè se sabia que l'extrema dreta i oficials reaccionaris de l'exèrcit havien rebut la victòria del Front Popular conspirant per enderrocar la República i instituir un règim autoritari. La CNT i la FAI, per tant, van adoptar una actitud expectant mentre reorganitzaven els seus quadres esperant futures lluites, la qual cosa incloïa la preparació d'un pla de defensa, l'avantprojecte del moviment llibertari per a la resistència a un cop militar a Barcelona. Uns preparatius que, com veurem, van ser molt oportuns, perquè el cop no va trigar a arribar.

¹⁰⁸ Paz, *Chumberas*, p. 197.

¹⁰⁹ *LasN*, 3-4 i 10-11 de juliol de 1936; cartes de C. G. Vaughan, 26 de juny i 2 de juliol de 1936, FO371/20522/W5989/62/41, FO371/20522/W6059/62/41 i FO371/20522/W5990/62/41 (PRO).

8 Una revolució «apolítica»

Anarquisme, revolució i guerra civil

A partir de l'inici de juliol, la CNT-FAI i els seus militants estaven en peu de guerra esperant un cop militar. Amb activistes desplegats a les portes dels principals quarters de la ciutat i amb informadors reclutats entre els soldats de lleva dins dels quarters, els líders de la CNT tenien informació suficient sobre la imminència d'un cop. Tot i que els dirigents anarquistes potser tenien raó quan afirmaven que els obrers eren potencialment l'aliat més valuós en la lluita contra els reaccionaris, la seva exigència que els governs central i català armessin els seguidors d'una organització sindicalista revolucionària no deixava de ser ingènua. Però igualment ingènues eren les autoritats, que calculaven que les unitats de policia republicanes lleials, la força conjunta de les quals sumava 1.960 efectius, podrien contrarestar una mobilització dels 6.000 soldats aquarterats a Barcelona.¹ Per por d'ofendre l'exèrcit «patriòtic i lleial», les autoritats van censurar les advertències de *Solidaridad Obrera* que afirmava

¹ Abel Paz: *Durruti en la Revolución española*, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 1996, p. 462-464.

que els militars estaven a punt d'aixecar-se contra la República, amb l'excusa que eren un «insult» a les forces armades.² A mitjan juliol, la CNT va fer una crida als seus activistes a concentrar-se a les seus sindicals i ateneus, preparats per a la lluita que s'acostava. De nit, petits grups de militants requisaven armes a serenos i policies.³ Mentrestant, les poques armes que tenien els comitès de defensa —principalment pistoles i granades de mà, juntament amb uns quants fusells i un nombre encara més petit de metralleres— van ser distribuïdes als barris.

La tensa espera es va acabar entre les 4 i les 5 de la matinada del diumenge 19 de juliol, quan unitats de l'exèrcit i civils feixistes van sortir de diverses guarnicions de la ciutat amb la intenció d'ocupar llocs estratègics (places i cruïlles de carrers), edificis públics importants (departaments de la Generalitat i l'oficina del governador civil) i la central de la Telefònica. Els grupistes van posar en marxa el seu pla de defensa. Segons el senyal acordat perquè els comitès de defensa de la CNT sortissin al carrer, arreu de la ciutat els militants van activar les sirenes de les fàbriques que normalment servien per cridar els treballadors a la feina. A més de despertar la gent de Barcelona, el soroll estrident de les sirenes sens dubte va tenir un impacte psicològic en els militars rebels i els seus seguidors feixistes, que de seguida van trobar resistència armada per part de les unitats de la policia lleials i dels obrers. A mesura que avançava el matí i sortien més tropes al carrer, la lluita es va tornar més intensa, especialment a les places principals del centre de la ciutat. Els obrers no es van mobilitzar per defensar les institucions republicanes sinó per protegir les seves comunitats i l'esfera pública proletària, que estaven amenaçades pel cop militar.⁴ Arreu de la ciutat es van alçar barricades, especialment al voltant dels centres

laborals i a prop de les avingudes principals, per evitar que els militars entressin als barris i convertir el seu recorregut cap al centre de la ciutat en perillós i problemàtic. A mitja tarda, després de combats intensos, el fracàs de la rebel·lió era evident. Els militants de la CNT controlaven centenars de fusells, metralladores i canons de l'exèrcit que havien capturat als insurgents i eren cada cop més els protagonistes dels combats al carrer. Les forces populars van ocupar l'emissora de ràdio, mentre que els cenetistes van ocupar la central telefònica després d'una batalla ferotge d'artilleria.⁵ Els militars rebels, mentrestant, quedaven desesperadament aïllats als quarters de les Drassanes, a baix de tot de les Rambles, a l'església dels Carmelites al centre de la ciutat, i als quarters del barri de Sant Andreu, a l'extrem nord de Barcelona.

A banda del fet que l'alçament militar a Barcelona estigués mal organitzat (per exemple, no hi va haver cap intent de capturar l'emissora de ràdio), els seguidors del cop van ser vençuts sobretot per la resposta armada als carrers. Tot i que només es van implementar parcialment, els principis del pla de defensa van resultar força efectius. Tenint en compte la premissa realista que als grupistes els mancava potència de foc per evitar que els rebels sortissin dels seus quarters, el pla es basava en tàctiques de guerrilla pensades per dispersar els recursos de l'enemic i desmoralitzar-lo.⁶ Però seria un error exagerar el grau de coordinació del que en realitat van ser una sèrie d'accions locals de resistència obrera al voltant de les barricades i organitzades a través d'estructures comunitàries i sindicals.⁷ Un factor important va ser el coneixement del terreny que tenien els grupistes. L'exèrcit es va mostrar incapaç d'adaptar-se a la topografia local, mentre

² *SO*, 17 de juliol de 1936.

³ Miró, *Vida*, p. 168.

⁴ Abel Paz, *Viaje al pasado (1936-1939)*, Fundación Anselmo Lorenzo, Barcelona, 1995, p. 19.

⁵ Sobre els combats al carrer, vegeu Llarch, *Rojinegros*, p. 87-103; i Juan García Oliver: «Ce que fut le 19 de Juillet», *Le Libertaire*, 18 d'agost de 1938.

⁶ *Le Libertaire*, 18 d'agost de 1938.

⁷ Llarch, *Rojinegros*, p. 96.

Figura 8.1 | Barricada a la plaça del Pes de la Palla de Barcelona a les 11 del matí del 19 de juliol (Font: *Història gràfica...*, p. 274)

que els resistents van adaptar la seva lluita a les construccions, utilitzant portals, arbres, terrats i balcons per obrir de sobte nous fronts en la lluita pel control dels carrers.⁸ Una zona clau van ser les Rambles, on els comitès de defensa de la CNT havien establert el seu quarter general, i el barri veí del Raval, escenari durant dècades d'insurreccions populars a la ciutat. L'oficina del Sindicat de la Construcció, al carrer de Mercaders del barri de Sant Pere, va ser un altre centre important d'operacions, des del qual es coordinaven els esforços de diverses barricades properes. Cenetistes armats es van concentrar en els centenars de carrerons del Raval, des d'on organitzaven escamots mòbils que sortien a enfrontar-se als militars al quarter de les Drassanes i al Paral·lel.⁹

⁸ Abel Paz: *19 de juliol del 36 a Barcelona*, Hacer, Barcelona, 1988, p. 76, 78, 85.

⁹ *Le Libertaire*, 18 d'agost de 1938.

Pels volts de la mitjanit d'aquell 19 de juliol, activistes de la CNT van assaltar el quarter de Sant Andreu, i en van agafar 90.000 fusells. L'endemà, encoratjada per aquesta nova força armada, la CNT va aplegar les seves forces a les Rambles per a un últim i reeixit assalt al quarter de les Drassanes, l'últim bastió dels rebels.¹⁰ Els grupistes i els comitès de defensa de la CNT havien triomfat finalment sobre els militars. No obstant, és discutible fins a quin punt l'elitista «gimnàstica revolucionària» havia servit de preparació adequada per als combats de juliol al carrer. Tant els socialistes com els comunistes dissidents del POUM (Partit Obrer d'Unificació Marxista, producte de la fusió del BOC amb una petita agrupació trotskista), per no parlar dels elements republicans i catalanistes de les forces de seguretat, van contribuir en gran manera a la resistència popular a l'aixecament.¹¹ El que resulta indiscutible, però, és que el 20 de juliol la CNT tenia la iniciativa: era la força armada més nombrosa i manava *de facto* als carrers de Barcelona i fins i tot de gran part de Catalunya, cosa que obria una nova situació revolucionària.¹² El cop del juliol, doncs, va crear la «guspira» revolucionària que els anarquistes radicals havien profetitzat durant tant de temps.

El president Companys s'enfrontava ara a una cosa que havia temut des de 1931: el projecte republicà estava genuïnament amenaçat per la força armada de la CNT. L'Estat republicà s'havia fracturat i havia perdut el monopoli de la força armada, condició *sine qua non* de qualsevol poder estatal: part de l'exèrcit s'havia unit als rebels, que controlaven una part significativa del territori espanyol, mentre que part de les forces de seguretat havien perdut la disciplina i s'havien aliat amb el poble. Cal destacar, però, que, si bé l'Estat

¹⁰ *Diluvio*, 22 de juliol de 1936.

¹¹ Paz, *Juliol*, p. 69-115; Manuel Cruells: *La revolta del 1936 a Barcelona*, Galba, Barcelona, 1976, p. 155-214; Bueso, *Recuerdos*, vol. 2, p. 144-195; García, *Eco*, p. 171-177.

¹² Claudi Ametlla: *Catalunya, paradís perdut (la guerra civil i la revolució anarco-comunista)*, Selecta, Barcelona, 1984, p. 92.

havia estat desplaçat del centre de la vida política, no havia estat substituït per una nova força revolucionària, i això va donar a Companys l'oportunitat de contenir els impulsos revolucionaris que emanaven del carrer. El 20 de juliol, un cop acabats els combats als carrers de Barcelona i iniciada la Guerra Civil espanyola, Companys va convidar els dirigents de la CNT-FAI a la Generalitat, en una jugada política arriscada però alhora astuta. Aparentment aclaparat per l'emoció de la lluita recent, Companys va adular els líders de la CNT-FAI pel seu paper en la victòria sobre els militars dient-los:

*Avui sou els amos de la ciutat i de Catalunya [...] Ho heu conquerit tot i tot està en el vostre poder. Si no em necessiteu o no em voleu com a president de Catalunya [...] esdevindrà senzillament un altre soldat en la lluita contra el feixisme. Si, d'altra banda, creieu en aquest càrrec [...] els homes del meu partit i jo [...] podem ser útils en aquesta lluita.*¹³

Efectivament, Companys va convidar la CNT-FAI a prendre el poder tota sola o a unir forces amb la resta de partits del Front Popular en el Comitè Central de Milícies Antifeixistes (CCMA), un nou organisme compost per partits polítics i grups sindicals prò-republicans i ideat per organitzar la lluita per recuperar les zones on el cop d'estat havia reeixit.¹⁴

Els líders de la CNT-FAI no tenien cap pla per agafar les regnes de l'Estat ni per organitzar estructures polítiques revolucionàries, ni tampoc estaven preparats per consolidar la seva victòria als carrers imposant un nou pacte polític. Al contrari

que la revolució francesa o la russa, per tant, la revolució espanyola no va destruir l'antic aparell de l'Estat,¹⁵ sinó que, veient la impotència de Companys i de l'ordre republicà, els anarquistes simplement van ignorar l'estructura del vell Estat.

En una assemblea improvisada i convocada a correuita, els activistes de la CNT-FAI van comprometre el moviment amb la «col·laboració democràtica» amb els republicans pel bé de la unitat en la guerra contra el feixisme, i van acceptar per tant l'oferiment de Companys de compartir el poder amb els republicans burgesos i altres grups del Front Popular. Entre els líders de la CNT-FAI, només García Oliver va fer una crida a «anar fins al final» cap a la transformació social; tanmateix, representava una minoria minúscula entre els seus camarades, la majoria dels quals el veien com un defensor d'una «dictadura anarquista».¹⁶ De manera que el CCMA interclassista es va crear el 21 de juliol.¹⁷ El CCMA, que tenia l'aparença d'un organisme revolucionari, era un govern dominat pels sindicats i un ministeri de la guerra en tot menys en el nom, i permetia als anarquistes de participar en el poder sense renunciar als seus principis antiestatals.¹⁸ Alhora, per als partidaris de l'Estat republicà, la creació del CCMA oferia una treva en el canvi polític revolucionari: preservava la legalitat de l'Estat republicà burgès i, com veurem, els donava una oportunitat de guanyar la partida a uns líders de la CNT-FAI políticament inexperts.

¹³ Citat a Helen Graham: *The Spanish Republic at War, 1936-1939*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 218 (*La República española en guerra*, Debate, Barcelona, 2006).

¹⁴ Josep Eduard Adsuar: «El Comitè Central de Milícies Antifeixistes», *L'Avenç*, 14, 1979, p. 50-56.

¹⁵ Franz Borkenau: «State and revolution in the Paris Commune, the Russian Revolution, and the Spanish Civil War», *The Sociological Review*, 29 (1), 1937, p. 41-75.

¹⁶ García, *Eco*, p. 177-194.

¹⁷ *La V*, 22 de juliol de 1936.

¹⁸ César Lorenzo: *Los anarquistas españoles y el poder*, Ruedo Ibérico, París, 1972, 81-88; García, *Eco*, p. 153-293. El CCMA també tenia jurisdicció sobre l'economia, la indústria bèl·lica i l'ordre públic.

8.1 Una revolució urbana des de baix

Alhora que els líders anarquistes es comprometien amb la «col·laboració democràtica» amb els representants polítics de les classes mitjanes, les bases de la CNT-FAI van fer la seva revolució als carrers de Barcelona, reorganitzant la producció i apoderant-se de les fàbriques i les finques en la festa revolucionària més gran en la història de l'Europa contemporània. En gran part del territori on el cop havia estat sufocat, els sectors més revolucionaris de la classe obrera urbana i rural no tenien cap interès a tornar a l'*statu quo* tal com era abans del cop fallit: van interpretar el triomf sobre els militars dels dies de juliol com una oportunitat per fer realitat el seu somni col·lectiu de justícia social i econòmica. En el cas de Barcelona, aquest somni s'estructurava i es modulava per l'experiència de les protestes col·lectives d'acció directa i pels sediments de la cultura que hem comentat als capítols 2 i 7. En aquest sentit, la transformació urbana posterior al juliol es pot considerar com la continuació d'una lluita obrera molt més llarga en defensa del seu «dret a la ciutat».¹⁹

El nou poder del carrer de la classe obrera girava al voltant de les barricades. El 24 de juliol, *Solidaridad Obrera* informava que «Barcelona consisteix en barricades poblades pels defensors de les llibertats proletàries [...] Centenars de barricades defensen la ciutat proletària dels seus enemics».²⁰ Com va observar un testimoni ocular, «Barcelona s'ha convertit en un laberint de barricades», i això significava la victòria dels treballadors i el seu desig d'un nou ordre.²¹ Com a símbol de la mobilització, les barricades eren una afirmació de l'esperit de solidaritat i autonomia de comunitat dels barris, mentre que en termes pràctics havien estat bàsiques per a la victòria popular en els combats als carrers del

juliol: havien impedit els moviments dels militars rebels i dels seus partidaris civils i havien protegit els barris de possibles atacs dels colpistes.²² Les barricades també van tenir un paper decisiu en la revolució: no només van desorganitzar els ritmes i circuits de poder dins de la vella ciutat burgesa, sinó que en els dies d'eufòria revolucionària i vaga general que van seguir a la derrota del cop militar, obrers armats van estendre el seu poder arreu de Catalunya i a les regions veïnes de l'Aragó i València mitjançant una xarxa de punts de control.²³ A més, quan el 27 de juliol la CNT de Barcelona va publicar un manifest en què feia una crida a tornar a la feina, només es van desmantellar aquelles barricades que impedien la circulació de tramvies i autobusos, mentre que la resta es van mantenir com a recordatori del nou poder dels treballadors.²⁴

Les barricades eren una eina espacial d'un poder naixent: la xarxa de comitès revolucionaris armats, locals o de barri, que controlaven els moviments d'entrada i sortida i per dins de la ciutat, i que constituïen la cèl·lula més bàsica de poder revolucionari.²⁵ Els comitès eren una resposta popular al buit de poder que va seguir a la fractura de l'Estat republicà al juliol. Durant les primeres setmanes de la revolució, gairebé tot el poder emanava i es filtrava a través dels comitès locals, òrgans que, en paraules d'un manifest sindical, exercien «una autoritat que duia el segell de les barricades».²⁶ El govern autonòmic català dins de l'Estat espanyol

¹⁹ Henri Lefebvre, *Le droit à la ville*, Éditions Anthropos, París, 1968.

²⁰ *SO*, 24 de juliol de 1936.

²¹ Paz, *Viaje*, p. 23-24.

²² Per exemple, una barricada enorme impedia l'entrada al Raval des del Paral·lel.

²³ Ametlla, *Catalunya*, p. 41.

²⁴ Carta de Benjamin Péret a André Breton, Barcelona, 11 d'agost de 1936, a Benjamin Péret: *Death to the Pigs: Selected Writings*, Atlas Pr., Londres, 1988, p. 182; Franz Borkenau: *The Spanish Cockpit. An Eyewitness Account of the Political and Social Conflicts of the Spanish Civil War*, Weidenfeld & Nicolson, Londres, 1937, p. 175; John Langdon-Davies: *Behind the Spanish Barricades*, Nova York, 1936, p. 119, 126.

²⁵ Paz, *Juliol*, p. 87. Per a una anàlisi de la naturalesa del poder popular, vegeu Grandizo Munis: *Jalones de derrota, promesa de victoria. Crítica y teoría de la Revolución Española*, Zero-Zyx, Bilbao, 1977, p. 286-359.

²⁶ «Al poble de Barcelona», manifest conjunt CNT-UGT, setembre de 1936.

Figura 8.2 | Obrers armats acompanyats d'un home uniformat però sense gorra de les forces armades. Juliol de 1936 (Font: Ateneu Enciclopèdic Popular)

va quedar desbancat per la independència revolucionària: milícies obreres i les seves barricades controlaven la frontera franco-catalana, i la responsabilitat de la defensa era a Barcelona, no a Madrid. Tant l'autoritat del govern central de Madrid com la del govern de la Generalitat estaven eclipsades per l'autoritat dels comitès revolucionaris. Malgrat els sentiments antiestatals dels líders anarquistes i els seus seguidors, els comitès funcionaven com un poder executiu articulat localment que imposava una mena de dictadura del proletariat als carrers de Barcelona.²⁷

²⁷. Se'ls anomenava «comitès de govern» (Lorenzo, *Anarquistas*), cosa que no va passar per alt als comentaristes de les elits, que reconeixien el seu «poder il·limitat» als carrers [Antonio Guardiola: *Barcelona en poder del Soviet (el infierno rojo). Relato de un testigo*, Maucci, Barcelona, 1939, p. 30, 47]. Mentrestant, segons el sociòleg alemany Franz Borkenau, Barcelona «em va aclaparar per la rapidesa amb què va revelar l'autèntic caràcter d'una dictadura proletària» (*Cockpit*, p. 175).

El poder de la classe obrera s'exercia mitjançant un seguit de grups armats que es reclutaven localment, com les milícies de rereguarda, grups d'investigació i vigilància, patrulles de control, i les milícies que van sortir a combatre a la zona controlada pels rebels. Aquests escamots armats, formats pels comitès revolucionaris locals per a la defensa de les comunitats, imposaven la «justícia de classe» als barris i feien incursions punitives a les zones residencials burgeses, sovint en cotxes que havien estat requisats als rics, a la recerca d'«enemics del poble»: tots aquells que es percebia que havien donat suport a l'antic sistema urbà o al cop militar, sigui activament o bé creant un clima polític i social que hagués afavorit la rebel·lió militar.²⁸ Bàsicament, els escamots anarquistes perseguïen l'objectiu de la pursa de la comunitat, d'uns barris purgats de reaccionaris, i la construcció d'una ciutat revolucionària mitjançant l'erradicació violenta de les xarxes socials que perpetuaven la vella ciutat. Quan es tractava de determinar les afinitats socials i polítiques i les conductes passades dels detinguts, el coneixement local que tenien els defensors armats de la revolució els donava un avantatge real i letal per damunt d'una burocràcia llunyana.²⁹

Sovint s'ha criticat els grups revolucionaris armats per la forma de justícia ràpida i exemplar que administraven.³⁰ Moltes notícies de repressió es van exagerar grollerament en aquella època i posteriorment, com ara les històries de revolucionaris que violaven monges, i fins i tot més tard alguns profranquistes van reconèixer que moltes de les informacions eren pura fantasia amb l'objectiu de guanyar la batalla de la propaganda.³¹

²⁸. Bueso, *Recuerdos*, vol. 2, p. 191.

²⁹. Paz, *Viaje*, p. 71-72.

³⁰. Guardiola, *Barcelona*, p. 67; Francisco Lacruz: *El alzamiento, la revolución y el terror en Barcelona (19 julio 1936 - 26 enero 1939)*, Librería Arysel, Barcelona, 1943, p. 138; Cedric Salter: *Try-Out in Spain*, Harper & Brothers, Nova York, 1943, p. 18.

³¹. J. M. Sánchez: *The Spanish Civil War as a Religious Tragedy*, Notre Dame, Indiana, 1987, p. 57; Borkenau, *Cockpit*, p. 75.

També és injust atribuir tota la violència als anarquistes radicals, ja que hi va haver molt de «terror revolucionari» en zones on l'anarquisme tenia poca força.³² D'altra banda, no hem d'oblidar el context immediat per a la violència de juliol i agost de 1936: la inseguretat i la paranoia generades pels francotiradors i pistolers «quintacolumnistes»³³ i la ràbia per les notícies dels assassinats sistemàtics de militants de la CNT a Saragossa per part dels feixistes i els militars, que va portar *Solidaridad Obrera* a publicar amb un titular enorme «Ull per ull i dent per dent!».³⁴

Tanmateix, hi havia una diferència qualitativa i quantitativa entre la violència a la zona controlada pels feixistes, on s'utilitzava lliurement com a aparell terrorista per sotmetre les masses potencialment «desafectes» i per esclafar la resistència de la població civil, i la de la zona republicana, on, a mesura que passava el temps, les diverses organitzacions antifeixistes i les autoritats maldaven per limitar l'abast de la violència «no oficial» o «espontània».³⁵ Trobem un bon exemple d'això en el cas d'alguns partidaris de les expropiacions. Després dels fets de juliol, els «presos socials» —expropiadors, «homes d'acció» i anarquistes estrangers que estaven classificats com a «delinqüents comuns» i per tant no havien estat amnistiats pel govern del Front Popular al febrer— van ser alliberats de la presó Model de Barcelona.³⁶ Un cop alliberats, molts d'ells es van unir a les milícies que van partir per combatre el feixisme, però d'altres es van quedar a Barcelona i es van apuntar a les patrulles que mantenien l'ordre a la rereguarda. Entre aquests darrers hi havia Josep Gardenyes, que juntament amb altres membres del seu grup d'afinitat i anarquistes individuals es

van mantenir devots a la il·legalitat. En les noves circumstàncies de després del juliol, Gardenyes i els grups com el seu van seguir novament la lògica del seu propi programa d'il·legalitats, cosa que va fer augmentar els temors sobre les activitats dels «incontrolats» que aprofitaven les noves circumstàncies en benefici propi. Tement que les pràctiques il·legals poguessin perjudicar tant l'organització com el projecte revolucionari, els líders de la CNT-FAI van fer pública una declaració en què advertien que qualsevol persona que «dugués a terme escorcolls de cases i cometés actes contraris a l'esperit anarquista» o que comprometés el naixent «ordre revolucionari» seria afusellat.³⁷ Aquesta amenaça més endavant es va posar en pràctica en el cas de Gardenyes, que va ser detingut per membres de les patrulles i executat sense judici, cosa que va trasbalsar molts radicals del moviment anarquista.³⁸

Contràriament a les afirmacions de l'entorn franquista/conservador sobre el «Terror Roig furibund... un torrent d'assassinats i criminalitat»,³⁹ la major part de les morts a Barcelona durant la Guerra Civil no van ser obra dels grups de milicians acabats de formar; més aviat van tenir lloc d'una manera organitzada sota la tutela de les autoritats republicanes a la fortalesa militar de Montjuïc.⁴⁰ Sens dubte, el fet que els obrers estiguessin armats i que no estiguessin subjectes al vell aparell de l'Estat en va animar molts a fer justícia pel seu compte, tot i que el «terror» no va tenir res a veure amb una «onada de violència cega» per part de «vàndals» socialment desarrelats, com han suggerit alguns historiadors.⁴¹ Malgrat

³² Jaume Miravittles: *Gent que he conegut*, Destino, Barcelona, 1980, p. 82.

³³ *Noticiero*, 27 de juliol de 1936; Lacruz, *Alzamiento*, p. 97; Paz, *Viaje*, p. 44.

³⁴ *SO*, 24 de juliol de 1936.

³⁵ Michael Richards: *A Time of Silence: Civil War and the Culture of Repression in Franco's Spain, 1936-1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, p. 31-32.

³⁶ *Treball*, 8 d'agost de 1936; Peirats, *CNT*, vol. 1, p. 211, 215; Abad, *Memorias*, p. 220-221; Paz, *Juliol*, p. 101-103.

³⁷ *SO*, 30 de juliol de 1936.

³⁸ García, *Eco*, p. 229-230.

³⁹ Salter, *Try-Out*, p. 18.

⁴⁰ Josep Maria Solé i Sabaté i Joan Villarroja i Font: *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989, vol. 1, p. 12.

⁴¹ Solé i Villarroja: *Repressió*, vol. 1, p. 172, 450; Julio de la Cueva: «Religious persecution, anticlerical tradition and revolution: on atro-

que no hi ha cap cens o registre dels membres dels grups revolucionaris armats, les dades d'anècdotes i autobiografies suggereixen que els grups incloïen un bon nombre de treballadors qualificats. També estaven formats per activistes de les principals organitzacions antifeixistes d'abans de la Guerra Civil, que per tant tenien un cert nivell d'educació i d'experiència polítiques. De fet, molts dels comitès revolucionaris de barri es van establir gràcies a la transformació dels espais socials i polítics proletaris organitzats (els grups de defensa armats de la CNT responsables dels piquets i de la seguretat en trobades i manifestacions, comitès sindicals als llocs de treball i grups de la comunitat com ara els ateneus), la mateixa societat proletària autònoma que se sentia amenaçada per l'aixecament del juliol de 1936. A més a més, les patrulles, l'organisme més semblant que hi havia a una força policial revolucionària, se solien reclutar als barris que controlaven, i la seva força provenia de les xarxes locals de solidaritat, amistat, parentiu i veïnatge, i assumien moltes de les funcions d'una força policial comunitària.⁴² Per exemple, les patrulles van matar elements «antisocials» com ara proxenetes i camells.⁴³

La violència estava íntimament relacionada amb la cosmològia de la societat proletària i amb la manera com la gent dels barris interpretava el món. Estava dirigida als «de fora», que havien estat definits pel discurs de la CNT com uns «altres» que

sobrevivien gràcies a la suor del treball dels obrers i que havien de ser «eliminats» pel «bé de la salut pública», dit d'una altra manera, pel bé de la comunitat.⁴⁴ Peiró, anarcosindicalista moderat, va resumir el sentiment dominant amb aquestes paraules:

*La revolució és la revolució, i per tant és lògic que la revolució impliqui que es vessi sang. El sistema capitalista, el poder temporal de l'Església i el domini dels cacics al llarg dels segles han estat sempre alimentats i sostinguts pel dolor i la sang del poble. Lògicament, doncs, quan arribi la victòria del poble, es vessarà la sang de tots aquells que durant molts segles han mantingut el seu poder i privilegis mitjançant la violència organitzada, el dolor innecessari, la infelicitat i la mort.*⁴⁵

És sorprenent, doncs, que, tot i que després del juliol van morir alguns industrials, els patrons i gerents representin una proporció minúscula dels que van ser assassinats a l'àrea de Barcelona durant la revolució i la Guerra Civil.⁴⁶ No hi havia un pla per eliminar la burgesia com a classe, i els membres de les patrulles i els comitès revolucionaris de barri sovint protegien els capitalistes i fins i tot van intervenir per salvar la vida d'alguns.⁴⁷ Els industrials, mentrestant, com les classes mitjanes en general, gaudien de la protecció política de grups republicans i, cada cop més, del recentment format PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya), el nou paladí de la petita i mitjana burgesia de la ciutat. Amb tot, gairebé tots els industrials que van ser assassinats van morir durant el període de juliol a novembre, durant el que es podria

cities against the clergy during the Spanish Civil War», *Journal of Contemporary History*, 33, 1998, p. 358.

⁴² Joan Casanovas i Codina: «El testimoniatge d'un membre de les patrulles de control de Sants», a *La guerra i la revolució a Catalunya. II Col·loqui Internacional sobre la Guerra Civil Espanyola (1936-1939)*, Barcelona, 1986, p. 51-59. Després de les queixes sobre un botiguer que treia profit de l'escassetat d'aliments, membres de les milícies i veïns van unir forces per destruir la botiga del botiguer transgressor (*Noticiero*, 27 de juliol de 1936).

⁴³ Hanns-Erich Kaminski: *Los de Barcelona*, Ediciones del Cotal, Barcelona, 1976 [1937], p. 66.

⁴⁴ SO, 6 de setembre de 1936.

⁴⁵ Peiró, *Perill*, p. 39-40.

⁴⁶ Solé i Villarroya, *Repressió*, vol. 1, p. 347.

⁴⁷ Llarch, *Rojinegros*, p. 126, 150-151; Anna Monjo i Carme Vega: *Els treballadors i la guerra civil. Història d'una indústria catalana col·lectivitzada*, Empúries, Barcelona, 1986, p. 68-69.

descriure perfectament com a «violència revolucionària». Aquesta violència, que prenia com a objectius els circuits tradicionals de poder urbà, anava dirigida contra els enemics polítics i socials de la ciutat revolucionària, especialment els representants de l'Església organitzada, la principal estructura ideològica de l'antic ordre urbà, i els membres de les forces armades. Per tant, la majoria dels morts van ser considerats als barris objectius legítims de la repressió, o, tal com ho expressava la *vox populi*, de «passar comptes». ⁴⁸ Això va ser evident sobretot en el cas de Planes, el periodista de *La Publicitat* que va contribuir en gran manera als «pànics morals» entorn dels «atracadors anarquistes», i el cadàver del qual va ser trobat a la carretera de l'Arrabassada, una carretera aïllada als afores de la ciutat que es va fer famosa com a punt de destinació per a les «passejades», uns viatges sense tornada que organitzaven obrers armats per als contrarevolucionaris, tant sospitosos com demostrats. Diversos policies i altres individus detestats, com ara Ramon Sales, el fundador dels Sindicats Lliures, també van ser assassinats. ⁴⁹

En termes polítics, el principal òrgan de poder revolucionari, els comitès de barri —que eren diferents dels comitès de barri organitzats per la CNT que hem vist en capítols anteriors—, no van ser mai tan democràtics com els soviets: no practicaven una autèntica democràcia directa, i els delegats, que sovint arribaven al càrrec pel respecte de què gaudien a la comunitat, no podien ser sotmesos a una destitució immediata. Tanmateix, tot i que la majoria dels membres dels comitès de barri eren membres de la CNT, nominalment eren independents de les organitzacions proletàries formals i sovint no seguien les ordres de la Confederació. ⁵⁰ Al contrari, la majoria aclaparadora de comitès practicava

una forma radical de democràcia de barri basada en la cultura proletària de Barcelona, que posava l'èmfasi en la independència de les comunitats. Els comitès de barri formaven la base de l'únic organisme realment revolucionari creat al juliol, l'efímera Federació de Barricades, fundada per activistes de base en el fragor de la lluita contra els militars. ⁵¹ Imitant les federacions de barri de la Comuna de París o els consells establerts durant les altres grans insurreccions proletàries urbanes a París (1848 i 1871), Petrograd (1917), Berlín (1918-1919) i Torí (1920), la Federació de Barricades representava, d'una manera embrionària, una alternativa revolucionària al poder estatal. Va superar la Comuna de París com a experiment de poder local. Com l'antic Estat, la Federació de Barricades tenia una força armada, que tenia la base al «Quarter Bakunin», l'antic quarter de Pedralbes, un important centre de reclutament per a les milícies anarquistes. Amb tot, la Federació de Barricades ens mostra alhora una de les principals mancances de la revolució: l'absència d'un nou sistema institucional que pogués donar expressió al desig popular d'una revolució i a la necessitat objectiva de continuar una guerra civil. Perquè, tot i que la Federació de Barricades va fer servir tàctiques revolucionàries en la batalla pels carrers del juliol, tenia els objectius essencialment a curt termini d'esclafar l'aixecament militar i de garantir el control de l'espai urbà. A més, cap organització va proposar que la Federació de Barricades o els comitès locals es transformessin en un govern o assemblea autènticament revolucionari. ⁵²

Malgrat que aquesta poca disposició a crear una autoritat revolucionària coordinadora es pot atribuir, en part, a la ideologia dels líders anarcosindicalistes, també reflectia la cultura contrària al poder del proletariat local. De fet, les bases estaven

⁴⁸ Beriain, *Prat*, p. 52-53.

⁴⁹ Tomás Caballé y Clos: *Barcelona roja. Dietario de la revolución (julio 1936 - enero 1939)*, Librería Argentina, Barcelona, 1939, p. 50-62.

⁵⁰ Segons Paz, a Barcelona entre 8.000 i 10.000 activistes no seguien les ordres del Comitè Central de Milícies Antifeixistes ni les dels «comitès superiors» de la CNT-FAI (*Viaje*, p. 64).

⁵¹ Paz, *Viaje*, p. 28.

⁵² Segons Paz (*Viaje*, p. 64), a les barricades «els mancava un objectiu concret». Els anarquistes radicals només van valorar que els comitès revolucionaris de barri podrien haver servit com a punt estratègic per a la política local quan el poder de la revolució ja s'havia esvaït; vegeu *Ruta*, 14 de maig de 1937.

molt més implicades en el poder a nivell de carrer que no en la creació de noves estructures. Per tant, és difícil parlar de «poder dual», ja que hi havia una multiplicitat de poders dispersos i ubicats dins d'escalas espacials discretes, des del lloc de treball i el barri fins a la ciutat. En total hi havia tres poders: els òrgans de l'antic Estat representats per la Generalitat, la direcció de la CNT-FAI i el poder proletari de base dels comitès revolucionaris i de fàbrica locals.⁵³

No obstant, a partir del juliol del 1936, les limitacions polítiques de la revolució van quedar eclipsades pel triomfalisme popular, per la sensació que els treballadors com a classe per fi s'havien apoderat del control de la seva història.⁵⁴ Com comentava un activista perspicaç: «Grups d'homes i dones exhibien d'una manera evident i gairebé escandalosa l'alegria dels vencedors; com si tot estigués fet i acabat, quan en realitat la tasca més difícil i important ni tan sols havia començat».⁵⁵ El triomfalisme es desbordava al carrer, on els treballadors gaudien de noves llibertats després del desplaçament de l'aparell estatal que fins aleshores havia regulat l'accés a l'espai públic. Com va dir un obrer: «els carrers eren nostres».⁵⁶ Els activistes, en particular, estaven embriagats amb aquesta nova sensació de poder al carrer, a les fàbriques i als barris obrers, cosa que interpretaven com la victòria definitiva sobre els seus enemics: tenien fe en la invencibilitat del «poble en armes» i exhibien ostentament l'armament acabat de requisar, un dels símbols més importants de poder proletari, juntament amb els cotxes confiscats a la gent benestant, en un ambient típic de Carnaval alimentat per un sentiment popular d'alliberament. La força del proletariat armat semblava suprema, i molts van confondre la victòria sobre

els militars amb el triomf de la revolució. Alhora, la promulgació de la sindicació obligatòria va permetre a la CNT recuperar la força que havia tingut al 1931 i més: el març de 1937, el nombre d'afiliats havia arribat a nivells sense precedents, i només l'organització catalana ja tenia 1,2 milions de membres.⁵⁷ En aquestes circumstàncies, un líder anarquista va comentar que «subjugar la CNT de Barcelona només pot ser el somni de bojos».⁵⁸

L'aparença d'un triomf proletari s'amplificava dia a dia perquè les estructures dominants i els símbols col·lectius de poder i d'estatus burgesos, com ara els diners, corbates i vestits, eren substituïts per nous símbols i motius de classe obrera. Entre la proletarització general de la vida quotidiana, els barrets i les corbates van començar a fer-se menys visibles al carrer, alhora que molts membres prudents de les elits i les classes mitjanes adoptaven la manera de vestir obrera, especialment aquells que tenien alguna cosa a amagar, juntament amb els membres del clergat, que manllaven la roba dels criats o d'obriers amics per mirar d'esquivar la «justícia revolucionària». En alguns casos extrems, els rics emulaven la manera de vestir dels anarquistes radicals i dels milicians.⁵⁹ Els colors vermell i negre de la CNT-FAI, un dels nous significants de poder urbà, eren visibles arreu: en enormes banderes que onejaven en edificis ocupats; en domassos als balcons; pintats als tramvies col·lectivitzats i presents a les gorres, bufandes i xapes que es venien en paradetes a les Rambles.⁶⁰ L'aspecte visual de la ciutat semblava confirmar l'arribada d'una nova democràcia

⁵³ Paz, *Viaje*, p. 51.

⁵⁴ Pierre Broué, Ronald Fraser i Pierre Vilar, *Metodología histórica de la Guerra y Revolución españolas*, Fontamara, Barcelona, 1980, p. 39.

⁵⁵ Beriain, *Prat*, p. 86; Carrasco, *Barcelona*, p. 13.

⁵⁶ Antonio Turón entrevistat a *Vivir*.

⁵⁷ CRT, *Memoria del Congreso Extraordinario de la Confederación Regional del Trabajo de Cataluña celebrado en Barcelona los días 25 de febrero al 3 de marzo de 1937*, Barcelona, 1937.

⁵⁸ Sanz, *Sindicalismo*, p. 306.

⁵⁹ Kaminski, *Barcelona*, p. 37; Lacruz, *Alzamiento*, p. 129; Salter, *Try-Out*, p. 29; Llarch, *Rojinegros*, p. 127-128, 152.

⁶⁰ Borkenau, *Cockpit*, p. 69-70; John McNair: *Spanish Diary*, Independent Labour Publications, Manchester, s.d., p. 6; Mary Low i Juan Breá: *Red Spanish Notebook*, City Lights Books, San Francisco, 1979 [1937], p. 21. (*Cuaderno rojo de la Guerra de España*, Virus, Barcelona, 2019).

dels treballadors: edificis, palaus i hotels estaven adornats amb pancartes amb lemes i amb els retrats dels líders revolucionaris, i les parets es van convertir en una tribuna popular, decorades amb propaganda, grafitis, cartells i manifestos, una mostra democràtica de coneixement a peu de carrer.

Fins al maig de 1937, quan l'Estat republicà centralista va refermar la seva autoritat, els comitès revolucionaris de barri van permetre que les comunitats locals prenguessin el control de l'espai construït i exercissin aquest nou poder en el dia a dia. Quan els comitès es van posar a resoldre els problemes immediats dels barris, van instituir tot un seguit de noves relacions socials i pràctiques solidàries. Per exemple, els dies immediatament posteriors al cop, amb les botigues tancades i la indústria i el comerç paralyzats, els comitès revolucionaris de barri van crear els comitès d'aprovisionament per organitzar la distribució d'aliments. A la pràctica, grups armats expropiaven aliments essencials i roba de les botigues i magatzems, que posteriorment els comitès revolucionaris locals distribuïen als barris. En un nou intent de simplificar la provisió de menjar, i reflectint la mateixa experiència de democràcia dels barris que havia apuntalat la vaga de llogaters de 1931, els comitès locals i els sindicats de la ciutat van fundar una xarxa de menjadors populars i repartien vals que donaven als seus portadors dret a un àpat.

Irònicament, la festa revolucionària urbana va començar als carrers el 21 de juliol, el mateix dia que els líders anarquistes van acordar compartir el poder en el CCMA amb els altres partits del Front Popular. Grups d'obers, sovint organitzats a través dels comitès revolucionaris locals, així com grups sindicals i polítics, van ocupar els barris de les elits, propietats de l'Església, oficines comercials, hotels i palaus dels rics.⁶¹

⁶¹ Al centre de la ciutat, el POUM va ocupar l'Hotel Falcón, el cafè Lyon d'Or i el Palau de la Virreina de les Rambles; els joves anarquistes van establir el quarter general al palau d'un aristòcrata que havia fugit a França (Bueso, *Recuerdos*, p. 190; Paz, *Viaje*, p. 28, 76; Carrasco, *Barcelona*, p. 15).

Aquesta pauta es va repetir arreu de la ciutat, amb grups anti-feixistes i fins i tot grups més petits d'anarquistes que ocupaven les cases de les famílies benestants.⁶² En conseqüència, en el mateix moment que la direcció de la CNT-FAI es comprometia a col·laborar amb les forces democràtiques, es va haver d'enfrontar a una revolució de les seves bases.

Els canvis urbans van ser dràstics sobretot en el cas de la Via Laietana, l'avinguda comercial que havia estat l'orgull de la burgesia local. Rebatejada com a Via Durruti després de la mort del llegendari líder dels anarquistes catalans el novembre de 1936 al front de Madrid, l'avinguda va esdevenir un símbol del nou poder de les organitzacions revolucionàries —l'edifici del Banc d'Espanya va ser ocupat per la CNT,⁶³ i la Casa Cambó, anteriorment la seu principal de la Federació Patronal Catalana, va passar a ser coneguda com a Casa CNT-FAI i es va convertir en el centre neuràlgic dels moviments anarquistes i sindicals de Barcelona; quan posteriorment el Sindicat de la Construcció de la CNT va ampliar la Casa CNT-FAI i es va cedir espai a l'AIT, la federació internacional anarcosindicalista, l'edifici es va convertir en el centre de la revolució mundial.⁶⁴ La Via Laietana també reflectia la naturalesa canviant de la força repressiva a Barcelona: abans de la revolució, hi havia la comissaria principal de la policia de la ciutat; després del juliol, organismes obrers armats com ara el comitè de defensa de la CNT van ocupar un bloc d'oficines en aquest carrer, mentre que els serveis d'investigació, una mena de policia obrera, tenien la base a la propera Casa CNT-FAI. La revolució del juliol, per tant, va permetre que la classe treballadora reclamés i recuperés un espai del qual se l'havia expulsat la dècada de 1900, en oposició directa amb l'estratègia burgesa de marginació i exclusió espacials.⁶⁵

⁶² Paz, *Viaje*, p. 56.

⁶³ Solé i Villarroya, *Repressió*, vol. 1, p. 290.

⁶⁴ Informació proporcionada per Manel Aisa Pàmols.

⁶⁵ Vegeu López Sánchez, *Verano*, p. 49-73.

Pel que fa als èxits materials i econòmics de la ciutat revolucionària, s'inicien a partir del 27 de juliol, quan la CNT va fer una crida a tornar a la feina, cosa que va donar peu a una segona onada d'ocupacions de fàbriques i centres de treball alhora que els treballadors prenen el control dels mitjans de producció.⁶⁶ Només a Barcelona es van col·lectivitzar unes 3.000 empreses.⁶⁷ Cap grup revolucionari va cridar a expropiar la burgesia; més aviat, el control dels treballadors va ser una resposta popular en els molts espais de treball on gerents i patrons havien fugit de la ciutat o havien estat assassinats. Alhora, hi va haver patrons i gerents, sobretot els que tenien coneixements tècnics, que es van quedar, cobrant sous equivalents als dels treballadors.⁶⁸

La transformació dels centres de treball va seguir la visió orgànica de les relacions socials dels anarquistes, segons la qual l'acabament de l'alienació laboral pressuposava transcendir les fronteres artificials erigides dins de la ciutat capitalista entre l'espai social i l'espai econòmic i entre treball i lleure. Cal destacar els intents de posar fi a la separació física de feina i comunitat. Es van fundar llars d'infants a les fàbriques grans, cosa que permetia a les dones sortir de l'esfera domèstica i participar a l'espai laboral. En alguns centres es van introduir programes educatius ambiciosos que incloïen classes diürnes d'educació general i llengües estrangeres, que coincidien amb les pauses de la producció. També es van establir biblioteques a les fàbriques, cosa que permetia als obrers ampliar els seus horitzons intel·lectuals mentre eren a la feina i harmonitzar més els aspectes socials i econòmics de la vida quotidiana. Tanmateix, com ha demostrat Michael Seidman, les exigències de la Guerra Civil i l'acceptació per part de la direcció de la CNT-FAI d'una ideologia productivista

dirigida a maximitzar la producció bèl·lica van minar seriosament aquestes iniciatives i van resultar en una continuació de l'alienació a la feina.⁶⁹

Es va aconseguir més èxit amb l'expansió dels serveis urbans de la ciutat després del juliol, quan va sorgir la possibilitat de posar fil a l'agulla a les antigues reivindicacions de noves formes de consum col·lectiu organitzant serveis socials d'assistència i d'habitatge i serveis urbans més adients a les necessitats pràctiques de les comunitats. Fins i tot els mitjans hostils van reconèixer que la revolució havia comportat un augment dels serveis socials.⁷⁰ Espais construïts per a l'ús exclusiu de la burgesia van ser col·lectivitzats i utilitzats amb finalitats solidàries. Les prioritats socials de la ciutat revolucionària es reflectien en el canvi de funció dels hotels, com ara el Ritz de Barcelona, que va passar a ser l'Hotel Gastronòmic núm. 1, un menjador comunitari sota control dels sindicats que donava menjar als membres de la milícia, els desposseïts dels barris pobres del centre de la ciutat, els artistes de cabaret i els treballadors de les fàbriques.⁷¹ En un nou intent per obrir i humanitzar els espais de les elits, es va obrir una cantina que servia àpats als membres de la comunitat local a l'antiga oficina de l'associació de patrons.⁷² Les cases privades dels membres de les elits també es van convertir en restaurants públics o en habitatges per als sensellar, refugiats o ancians, i per als que vivien en allotjaments massa poblats. Alhora es van establir comitès especials als barris per donar oportunitats de treballar als desocupats, especialment en programes

⁶⁶ Paz, *Viaje*, p. 48.

⁶⁷ Antoni Castells Durán: *Les col·lectivitzacions a Barcelona, 1936-1939*, Hacer, Barcelona, 1993.

⁶⁸ Potser fins a un 50 per cent de la burgesia va fugir de Barcelona (Agustín Souchy i Paul Folgare: *Colectivizaciones: la obra constructiva de la revolución española*, Fontamara, Barcelona, 1977, p. 75).

⁶⁹ Michael Seidman: *Workers against Work. Labor in Paris and Barcelona during the Popular Fronts*, University of California Press, Berkeley, 1991, pàssim.

⁷⁰ José Palou Garí: *Treinta y dos meses de esclavitud en la que fue zona roja de España*, P. Yuste, Barcelona, 1939, p. 30.

⁷¹ Langdon-Davies, *Barricades*, p. 119, 142. La drete es va escandalitzar per la transformació del Ritz; vegeu «Schmit»: *5 meses con los rojos en Barcelona*, Palma de Mallorca, 1937, p. 26.

⁷² Paz, *Juliol*, p. 114.

de construcció. Per als aturats restants, el nou sistema de distribució a la ciutat revolucionària els donava dret a aliments de les botigues del veïnat i a menjar en cantines públiques. Aquesta assistència als desocupats va facilitar que s'erradiqués en gran part la mendicitat després del juliol de 1936.⁷³

Encara va ser més ambiciosa l'ampliació dels serveis mèdics. Una de les preocupacions immediates dels comitès revolucionaris locals al juliol va ser l'organització de l'atenció mèdica per als ferits en els combats al carrer, i posteriorment es va fer un esforç concertat per millorar els serveis mèdics als barris obrers, en un intent de superar les enormes diferències entre aquests i els de les elits. Al juliol de 1937, per tant, a més dels molts centres mèdics locals instal·lats en cases que havien estat dels rics, s'havien creat sis hospitals nous.⁷⁴

Un altre gran èxit va ser l'enorme expansió en l'àmbit de l'educació, una missió que tenia molt a veure amb la màxima anarquista que el coneixement és una condició prèvia essencial per a l'alliberament, «el coneixement us farà lliures». Poc més d'una setmana després de la supressió de l'aixecament militar, el 27 de juliol, un decret de la Generalitat establia el CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada), una nova autoritat educativa inspirada en gran manera per pedagogs anarquistes. Ubicat en un antic col·legi religiós, en un edifici enorme al centre de Barcelona, el CENU posava l'accent del seu missatge educatiu en la consciència de classe, en forjar «agents actius» que poguessin lluitar conscientment contra l'opressió. Durant els primers cinc mesos de la revolució, la quantitat de nens que anaven a

⁷³ Low i Breá, *Cuaderno*, p. 19; Borkenau, *Cockpit*, p. 115; Carles Santacana i Torres, *Victoriosos i derrotats: el franquisme a l'Hospitalet, 1939-1951*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994, p. 52.

⁷⁴ Gaston Leval: *Colectividades libertarias en España*. Proyección, Buenos Aires, 1972 (*Collectives in the Spanish Revolution*, Freedom & PM Press, Londres, 1975, p. 269-270). Abans de la revolució, l'índex de mortalitat infantil al barri proletari del Raval era el doble que als barris burgesos de la ciutat.

Figura 8.3 | Hotel Gastronòmic núm. 1, anteriorment Barcelona Ritz, un dels molts menjadors populars que es van crear després del juliol de 1936 (Font: *Història gràfica...*, p. 314)

l'escola a l'Hospitalet es va duplicar fins als 8.000.⁷⁵ En aquest mateix període es van crear més de 20.000 noves places escolars a Barcelona, fet que donava un accés a l'educació com no havia existit mai abans. La primavera de 1937, el CENU coordinava les activitats de 4.700 mestres en més de 300 escoles arreu de Catalunya.⁷⁶

Tot i que el Sindicat de la Construcció de la CNT va edificar algunes escoles noves, la majoria estaven situades en edificis confiscats. Les escoles religioses i els convents es van convertir en llocs d'ensenyament secular: un antic seminari va passar a ser la Universitat Obrera, i el Sindicat de la Construcció va adaptar algunes esglésies com a escoles.⁷⁷ Es van fundar

⁷⁵ *Ideas*, 29 de desembre de 1936.

⁷⁶ Miró, *Vida*, p. 287.

⁷⁷ *Noticiero*, 27 de juliol de 1936.

biblioteques i escoles públiques a les cases dels rics, i les seves col·leccions privades de llibres habitualment eren socialitzades i amalgamades per crear noves biblioteques públiques o escolars. Reflectint la postura moral de la CNT, es va crear una escola en un antic saló de ball.⁷⁸ Com a continuació de les iniciatives culturals de la CNT-FAI prèvies a la Guerra Civil, els anarquistes van ampliar les seves classes d'educació per a adults als ateneus dels barris. Molts ateneus es van traslladar a edificis que abans eren propietat dels rics o de l'Església o van poder ampliar els seus antics locals, cosa que els va permetre augmentar les seves activitats i arribar a més gent.

La revolució urbana també va comportar la destrucció creativa dels antics símbols de poder, classe i privilegi, un fet que era alhora una afirmació de poder revolucionari sobre el paisatge urbà i un intent d'establir un paisatge no jeràrquic. Des del punt de vista simbòlic, punts de referència urbana com ara els noms de carrers que abans honoraven aristòcrates, banquers, monarques, verges i sants es van canviar en reconeixement d'herois revolucionaris com ara Engels, Kropotkin, els màrtirs de Chicago i de Montjuïc i Espàrtac, o figures literàries populars com ara Dostoievski, o, en el cas del carrer de la Revolució Social, simplement com a tribut a la revolució. Altres espais van ser batejats en honor als caiguts en la lluita contra el feixisme, com ara la plaça del Milicià Desconegut.⁷⁹ Altres punts de referència simbòlica de l'antic ordre urbà, com ara el monumentalisme burgès, van ser destruïts d'una manera similar en una reforma radical de l'entorn construït. En els dies posteriors als combats de carrer del juliol, el monument al comte Güell, un dels membres més il·lustres de la burgesia barcelonina, va ser redecorat amb pintura i amb una nova dedicatòria «A les víctimes del 19 de juliol».⁸⁰ Altres estàtues amb significació per a les elits van ser

eliminades, com ara el monument al monàrquic general Prim, que va ser retirat pel moviment de joves anarquistes i es va fondre per utilitzar-lo en la indústria bèl·lica.⁸¹

L'automòbil és un dels símbols d'estatus burgesos dels quals es van apropiar alegrement els revolucionaris. En la primera revolució de l'era del motor, gairebé tots els relats hostils envers el període revolucionari posen l'èmfasi en la irracionalitat dels obrers que s'apoderaven dels cotxes dels rics, hi gravaven toscament les inicials CNT-FAI i després els destruïen —ocasionalment amb els seus ocupants a dins— en accidents de trànsit causats o bé per una conducció temerària d'homes «esbojarrats» o bé per manca d'experiència en la conducció.⁸² Però la motorització revolucionària tenia la seva pròpia lògica. En primer lloc, la destrucció de cotxes reflectia el desig d'anunciar un nou conjunt de relacions espacials, i alhora la resistència als intents de les autoritats republicanes locals i centrals d'imposar un nou ordre urbà de consumisme controlat, amb noves regles de circulació i semàfors dissenyats per millorar la circulació de capital i de béns. El fet que durant els combats als carrers del juliol es destruïssin tantíssims semàfors, juntament amb la poca disponibilitat dels revolucionaris a fer cas als que van quedar drets, es pot interpretar com una protesta contra els ritmes canviants de la ciutat capitalista, un desafiament ancorat en una cultura proletària que des de feia temps es definia per l'hostilitat cap als mitjans mecanitzats i capitalitzats de transport com ara els tramvies i els cotxes, que amenaçaven la geografia social íntima dels barris. De fet, al contrari dels membres de les elits, els obrers tenien

⁷⁸ Llarch, *Rojinegros*, p. 121-122.

⁷⁹ Paz, *Viaje*, p. 56, 115; Caballé, *Barcelona*, p. 85-86.

⁸⁰ Langdon-Davies, *Barricades*, il·lustració 2.

⁸¹ Paz, *Viaje*, p. 58; Caballé, *Barcelona*, p. 71.

⁸² Megan Laird: «A diary of revolution», *The Atlantic Monthly*, novembre de 1936, p. 524; Langdon-Davies, *Barricades*, p. 119, 145; Carles Pi Sunyer: *La República y la guerra. Memorias de un político catalán*, Oasis, Mèxic, 1975, p. 390; Salter, *Try-Out*, p. 9-11; Guardiola, *Barcelona*, p. 39; Lacruz, *Alzamiento*, p. 117-118; H. Edward Knoblaugh: *Correspondent in Spain*, Sheed & Ward, Londres, 1937, p. 33; Caballé, *Barcelona*, p. 11; Pérez, *Terror*, p. 9; «Schmit», *Barcelona*, p. 5-6.

una relació més directa amb els carrers i experimentaven la vida urbana d'una manera molt diferent, com hem vist al capítol 2.

D'altra banda, així que es va saber de l'aixecament militar, era raonable que els obrers armats s'apoderessin de cotxes, ja que això no només millorava la seva mobilitat en la lluita contra els insurgents, sinó que alhora evitava que aquells mateixos cotxes fossin utilitzats pels contrarevolucionaris.⁸³ Sembla més probable que es marqués els cotxes amb les inicials CNT-FAI no pas amb finalitats d'identificació a les barricades, ja que hauria estat fàcil per als contrarevolucionaris fer el mateix, sinó com un símbol de la victòria dels treballadors sobre l'ordre antic i de la conquesta de les icones dels privilegis burgesos. Per als conductors revolucionaris, els cotxes eren una demostració sensacional del seu nou poder sobre les seves vides quotidianes, i era inevitable que alguns obtinguessin plaer d'aquest poder a través del joc. Van ser aquests jocs el que, en paraules d'un observador del comportament dels revolucionaris urbans, va convertir Barcelona en una «escola de conduir improvisada», «un cementiri de cotxes».⁸⁴ Igualment, la destrucció de cotxes es pot considerar simplement un exemple de l'empenta ascètica de la revolució espanyola, una iconoclàstia anticonsumista proletària dirigida contra un element important del naixent sistema de capitalisme consumista. Tanmateix, per molta conducció temerària que hi pogués haver durant la revolució, els accidents de trànsit no eren cap novetat: tant abans de la revolució com després la perícia dels conductors i els accidents eren causa de molta preocupació. Però potser, més que res, les condemnes a la motorització revolucionària deixen entreveure la sensació d'angoixa de les elits per la pèrdua de control de la burgesia sobre la ciutat.⁸⁵ En

aquest sentit, la inquietud que causaven els «cotxes del terror i la mort»⁸⁶ utilitzats per transportar molts antics propietaris de cotxes als «passejos» és totalment comprensible.⁸⁷

La revolució urbana pressuposava la destrucció de certs elements de l'arquitectura de la repressió estatal. Un exemple punyent va ser la presó de dones del carrer d'Amàlia, al Raval, que havia estat en el passat la presó principal de la ciutat i lloc d'execucions durant el segle XIX. Una part substancial de la seva població eren dones proletàries pobres que, obligades per la penúria econòmica, s'havien acabat dedicant a la prostitució. La presó de dones, dirigida per monges, famoses per la seva brutalitat i pràctiques inquisitorials, era per a moltes treballadores un símbol particularment detestat de la tirania i l'obscurantisme de l'antic ordre. Era inevitable, doncs, que el 19 de juliol, quan tot just havien acabat els combats al carrer, la presó fos assaltada per una gentada que va alliberar les detingudes. Un cop buida, membres de la comunitat local en van enderrocar una part. En un intent d'humanitzar l'edifici, s'hi va fer onejar la bandera negra i vermella de la CNT i s'hi va penjar un rètol que anunciava: «Aquesta casa de tortures ha estat tancada pel poble, juliol de 1936».⁸⁸ Més endavant, en una assemblea del grup anarcofeminista Mujeres Libres, es va prendre la decisió d'enderrocar la presó, cosa que van fer membres del Sindicat de la Construcció el 21 d'agost.⁸⁹

Altres espais que contenien records de la repressió d'antany van ser tancats, com l'Asil Durán, un reformatori de menors gestionat per l'Església que als barris era sinònim de tortures i abusos, de vegades sexuals, dels nois internats de classe treballadora.⁹⁰ També, com una afirmació de memòria proletària i alhora

⁸³ Salter, *Try-Out*, p. 9-11.

⁸⁴ La plaça de toros de les Arenes, al barri proletari de Sants, va ser el cementiri dels cotxes destrossats els dies posteriors a la revolució (Carrasco, *Barcelona*, p. 21-22).

⁸⁵ Laird, «Diary», p. 524-526; Lacruz, *Alzamiento*, p. 129; Ametlla, *Catalunya*, p. 86.

⁸⁶ Llarch, *Rojinegros*, p. 120.

⁸⁷ Pi, *República*, p. 390; Guardiola, *Barcelona*, p. 36, 39; Caballé, *Barcelona*, p. 11.

⁸⁸ Langdon-Davies, *Barricades*, p. 141.

⁸⁹ *SO*, 13 d'agost de 1936; Caballé, *Barcelona*, p. 44. Informació addicional donada per Manel Aisa Pàmols.

⁹⁰ *SO*, 6 de desembre de 1932 i 8 d'agost de 1933.

com un atac a la memòria oficial, grups armats van destruir els arxius judicials i els registres de la gerència de la Companyia del Tramvia de Barcelona, on diversos centenars de treballadors havien patit represàlies després d'una vaga llarga i conflictiva que havia acabat pocs mesos abans de la revolució.⁹¹

En coherència amb la cultura de resistència proletària a la lògica espacial de control burgès de la ciutat i en un gest que recordava repertoris de protesta passats, es va castigar els qui es considerava responsables del cop militar amb la destrucció de les seves propietats.⁹² Hi ha nombroses informacions de grans grups de gent que saquejaven i destruïen les cases dels rics i dels polítics de dretes, així com els interessos econòmics d'italians i alemanys.⁹³ Fonts fiables, entre les quals diversos relats de testimonis oculars hostils, donen fe de la naturalesa disciplinada d'aquestes protestes.⁹⁴ També hi havia un element normatiu en totes aquelles accions. Per exemple, després de l'atac a les oficines d'una companyia naviliera italiana a les Rambles, es van treure al carrer objectes i mobles, juntament amb un rètol on es podia llegir: «Aquests mobles són propietat d'estrangers que s'han deshonrat ells mateixos. No us deshonreu vosaltres agafant-los».⁹⁵

Potser l'exemple més controvertit de destrucció creativa es va dirigir a les propietats de l'Església. La repressió de l'Església va ser un aspecte únic de la revolució espanyola. A la major part

⁹¹ SO, 26 de juliol de 1936.

⁹² Sobre la pervivència de les anomenades formes «tradicionals» de protesta, vegeu Pérez Ledesma, *Estabilidad y conflicto social*, p. 165-202.

⁹³ La casa de Pich i Pon, president de la COPUB, va ser assaltada, mentre que les propietats d'Emiliano Iglesia, líder del Partit Radical a la ciutat, i de Cambó, líder de la Lliga burgesa, van ser destruïdes (SO, 26 de juliol de 1936; Caballé, *Barcelona*, p. 32-34).

⁹⁴ Laird, «Diary», p. 522; Borkenau, *Cockpit*, p. 74; Pi, *República*, p. 393; Lacruz, *Alzamiento*, p. 121; Palou, *Esclavitud*, p. 143-144.

⁹⁵ Peadar O'Donnell: *Salud! An Irishman in Spain*, Methuen, Londres, 1937, p. 100.

Figura 8.4 | Cementiri de cotxes (Font: Alfredo Carrasco: *Barcelona con el puño en alto*, J. Sanxo Editor, Barcelona, 1936)

de Barcelona, els comitès revolucionaris locals van organitzar l'ofensiva inicial contra l'Església durant els «dies de justícia fumejant».⁹⁶ Tot un seguit d'observadors, tant estrangers com autòctons, han destacat des de diversos punts de vista polítics la naturalesa deliberada de les accions de les masses que van transformar els espais religiosos. Així, el sociòleg austríac Franz Borkenau va descriure la crema d'una església al centre de Barcelona com «una qüestió administrativa», amb la brigada dels bombers a mà per evitar que el foc s'estengués als edificis propers.⁹⁷ Hi havia un marcat element polític i moral en els atacs a l'Església: un membre d'una turba anticlerical va convidar Stansbury Pearse, un home de negocis anglès instal·lat a Barcelona, a unir-se a un atac a una església en nom de la «humanitat del poble».⁹⁸ Que les multituds no buscaven el benefici propi ho demostra la seva indiferència pels diners i els objectes de valor, que sovint eren cremats o descartats. També podem assumir que les multituds eren plenament conscients dels seus actes, ja que el 21 de juliol la CNT havia prohibit la venda d'alcohol.⁹⁹ A més, el destí d'algunes esglésies es va decidir en assemblees comunitàries.¹⁰⁰ Igualment, un cop s'havia acordat que les esglésies havien de ser protegides, es van prendre mesures sobre el terreny per garantir que no fossin atacades.¹⁰¹ Per tant, pocs edificis de l'església van ser destruïts (un informe del govern

⁹⁶ Paz, *Viaje*, p. 42; Carrasco, *Barcelona*, p. 29.

⁹⁷ *The Times*, 23-24 de juliol de 1936; O'Donnell, *Salud!*, p. 97-99, 151; Edgar Allison Peers: *Catalonia Infelix*, Methuen, Londres, 1937, p. 258-259 (*Catalonia Infelix - Dissortada Catalunya*, Edicions L'Albí, Barcelona, 2004); Borkenau, *Cockpit*, p. 74.

⁹⁸ Stansbury Pearse va refusar la invitació «amb l'excusa que era anglès!» («Spain: the truth», *The Tablet*, 15 d'agost de 1936, p. 203-204).

⁹⁹ Carrasco, *Barcelona*, p. 15.

¹⁰⁰ Peadar O'Donnell: «An Irishman in Spain», *The Nineteenth Century*, desembre de 1936, p. 704.

¹⁰¹ A les parets d'algunes esglésies hi van escriure: «Respecteu aquest edifici! Pertany al poble!» (Isidro Gríful: *A los veinte años de aquello, julio-diciembre de 1936*, Ed. Balmes, Barcelona, 1956, p. 33).

Figura 8.5 | Obrers cremant mobles i altres objectes. A la imatge també es pot veure un dels molts cavalls que van morir als combats al carrer. Juliol de 1936 (Font: Ateneu Enciclopèdic Popular)

republicà de 1937 conclouia que a Barcelona només 13 dels 236 edificis eclesiàstics havien estat enderrocats).¹⁰²

La major part de l'activitat destructiva es va centrar en els símbols de culte. Molts dels focs organitzats per les masses anticlericals van tenir lloc fora de les esglésies, i s'hi cremaven aquests símbols eclesiàstics, juntament amb pintures i mobles com ara els bancs. Tot i que es van destruir alguns tresors, la profanació de murals i obres d'art de les esglésies reflectia el desig popular d'eliminar el que es percebia com a símbols col·lectius del vell ordre opressor. Alhora, hi ha proves que els grups revolucionaris van prendre mesures concretes per salvar objectes de valor artístic, i es van formar «comissions tècniques» per

¹⁰² Albert Balcells: «El destí dels edificis eclesiàstics de Barcelona durant la guerra civil espanyola», a Albert Balcells (ed.): *Violència social i poder polític. Sis estudis històrics sobre la Catalunya contemporània*, Pòrtic, Barcelona, 2001, p. 202-209.

avaluar els continguts de les esglésies.¹⁰³ Obres d'art religioses que havien estat confinades en catacumbes van passar a exhibir-se en museus, mentre que les biblioteques dels edificis religiosos es van transferir a escoles i altres centres educatius. Tot i que l'or confiscat a l'Església es va utilitzar per finançar l'esforç bèl·lic republicà, i es van fondre les campanes de les esglésies per a la indústria bèl·lica, també es van prendre mesures per preservar els objectes de valor cultural o històric.¹⁰⁴

Les invasions d'esglésies anaven sovint acompanyades de festes populars sacrílegues. En el que es podria descriure com un seguit de contrarituals anticlericals, els obrers es posaven vestidures i túniques i portaven objectes litúrgics en pràctiques religioses burlesques, en misses, cerimònies i processons grotesques que causaven una gran hilaritat entre les gentades que s'aplegaven per veure l'espectacle.¹⁰⁵ Les imatges sagrades eren un objectiu predilecte de les burles; algunes les engalanaven amb uniformes de milicians, mentre que d'altres van ser destruïdes públicament, decapitades o fins i tot executades per escamots d'afusellament. En un aspecte més macabre, sovint es profanaven tombes i s'exhibien els cossos momificats a l'exterior de les esglésies per fer-ne escarni públic, i es feien servir els cranis per adornar altars o per jugar partits de futbol al carrer.¹⁰⁶ També es va mirar d'eliminar de la vida quotidiana les referències a la religió, com, per exemple, substituint el comiat «adeu» per «salut».¹⁰⁷

Malgrat l'atenció que s'ha dedicat a la crema i profanació d'esglésies, la major part de les propietats eclesiàstiques van ser expropiades per comitès revolucionaris locals, sindicats i

partits polítics, que les van destinar a nous usos. En el que va constituir una represa radical del procés de desamortització i ús civil de les propietats de l'Església que havia començat a la primera meitat del segle XIX, molts edificis religiosos van ser destinats a una gran diversitat d'usos seculars, com ara menjadors públics, escoles, centres comunitaris i per a refugiats, magatzems, tallers, centres de reclutament de la milícia o centres de detenció i d'interrogatoris.¹⁰⁸ La reutilització de les propietats de l'Església va ser eminentment racional: responia a un pla per superar dèficits en l'entorn construït convertint el que els anticlericals consideraven espais de foscor i obscurantisme en espais de llum i raó. Per exemple, en un barri, l'església local es va reconvertir en cinema. En altres llocs, els confessionaris es van utilitzar com a quioscs de premsa, parades de mercat o marquesines d'autobús; i, més avançada la Guerra Civil, les criptes de les esglésies es van convertir en refugis antiaeris en resposta al perill real dels bombardejos d'aviació.¹⁰⁹

L'atac a l'Església formava part d'un projecte més global: assestar un cop mortal contra l'esfera pública tradicionalista burgesa destruint els fonaments del principal transmissor de la ideologia de les elits.¹¹⁰ Per als revolucionaris, el «problema religiós» requeria una acció emfàtica per «purificar» la societat de la «pesta de la religió» mitjançant la «destrucció de l'Església com a institució social».¹¹¹ D'aquesta manera, actes de profanació aparentment intolerants o venjatius, com ara el fet de ridiculitzar icones i la subversió radical del ritual eclesiàstic en el qual es basava la pràctica catòlica, demostraven que l'Església havia estat conquerida per un nou poder i que els éssers humans podien prendre el control de les seves vides i destruir la força

¹⁰³ Langdon-Davis, *Barricades*, p. 177-178.

¹⁰⁴ Balcells, «Edificis», p. 191.

¹⁰⁵ O'Donnell, «Irishman», p. 701, 704-705.

¹⁰⁶ Entre el 23 i el 25 de juliol van desfilar 40.000 persones per l'Església de l'Ensenyança del carrer d'Aragó per observar els cossos desenterats i parcialment momificats d'alguns clergues (Pérez, *Terror*, p. 18-21).

¹⁰⁷ George Orwell: *Homage to Catalonia*, Secker i Warburg, Londres, 1938, p. 3 (*Homenatge a Catalunya*, Ariel, Barcelona, 1992).

¹⁰⁸ Beriain, *Prat*, p. 55; Solé i Villarroya, *Repressió*, vol. 1, p. 102, 289; Balcells, «Edificis», p. 191.

¹⁰⁹ Balcells, «Edificis», p. 202, 207, 209.

¹¹⁰ *SO*, 15 d'agost de 1936.

¹¹¹ Carrasco, *Barcelona*, p. 13, 27; *SO*, 30 de juliol i 20 d'agost de 1936; *LaB*, 19 d'agost de 1936; *LaV*, 2 d'agost de 1936.

alienadora de la religió. D'una manera similar, els assalts a les esglésies significaven el triomf popular sobre un dels elements clau del paisatge del poder. Fins i tot la violència sacrofòbica més extrema, com ara l'eliminació en massa de sacerdots, es pot considerar en termes d'aquest projecte conscient d'extingir la religió organitzada, alliberar l'espai de la ciutat de les influències clericals corruptores i forjar un nou espai sense religió.

Hi ha consens entre els especialistes en anticlericalisme a afirmar que no hi ha un únic factor que pugui explicar l'escala de la violència posterior al juliol de 1936.¹¹² Certament, factors polítics a curt termini hi van tenir molt a veure: la voluntat de castigar l'Església pel seu suport a l'antic règim i la seva contribució posterior a la inestabilitat política durant la República. Després, un cop iniciada la Guerra Civil, el suport de l'Església als insurgents va portar a considerar el clergat com un enemic militar. Això no obstant, la iconoclàstia dels temps de la guerra formava part d'una llarga història de blasfèmia popular a Espanya, que no cal dir que es reflectia en tota mena d'expressions populars.¹¹³ Igualment, la crema d'esglésies i altres pràctiques subversives havien figurat en el repertori de protestes de la classe obrera de Barcelona des del 1830 i, fins a la Guerra Civil, s'havien alimentat a través de la cultura secular proletària liberal propagada per republicans, socialistes i anarquistes.¹¹⁴

Un factor explicatiu que generalment no s'ha tingut en compte en cap anàlisi de l'anticlericalisme són els marcs culturals dels obrers locals.¹¹⁵ En la mentalitat popular, com hem vist

al capítol segon, l'Església, que des de sempre havia justificat l'*statu quo* i havia instat els humils a acceptar com a voluntat divina el patiment que acompanyava la seva condició social, era sinònim de les causes reaccionàries. A més, igual que a les revoltes anticlericals de 1909, com a principal terratinent i poder financer, l'Església s'identificava íntimament amb l'Estat i amb les elits urbanes i agrícoles, una visió que no va dissipar l'oposició vehement del clergat als sindicats, tant en les seves publicacions com des dels púlpits.¹¹⁶ A més, i com hem vist al primer capítol, molts treballadors havien patit directament la «religiositat persecutòria»¹¹⁷ del clergat en tot un seguit d'institucions —com ara escoles, hospitals, asils d'ancians, orfenats i reformatoris— en les quals un Estat central ineficient permetia que l'Església hi tingués un paper prominent.¹¹⁸ Per a molts proletaris, per tant, l'atac a l'Església després del juliol de 1936 posava fi a la presència intrusiva del clergat en les seves vides quotidianes i suposava un cop contra un estructura opressiva detestada.

Tanmateix, hi ha efectes de la revolució en certs aspectes de la vida quotidiana, dels quals no se n'ha parlat tant. La supervivència i assentament d'alguns ritmes urbans i tradicions culturals dins de la nova ciutat van causar consternació entre els revolucionaris més puritans. Per exemple, la incapacitat de la revolució de capgirar totalment les relacions de gènere. Tot i que la primera dona ministra d'Espanya, l'anarcofeminista Montseny, va aconseguir que les dones assolissin la igualtat legal formal amb els homes, així com el dret al divorci i a l'avortament lliure, les actituds dels homes canviaven molt

¹¹² Manuel Pérez Ledesma: «Studies on anticlericalism in contemporary Spain», *International Review of Social History*, 46, 2001, p. 227-255; Sánchez, *Tragedy*, p. 23-24.

¹¹³ Manuel Delgado: *La ira sagrada: anticlericalismo, iconoclastia y antiritualismo en la España contemporánea*, RBA, Barcelona, 1992, p. 71-79.

¹¹⁴ Álvarez Junco, *Emperador*, p. 397-418.

¹¹⁵ Demetrio Castro Alfín: «Cultura, política y cultura política en la violencia anticlerical», a Rafael Cruz i Manuel Pérez Ledesma (ed.): *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Alianza, Madrid, 1997, p. 70.

¹¹⁶ Jordi Estivill i Gustau Barbat: «L'anticlericalisme en la revolta popular del 1909», *L'Avenç*, 2, 1977, p. 35.

¹¹⁷ Gabriele Ranzato: «Dies Irae. La persecuzione religiosa nella zona repubblicana durante la Guerra civile spagnola (1936-1939)», *Movimento Operaio e Socialista*, 2, 1988, p. 195.

¹¹⁸ Jordi Estivill i Gustau Barbat: «Anticlericalisme populaire en Catalogne au début du siècle», *Social Compass*, 28, 1980, p. 219, 225.

lentament. Molts dels impediments diaris per a la participació plena de les dones en la vida social i política es van mantenir durant la revolució: els cafès i els bars continuaven sent espais masculins; fins i tot de dia les dones patien assetjament sexual als carrers i al transport públic, i moltes dones joves encara havien d'anar acompanyades en públic.¹¹⁹ En part, això reflectia la lògica del Front Popular, que postergava una transformació social profunda a una data indeterminada en el futur. Però també és rellevant l'adhesió als valors de gènere tradicionals per part de molts dins del camp dels demòcrates, com ara la Generalitat, que utilitzava imatges de dones sexualitzades per mobilitzar els homes a les milícies.¹²⁰ També es pot fer una crítica semblant respecte als principals grups revolucionaris, dirigits per homes. Una revolucionària estrangera va apuntar a la segregació sexual a les assemblees del POUM i també a un nivell residual de masclisme entre els poumistes, que es burlaven obertament de les dones milicianes.¹²¹ Malgrat tots els seus esforços per trencar amb la cultura de la «vella Espanya», els anarquistes no tenien cap mania a l'hora d'animar les dones a unir-se a la causa antifeixista de maneres que mantenien els papers femenins tradicionals, com ara «fer mitjons, bufandes i roba d'hivern per als nostres milicians».¹²² Mentrestant, Montseny, considerada sovint la degana de l'anarcofeminisme, justificava les floretes que deien el milicians que vigilaven la Casa CNT-FAI a les dones que passaven, i fins i tot suggeria que

potser les dones les trobaven afalagadores!¹²³ Aquesta ambivalència també queda manifesta en el fracàs del moviment anarquista per tancar els bordells de Barcelona després de la revolució de juliol, una cosa que tenien fàcilment a l'abast. Tot i que els sectors més radicals del moviment anarquista insistien que la revolució perdia tot el seu significat si es permetia que continués la prostitució, altres anarquistes, incloent-hi alguns dirigents de la CNT-FAI que se sabia que anaven de putes, valoraven la importància d'una vàlvula d'escapament per a les energies sexuals dels homes treballadors de les fàbriques i els milicians de permís. Aquest pragmatisme va prevaler entre les bases de la CNT-FAI, i era habitual veure llargues cues de milicians anarquistes fora dels bordells que quedaven a la ciutat.¹²⁴

8.2 El final de la revolució

Malgrat les energies i els impulsos profundament revolucionaris dels barris, la revolució va ser una revolució incompleta. Una de les seves febleses crucials, tant a Catalunya com de fet a tota la resta de la zona republicana, va ser la impossibilitat de generar una estructura institucional superior que fos capaç de coordinar els esforços bèl·lics i alhora harmonitzar les activitats de la miríada de col·lectius obrers. En termes polítics, la revolució va quedar a mig fer. A banda de l'efímera Federació de Barricades, a Barcelona la revolució va ser incapaç de generar cap institució revolucionària. Com ja hem vist, els anarquistes mantenien una oposició doctrinària a l'Estat, i no van voler crear nous òrgans de poder polític, mentre que el POUM —l'únic partit que va sostenir el lema d'un «Estat revolucionari»— estava debilitat per la seva influència limitada i la seva ambivalència i contradiccions polítiques.¹²⁵

¹¹⁹ Miró, *Vida*, p. 195; Kaminski, *Barcelona*, p. 61; Borkenau, *Cockpit*, p. 73; Low i Breá, *Cuaderno*, p. 61.

¹²⁰ Un cartell per cridar al reclutament mostrava la imatge d'una dona amb una granota de treball ajustada i l'eslògan «Les milícies us necessiten!», cosa que representava, en paraules d'un observador britànic, «la contractació d'Afrodita per ajudar a la feina d'Ares, cosa que a mi sempre m'ha semblat un cop baix» (Langdon-Davies, *Barricades*, p. 156).

¹²¹ Low i Breá, *Cuaderno*, p. 47, 181, 186-187.

¹²² Carrasco, *Barcelona*, p. 81.

¹²³ Kaminski, *Barcelona*, p. 36, 63.

¹²⁴ *Ruta*, 28 de novembre de 1936; Low i Breá, *Cuaderno*, p. 196-197.

¹²⁵ *LaB*, 6 d'agost i 17 de setembre de 1936, 1 de maig de 1937.

Figura 8.6 | Carrers de Barcelona, estiu del 1936 (Font: *Barcelona con el puño en alto*)

Aquesta qüestió no resolta del poder polític va crear una situació inestable de manera inherent, i també va evidenciar els límits polítics, i de fet les limitacions, de la revolució a Catalunya i a Espanya. En conseqüència, l'impuls revolucionari inicial del juliol i l'agost de 1936 no va anar més enllà. Aquest va representar l'apogeu de la revolució, ja que el poder dels obrers va continuar fragmentat i atomitzat al carrer, dispersat entre una multitud de comitès sense cap coordinació d'àmbit regional o estatal.

S'ha apuntat sovint que el projecte col·lectivista es va veure minuat pel dilema de «guerra contra revolució» que dominava en el camp republicà durant la Guerra Civil.¹²⁶ Tanmateix, en el debat clàssic de guerra contra revolució, la part de l'equació de la revolució sempre va estar en una posició de feblesa. Per força, la lògica de la guerra dictava la creació d'alguna mena d'autoritat centralitzada encaminada a dirigir la lluita contra els generals

antirepublicans i els seus col·laboradors feixistes italians i nazis alemanys.¹²⁷ En absència d'una estructura política revolucionària, va ser l'Estat republicà burgès qui va exercir cada cop més la funció de coordinació durant la Guerra Civil. Tot i quedar eclipsats pel poder d'un CCMA dominat pel proletariat durant els mesos de juliol i agost, la Generalitat i l'Estat republicà van sobreviure a la revolució i van continuar gaudint d'una existència legal. Extraordinàriament, la jerarquia anarquista va consentir i va fer els ulls grossos a la reconstrucció de l'Estat burgès «des de dalt» per raons de guerra. Com que al juliol la CNT-FAI s'havia compromès a una política de «col·laboració democràtica» dins del Front Popular, els líders anarquistes es van veure empesos ineludiblement a adaptar-se a les forces polítiques existents. Això va provocar un seguit de compromisos que van facilitar l'emergència de pols de poder contrarevolucionaris, fet que va culminar en la reconstituïció de l'antic Estat i, simultàniament, en l'erosió del poder dels comitès locals. En aquest sentit, el període del CCMA (juliol-setembre), quan el fervor revolucionari estava al seu punt més alt, va donar un temps per respirar als partidaris d'una autoritat republicana durant el qual el poder ensorrat de l'Estat es va enfortir gradualment en detriment de les noves formes populars de poder revolucionari. Així, en les primeres passes cap a la centralització del poder, el CCMA va institucionalitzar nous organismes com ara els comitès de distribució, i va assumir la responsabilitat global d'abastiment d'aliments i l'administració de justícia, l'ordre públic i la defensa militar, àrees que durant un breu temps havien correspost a la jurisdicció dels comitès revolucionaris locals. Tot i que els comitès locals van continuar tenint una gran importància i poder, organismes com les patrulles obreres van perdre l'autonomia.¹²⁸

¹²⁶ Chris Ealham: «The Spanish Revolution: 60 Years On», *Tesserae. Journal of Iberian and Latin American Studies*, 2, 1996, p. 209-234.

¹²⁷ En la seva història oral de la Guerra Civil, Ronald Fraser va observar que «el poder, com la naturalesa, detesta el buit. I encara més en el marc d'una guerra civil que és la política de la lluita de classes elevada a l'extrem d'un conflicte armat»: *Blood of Spain. The Experience of Civil War, 1936-1939*, Allen Lane, Londres, 1979, p. 180.

¹²⁸ Casanovas i Codina, «Testimoniatge», p. 51-59.

El següent compromís important dels líders anarquistes va arribar a finals de setembre. Davant de la pressió d'ERC perquè el CCMA fos substituït per una Generalitat reconstituïda, la jerarquia de la CNT-FAI va acceptar l'oferta de Companys de tres consellers dins d'un nou govern frontpopulista. Quan el 26 de setembre els nous consellers anarquistes van ocupar el seu càrrec al govern català, van quedar lligats a una responsabilitat col·lectiva amb els altres partits del Front Popular, inclosos els republicans de classe mitjana.¹²⁹ Tot i que per raons internes els líders de la CNT-FAI van disfressar el seu paper de govern amb un discurs maximalista, fins i tot fent passar la Generalitat per un organisme revolucionari davant de les bases, en realitat van acceptar plenament la lògica col·laboracionista del Front Popular, que implicava contenir la revolució per preservar la unitat del govern en temps de guerra, o, com ho va descriure un anarquista més endavant, el «pacte antifeixista».¹³⁰

Limitats pels seus compromisos de govern, els consellers anarquistes van esdevenir espectadors passius mentre els altres partits del Front Popular erosionaven els canvis revolucionaris. L'octubre de 1936, la Generalitat va promulgar dos decrets que, si més no sobre el paper, refermaven el poder de l'Estat per damunt de la revolució. El primer decret dissolia els comitès locals revolucionaris que havien sorgit al juliol, dominats pels anarquistes, i els substituïa per consells municipals formats per tots els partits del Front Popular.¹³¹ Alhora, un segon decret va «legalitzar» les grans col·lectivitzacions

revolucionàries, cosa que a la pràctica reforçava el poder de la Generalitat sobre l'economia. Si bé aquests decrets centralitzadors van ser ignorats a les zones on els revolucionaris eren forts, o allà on els grups republicans i els partits del Front Popular eren febles, indicaven no obstant que «s'havia restablert la normalitat» a l'esfera política, com va observar un dirigent republicà.¹³² Un cop superades les reticències polítiques d'entrar a la Generalitat, res no impedia a la CNT-FAI d'entrar a formar part del govern central al novembre. *Solidaridad Obrera* resumia l'ànim reformista dominant entre els líders anarquistes comentant que un govern amb ministres anarquistes havia «deixat de ser una força d'opressió de la classe treballadora i ja no era tampoc un organisme que dividia la societat en classes».¹³³ El desembre de 1936, la jerarquia anarquista, cada cop més obsessionada per l'alta política, es va mantenir impassible mentre el POUM, l'ala esquerra de la Generalitat, era expulsat del govern. A canvi d'un augment de la representació de la CNT-FAI dins del govern, els consellers anarquistes van acceptar l'expulsió del POUM.¹³⁴

La passivitat de la jerarquia anarquista contrastava clarament amb l'agressivitat amb la qual els partidaris més fervents del Front Popular procuraven reconstruir l'Estat republicà. Amb ERC desacreditada pel seu fracàs per evitar la revolució del juliol i l'aparent feblesa de Companys davant de la CNT-FAI, el PSUC va sorgir com a «paladí del conservadorisme social» i va concentrar l'oposició a la revolució.¹³⁵ Contràriament a ERC, que confiava en la diplomàcia tranquil·la per doblegar els anarquistes, el PSUC estalinista sí que tenia la voluntat política d'enfrontar-se a l'esquerra revolucionària. Amb la seva denúncia vehement del «desordre» de la revolució, els estalinistes van

¹²⁹ Pelai Pagès: *Andreu Nin: su evolución política (1911-1937)*, Zero, Madrid, 1975, p. 223-266; Francesc Bonamusa: *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*, Anagrama, Barcelona, 1977, p. 289-296, 305-313.

¹³⁰ *LaB*, 23 de setembre, 1 i 24 d'octubre de 1936; *SO*, 27-29 de setembre de 1936; Josep Costas, citat a Mariano Sánchez et al.: *Los sucesos de mayo de 1937, una revolución en la República*, Fundació Andreu Nin, Barcelona, 1988, p. 48.

¹³¹ *Butlletí Oficial de la Generalitat*, 17 d'octubre de 1936.

¹³² Ángel Ossorio y Gallardo: *Vida y sacrificio de Lluís Companys*, Losada, Buenos Aires, 1943, p. 172.

¹³³ *SO*, 4 de novembre de 1936.

¹³⁴ *SO*, 16-17 de desembre de 1936; *Diari de Barcelona*, 9 i 16 de desembre de 1936; *La Humanitat*, 13 de desembre de 1936.

¹³⁵ Martin, *Agony*, p. 399.

articular una nova ideologia d'ordre i van aconseguir una base social entre els mateixos sectors urbans intermedis —petits capitalistes, botiguers i la policia catalana— que s'havien sentit atrets per la «república d'ordre» després de 1931 i se sentien indefensos des de la revolució del juliol.¹³⁶ Un altre sector en el qual el PSUC va experimentar un creixement important és el dels rabassaires, els terratgers i petits propietaris rurals catalans, que paradoxalment eren l'equivalent local més proper als *kulaks*. Així, a finals de 1937, gairebé 10.000 pagesos catalans pagaven la quota d'afiliat del partit comunista, cosa que representava la quarta part dels afiliats al PSUC.¹³⁷ Per poder coordinar les energies antirevolucionàries dels seus partidaris, els psuquistes van crear el GEPCI (Gremis i Entitats de Petits Comerciants i Industrials), un grup de pressió conservador format per 18.000 botiguers i petits comerciants que exigien el retorn del mercat lliure.¹³⁸ Tot i que la base social del PSUC el convertia en una formació única dins dels partits de la Internacional Comunista, atès que la immensa majoria dels obrers catalans ja estaven organitzats dins de la CNT en el moment de la seva creació, les classes mitjanes i altres estrats intermedis organitzats dins del GEPCI representaven l'única àrea de creixement potencial per al nou partit. A més, com que les classes amb propietats que havien entrat al PSUC no tenien cap mena de força de mobilització al carrer i estaven acostumades a expressar-se políticament a través dels

canals de govern convencionals, es van sentir atretes per l'estratègia estalinista de reconstruir l'aparell de l'Estat republicà.

Els primers mesos de 1937, les bases de la CNT-FAI van respondre als atacs creixents contra la revolució. L'oposició al Front Popular va quallar entre el que quedava dels comitès revolucionaris locals, els comitès de defensa i les patrulles. També va adquirir una expressió organitzada en sectors dels moviments juvenils anarquistes i del POUM, que van organitzar una manifestació de 14.000 joves revolucionaris a Barcelona al febrer de 1937 en la qual van fer una crida a un «Front Revolucionari Juvenil».¹³⁹ Aquest rebrot del sentiment revolucionari reflectia la frustració popular pel fet que les concessions socioeconòmiques i polítiques que estaven fent els líders de la CNT-FAI des del juliol de 1936 no s'haguessin traduït ni en una ajuda exterior important a la República ni en ajuda militar soviètica a les milícies revolucionàries catalanes. També hi havia una base material per a aquesta oposició revolucionària. El naixent moviment de protesta va prendre força al voltant de l'augment de la inflació, que havia fet augmentar el cost d'alguns aliments bàsics un cent per cent durant els sis mesos de Guerra Civil, cosa que castigava especialment els sectors més pobres de la població urbana. Els revolucionaris atribuïen la inflació a l'avarícia i els interessos dels petits capitalistes organitzats dins del GEPCI i protegits pel PSUC, que, segons deien, i no sense justificació, acaparaven les collites en un intent de fer pujar els preus. Com a testimoni de la ruptura entre l'economia urbana i la rural, grups d'obers armats de Barcelona, que incloïen membres de les patrulles, van iniciar expedicions des de la ciutat per requisar collites del camp.¹⁴⁰ Com que el PSUC defensava els drets dels propietaris agrícoles, aquesta mena d'activitats van

¹³⁶ Manuel Benavides: *Guerra y revolución en Cataluña*, Roca, Mèxic, 1978, p. 220.

¹³⁷ Andreu Mayayo i Artal: «Els militants: els senyals lluminosos de l'organització», *L'Avenç*, 95, 1986, p. 46; Víctor Alba: *Història del marxisme a Catalunya, 1919-1939*, Pòrtic, Barcelona, 1974, vol. 2, p. 287.

¹³⁸ Munis, *Jalones*, p. 298; Burnet Bolloten: *The Spanish Civil War. Revolution and Counter-revolution*, Prentice-Hall, Hemel Hempstead, 1991, p. 84, 396-397. Segons la història semioficial de la CNT, «a Catalunya, el comunisme es va convertir en el receptacle de les demandes de la petita burgesia, els petits artesans i els botiguers, i especialment dels petits propietaris del camp català»: Peirats, CNT, vol. 2, p. 127.

¹³⁹ *Ruta*, 16 de febrer - 9 de març de 1937; *Nosotros*, 9 i 14 d'abril de 1937; *Acracia*, 10 i 28 d'abril de 1937; *Ideas*, 7 de gener i 11 de març de 1937.

¹⁴⁰ *Diari de Barcelona*, 8 de gener i 9 de febrer de 1937; *LaB*, 1 i 5 de gener de 1937.

fer augmentar les tensions entre les forces de seguretat de l'Estat i els grups obrers armats.

Malgrat els arguments a favor d'una «segona revolució»,¹⁴¹ l'oposició revolucionària no va passar mai de ser un moviment defensiu, preocupat sobretot per contenir els atacs de l'Estat republicà reconstituït contra el poder dels comitès locals i de les patrulles. No obstant, fins i tot com a aliança defensiva, l'oposició revolucionària representava un desafiament frontal a la reconstrucció del poder estatal. Per tant, durant aquella primavera, el PSUC i els republicans van augmentar la campanya política contra els comitès locals i les patrulles i a favor del dret de l'Estat a exercir el monopoli de la força armada i a controlar l'esfera pública proletària. Al febrer, els estalinistes mantenien l'impuls de la seva campanya a favor d'una «autoritat única» i van organitzar una protesta de policies contra les patrulles.¹⁴² Al carrer, mentrestant, els enfrontaments entre les patrulles i la policia de la Generalitat eren cada cop més freqüents, alhora que esclatava una guerra intermitent a Catalunya entre les forces de l'Estat reorganitzat i les disperses forces revolucionàries.¹⁴³ Finalment, a les acaballes del mes d'abril, la Generalitat va decretar que es desarmessin les patrulles, una mesura que va provocar un seguit de tirotejos aïllats entre els membres de les patrulles i les forces de seguretat, en què totes dues forces armades miraven de desarmar-se mútuament. Segons la Generalitat, el nivell de tensió a Barcelona era tan gran que es feia necessari prohibir les commemoracions del Primer de Maig programades per al primer cap de setmana del mes, una decisió que, ateses les orgulloses tradicions proletàries de la ciutat, també es podia interpretar com una provocació per part del govern. Certament, la prohibició de les manifestacions del Primer de Maig no va refredar els conflictes al carrer entre les

forces armades rivals, i dos dies després, el 3 de maig de 1937, va esclatar la «guerra civil dins de la Guerra Civil» a Barcelona.

La guspira per als anomenats Fets de Maig va ser l'intent de la policia catalana de capturar la Telefònica, que va fer esclatar totes les tensions latents entre els dos poders de la ciutat i va iniciar quatre dies de combats al carrer entre la policia estatal, d'una banda, i les patrulles, el POUM i militants anarquistes dels comitès revolucionaris locals, de l'altra. Barcelona estava dividida: els barris van quedar aïllats de la resta de la ciutat per una xarxa de barricades vigilades per obrers armats, mentre dos mil policies i unitats armades del PSUC mantenien un control inestable sobre els principals edificis cívics i administratius del centre de la ciutat, com ara el Palau de la Generalitat. Tot i que els revolucionaris tenien el control de Barcelona i de la major part de Catalunya, a les seves mobilitzacions els mancava coordinació, de manera que, si bé els radicals anarquistes i els poumistes es van fer forts als carrers i controlaven els barris de classe treballadora, no hi havia cap òrgan capaç de canalitzar les energies revolucionàries contra l'Estat.¹⁴⁴ A la pràctica, doncs, els combats del maig de 1937 van ser un moviment de protesta espontani i sense líders contra l'erosió del poder revolucionari, que, com la revolta popular contra el cop militar del juliol anterior, no tenia un objectiu polític clar. Mentrestant, els líders de la CNT-FAI, que continuaven atrapats dins de la lògica del col·laboracionisme del Front Popular, van adoptar una postura conciliadora des del començament dels combats i, finalment, van pactar un compromís negociat pensat per posar fi al conflicte i desmuntar les barricades.¹⁴⁵

¹⁴¹ Agrupación Amigos de Durruti, *Hacia la segunda revolución*, s.l., s.d.

¹⁴² *Diari de Barcelona*, 9 de febrer de 1937; Cruells, *Societat*, p. 233.

¹⁴³ Helen Graham: «Against the state»: a genealogy of the Barcelona May Days (1937)», *European History Quarterly*, 29 (1), 1999, p. 485-542.

¹⁴⁴ Los Amigos de Durruti, un grup anarquista dissident, va llançar una sèrie de lemes des de les barricades, però li mancava la influència per desafiar la postura conciliatòria de la jerarquia de la CNT-FAI. Vegeu Frank Mintz i Miguel Peciña: *Los amigos de Durruti, los trotskistas y los sucesos de mayo*, Campo Abierto, Madrid, 1978; i Agustín Guillamón: «Los Amigos de Durruti, 1937-1939», *Balance*, 3, 1994.

¹⁴⁵ No hi ha xifres fiables de les baixes pels Fets de Maig, i els càlculs varien

Les promeses de Companys que no hi hauria «ni vencedors ni vençuts» després dels Fets de Maig van resultar falses.¹⁴⁶ Després d'allò podem constatar l'erradicació definitiva del poder revolucionari. Amb les restes de les barricades encara al carrer, els líders anarquistes també van haver de passar a la defensiva quan, sorprenentment, van ser expulsats de la Generalitat, com havia passat amb el POUM sis mesos abans. Les autoritats catalanes ja no veien la necessitat de consultar els caps anarquistes, que de seguida es van adonar que no havien obtingut les garanties polítiques adequades en la negociació de la treva que va posar fi als Fets de Maig. En demanar que es desmantellessin les barricades, a la pràctica els líders de la CNT-FAI van renunciar a la seva principal font de poder, que era el carrer. A continuació es van desmantellar els comitès revolucionaris que quedaven i se'ls van confiscar les armes, per decret governamental i, quan caldre, amb violència. El poder dels barris, com la revolució, s'havia acabat. Finalment, el POUM va ser prohibit i reprimit, legalment i extrajudicialment, com queda palès en la sort del seu líder, Andreu Nin, que va ser torturat brutalment i assassinat.

La revolució es va convertir en un somni llunyà, totalment desbancat per la guerra. Això no va impedir que la ciutat fos castigada per la seva «heretgia» revolucionària. Entre 1937 i 1939, els bombardejos aeris feixistes van matar 2.428 persones i van destruir uns 1.500 edificis de la «ciutat del mal».¹⁴⁷ És força revelador el fet que els bombardejos aeris no eren atacs totalment aleatoris o indiscriminats sobre el teixit urbà, sinó que, més aviat, el terror del

cel es va centrar en els barris obrers, especialment el Raval, la Barceloneta i el Poble Sec, sense tenir en compte que aquestes zones no tenien cap objectiu d'importància militar. Els barris burgesos, en comparació, no van patir grans danys.¹⁴⁸ Aquesta repressió dirigida va arribar al seu apogeu durant la dictadura franquista, quan la classe treballadora va carregar el pes de les polítiques repressives estatals i quan humiliar la ciutat proletària es va convertir en política del règim. Tot i que la ciutat obrera va sobreviure a la llarga nit del franquisme, la cultura del moviment sindical que va emergir amb la llum del dia de la dècada de 1970 era marcadament diferent de la que havia dominat als anys trenta.

---

de 235 a 1.000 morts i de 1.000 a 4.500 ferits: Huertas, *Obrers*, p. 273; Alba, *Marxisme*, vol. 2, p. 227; Abad de Santillán: *Por qué perdimos la guerra*, Buenos Aires, 1940, p. 138. Les xifres més baixes sembla que són les que més s'ajusten a la realitat.

¹⁴⁶ Citat a Pierre Broué: *La revolución española*, Edicions 62, Barcelona, 1977, p. 135.

¹⁴⁷ Joan Villarroja i Font: *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*, Biblioteca Serra d'Or, Barcelona, 1981; John Langdon-Davies: «Bombs over Barcelona», *The Spectator*, 14 de juliol de 1938.

---

¹⁴⁸ Juan Gomis: *Testigo de poca edad (1936-1943)*, Nova Terra, Barcelona, 1968, p. 40, 77, 96-97.

Fonts consultades i bibliografia

Arxius

Archivo Histórico Nacional, Madrid, Ministerio de Gobernación (Interior), Serie-A (AHN/MG).

Archivo Histórico Nacional, Salamanca, secció Guerra Civil (AHN/SGC).

Arxiu Històric de l'Hospitalet de Llobregat - Arxiu Municipal, 1931-1936 (AHL'HL/AM).

Public Records Office, Kew, Londres (FO371: Correspondència general del Foreign Office).

Prensa (Amb seu a Barcelona si no s'hi indica el contrari)

Acció, 1931-1933.

Acción, París, 1925-1927.

Acción, 1930-1931.

Acción, 1934-1935.

Acracia, Lleida, 1937.

Adelante, 1933-1934.

La Batalla, 1923, 1930-1937.

El Be Negre, 1932-1934.

Boletín de Información de la CNT-FAI, 1936.

Butlletí de l'Ateneu Obrer d'Esquerra Republicana de Catalunya del Districte V, 1934.

Butlletí de l'Avenç Obrer Català de l'Esquerra Republicana de Catalunya, 1933.

La Calle, 1931-1932.

Cataluña Obrera, 1933.

La Catalunya Insurgent, 1935.

Catalunya Roja, 1932-1934.

CNT, Madrid, 1933.

La Colmena Obrera, Badalona, 1931-1932.

Combate, 1934.

El Combate Sindicalista, 1935.

Comercio y Navegación, 1920-1924, 1931-1936.
Comunismo, Madrid, 1931-1934.
Diari de Barcelona, 1936-1937.
Diario de Barcelona, 1903.
Diluvio, 1920, 1931, 1936.
El Correo Catalán, 1909.
Correspondencia Sindical Internacional, 1933-1934.
Cultura Libertaria, 1932-1933.
El Detective, 1934.
El Detective de Cataluña, 1933.
El Día Gráfico, 1931.
El Escándalo, 1925-1926.
Estampa, 1932.
FAI, 1934-1935.
Fam, 1933.
FOC, 1932-1933.
Fortitud, l'Hospitalet de Llobregat, 1932-1933.
Frente Libertario, París, 1975.
Frente Único, 1931.
Front, 1932, 1935-1936.
GATCPAC, 1937.
Guerra di Classe, 1936-1937.
L'Hora, 1930-1931, 1934-1935.
La Huelga General, 1902-1903.
La Humanitat, 1933-1936.
Ideas, l'Hospitalet de Llobregat, 1936-1937.
Iniciales, 1929-1936.
La Internacional, 1931.
La Internacional Comunista, 1932-1933.
La Internacional Sindical Roja, 1933.
Justicia Social, 1923-24, 1931-1936.
Justicia Social-Octubre, 1936.
Leviatán, Madrid, 1934-1936.
¡Liberación!, 1935-1936.
El Liberal, 1903.
Llibertat, l'Hospitalet de Llobregat, 1930-1931, 1933-1936.
Lucha Social, 1922.
El Luchador, 1931-1933.
Mall, 1933.

Mañana, 1930-1931.
El Matí, 1931, 1935.
La Nau, 1931.
Nervio, Buenos Aires, 1934.
La Noche, 1931.
Nosotros, 1937.
Las Noticias, 1923, 1931-1936.
El Noticiero Universal, 1934, 1936.
La Nueva Era, 1930-1931, 1933-1934, 1936.
L'Obra, l'Hospitalet de Llobregat, 1931.
L'Opinió, 1930-1934.
Orto, València, 1932.
El País, 1894.
La Publicitat, 1931-1936.
¡Rebelión!, 1934.
La Revista Blanca, 1930-1936.
Ruta, 1936-1937.
Sembrar, Manresa, 1932-1933.
Sindicalismo, 1933-1934.
El Sindicalista, 1934-1935.
El Sol, Madrid, 1931.
Solidaridad, 1934.
Solidaridad Obrera, 1918-1923, 1930-1936.
Solidaridad Proletaria, 1924-1925.
El Soviet, 1931-1932.
The Times, 1935-1936.
Tiempos Nuevos, 1934-1935.
La Tierra, Madrid, 1931.
Tierra y Libertad, 1930-1936.
Trabajo, 1931.
El Trabajo Nacional, 1931.
El Transporte, 1933-1934.
Treball, 1936-1937.
Unidad Sindical, 1931-1932.
La Vanguardia, 1923, 1931-1936.
La Veu de Catalunya, 1901-1909, 1930-1936.
La Victòria, 1932-1933.
La Voz Confederal, 1934-1935.

Publicacions oficials (S'hi inclouen també informes, actes de congressos, etc., d'organismes públics i d'organitzacions polítiques i socials.)

- Boletín Oficial del Ministerio de Trabajo y Previsión*, Madrid, 1932, 1935-1936.
Butlletí Oficial de la Generalitat, 1933-1936.
 CNT: *Memoria del Congreso Extraordinario celebrado en Madrid los días 11 al 16 de junio de 1931*, Barcelona, 1931.
 CNT: *Congreso de constitución de la Confederación Nacional del Trabajo*, Barcelona, 1976.
 CNT: *El Congreso Confederal de Zaragoza 1936*, Bilbao, 1978.
 COPUB: *Memoria de los trabajos realizados durante el ejercicio de 1931*, Barcelona, 1932.
 COPUB: *Memoria de los trabajos realizados durante el ejercicio de 1932*, Barcelona, 1933.
 COPUB: *Memoria de los trabajos realizados durante el ejercicio de 1933*, Barcelona, 1934.
 COPUB: *Memoria de los trabajos realizados durante el ejercicio de 1934*, Barcelona, 1935.
 COPUB: *Memoria de los trabajos realizados durante el ejercicio de 1935*, Barcelona, 1936.
 CRT de Catalunya: *Memorias de los Comicios de la Regional Catalana celebrados los días 31 de mayo y 1 de junio, y 2, 3 y 4 de agosto de 1931*, Barcelona, 1931.
 CRT de Catalunya: *Informe que el director de Solidaridad Obrera, Liberto Callejas, presenta al pleno de Sindicatos de Cataluña, que se celebrará en Terrassa los días 24 y siguientes de diciembre de 1932*, Barcelona, s.d.
 CRT de Catalunya: *Memoria del Pleno Regional de Sindicatos Únicos de Cataluña. Celebrado en Barcelona del 5 al 13 de marzo de 1933*, Barcelona, 1933.
 CRT de Catalunya: *Memorias de la Conferencia Regional Extraordinaria celebrada en Barcelona durante los días 25, 26 y 27 de enero de 1936*, Barcelona, 1936.
 CRT de Catalunya: *Memoria del Congreso Extraordinario de la Confederación Regional del Trabajo de Cataluña celebrado en Barcelona los días 25 de febrero al 3 de marzo de 1937*, Barcelona, 1937.
 FAI: *Memoria del Pleno Peninsular de Regionales, celebrado en Madrid los días 28, 29 y 30 de octubre de 1933*, Barcelona, 1933.
 FAI: *Memoria del Pleno Peninsular, celebrado los días 30 de enero y 1 de febrero de 1936*, Barcelona, 1936.
 FTN: *Memoria de la Junta Directiva Correspondiente al Ejercicio de 1931*, Barcelona, 1932.
 FTN: *Memoria de la Junta Directiva Correspondiente al Ejercicio de 1932*, Barcelona, 1933.
 FTN: *Memoria de la Junta Directiva Correspondiente al Ejercicio de 1933*, Barcelona, 1934.
 FTN: *Memoria de la Junta Directiva Correspondiente al Ejercicio de 1934*, Barcelona, 1935.
 Ministerio de Trabajo y Previsión: *Estadística de los accidentes de trabajo*, Madrid, 1930.
 Ministerio de Trabajo y Previsión Social: *Labor realizada desde la proclamación de la República hasta el 8 de septiembre de 1932*, Madrid, s.d.

Memòries, relats de testimonis oculars, fonts contemporànies i treballs teòrics dels protagonistes

- ABAD DE SANTILLÁN, Diego: *Por qué perdimos la guerra*, Almuzara, Buenos Aires, 1940.
 — *El anarquismo y la revolución en España. Escritos 1930-1938*, Ayuso, Madrid, 1976.
 — *Memorias, 1897-1936*, Planeta, Barcelona, 1977.
 AGRUPACIÓN AMIGOS DE DURRUTI: *Hacia la segunda revolución*, s.d., s.l.
 AIGUADER I MIRÓ, Jaume: «La solució de la casa higiènica i a bon preu», *Ateneu Enciclopèdic Popular, Noticiari*, 17, 1922.
 — *Catalunya i la Revolució*, Arnau de Vilanova, Barcelona, 1931.
 — *El problema de l'habitatge obrer a Barcelona*, Institut Municipal d'Higiene de Barcelona, Barcelona, 1932.
 ALAIZ, Felipe: *Azaña: combatiente en la paz, pacifista en la guerra*, Páginas Libres, Tolosa de Llenguadoc, s.d.
 AMETLLA, Claudi: *Memòries polítiques*, 2 vol., Pòrtic, Barcelona, 1963 i 1979.
 — *Catalunya, paradís perdut (la guerra civil i la revolució anarco-comunista)*, Selecta, Barcelona, 1984.
 AZAÑA, Manuel: *Obras completas*, 4 vol., Oasis, Mèxic DF, 1966-1968.
 BALIUS, Jaume: *Octubre catalán*, Barcelona, s.d.
 BALLESTER, Joan: *Memòries d'un noi de Gràcia*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999.
 BARANGÓ-SOLÍS, Fernando: *Reportajes pintorescos*, Progreso, Barcelona, 1934.
 BELLMUNT, Domènec de: *Les catacumbes de Barcelona*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1930.
 BERENGUER, Dámaso: *De la dictadura a la república*, Plus Ultra, Madrid, 1931.
 BERIAIN AZQUETA, Demetrio: *Prat de Llobregat, ayer: un pueblo sin estado (relatos y semblanzas)*, s.l., s.d.
 BERRUEZO SILVENTE, José: *Por el sendero de mis recuerdos (1920-1939)*, Grupo de Estudios Histórico-Sociales, Santa Coloma de Gramenet, 1987.
 BERTRANA, Aurora: *Memòries del 1935 fins al retorn a Catalunya*, Pòrtic, Barcelona, 1975.
 BORKENAU, Franz: *The Spanish Cockpit. An eyewitness account of the political and social conflicts of the Spanish Civil War*, Faber, Londres, 1937.
 BUENACASA, Manuel: *La CNT, los «treinta» y la FAI*, Talleres Gráficos Alfa, Barcelona, 1933.
 BUESO, Adolfo: *Recuerdos de un cenetista*, 2 vol., Ariel, Barcelona, 1976-1978.
 CABALLÉ Y CLOS, Tomás: *Barcelona roja. Dietario de la revolución (julio 1936 - enero 1939)*, Librería Argentina, Barcelona, 1939.
 CAMBÓ, Francesc: *Memòries (1876-1936)*, 2 vol., Alpha, Barcelona, 1981.
 CÁNOVAS CERVANTES, Salvador: *Apuntes históricos de «Solidaridad Obrera». Proceso histórico de la revolución española*, Ediciones CRT, Barcelona, 1937.
 CARRASCO, Alfonso: *¡Barcelona con el puño en alto! Estampas de la revolución*, J. Sanxo, Barcelona, 1936.
 CARSI, Alberto: *El abastecimiento de aguas de Barcelona*, Barcelona, 1911.

- CIRICI, Alexandre: *El temps barrat*, Destino, Barcelona, 1977 [1973].
- CLARAMUNT I FUREST, Lluís: *La lluita contra la febre tifoide a Catalunya*, autoedició, Barcelona, 1933.
—*La pesta en el pla de Barcelona*, Impremta La Fàbrica - C. Gisbert, Barcelona, 1933.
—*Problemes d'urbanisme*, Barcelona, Impremta La Fàbrica - C. Gisbert, 1934.
- COROMINES, Pere: *Diaris i records de Pere Corominas. La República i la Guerra Civil*, Curial, Barcelona, 1975.
- DENCAS, Josep: *El 6 d'octubre des del Palau de Governació*, Curial, Barcelona, 1979 [1935].
- DÍAZ SANDINO, Felipe: *De la conspiración a la revolución, 1929-1937*, Libertarias - Prodhufi, Madrid, 1990.
- FARRERAS, Antoni: *De la Setmana Tràgica a la implantació del franquisme*, Pòrtic, Barcelona, 1977.
- FERNÁNDEZ JURADO, Ramon: *Memòries d'un militant obrer (1930-1942)*, Hacer, Barcelona, 1987.
- FIGUEROLA, Albert: *Memòries d'un taxista barceloní*, Pòrtic, Barcelona, 1976.
- FOIX, Pere: *Los archivos del terrorismo blanco. El fichero Lasarte, 1910-1930*, La Piqueta, Madrid, 1978 [1931].
- GARCÍA FARIA, Pedro: *Insalubridad en las viviendas de Barcelona*, Barcelona, 1890.
- GARCÍA OLIVER, Juan: «Ce que fut le 19 de juillet», *Le Libéraire*, 18 d'agost de 1938.
—*El eco de los pasos. El anarcosindicalismo: en la calle - en el Comité de Milicias - en el gobierno - en el exilio*, Virus, Barcelona, 2021 [1978].
- GIL MAESTRE, Manuel: *La criminalidad en Barcelona y en las grandes poblaciones*, Tipografía de Leodegardo Obradors, Barcelona, 1886.
- GIMÉNEZ ARENAS, Juan: *De la Unión a Banet. Itinerario de una rebeldía*, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 1996.
- GOMIS, Juan: *Testigo de poca edad (1936-1943)*, Nova Terra, Barcelona, 1968.
- GRÍFUL, Isidre: *A los veinte años de aquello, julio-diciembre de 1936*, Balmes, Barcelona, 1956.
- GUAL VILLALBÍ, Pere: *Memorias de un industrial de nuestro tiempo*, Sociedad General de Publicaciones, Barcelona, 1922.
- GUARDIA COCA, Francesc de la: *Formulari pràctic professional de la Policia*, Llibreria Castells, Barcelona, 1934.
- GUARDIOLA, Antonio: *Barcelona en poder del Soviet (el infierno rojo). Relato de un testigo*, Maucci, Barcelona, 1939.
- JIMÉNEZ DE ASÚA, Luis: *El estado peligroso. Nueva fórmula para el tratamiento penal y preventivo*, Imprenta de Juan Pueyo, Madrid, 1922.
—*Ley de Vagos y Maleantes. Un ensayo legislativo sobre peligrosidad sin delito*, Editorial Reus, Madrid, 1934.
- JUDERÍAS, Julián: *La juventud delincuente. Leyes e instituciones que tienden a su regeneración*, Establecimiento Tipográfico de Jaime Ratés, Madrid, 1912.
- KAMINSKI, Hanns: *Los de Barcelona*, Ediciones del Cotal, Barcelona, 1976 [1937].
- KNOBLAUGH, H. Edward: *Correspondent in Spain*, Sheed & Ward, Londres, 1937.
- LACRUZ, Francisco: *El alzamiento, la revolución y el terror en Barcelona (19 julio 1936 - 26 enero 1939)*, Librería Arysel, Barcelona, 1943.
- LAIRD, Megan: «A diary of revolution», *The Atlantic Monthly*, novembre de 1936.
- LANGDON-DAVIES, John: *Behind the Spanish Barricades*, Secker & Warburg, Nova York, 1936.
—«Bombs over Barcelona», *The Spectator*, 14 de juliol de 1938.
- LIARTE, Ramón: *El camino de la libertad*, Picazo, l'Hospitalet de Llobregat, 1983.
- LLARCH, Joan: *Los días rojinegros. Memorias de un niño obrero, 1936*, Ediciones 29, Barcelona, 1975.
- LÓPEZ, Guillermo: *Barcelona sucia. Artículos de malas costumbres. Registro de higiene*, Barcelona, s.d.
- LÓPEZ ARANGO, Emilio, i ABAD DE SANTILLÁN, Diego: *El anarquismo en el movimiento obrero*, Buenos Aires, 1925.
- LÓPEZ RODRIGUEZ, Waldo: *Proyecto de reorganización de la policía de España*, Tipográfico Antonio Sabater, Zaragoza, 1899.
- LOW, Mary, i BREA, Juan: *Red Spanish Notebook*, City Lights Books, San Francisco, 1979 [1937] (Edició en castellà: *Cuaderno rojo de la guerra de España*, Virus, Barcelona, 2019).
- MADRID, Francesc: *Sangre en Atarazanas*, Las Ediciones de la Flecha, Barcelona, 1926.
—*Ocho meses y un día en el gobierno civil de Barcelona*, Las Ediciones de la Flecha, Barcelona, 1932.
- MALAQUER NICOLAU, Jordi: *Mis primeros años de trabajo, 1910-1939*, Talleres Gráficos Publímada, Barcelona, 1970.
- MANENT I PESAS, Joan: *Records d'un sindicalista llibertari català, 1916-1943*, Edicions Catalanes de París, París, 1976.
- MARTÍN, Enrique: *Recuerdos de un militante de la CNT*, Picazo, Barcelona, 1979.
- MAURA, Miguel: *Así cayó Alfonso XIII*, Ariel, Barcelona, 1966.
- MAURÍN, Joaquim: *L'anarchosindicalisme en Espagne*, París, 1924.
—*Los hombres de la Dictadura*, Anagrama, Barcelona, 1977 [1930].
—*El Bloque Obrero y Campesino: origen, actividad, perspectivas*, Centro de Información Bibliográfica, Barcelona, 1932.
—*El fracaso del anarcosindicalismo. La crisis de la CNT*, Centro de Información Bibliográfica, Barcelona, 1932.
—*La Revolución Española*, Barcelona, Anagrama, 1977 [1932].
—*Revolución y contrarrevolución en España*, Ruedo Ibérico, París, 1966 [1935].
—*El sindicalismo a la luz de la Revolución Rusa (Problemas que plantea la revolución social)*, Lucha Social, Lleida, s.d.
- McNAIR, John: *Spanish Diary*, Greater Manchester Branch of Independent Labour Publications, Manchester, 1979.
- MIRAVITLLES, Jaume: *Ha traït Macià?*, Barcelona, Centre d'Informació Bibliogràfica, 1932.
—*Los obreros y la política*, CIB, Barcelona, 1932.
- MIRÓ, Fidel: *Una vida intensa y revolucionaria. Juventud, amor, sueños y esperanzas*, Ciutat de Mèxic, 1989.
- MOLA VIDAL, Emilio: *Memorias de mi paso por la Dirección General de Seguridad*, 3 vol., Librería Verruga, Madrid, 1933.

- MOLINA, Juan Manuel: *Consideraciones sobre la posición de la CNT de España*, Unión Socialista Libertaria, Buenos Aires, 1949.
- MONTSENY, Frederica: *Escritos políticos*, La Gaya Ciencia, Barcelona, 1979.
— *Mis primeros cuarenta años*, Plaza & Janés, Barcelona, 1987.
- NIN, Andreu: *Los problemas de la revolución española*, Ruedo Ibérico, Barcelona, 1977.
- O'DONNELL, Peadar: «An Irishman in Spain», *The Nineteenth Century*, desembre de 1936.
— *Salud! An Irishman in Spain*, Londres, Methuen, 1937.
- OLIVA, Joan: *Recuerdos de un libre pensador nacido en Gràcia*, s.l., s.d.
- ORWELL, George: *Homage to Catalonia*, Secker & Warburg, Londres, 1938 (Edició en català: *Homenatge a Catalunya*, trad. Ramon Folch i Camarasa, La Butxaca, Barcelona, 2021).
- PALOU GARI, José: *Treinta y dos meses de esclavitud en la que fue zona roja de España*, P. Yuste, Barcelona, 1939.
- PAZ, Abel: *Chumberas y alacranes (1921-1936)*, EA, Barcelona, 1994.
— *Viaje al pasado (1936-1939)*, Fundación Anselmo Lorenzo, Barcelona, 1995.
- PEARSE, Stansbury: «Spain: the truth», *The Tablet*, 15 d'agost de 1936.
- PEIRATS VALLS, José: «Una experiencia histórica del pensamiento libertario. Memorias y selección de artículos breves», *Suplementos Anthropos*, 18, 1990.
— *Memòries inèdites*.
- PEIRO, Joan: «Trayectoria de la CNT», *Pensamiento de Joan Peiró*, Ediciones CNT, Mèxic, 1959 [1925].
— *Perill a la rereguarda*, Edicions Llibertat, Mataró, 1936.
— *Escritos, 1917-1939*, Edicions 62, Barcelona, 1975.
- PÉRET, Benjamin: *Death to the Pigs: Selected Writings*, Atlas Press, Londres, 1988.
- PÉREZ BARÓ, Albert: *Els «feliços» anys vint. Memòries d'un militant obrer, 1918-1926*, Moll, Palma de Mallorca, 1974.
- PESTAÑA, Alice: *El protectorado del niño delincuente. Un ensayo de educación correccional*, [Imprenta de J. Cosano, Madrid, 1935].
- PESTAÑA, Àngel: *Lo que aprendí en la vida*, 2 vol., Zero-Zyx, Bilbao, 1973 [1933].
— *Trayectoria sindicalista*, Giner, Madrid, 1974.
— *Terrorismo en Barcelona (Memorias inéditas)*, Planeta, Barcelona, 1979.
- PI I SUNYER, Carles: *La República y la guerra. Memorias de un político catalán*, Oasis, Mèxic, 1975.
- PLANES, Josep Maria: *Nits de Barcelona*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1931.
- PORCEL, Baltasar: *La revuelta permanente*, Planeta, Barcelona, 1978.
- POU, Bernat, i MAGRIÑA, Jaume: *Un año de conspiración (antes de la República)*, Rojo y Negro, Barcelona, 1933.
- PRAT, José: *La sociedad burguesa*, Barcelona, 1934.
— «Pueblo Español, Juan del», *FAI*, Madrid, s.d.
- PULIDO FERNÁNDEZ, Àngel: *El cáncer comunista. Degeneración del socialismo y del sindicalismo*, M. Núñez Samper, Madrid, 1921.
- ROSSELL I VILAR, Pere Màrtir: *La raça*, Catalònia, Barcelona, 1930.
- RUBIÓ I TUDURÍ, Nicolau Maria: *La caseta i l'hortet*, Gráficas Minerva, Barcelona, 1933.

- RUBIÓ I TUDURÍ, Santiago: *Regional Planning. El Pla de distribució de zones del territori català*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1932.
- SALTER, Cedric: *Try-Out in Spain*, Harper & Brothers, Nova York, 1943.
- SALUT, Emili: *Vivers de revolucionaris. Apunts històrics del Districte Cinquè*, Llibreria Catalònia, Barcelona, 1938 (Hi ha una edició recent a càrrec d'El Lokal, Barcelona, 2017).
- SANZ, Ricardo: *El sindicalismo y la política. Los «Solidarios» y «Nosotros»*, Impr. Dulaurier, Tolosa de Llenguadoc, 1966.
— *Los hijos de trabajo. El sindicalismo español antes de la guerra civil*, Petronio, Barcelona, 1976.
- SEGUI, Salvador: *Escritos*, Edicions 62, Barcelona, 1972.
- SENTIS, Carles: *Viatge en Transmiserià. Crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya*, La Campana, Barcelona, 1994.
- SERGE, Victor: *Memoirs of a Revolutionary*, Writers & Readers, Londres, 1984 [1963].
- URALES, Federico: *La barbarie gubernamental: España 1933*, Ediciones de El Luchador, Barcelona, 1933.
- VALLMITJANA, Juli: *Criminalitat típica local*, L'Avenç, Barcelona, 1910.
- VANDELLOS, Josep Antoni: *Catalunya, poble decadent*, Biblioteca Catalana d'Autors Independents, Barcelona, 1935.
— *La immigració a Catalunya*, Altés, Barcelona, 1935.
- VIDIELLA, Rafael: *Los de ayer*, Nuestro Pueblo, Madrid, 1938.
- XERCAVINS, Francisco de: *¿Cabe una institución entre la escuela y la cárcel?*, Establecimiento Tipográfico de Ginés Susany, Barcelona, 1889.

FonTS secundàries

- ABAD AMORÓS, Maria Rosa: «Limitación jurídica de las libertades públicas en la II República», *Cuadernos Republicanos*, 16, 1993.
- ABERCROMBIE, Nicholas; HILL, Stephen, i TURNER, Bryan S.: «The Dominant Ideology Thesis», *British Journal of Sociology*, Londres, 1980.
- ADSUAR, Josep Eduard: «El Comitè Central de Milícies Antifeixistes», *L'Avenç*, 14, 1979.
- AINAUD DE LASARTE, Josep Maria, et al.: *Barcelona Contemporànea 1856-1999*, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, Barcelona, 1996.
- ALBA, Víctor: *Historia de la Segunda República española*, Libro Mex., Mèxic, 1960.
— *Història del marxisme a Catalunya, 1919-1939*, 4 vol., Barcelona, 1974-1975.
— *Cataluña de tamaño natural*, Pòrtic, Barcelona, 1975.
— *Els problemes del moviment obrer català*, Barcelona, 1976.
— *La Alianza Obrera. Historia y análisis de una táctica de unidad*, Júcar, Madrid, 1978.
- ALBA, Víctor, i CASASÚS, Marià: *Diàlegs a Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1991.
- ALCARAZ I GONZÁLEZ, Ricard: *La Unió Socialista de Catalunya*, Institut Municipal d'Història, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1987.

- ALMERIC, Lluís (Clovis Eiméric): *El hostal, la fonda, la taberna y el café en la vida barcelonesa*, Librería Milà, Barcelona, 1945.
—*La Rambla de Barcelona, su historia urbana y sentimental*, Librería Milà, Barcelona, 1945.
- ALQUÉZAR, Ramón: *L'Ajuntament de Barcelona en el marc del Front d'Esquerres*, Columna, Barcelona, 1986.
- ÁLVAREZ JUNCO, José: *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, Siglo XXI, Madrid, 1991 [1976].
—*El Emperador del Paralelo. Lerroux y la demagogia populista*, Alianza, Madrid, 1990.
- ÁLVAREZ JUNCO, José, i PÉREZ LEDESMA, Manuel: «Historia del movimiento obrero. ¿Una segunda ruptura?», *Revista de Occidente*, 12, 1982.
- ÁLVAREZ-URÍA, Fernando: *Miserables y locos. Medicina mental y orden social en la España del siglo XIX*, Tusquets, Barcelona, 1983 (Hi ha una reedició recent a càrrec de Dado Ediciones, Madrid, 2020).
—«Vells i nous pobres. Rodamons i pobres vàlids a la llum de les ciències socials i polítiques», *Acàcia*, 3, 1993.
- ANDREASSI CIERI, Alejandro: *Libertad también se escribe en minúscula. Anarcosindicalismo en Sant Adrià del Besòs, 1925-1939*, Hacer, Barcelona, 1996.
- ARIAS VELASCO, José: *La Hacienda de la Generalidad, 1931-1938*, Ariel, Barcelona, 1977.
- ARRANZ, Manel; CAMPS, Nicasí, et al.: *El Poblenou: 150 anys d'història*, Arxiu Històric del Poblenou, Barcelona, 1991.
- ARTAL, Francesc; GASCH, Emili; MASSANA, Carme, i ROCA, Francesc: *El pensament econòmic català durant la República i la guerra civil (1931-1939)*, Edicions 62, Barcelona, 1976.
- ARTIGAS I VIDAL, Jaume, et al.: *El Raval. Història d'un barri servidor d'una ciutat*, Associació de Veïns del Districte Vè, Barcelona, 1980.
- ARTÍS I TOMÁS, Andreu Avel·lí (Sempronio): *Aquella entremaliada Barcelona*, Selecta, Barcelona, 1978.
- BALCELLS, Albert: *El sindicalismo en Barcelona, 1916-1923*, Nova Terra, Barcelona, 1965.
—*Crisis económica y agitación social en Cataluña (1930-1936)*, Ariel, Barcelona, 1971.
- BALCELLS, Albert (ed.): *El arraigo del anarquismo en Cataluña. Textos de 1926-1932*, A. Redondo, Madrid, 1973.
—*Marxismo y catalanismo, 1930-1936*, Anagrama, Barcelona, 1977.
—*Historia contemporánea de Cataluña*, Edhasa, Barcelona, 1983.
—*Violència social i poder polític. Sis estudis històrics sobre la Catalunya contemporània*, Pòrtic, Barcelona, 2001.
- BALLBÉ I RAMA, Manuel: *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*, Alianza, Madrid, 1985.
- BAYER, Osvaldo: *Anarchism and Violence. Severino di Giovanni in Argentina, 1923-1931*, Slow Dancer Press, Londres, 1986 (Edició en castellà: *Severino Di Giovanni. El idealista de la violencia*, Txalaparta, Tafalla, 2000).
- BENGOCHEA, Soledad: *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya; tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*, Abadía de Montserrat, Barcelona, 1994.
- BERMAN, Marshall: *All That Is Solid Melts Into Air. The Experience of Modernity*, Verso, Londres, 1983.
- BOLLOTEN, Burnett: *The Spanish Civil War. Revolution and Counter-revolution*, Prentice-Hall, Hemel Hempstead, 1991.
- BONAMUSA, Francesc: *El Bloc Obrer i Camperol: Els primers anys, 1930-1932*, Curial, Barcelona, 1974.
- BONAMUSA, Francesc; GABRIEL, Pere; MARTÍN RAMOS, Josep Lluís, i TERMES, Josep: *Història gràfica del moviment obrer a Catalunya*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1989.
- BOOKCHIN, Murray: *The Spanish Anarchists: The Heroic Years, 1868-1936*, AK Press, Edimburg, 1997 (segona edició revisada) (Hi ha una edició en castellà: *Los anarquistas españoles*, Numa, València, 2000).
- BORDERÍAS, Cristina: *La insurrección del Alto Llobregat. Enero 1932. Un estudio de historia oral*, inèdit, Universitat de Barcelona, 1977.
- BORKENAU, Franz: «State and revolution in the Paris Commune, the Russian Revolution and the Spanish Civil War», *The Sociological Review*, 29 (1), 1937.
- BRADÉMAS, John: *Anarcosindicalismo y revolución en España (1930-1937)*, Ariel, Esplugues de Llobregat, 1974.
- BROUÉ, Pierre: *La revolución española*, Edicions 62, Barcelona, 1977.
- BROUÉ, Pierre; FRASER, Ronald, i VILAR, Pierre: *Metodología histórica de la Guerra y Revolución españolas*, Fontamara, Barcelona, 1980.
- BROUÉ, Pierre, i TÈMIME, Emile: *The Revolution and the Civil War in Spain*, Haymarket Books, Londres, 1972.
- BRU DE SALA, Xavier (ed.): *Barcelona-Madrid, 1898-1998: sintonías y distancias*, Centre de Cultura Contemporània, Barcelona, 1997.
- BUESO, Adolfo: *Cómo fundamos la CNT*, Avance, Barcelona, 1976.
- BUSQUETS GRAU, Joan: *Barcelona. Evolución urbanística de una capital compacta*, Mafre, Madrid, 1992.
- CABALLÉ I GLOS, Tomás: *La criminalidad en Barcelona*, Ariel, Barcelona, 1945.
- CABRÉ, Anna, i PUJADES, Isabel: «La població de Barcelona i el seu entorn al segle XX», *L'Avenç*, 88, 1985.
- CABRERA, Mercedes: *La patronal ante la Segunda República. Organizaciones y estrategia, 1931-1936*, Siglo XXI, Madrid, 1983.
- CALHOUN, Craig: «Class, place and industrial revolution», a Nigel Thrift i Peter Williams (ed.): *Class and Space. The Making of Urban Society*, Routledge, Londres, 1987.
- CAMÓS I CABECERÓN, Joan: «Testimoniats de Francesc Pedra i Marià Corominas. L'activitat política a l'Hospitalet de Llobregat (1923-46)», *L'Avenç*, 60, 1983.
—*L'Hospitalet: la història de tots nosaltres, 1930-1936*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1986.
- CANELLAS, Cèlia, i TORAN, Rosa: «Dels regionalistes de la Lliga a la Dictadura de Primo de Rivera», *L'Avenç*, 58, 1983.
—«El domini hegemònic d'Esquerra Republicana (1931-1939)», *L'Avenç*, 58, 1983.
—«L'Ajuntament de Barcelona i el règim restauracionista (1875-1901)», *L'Avenç*, 116, 1988.

- CAPPELLETTI, Àngel, *et al.*: «Diego Abad de Santillán. Un anarquismo sin adjetivos. Una visión crítica y actual de la revolución social», *Anthropos*, 138, 1992.
- CARRASQUER, Félix, *et al.*: «Félix Carrasquer. Proyecto de una sociedad libertaria: experiencias históricas y actualidad», *Anthropos*, 90, 1988.
- CASANOVA I CODINA, Joan: «El testimoniatge d'un membre de les patrulles de control de Sants», a DIVERSOS AUTORS: *La guerra i la revolució a Catalunya. II Col·loqui Internacional sobre la Guerra Civil Espanyola (1936-1939)*, Centre per a la Investigació dels Moviments Socials del Centre d'Estudis Històrics Internacionals, Barcelona, 1986.
- CASASSAS I SIMÓ, Lluís: *Barcelona i l'Esplai Català*, Curial, Barcelona, 1977.
- CASTELLS, Manuel: *The Urban Question. A Marxist Approach*, Edward Arnold, Londres, 1977.
- CASTELLS DURÁN, Antoni: *Les col·lectivitzacions a Barcelona, 1936-1939*, Hacer, Barcelona, 1993.
- CASTILLO, José del, i ÁLVAREZ, Santiago: *Barcelona, Objetivo Cubierto*, Timón, Barcelona, 1958.
- CASTRO ALFÍN, Demetrio: «Cultura, política y cultura política en la violencia anticlerical», a Rafael Cruz i Manuel Pérez Ledesma (ed.): *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Alianza, Madrid, 1997.
- CONNELLY ULLMAN, Joan: *The Tragic Week. A Study of Anticlericalism in Spain, 1875-1912*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1968.
- CORREA LÓPEZ, Marcos José: *La ideología de la CNT a través de sus Congresos*, Publicaciones de la Universidad de Cádiz, Cádiz, 1993.
- CRUELLES, Manuel: *Francesc Macià*, Bruguera, Barcelona, 1971.
— *La revolta del 1936 a Barcelona*, Galba, Barcelona, 1976.
- CUCURULL, Fèlix: *Catalunya, republicana i autònoma (1931-1936)*, La Magrana, Barcelona, 1984.
- CULLA I CLARA, Joan B.: *El Catalanisme d'Esquerra (1928-1936). Del grup de L'Opinió al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra*, Curial, Barcelona, 1977.
- DELGADO, Manuel: *La ira sagrada: anticlericalismo, iconoclastia y antirritualismo en la España contemporánea*, Humanidades, Barcelona, 1992.
- DIVERSOS AUTORS: *El movimiento libertario español*, Cuadernos de Ruedo Ibérico, París, 1974.
- DURGAN, Andrew: «Els comunistes dissidents i els sindicats a la Catalunya Republicana», *L'Avenç*, 142, 1990.
— *BOC, 1930-1936. El Bloque Obrero y Campesino*, Laertes, Barcelona, 1996.
- EALHAM, Chris: «Crime and punishment in 1930s Barcelona», *History Today*, octubre de 1993.
— «Anarchism and illegality in Barcelona, 1931-1937», *Contemporary European History*, 4 (2), 1995.
— «From the summit to the abyss: the contradictions of individualism and collectivism in Spanish anarchism» a Paul Preston i Ann MacKenzie (ed.): *The Republic Besieged: Civil War in Spain, 1936-39*, Edinburgh University Press, Edimburg, 1996.
— «La lluita pel carrer, els venedors ambulants durant la II República», *L'Avenç*, 230, 1998.
- «“Revolutionary gymnastics” and the unemployed: the limits of the anarchist revolutionary utopia in Spain, 1931-1937» a Keith Flett i David Renton (ed.): *The Twentieth Century: A Century of Progress?*, Londres, 2000.
— «Class and the city: spatial memories of pleasure and danger in Barcelona, 1914-23», *Oral History*, 29 (1), 2001.
— «The crisis of organised labour: the battle for hegemony in the Barcelona workers movement, 1930-1936» a Angel Smith (ed.): *Red Barcelona*, Routledge, Londres, 2002.
- ELORZA, Antonio: *La utopía anarquista bajo la Segunda República*, Ayuso, Madrid, 1973.
- ENZENSBERGER, Hans Magnus: *El corto verano de la anarquía. Vida y muerte de Buenaventura Durruti*, Anagrama, Barcelona, 1977 (Edició en català: *El curt estiu de l'anarquia*, Virus, Barcelona, 2014).
- ESTIVILL, Jordi, i BARBAT, Gustau: «L'anticlericalisme en la revolta popular del 1909», *L'Avenç*, 2, 1977.
— «Anticlericalisme populaire en Catalogne au début du siècle», *Social Compass*, 27, 2-3, 1980.
- EYRE, Pilar: *Quico Sabaté, el último guerrillero*, Península, Barcelona, 2000.
- FABRE, Jaume, i HUERTAS, Josep Maria: *Tots els barris de Barcelona*, 8 vol., Edicions 62, Barcelona, 1976.
— «Amb Hermós Plaja. El pare de dues acràcies», *L'Avenç*, 28, 1980.
— «Juanel i Lola Iturbe, una vida d'amor i d'anarquia», *L'Avenç*, 39, 1981.
- FERRER, Joaquim, i PIERA, Simó: *Simó Piera: Perfil d'un sindicalista. Records i experiències d'un dirigent de la CNT*, Pòrtic, Barcelona, 1975.
- FERRER, Rai: *Durruti: 1896-1936. Libertarias/Prodhufi*, Barcelona, 1985.
- FISHMAN, Robert: *Bourgeois Utopias*, Basic Books, Nova York, 1987.
- FOIX, Pere: *Apòstols i Mercaders. Quaranta anys de lluita social a Catalunya*, Nova Terra, Barcelona, 1976 [1957].
- FRASER, Ronald: *Blood of Spain. The Experience of Civil War, 1936-1939*, Allen Lane, Londres, 1979.
- GABRIEL, Pere, *et al.*: «Joan Peiró: Sindicalismo y anarquismo. Actualidad de una historia», *Anthropos*, 114, 1990.
- GALLARDO ROMERO, Juan José, i MARQUEZ RODRÍGUEZ, José Manuel: *Revolución y guerra en Gramenet de Besòs (1936-1939)*, Grupo de Historia José Berrueto, Santa Coloma de Gramenet, 1997.
— *Ortiz: General sin dios ni amo*, Hacer, Barcelona, 1999.
- GARCÍA, Soledad: «Urbanization, working class organization and political movements in Barcelona», tesi inèdita, Universitat de Hull, Hull, 1983.
- GARCÍA CASTRO DE LA PEÑA, Teresa: «Barrios barceloneses de la dictadura de Primo de Rivera», *Revista de Geografía*, 7 (1-2), 1974.
- GARCÍA DELGADO, José Luis (ed.): *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares*, Siglo XXI, Madrid, 1992.
- GIL, Carlos: *Echarse a la calle. Amotinados, huelguistas y revolucionarios (La Rioja, 1890-1936)*, Premsas de la Universidad de Zaragoza, Saragossa, 2000.

- GOLDEN, Lester: «Les dones com avantguarda: el rebombori del pa del gener de 1918», *L'Avenç*, 45, 1981.
- GÓMEZ CASAS, Juan: *Historia del anarcosindicalismo español*, ZYX, Madrid, 1969 (Hi ha una edició recent a càrrec de La Malatesta, Madrid, 2013).
—*Historia de la FAI. Aproximación a la historia de la organización específica del anarquismo y sus antecedentes de la Alianza de la Democracia Socialista*, Madrid, 1977.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, i REY REGUILLO, Fernando del: *La defensa armada contra la revolución. Una historia de las «guardias cívicas» en la España del siglo xx*, CSIC, Madrid, 1995.
- GONZÁLEZ CASANOVA, José Antonio: *Elecciones en Barcelona, 1931-1936*, Tecnos, Madrid, 1969.
—*Federalismo y autonomía en Cataluña (1868-1938)*, Crítica, Barcelona, 1979.
- GONZÁLEZ URIÉN, Miguel, i REVILLA GONZÁLEZ, Fidel: *La CNT a través de sus congresos*, Luis González Obregón, Mèxic DF, 1981.
- GRAHAM, Helen: «“Against the state”: a genealogy of the Barcelona May Days (1937)», *European History Quarterly*, 29 (1), 1999.
—*The Spanish Republic at War, 1936-1939*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- GREGORY, Derek, i URRY, John (ed.): *Social Relations and Spatial Structures*, Palgrave Macmillan, Londres, 1985.
- GUILLAMÓN, Agustín: «Los amigos de Durruti, 1937-1939», *Balance*, 3, 1994.
- GUTIÉRREZ MOLINA, José Luis: *La idea revolucionaria. El anarquismo organizado en Andalucía y Cádiz durante los años treinta*, Las Siete Entidades, Madrid, 1993.
- HALL, Stuart; CRITCHER, Chas; JEFFERSON, Tony; CLARKE, John, i ROBERTS, Brian: *Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*, MacMillan, Londres, 1978.
- HARRIS, Richard: «Residential segregation and class formation in the capitalist city», *Progress in Human Geography*, 8 (1), 1984.
- HARVEY, David: *Consciousness and the Urban Experience: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanisation*, Blackwell, Baltimore, 1985.
—*Spaces of Hope*, Edinburgh University Press, Edimburg, 2000.
- HERNÁNDEZ ANDREU, Juan: *La depresión económica en España*, Eudema, Madrid, 1980.
- HEYWOOD, Paul: *Marxism and the Failure of Organised Socialism in Spain, 1879-1936*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- HUERTAS, Josep Maria: *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer (1840-1975)*, L'Avenç, Barcelona, 1994.
- HUMPHRIES, Stephen: «Steal to survive: the social crime of working class children, 1890-1940», *Oral History*, 9 (1), 1981.
- IVERN I SALVÀ, Maria Dolors: *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, 2 vol., Abadia de Montserrat, Montserrat, 1988-1989.
- JACKSON, Peter: *Maps of Meaning*, Routledge, Londres, 1992.
- JUTGLAR, Antoni: *Historia crítica de la burguesía catalana*, Dopesa, Barcelona, 1984.
- KATZNELSON, Ira: «Community, capitalist development and the emergence of class», *Politics and Society*, 9 (2), 1979.
—*Marxism and the City*, Oxford University Press, Oxford, 1992.
- LEFEBVRE, Henri: *Le droit à la ville*, Anthropos, París, 1968.
—*Writings on Cities*, Oxford, 1996.
- LEÓN-IGNACIO, Jacinto: *Los años del pistolero*, Planeta, Barcelona, 1981.
—«El pistolero dels anys vint», *L'Avenç*, 52, 1982.
- LERA, Àngel Maria de: *Àngel Pestaña: Retrato de un anarquista*, Argos, Barcelona, 1978.
- LEVAL, Gaston: *Collectives in the Spanish Revolution*, Freedom & PM Press, Londres, 1975 (Edició en castellà: *Colectividades libertarias en España*, Proyección, Buenos Aires, 1972).
- LLADONOSA, Manuel: *El Congrés de Sants*, Nova Terra, Barcelona, 1975.
—*Sindicalistes i llibertaris. L'experiència de Camil Piñón*, Dalmau, Barcelona, 1989.
- LLARCH, Joan: *Obreros mártires de la libertad*, Barcelona, 1978.
—*La muerte de Durruti*, Plaza y Janés, Barcelona, 1985.
- LLEIXA, Joaquim: *Cien años de militarismo en España. Funciones estatales confiadas al Ejército en la Restauración y el Franquismo*, Anagrama, Barcelona, 1986.
- LLORENS, Ignacio de, et al.: «José Peirats Valls: Historia contemporánea del Movimiento Libertario. Visión crítica de un compromiso anarquista: la Revolución Social», *Anthropos*, 102, 1989.
- LÓPEZ GARRIDO, Diego: *La Guardia Civil y los orígenes del Estado centralista*, Alianza, Barcelona, 1982.
- LÓPEZ SANCHEZ, Pere: «El desordre de l'ordre. Al·legats de la ciutat disciplinària en el somni de la Gran Barcelona», *Acàcia*, 3, 1993.
—*Un verano con mil julios y otras estaciones. Barcelona: de la Reforma Interior a la Revolución de Julio de 1909*, Siglo XXI, Madrid, 1993.
- LORENZO, César: *Los anarquistas y el poder, 1868-1969*, Ruedo Ibérico, París, 1972.
- MACARRO VERA, José Manuel: «La disolución de la utopía en el movimiento anarcosindicalista español», *Historia Social*, 15, 1993.
- MARCET, Xavier, i PUY, Josep: «Francesc Sàbat: anarcosindicalista, batlle i exiliat», *L'Avenç*, 45, 1982.
- MARÍN, Dolors: «Una primera aproximació a la vida quotidiana dels hospitalencs: 1920-1929. Les històries de vida com a font històrica», *Identitats*, 4-5, 1990.
—*De la llibertat per conèixer, al coneixement de la llibertat. L'adquisició de cultura durant la dictadura de Primo de Rivera i la Segona República espanyola*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1995.
—*Clandestinos. El Maquis contra el franquismo, 1934-1975*, Barcelona, 2002.
- MARTIN, Benjamin: *The Agony of Modernization. Labor and Industrialization in Spain*, Ithaca, Nova York, 1990.
- MASJUAN BRACONS, Eduard: *Urbanismo y ecología en Cataluña*, Madre Tierra / Nossa y Jara, Madrid, 1992.
—*La ecología humana en el anarquismo ibérico*, Icaria, Barcelona, 2000.
- MASSANA, Carme: *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'Àrea de Barcelona (1901-1939)*, Curial, Barcelona, 1985.
- MASSANA, Carme, i ROCA, Francesc: «Vicus privats, iniciativa pública. Barcelona 1901-1939», *L'Avenç*, 88, 1985.

- MINTZ, Frank, i PECIÑA, Miguel: *Los amigos de Durruti, los trotskistas y los sucesos de mayo*, Campo Abierto, Madrid, 1978.
- MIRAVITLLES, Jaume: *Gent que he conegut*, Destino, Barcelona, 1980.
- MIRÓ, Fidel: *Cataluña, los trabajadores y el problema de las nacionalidades*, Editores Mexicanos Unidos, Mèxic DF, 1967.
- MOLAS, Isidre: *Lliga Catalana. Un estudi d'Estasiologia*, 2 vol., Edicions 62, Barcelona, 1972.
—*El sistema de partidos políticos en Cataluña, 1931-1936*, Debolsillo, Barcelona, 1973.
- MONJO, Anna: *La CNT durant la II República a Barcelona: líders, militants, afiliats*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1993 (Una adaptació d'aquesta tesi es va publicar com a *Militants. Democràcia i participació a la CNT als anys 30*, Laertes, Barcelona, 2003).
- MONJO, Anna, i VEGA, Carme: *Els treballadors i la guerra civil. Història d'una indústria catalana col·lectivitzada*, Empúries, Barcelona, 1986.
- MONREAL, Antonio: *El pensamiento político de Joaquín Maurín*, Edicions 62, Barcelona, 1984.
- MONTERO, Enrique: «Reform idealized: the intellectual and ideological origins of the Second Republic», a Helen Graham i Jo Labanyi (ed.): *Spanish Cultural Studies: An Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 1995.
- MOORHOUSE, Bert, i CHAMBERLAIN, Chris: «Lower class attitudes to property: aspects of the counter-ideology», *Sociology*, 8 (3), 1974.
- MUNIESA, Bernat: *La burguesía catalana ante la II República*, 2 vol., Anthropos, Barcelona, 1985-1986.
- MUNIS, Gregorio: *Jalones de derrota, promesa de victoria. Crítica y teoría de la Revolución Española*, Zero, Bilbao, 1977.
- MUÑOZ DIEZ, Manuel: *Marianet, semblanza de un hombre*, Ediciones CNT, Mèxic DF, 1960.
- NUÑEZ FLORENCIO, Rafael: *El terrorismo anarquista, 1888-1909*, Siglo XXI, Madrid, 1983.
—«El ejército ante la agitación social en España (1875-1914)», a Alvarado, Javier, i Pérez, Regina (ed.): *Estudios sobre ejército, política y derecho en España (siglos XII-XX)*, Polifemo, Madrid, 1996.
- OSSORIO Y GALLARDO, Ángel: *Vida y sacrificio de Lluís Companys*, Losada, Buenos Aires, 1943.
- OYÓN, José Luis: «Obreros en la ciudad: líneas de un proyecto de investigación en historia urbana», *Historia Contemporánea*, 18, 1999.
- OYÓN, José Luis (ed.): *Vida obrera en la Barcelona de entreguerras*, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, Barcelona, 1998.
- PAGES, Pelai: *Andreu Nin: su evolución política (1911-1937)*, Zero-Zyx, Madrid, 1975.
- PANIAGUA, Xavier: *La sociedad libertaria. Agrarismo e industrialización en el anarquismo español (1930-1939)*, Crítica, Barcelona, 1982.
—«Una gran pregunta y varias respuestas. El anarquismo español: desde la política a la historiografía», *Historia Social*, 12, 1992.
- PAZ, Abel: *Durruti. El proletariado en armas*, Bruguera, Barcelona, 1978.
—*19 de Julio del 36 a Barcelona*, Hacer, Barcelona, 1988.
—*Durruti en la Revolución española*, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 1996.
- PEARSON, Geoffrey: *Hooligan: A History of Respectable Fears*, Palgrave, Londres, 1983.
- PEIRATS, José: *Examen crítico-constructivo del movimiento libertario español*, Editores Mexicanos Unidos, Mèxic, 1967.
—*Figuras del movimiento libertario español*, Picazo, Barcelona, 1978.
—*La CNT en la revolución española*, 3 vol., CNT, Madrid, 1978.
—*Mecanismo orgánico de la Confederación Nacional del Trabajo*, Brot, Barcelona, 1979.
- PEIRÓ, José: *Juan Peiró. Teórico y militante de anarcosindicalismo español*, Barcelona, 1978.
- PERAU, Martí, et al.: *Noucentisme i ciutat*, Electa, Barcelona, 1994.
- PÉREZ LEDESMA, Manuel: *Estabilidad y conflicto social: España, de los iberos al 14-D*, Nerea, Madrid, 1990.
—«Studies on anticlericalism in contemporary Spain», *International Review of Social History*, 46, 2001.
- PI, Joan del: *Interpretació llibertària del moviment obrer català*, Ediciones Tierra y Libertad, Bordeus, 1946.
- PILE, Steve; BROOK, Christopher, i MOONEY, Gerry (ed.): *Unruly Cities*, Routledge, Londres, 1999.
- PILE, Steve, i KEITH, Michael (ed.): *Geographies of Resistance*, Routledge, Londres, 1997.
- PIVEN, Frances Fox, i CLOWARD, Richard A.: *Poor People's Movements. Why They Succeed, How They Fail*, Vintage, Nova York, 1977.
- POBLET, Josep Maria: *Jaume Aiguader: una vida «amb Catalunya i per Catalunya»*, Teide, Barcelona, 1977.
- POMARES, Assumpció, i VALENTI, Vicenç: «Notes per a un estudi sobre el control social a la Barcelona del segle XIX: la instrucció pública», *Acàcia*, 3, 1993.
- PRADAS, Maria Amàlia: «Pistoles i pistolers. El mapa de la violència a la Barcelona dels anys 1920», *L'Avenç*, 285, 2003.
- PRESTON, Paul: *The Coming of the Spanish Civil War. Reform, Reaction and Revolution in the Second Republic*, Palgrave, Londres, 1978.
- PRESTON, Paul (ed.): *Revolution and War in Spain, 1931-1939*, Routledge, Londres, 1986.
- RAMA, Carlos M.: *La crisis española del siglo XX*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 1976.
- RANZATO, Gabriele: «Dies Irae. La persecuzione religiosa nella zona repubblicana durante la Guerra civile spagnola (1936-1939)», *Movimento Operaio e Socialista*, 2, 1988.
- REY REGUILLO, Fernando del: *Propietarios y patronos. La política de las organizaciones económicas en la España de la Restauración*, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1992.
- RIDER, Nick: «Anarquisme i lluita popular: la vaga dels lloguers de 1931», *L'Avenç*, 89, 1986.
—«Anarchism, urbanisation i social conflict in Barcelona, 1900-1932», tesi doctoral inèdita, Lancaster University, 1987.
—«The practice of direct action: the Barcelona rent strike of 1931», a David Goodway (ed.): *For Anarchism: History, Theory, Practice*, Londres, 1989.

- ROCA, Francesc: *El Pla Macià*, La Magrana, Barcelona, 1977.
—*Política econòmica i territori a Catalunya (1901-1939)*, Ketres, Barcelona, 1979.
- ROCA, Joan (ed.): *El municipi de Barcelona i els combats pel govern de la ciutat*, Proa, Barcelona, 1997.
—*L'articulació social de la Barcelona contemporània*, Proa, Barcelona, 1997.
- ROCA CLADERA, Josep, i DIAZ PERERA, Enriqueta: «La Torrassa. Un antecedent de barri dormitori», *L'Avenç*, 28, 1980.
- ROMERO MAURA, Joaquín: «La Rosa del Fuego». *Republicanos y anarquistas: la política de los obreros barceloneses entre el desastre colonial y la Semana Trágica, 1899-1909*, Grijalbo, Madrid, 1989.
- ROSENHAFT, Eve: *Beating the Fascists? The German Communists and Political Violence, 1929-1933*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
- RUIPÉREZ, María: «Federica Montseny: cultura y anarquía», *Tiempo de Historia*, 52, 1979.
- SÁNCHEZ, Alejandro (ed.): *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Alianza, Madrid, 1994.
- SÁNCHEZ, José M.: *The Spanish Civil War as a Religious Tragedy*, University of Notre Dame Press, Notre Dame (Indiana), 1987.
- SÁNCHEZ, Mariano, et al.: *Los sucesos de mayo de 1937, una revolución en la República*, Fundación Andreu Nin, Barcelona, 1988.
- SANTACANA I TORRES, Carles: *Victoriosos i derrotats: el franquisme a l'Hospitalet, 1939-1951*, Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994.
- SCOTT, James C.: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, New Haven (Connecticut), 1985.
- SEIDMAN, Michael: *Workers against Work. Labor in Paris and Barcelona during the Popular Fronts*, University of California Press, Berkeley (Califòrnia), 1991 (Edició en castellà: *Los obreros contra el trabajo. Barcelona y París bajo el Frente Popular*, trad. Federico Corriente, Pepitas de Calabaza, Logroño, 2014).
- SIBLEY, David: *Geographies of Exclusion. Society and Difference in the West*, Routledge, Londres, 1995.
- SIGUÁN, Marisa, et al.: «Federico Urales: Una cultura de la acracia, ejercicio de un proyecto de libertad solidaria», *Anthropos*, 78, 1987.
- SIRERA OLIAG, Maria José: *Obreros en Barcelona, 1900-1910*, tesi inèdita, Universitat de Barcelona, 1959.
- SOJA, Edward: *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, Londres, 1989.
- SOLÀ, Lluís: *El Be Negre (1931-1936)*, Bruguera, Barcelona, 1967.
- SOLÀ I GUSSINYER, Pere: *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1936): l'Ateneu Enciclopèdic Popular*, La Magrana, Barcelona, 1978.
—«L'ateneisme àcrata durant la segona república», *L'Avenç*, 11, 1978.
- SOLÀ-MORALES, Ignasi: «L'Exposició Internacional de Barcelona (1914-1929) com a instrument de política urbana», *Recerques*, 6, 1976.
- SOLE I SABAT, Josep Maria, i VILLARROYA I FONT, Joan: *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*, 2 vol., Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989.
- SOLE-TURA, Jordi: *Catalanismo y revolución burguesa. La síntesis de Prat de la Riba*, Cuadernos para el Diálogo, Madrid, 1970.
- SOTO CARMONA, Álvaro: *El trabajo industrial en la España contemporánea (1874-1936)*, Anthropos, Barcelona, 1989.
- SOUCHY, Agustín, i FOLGARE, Paul: *Colectivizaciones: la obra constructiva de la revolución española*, Fontamara, Barcelona, 1977.
- TATJER MIR, Mercè: «La inmigración en Barcelona en 1930: los andaluces en la Barceloneta», *Estudios Geográficos*, 159, 1980.
- TAYLOR, Ian; WALTON, Paul, i YOUNG, Jock: *The New Criminology. For a Social Theory of Deviance*, Routledge, Londres, 1973.
- TAYLOR, Ian; WALTON, Paul, i YOUNG, Jock (ed.): *Critical Criminology*, Routledge, Londres, 1975.
- TAYLOR, Michael: *Community, Anarchy and Liberty*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982.
- TERMES, Josep: *Federalismo, anarcosindicalismo, catalanismo*, Anagrama, Barcelona, 1976.
—*La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Empúries, Barcelona, 1984.
—«Els ateneus populars: un intent de cultura obrera», *L'Avenç*, 105, 1987.
- TERRADES, Ignasi: «Towards a comparative approach to the study of industrial and urban politics: the case of Spain», a Michael Harloe (ed.): *New Perspectives in Urban Change and Conflict*, Heinemann Educational Books, Londres, 1981.
- TOPALOV, Christian: «Social policies from below: a call for comparative historical studies», *International Journal of Urban and Regional Research*, 9 (2), 1985.
- TRINIDAD FERNÁNDEZ, Pedro: «La configuració històrica del subjecte delinqüent», *Acàcia*, 3, 1993.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel: *El movimiento obrero en la historia de España*, Taurus, Madrid, 1972.
- TURRADO VIDAL, Martín: *La policía en la historia contemporánea de España (1766-1986)*, Dykinson, Madrid, 1995.
- UCELAY-DA CAL, Enric: *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, La Magrana, Barcelona, 1982.
- VEGA I MASSANA, Eulàlia: *El trentisme a Catalunya. Divergències ideològiques en la CNT (1930-1933)*, Barcelona, 1980.
—«La CNT a les comarques catalanes (1931-1936)», *L'Avenç*, 34, 1981.
—*La Confederació Nacional del Treball i els sindicats d'oposició a Catalunya i el País Valencià (1930-1936)*, tesi inèdita, Universitat de Barcelona, 1986, 3 vol.
—*Anarquistas y sindicalistas, 1931-1936*, Alfons el Magnànim, València, 1987.
- VILLAR, Paco: *Historia y leyenda del Barrio Chino (1900-1992). Crónica y documentos de los bajos fondos de Barcelona*, La Campana, Barcelona, 1996.
- VILLARROYA I FONT, Joan: *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*, Abadia de Montserrat, Barcelona, 1981.
- VINYES I RIBES, Ricard: *La Catalunya Internacional. El frontpopulisme en l'exemple català*, Curial, Barcelona, 1983.
—«Bohemis, marxistes, bolxevics. De la indigència a la revolució», *L'Avenç*, 77, 1984.

—*La presència ignorada: la cultura comunista a Catalunya (1840-1931)*, Edicions 62, Barcelona, 1989.

WILLIAMS, Raymond: *The Country and the City*, Chatto and Windus & Spokesman Books, Londres, 1973.

WILLIS, Paul: *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*, Routledge, Farnborough, 1977.

ÍNDEX ONOMÀSTIC

A

Abad de Santillán, Diego (Sinesio García Delgado) 200, 225, 345-347, 355, 406, 413-415, 420
 Aiguader i Miró, Jaume 42, 43, 140, 143, 425
 Aláiz, Felipe 267
 Alfons XIII 135-136
 Alomar, Gabriel 36
 Alpini, Bruno 314, 358
 Ametlla, Claudi 146, 180, 363
 —sobre els pànics morals 363
 Anguera de Sojo, Josep Oriol 166, 170, 176, 179-180, 183-184, 220-221, 255-256, 257-258, 265, 319, 350-351
 Arlegui, Miguel 75, 125, 341
 Ascaso, Domingo 128-129
 Ascaso, Francisco 128-129, 186, 282-283, 291, 349
 Azaña, Manuel 154, 172-173, 175, 181-182, 212, 254, 282, 283, 300, 356, 413
 Aznar, almirall 137

B

Badia, germans
 —assassinat de 357
 Badia, Josep 357-358
 Badia, Miquel 139, 311-313, 341, 357-358
 Bakunin, Mikhail 120
 Balcells, Albert 38, 76, 150-151, 157, 165, 197, 297, 311, 350, 391-393, 418
 «Baró de Koenig» 74-75
 Becker, Howard 178

Berenguer, general Dámaso 134-137, 413
 Bernat Muniesa 136, 350, 351
 Bilbao, Santiago 236-247
 Borkenau, Franz 365, 367-369, 377, 382, 388, 390, 396, 413, 419
 Bravo Portillo, Manuel 74-75

C

Cambó, Francesc 71, 77, 106, 136, 144, 146, 352, 379, 388, 413
 —destrucció de la seva casa 388
 Cano Ruiz, família 316
 Capone, Al 324, 348
 Castells, Manuel 40, 51
 Civera, Mari 331
 Companys, Lluís 142, 153, 166, 170, 175, 191, 195, 237, 266, 294, 311, 313, 354, 363-365, 400-401, 406, 424
 —governador civil 166, 175, 195, 237
 —i els fets de maig 404, 405

D

Dato, Eduardo 127
 Dencàs, Josep 139, 311, 341, 414
 —com a conseller de Governació de la Generalitat 311, 341
 Dostoievski, Fiodor 384
 Durruti, Buenaventura 28, 128, 129-130, 186, 199, 202-203, 223-224, 257, 274, 282-283, 286, 289, 291, 293, 342, 346, 347, 353, 355, 359, 379, 421-422, 423-424
 —a favor d'acabar amb la tàctica de les expropiacions 346

—i el Front Popular 355
 —i els trentistes 353
 —i la «gimnàsia revolucionària» 293

E

Edward Thompson 12, 115
 Engels, Friedrich 384
 Espàrtac 342, 384

F

Fernández, Aurelio 128
 Ferrer i Guàrdia, Francesc 67, 120

G

Galarza, Àngel 171, 175, 218
 Galícia 172
 García Delgado, Sinesio (vegeu Abad de Santillán, Diego) 200, 225, 345-347, 355, 406, 413, 415, 420
 García Oliver, Juan 13, 128-129, 202, 241, 257, 267, 287-288, 361, 365, 414
 —i el poder revolucionari 365
 —i la «gimnàstica revolucionària» 286-287
 —i la «gimnàtica revolucionària» 202
 Gardenyes, Josep 370, 371
 Gaudí, Antoni 52
 Gil i Gil, Salvador 310
 Gil Robles, José María 352
 Godó, comte de 342
 Güell, Juan Antonio 136

H

Hall, Stuart 64
 Hitler, Adolf 185, 290, 352, 354
 Hobsbawm, Eric 105

I

Ibsen, Henrik 120
 Iglesia, Emiliano 388
 Ildefons Cerdà 32

J

Jiménez de Asúa, Luis 184, 194, 414
 Joan Casanovas 142, 372
 Joan Maragall 72
 Jover, Gregorio 70, 284
 Jutglar, Antoni 34, 39, 63, 422

K

Kent, Victoria 266
 Kropotkin, Piotr 384

L

Largo Caballero, Francisco 146, 158-159, 181, 183, 210-212, 214, 221
 —i CNT 210-213
 Le Corbusier (Charles-Édouard Jeanneret) 189, 191-192
 —«arquitectura o revolució» 189
 —autoritarisme de 189
 —i desig de Companys de demolir el Raval «a canonades» 191
 —i el GATCPAC 189
 —i el Pla Macià 189
 —i el Raval 189
 —llars d'infants 120, 380

M

Macià, Francesc 140-143, 146, 149-150, 153, 159, 167, 170, 181, 189, 196, 201, 203, 237, 240, 290, 311, 325, 355, 415, 420, 426
 —declara la «República Catalana com Estat integrant de la Federació Ibèrica» 146
 —i els anarquistes 201-203, 290, 355
 —i els desocupats 159
 —i la «república d'ordre» 167
 —promeses electorals 141
 Madrid, Francesc 67, 188
 Marianet (vegeu Mariano Rodríguez Vázquez) 279, 331, 424
 Marín, Dolors 81-82, 117, 294
 Marsé, Juan 341
 Martínez Anido, general Severiano 75, 125, 341
 Martorell i Virgili, Josep (àlies «enemic públic número u») 317
 Marx, Karl 120
 Maura, Antonio 214
 Maura, Miguel 52, 146, 154, 159, 166, 171-173, 175, 179, 212, 214, 218, 221, 258, 415, 426
 —i l'ordre públic 154, 159, 166, 171-172
 Menéndez, Arturo 175, 288
 Milans del Bosch, general Joaquín 75
 Mira, Emili 285
 Miró, Fidel 177, 200
 Miss Telefónica 218
 Mitchell, Joseph 301, 358

Mola, general Emilio 66, 77, 134, 143, 415
 Montseny, família 201
 Montseny, Federica 267, 395-396, 416, 426
 Muñoz Grandes, tinent coronel Agustín 172

N

Nin, Andreu 129, 299, 400, 406, 416, 424, 426

O

Ors, Eugeni d' 36
 Ortiz, Antonio 203

P

Parera, Arturo 236
 Parse, Stansbury 390, 416
 Pedralbes 50, 51, 230, 375
 Peiró, Joan 110, 132, 200, 348, 416, 421
 —denunciat per anarquistes 284
 —i el Front Popular 355
 —sobre la violència revolucionària 373
 Pestaña, Àngel 67, 74, 75, 86, 98, 129, 147, 149, 196, 200, 264, 268, 285, 345, 347, 416, 423
 Pich i Pon, Joan 42, 106, 253, 338, 342, 350, 388
 —destrucció de la seva propietat 388
 Piera, Alfons 288
 Planes, Josep 55, 324, 374, 416
 —assassinat 374
 Prat de la Riba, Enric 35, 36, 61, 71, 427
 Prieto, Indalecio 150, 151
 Prim, general Joan 385
 Primo de Rivera, Miguel 45, 72, 75-77, 83, 130-132, 135-136, 140, 150, 164, 200, 206, 211, 277, 352, 419, 421, 423
 —dictadura de 45, 76-77, 83, 135, 206, 419, 421, 423
 Puig Munner, Lluís 255

R

Rider, Nick 22, 42-43, 48, 81, 85, 123, 213, 233-234, 246, 250, 425
 Ríos, Fernando de los 149
 Rivas, Manuel 287
 Rossell, Pere 60

S

Sagarra, Josep Maria de 38, 46, 93
 Sales, Ramon 374
 Sánchez, Enric 251
 Sanjurjo, general José 172
 Sanz, Ricardo 85, 128
 Seidman, Michael 380-381, 426
 Sentís, Carles 81, 93, 97, 161, 163, 165, 181, 232-233, 261, 269, 336, 417
 Serra i Moret, Manuel 151, 237
 Sibley, David 63-64, 325, 426

T

Tayá, família 338, 343
 Terrades, Ignasi 40, 41
 Thiers, Louis-Adolphe 349

V

Ventalló, Joan 159
 Vicari, Giuseppe 277
 Villar, Manuel 346, 348
 W
 Williams, Raymond 86, 90
 Willis, Paul 91

Z

Zola, Emile 120

ÍNDEX TEMÀTIC

A

abusos sexuals 387
accidents de trànsit 385-386
accidents industrials 340
acció directa 6, 28, 93, 98, 102, 107, 127, 140, 158, 202, 210-211, 217, 227, 244, 246, 301, 319, 366
acomiadaments 213, 267, 300
adulteració del menjar 247
advocats 142, 152, 157, 179, 180-181, 335
Àfrica espanyola 283
agents judicials 250
Agrupación Amigos de Durruti 404-405, 413
AIT (Associació Internacional dels Treballadors) 19, 100, 379
ajuda mútua 14, 86, 111
Aliança Obrera contra l'Atur Forçós 280
Alianza Obrera 348, 417
ambaixador britànic 350
amnistia 111, 143-144, 291, 355-356
analfabetisme 198
anarcoindividualistes 277, 347
anarcosindicalistes (vegeu també CNT)
27, 100, 102-104, 126, 132, 143, 198, 200-201, 203, 212, 214-215, 223, 227, 264, 266-268, 284-285, 289, 293, 345-346, 347, 348, 353, 375
—apoliticisme 144, 289, 354
—atractiu dels 102, 126, 206
—i els desocupats 207, 227
—i el poder 377
—i ERC 143
—i Segona República 196, 222-223
—«manifest trentista» 264, 266, 347
—objectius 100, 101, 114, 116, 119

anarquistes (vegeu també FAI i grups d'afinitat) 18, 22, 27-29, 100, 101, 103, 112, 120, 122-123, 126-129, 132, 138, 143, 176, 182, 186, 198, 199-201, 203-204, 216, 223-224, 236, 240, 257, 266-267, 270-301, 304, 308-310, 313-314, 317, 324, 327, 330-337, 342-349, 352-354, 357-359, 363, 365-366, 368-370, 374-375, 377-380, 382, 384-385, 394, 396-397, 399-401, 403, 405-406
—actitud envers la il·legalitat 273-278
—apallissats per la policia 176
—crisi de 101
—crítics amb l'anarcosindicalisme 129
—expropiadors 6, 127, 277, 306, 309, 312-317, 341, 356, 370
—formen «escamots de defensa» 127
—i l'Alianza Obrera 348-349
—i antiurbanisme 119
—i CNT 111, 126-129
—i comitè pro-presos 127
—i contracultura 106, 274
—i cop de 1936 363
—i delinqüència 274, 308, 309, 330-337
—i els desocupats 240, 241, 271
—i educació 119, 120, 382, 383, 384
—i ERC 142, 143, 155
—i Front Popular 354-355, 399-401
—i «grups d'acció» 127, 128
—i l'antipoliticisme 107
—i l'apoliticisme 289
—i lluita armada 127-129
—i Macià 140, 201, 203, 290, 355
—i motins a les presons 356
Andalusia 40, 187, 324
andalusos 15
anticlericalisme 51, 394-395, 421

Aragó 172, 367
Arenes, plaça de toros de les 386
Argentina 200, 276, 346, 374, 413, 418
artistes de cabaret 381
Asil Durán (reformatori) 65, 279, 317, 387
assaltadors de camins 173
assemblea plenària de Sabadell 284
assetjament sexual 396
Associació per la Defensa dels Venedors dels Mercats 169
Astúries 345, 348, 352
Ateneu Cultural de Defensa Obrera 198
ateneus 118-123, 132, 198-199, 269, 298-299, 320, 326, 360, 372, 384, 426-427
—impacte als barris 198
atracaments
—a bancs 14, 267, 317
—a mà armada 95, 230, 277, 312, 338, 347
atur 13-14, 40, 87, 136, 141, 151, 159, 160, 162, 165-166, 206, 220, 229, 232-233, 236-238, 240, 242, 267-269, 271-272, 275, 302, 326, 334, 339, 341, 347
autoajuda proletària 6, 91, 94, 96, 103, 137, 227, 232, 275
avortament 395

B

«banda Vicari» 277
bandolers 277, 324
Barcelona
—Ajuntament 18, 31, 43, 46, 50, 148, 150, 160, 164-165, 178, 187, 349, 417-418, 420
—barricades 51-52, 63, 102, 105, 192, 245, 258, 282, 288, 295, 360, 361-362, 366-368, 375, 386, 405-406
—Barri Xino 55, 57-58, 61, 188, 278, 321, 323-326
—bombardejos aeris 406
—creixement de la població 39, 77, 81
—crisi urbana 40, 47, 81, 88
—descrita com «ciutat salvatge» 51
—descrita com «la capital industrial d'Espanya» 31
—desenvolupament econòmic urbà 27, 61
—eleccions 36, 135, 139, 143-145, 148, 151, 162, 237, 252, 261, 289-291, 293, 295, 353, 354, 355
—Exposició Universal 1888 37
—Exposició Universal 1929 38, 39, 46, 47, 77, 137, 142, 160

—governador civil 65, 67-68, 70, 75, 94, 98, 125, 153, 166, 167, 170, 175-176, 179-180, 183-184, 195, 215, 220, 237, 255-256, 258, 265, 341, 350, 360
—i Catalunya 189
—i els «baixos fons» 55, 188, 279
—i el somni d'una «Catalunya-ciutat» 36
—i la Primera Guerra Mundial 37, 38, 42
—i la Segona República 5, 18, 27, 65, 79, 135, 145, 148, 195, 209, 300
—i Le Corbusier 189, 191-192
—insurreccions 6, 28, 104, 192, 281, 295, 297, 299-300, 323, 343-344, 357, 362, 375
—i revolució 359, 363, 365-367, 369, 372-377, 379, 381-382, 384-388, 395-406
—jutjats de 147
—port 9, 31, 33, 44, 55, 82, 162, 177-178, 204, 211, 213, 229, 258, 265, 287, 308
—reputació bohèmia 129
—Ritz 18, 229, 381, 383
—segregació urbana 51-52
—Telefònica 360
—terrorisme 75, 125, 141, 305, 322
—urbanització de la perifèria 50
—vagues generals 51, 67
Barceloneta 80, 82, 198, 233-234, 244, 247, 407, 427
barraques 17, 32-33, 44-47, 50, 58, 82, 187, 192, 234, 321, 325, 340
—barraquisme 44, 46
—barraquistes 17, 45, 46, 187
—eliminació de 47, 187, 192, 325
barris (obers) 27, 29, 38-39, 41, 43-44, 50, 51, 73, 77, 79-82, 84, 86-90, 96-99, 102-104, 106-107, 109-122, 126, 131-133, 140, 143, 145-146, 148-149, 157, 180, 183, 187, 190-191, 197-199, 206, 216-230, 233, 240, 246, 248-249, 252-255, 259, 261-263, 269, 270-271, 273, 282, 287-288, 292-298, 306, 315, 328-330, 333, 338-342, 360-361, 366-367, 369, 372, 374, 376, 378, 381-382, 384-385, 387, 397, 405-407, 421
—comparats amb els camps de refugiats palestins 271
—durant la dictadura franquista 407
—durant la Segona República 145
—fàbriques de bombes 287
—força de la CNT als 102-109
—i anarquisme 106, 199
—i catalanisme 140

- i el naixement de la Segona República 145, 196
- i els desocupats 227-238, 242-245, 248, 251, 254-255, 259, 260, 263-264, 267-268, 272-273, 275-280
- i identitat local 90, 99
- i la «gimnàstica revolucionària» 344-345, 356, 363
- i la Revolució del 1936 359, 363, 365-369, 372-388, 395-400, 406
- i memòria col·lectiva 97
- i revolució 401-404
- ordre social 57, 62, 89, 124, 184, 274, 325
- politització als 132, 262
- xarxes de parentiu 117
- «Barri Xino» 58, 188, 321, 323
- bars 55, 58, 88, 100, 132, 169, 176, 186, 188, 199, 231-232, 243, 278, 279, 294, 302, 321, 396
- i les joventuts anarquistes 279
- Berlín 375
- bicicletes 110, 230
- bienni negre 351
- Blanes 213
- BOC (Bloc Obrer i Camperol) 19, 126, 204, 280, 283-284, 290, 299, 363, 420
- denunciats com a «feixistes» pels anarquistes 290
- i CNT 204, 280, 283-284, 305
- i la «gimnàstica revolucionària» 293
- i la Segona República 204
- mítings atacats pels anarquistes 284
- repressió de 283-284, 299
- bombardejos aeris 406
- mortes provocades per 406
- Bonanova, la 50
- Boqueria, la 238, 247
- bordells 397
- Bordeta, la 161
- Born, mercat del 275
- botiguers 73, 85, 91, 93, 95, 106, 156, 167, 169, 233, 244, 247, 252, 303, 335, 338, 402
- botigues 28, 48, 85, 94, 104, 133, 160, 228-229, 232, 238, 243, 273, 275, 277, 294, 303, 335, 378, 382
- de roba empenyorada 85
- de segona mà 85
- Brigada d'Investigació Social 174
- Brigada per a la Repressió de la Venda Ambulant 178, 255
- Brigada Policial Especialitzada en Anarquisme i Sindicalisme 174
- rebatejada durant la Segona República com Brigada d'Investigació Social 174
- Brussel·les 143, 277
- Buenos Aires 346
- burguesia 25, 32-34, 50, 52, 56-58, 62-64, 70, 72-73, 75-77, 93, 116, 124-125, 127, 135, 155, 157, 167, 170-171, 204, 210-211, 217, 222-223, 225, 251, 290, 331, 333, 340, 344, 351-352, 373, 379, 380-381, 384, 386, 402
- admiració de la dreta espanyola 352
- com la veien als barris 338-343
- i el darwinisme social 58
- i el militarisme espacial 187
- i la Restauració monàrquica 64, 65
- i la Revolució de 1936 379, 380
- i l'assetjament als sindicats 74-76
- i Miguel Primo de Rivera 76-77, 135-136
- símbols del seu poder 376, 385
- visió de l'anarquisme 62
- vulnera la legislació salut i seguretat 209
- vulnera la legislació social i laboral 85, 208, 209
- C**
- cabarets 55, 321
- cadets de la policia 293
- café Lyon d'Or 378
- cafès 55, 88, 100, 132, 199, 303, 396
- Caja Nacional para el Paro Forzoso 151
- Calella 246
- Cambra de Comerç i Navegació 167
- campanya d'abaratiment 114
- Can Tunis 17, 41, 48, 198, 243, 250
- canvi de nom de carrers 379, 384
- capatassos 85
- carretera de l'Arrabassada 374
- Casa CNT-FAI 379, 396
- Casas Viejas 288-289
- cases barates 17, 42, 46-50, 69, 77, 82, 93, 137, 188, 192, 197-198, 233, 243, 248-249, 250, 252, 254, 261, 270, 298
- com a forma de repressió urbana 48
- i els desocupats 249
- i la resistència comunitària 261
- cases de dormir 44, 55
- Castelldefels 190
- castell de Montjuïc 68
- catalanisme (i catalanistes) 35, 60, 70-71, 77, 139, 140, 191, 313, 363
- com a crítica a l'absència de poder policial 70
- i els barris 140-141
- i les pors racistes de
- «descatalanització» 60
- Catalunya 11, 17, 19, 21, 31, 33-40, 43, 50, 60, 71-73, 76, 81, 108, 118, 139-140, 143-146, 149-151, 155-156, 160-162, 169, 176, 185-191, 196-197, 205-206, 251, 266, 275, 298, 302, 305, 307, 311, 320, 322, 324, 328, 339, 342, 344, 348, 351-353, 355, 357, 363-364, 367, 371-373, 383, 386, 390-392, 397-398, 402, 404-405, 409, 411, 413-414, 416-422, 425-428
- descrita com «la fàbrica d'Espanya» 31
- Catalunya, plaça de 302
- Catalunya, rambla de 50
- CCMA (Comitè Central de Milícies Antifeixistes) 19, 364-365, 378, 399-400
- CDE (Comissió de Defensa Econòmica) 19, 236-237, 246-249, 252, 255-257, 260, 279, 280, 336
- CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas) 19, 289, 348-349, 351-352
- censura 141, 307-308, 342
- «roja» 342
- centres excursionistes 119, 326
- CENU 19, 382-383
- Ciutat Vella 32, 43, 50
- «classe marginal», mite de la 320, 326, 329, 331-333
- classes mitjanes 25, 95, 137-138, 156, 232, 253, 258, 336, 342, 366, 373, 377, 402
- crims de les 333
- i els desocupats 238-239, 251, 303
- i la Revolució de 1936 373
- i la Segona República 167-169, 342
- Clot 177, 198, 219, 282, 288, 291
- CNT 5-6, 17-19, 22, 25, 27-29, 76, 86, 102-139, 142-144, 149, 158, 164, 180, 187, 195-228, 233-234, 236, 238, 239-240, 248, 256-260, 264-275, 279-310, 315-320, 323, 328-330, 335, 341-367, 370-372, 374, 376-377, 379-380, 383-387, 390, 396-406, 409, 412-413, 415, 416, 419, 420-422, 424-425, 427
- afiliació 109-110, 112, 125, 197, 214, 289, 300, 304, 306-307, 345, 347, 357
- > afiliats desocupats 228, 272
- > crisi de 1932 285
- Astúries 345
- borsa de treball 164-165, 207, 217, 301
- «censura roja» 342
- Comitè de Defensa de la CRT catalana 287
- Comitè Nacional 289, 300
- Comitè Nacional de Defensa 287
- comitè pro-presos 127
- Comitè Regional de Catalunya 284
- comitès de barriada 111
- comitès de defensa 203, 219, 223, 225, 228, 258, 265, 282-283, 291, 296-297, 303, 305, 308, 315, 343-344, 347, 356, 360, 362-363, 403
- congrés de Saragossa (1936) 356
- congressos nacionals 109
- creixement 124, 200, 217, 377
- > crisi 285, 306-309
- CRT (Confederació Regional del Treball) 19, 48, 132, 145-146, 196-197, 200, 257, 267, 282, 284-285, 287, 289, 307, 309, 344, 349, 377, 412-413
- cultura 115, 117, 158, 234, 319-343
- delegats de taller 215-216, 222-224
- de Sabadell 285, 307
- divisió 28, 200-201, 285, 297, 353
- estructura organitzativa 103, 109-112, 223
- federació local de Barcelona 110, 196, 216, 222, 284-285, 307
- i anarquistes 112, 126-128, 198, 199-204, 216, 223-224
- i antipoliticisme 139
- i apoliticisme 144, 289, 354
- i cultura 210-211
- i dones treballadores 118
- i el bienni negre 351
- i el Front Popular 353-355, 358, 364-365, 399-405
- i el naixement de la Segona República 27, 145, 147, 149
- i el pistolisme 129, 130
- i el problema dels «aprofitats» 115
- i els barris 111-115, 122, 125, 130-132, 197-199, 206, 216-222, 328-330, 333, 360-361, 366-367, 369, 372, 374, 376, 378, 381-382, 384-385, 387, 397, 405-407
- i els treballadors immigrants 116
- i ERC 143, 196
- i la dictadura de Primo de Rivera 131-134
- i la «gimnàstica revolucionària» 14, 202, 272, 286, 289, 296-298, 300, 307, 344-345, 356, 363
- i l'Aliança Obrera 349, 352-354

—i la lluita contracultural 250, 330
 —i l'analfabetisme 198
 —i la policia 125, 131, 217
 —i la Revolució del 1936 359-407
 —i Largo Caballero 210-212, 214
 —i la Segona República 145-146, 149, 186-187, 195-225, 281-317
 —i la UGT 158, 210-213, 222
 —i la Vaga de la Canadenca 110
 —i la vaga dels treballadors de la fusta 310
 —i les cooperatives 132
 —i les protestes de consum 104, 250
 —i les quadrilles de carrer 116
 —impressors 83, 292, 342
 —i repressió 127, 192
 —i UGT 302, 303, 304
 —l'Hospitalet 197, 238, 269, 288, 294-296, 298
 —mètodes de finançament 306, 309-310, 316
 —objectius 103-107, 117, 217
 —paper a les presons 116
 —paper dels activistes 112-113, 122
 —pla de defensa 358, 360-361
 —radicalització 5, 6, 214, 222, 253, 264, 281-317, 281
 —raons de l'atracció 102, 126
 —repressió de 107, 109, 111, 124-126, 217-219, 256-257, 260, 264-273, 281-317, 344, 349-351, 356
 —reunificació 357
 —Sindicat de la Construcció 114, 201, 216, 219, 236, 260, 272, 279, 283, 287, 302, 304, 331, 362, 379, 383, 387
 —Sindicat del Metall 271, 280
 —Sindicat dels Treballadors de la Fusta 269
 —Sindicat del Tèxtil 198
 —Sindicat de Serveis Públics 293
 —Sindicat de Treballadors del Ferrocarril 283, 286
 —Sindicat de Venedors Ambulants 269
 —tàctiques 272, 375
 —treballadors del clavegueram 287
 —treballadors de l'electricitat 110
 —treballadors dels transports 282
 —treballadors d'oficina 110
 CNT (diari) 76, 86, 117, 139, 283, 344-345, 370, 409
 còlera 43
 Collblanc 77-78, 81, 170, 251-252, 263, 270, 294, 295
 Comissaria d'Ordre Públic 311, 313
 —i els desocupats 341
 —i els pànics morals 313
 Comissariat de Cases Barates 252
 Comissió Pro-Obrers sense Treball 151, 237
 comitès
 —Comitè Central de Milícies Antifeixistes (CCMA) 19, 364-365, 378, 399-400
 —Comitè Llibertari Pro-Revolució Social 310
 —de barriada 111
 —de defensa 203, 219, 223, 225, 228, 258, 265, 282-283, 291, 296-297, 303, 305, 308, 315, 343-344, 347, 356, 360, 362-363, 403
 —de Defensa de la CRT catalana 287
 —de Suport als Presos de Marsella 308
 —de Suport als Refugiats Internacionals 276
 —Nacional (de la CNT) 289, 300
 —Nacional de Defensa 287
 —Peninsular (de la FAI) 289, 308
 —Pro-Perseguits Internacionals 308
 pro-presos 127
 —de distribució 399
 —de fàbrica 376
 —paritaris 140, 143-144
 —Regional de Catalunya 284
 —revolucionaris de barri (vegeu també comitès revolucionaris locals) 372-373, 375, 378
 > comparats amb els soviets 374
 —revolucionaris locals 369, 378, 382, 390, 392, 399, 403, 405
 «Comuna de l'Hospitalet» 294-296
 Comuna de París 348, 375
 comunistes 126, 182, 204, 280, 284-285, 289, 293, 313, 344, 348, 353, 354, 363, 420
 —dissidents (vegeu també BOC i POUM) 19, 126, 204, 280, 283-284, 299, 344, 353-354, 363, 378, 396-397, 401, 403, 405-406, 420
 condicions d'habitatge 252, 339
 conflictes laborals 60, 70, 75
 congrés de Saragossa 356
 consciència de classe treballadora 89-90, 112, 382
 cònsol general britànic 206, 357
 —vissó de les relacions laborals 206
 Constitució de 1876 136

Constitució de 1931 194
 cooperatives 132-133, 196, 199
 cops militars 130, 172, 358-360, 367, 369, 388, 405
 COPUB (Cambra Oficial de la Propietat Urbana de Barcelona) 19, 42, 168, 169, 170, 252-253, 255-256, 259, 261, 338, 340, 342, 350, 388, 412
 —i la Segona República 168, 338
 —i la vaga de lloguers 252-253, 255
 corrupció 33, 41, 47, 56, 66, 107, 243, 335, 338
 Corts, carrer de les 313
 cotxes 18, 88, 186, 230, 275, 288, 314, 369, 376, 385-387, 389
 —destrucció de 385-386
 —requisats 369
 crisi de subsistències 84-85
 Crisol (publicació) 212
 Cuba 34, 200
 cultura de protesta 93
 cultura proletària 95, 102, 109, 158, 375, 385
 —com a base de la força de la CNT 102, 103, 104, 105
 —i anarquisme 107
 cura comunitària dels nens 87

D

debat «guerra o revolució» 397-407
 dependents de botigues 156
 Desastre de 1898 34
 desnutrició 340
 desocupats 6, 18, 28, 94, 99, 103, 105, 117, 137, 159-166, 178, 185, 207, 221, 225, 227-239, 242-245, 248, 251, 254-255, 259-260, 263-264, 267-268, 272-273, 275-280, 307, 309, 320, 325, 332, 334, 340, 381, 382
 —i la il·legalitat 228-280
 —i la policia 104, 115, 137, 159, 164-165, 240, 242, 336
 —i la Segona República 151, 159-160, 178, 184-185, 188, 227-280, 320, 325-326, 339, 340
 lluites dels 225, 227
 detencions 99, 112, 180, 260
 —extrajudicials 180
 dictadura franquista 407
 divorci 350, 395
 dones 7, 85, 91, 94, 97, 104, 118, 124, 147, 163, 217, 245, 250, 260, 268, 288, 292, 316, 376, 380, 387, 395-397, 422
 —i CNT 118

—i els ateneus 123-124
 —i expropiadors 316
 —i treball 268, 380

E

educació 41, 101, 120, 122, 141, 156, 198, 330, 343, 372, 380-384
 Eixample 32, 33, 50
 El Día Gráfico 217, 342, 410
 El Escándalo 55, 65, 410
 El Luchador 178, 201, 289, 410, 417
 Els Desheretats 101
 Els Fills de Puta 101
 Els Indomables 101
 El Socialista 212, 222
 «els tres vuits» 44
 ERC (Esquerra Republicana de Catalunya) 19, 139-145, 150-167, 188, 191, 196, 235, 237-238, 243, 252, 255, 259, 266, 270, 311, 348, 349, 400-401
 —base social 156, 251-252, 255, 259
 —comparada amb la Lliga 155-156
 —contradiccions internes 153
 —fundació 139
 —i anarquistes radicals 266
 —i el naixement de la Segona República 145-157
 —i els escamots 311
 —i els immigrants 139-140
 —i l'atur 151, 164
 —i les seves polítiques urbanes 187-193
 —incompliment de promeses electorals 151, 155, 159
 —populisme 139, 144, 155
 —promeses electorals 140
 —racisme 162
 —relació amb CNT 143, 196
 escamots 127, 258, 310, 315, 357, 362, 369, 392
 «escàndol de l'estraperlo» 338
 Escocesa, l' (fàbrica textil) 301, 358
 Escola Moderna 120
 Escola Natura 198-199
 escoles racionalistes 120, 122, 298-299
 esfera pública proletària 63, 99, 117, 124-126, 131, 134, 200, 293, 360, 404
 Església catòlica 41
 —abusos sexuals 387
 —atacs contra les seves propietats 105, 388, 392
 —escoles 107, 383
 —i la Restauració 106
 —i la revolució de 1936 373-374
 —i la Revolució de 1936 378, 384

—proveidora de serveis públics 41
 —robatoris de les seves propietats 230-231
 especulació (amb la terra) 33, 42, 47, 49, 334
 esperantistes 203
 esquirois 102, 103, 217, 218, 222, 268, 304
 estancs 231
 Estat «absent» 40, 65
 Estatut d'autonomia de Catalunya (1932) 311, 351, 355
 evasió d'impostos 335
 excursionisme 119, 132-133, 326
 exèrcit 40, 49, 52, 65, 68-71, 75-76, 102, 111, 131, 136, 140, 146, 149, 162, 170, 172, 174, 176, 180, 183, 191, 202, 218-219, 221, 227, 259, 263, 282, 291, 295-296, 342, 345, 348-349, 352, 358-361, 363
 —i el cop de 1923 130
 —i el cop de 1936 359-361, 363
 —i la Segona República 136, 140, 146, 149
 exiliats 138, 186, 276-277, 358
 —anarquistes 138
 —alemanys 324
 —argentins 324, 358
 —italians 324
 —antifeixistes
 —argentins 186
 —italians 186
 —republicans 138
 Exposició Universal (1888) 37
 Exposició Universal (1929) 37-39, 46-47, 77, 137, 142, 160
 expropiadors 6, 127, 277, 306, 309, 312-317, 341, 356, 370
 —equipament dels 296, 312
 —forces dels 311-317
 —i els pànics morals 319, 320, 322, 339

F

fabricants de pianos 213
 fàbriques de bombes 287
 FAI (Federació Anarquista Ibèrica) 19, 22, 128, 199, 200, 203, 223-224, 257-258, 264-266, 271, 274-275, 289-290, 293, 300, 307-308, 313-315, 323-324, 327-328, 330, 342-349, 352, 354-359, 364-366, 371, 374, 376-377, 379-380, 384-386, 396-397, 399-406, 409-413, 416, 422
 —afiliació 223
 —Comitè Peninsular 289, 308
 —en comparació amb l'estratègia del KPD 290

—Federació Local de Grups Anarquistes 346
 —i CNT 223-224, 265-266, 343-353
 —i Front Popular 353-354, 399-400, 405
 —i la «gimnàstica revolucionària» 281-317
 —i la Revolució de 1936 359-407
 —i l'atur [fins final de capítol] 271-280
 —il·legalitzada 265
 —i lluita contracrultural 330-343
 —sectarisme 279, 293
 —vista pels trentistes 264
 Falange Española 295
 farmàcies 277
 febre tifoide 43, 339, 414
 Federació de Barricades 375, 397
 feixistes 300, 360, 370, 399, 406
 Fets de Maig (1937) 405-406
 Figols 281-282, 286
 Filipines 34
 finques 94, 177, 229, 233, 273, 366
 flamenc 58
 fleques 104, 228, 275
 França 129, 378
 Front d'Esquerres 353, 418
 Front Popular 353-355, 358, 364-365, 370, 378, 396, 399-401, 403, 405
 —i Revolució de 1936 365, 396, 399, 400, 403
 —programa 354
 Front Revolucionari Juvenil 403
 FTN (Foment del Treball Nacional) 19, 167-168, 170, 184, 210, 321, 329, 352, 412
 futbol 122, 166, 392
 —al carrer 392

G

GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània) 19, 189, 190, 410
 Generalitat de Catalunya 18, 21, 146, 148-150, 160, 165, 169-170, 185, 187-188, 190, 196, 237, 240-241, 243-244, 255, 268, 294, 311, 313, 321, 343, 348-349, 353, 355, 360, 364, 368, 376, 382, 396, 399-401, 404-406, 412, 417
 —Comissaria d'Ordre Públic 311
 —i els desocupats 159, 164-165, 185-186, 237-238, 243, 268
 —i els fets de maig 405
 —i la planificació urbana 187-192

—i la Revolució de 1936 367, 376, 396, 399-401
 —i pànics morals 320
 —ordre públic 311-313, 348
 GEPCI (Gremis i Entitats de Petits Comerciants i Industrials) 19, 402-403
 «gimnàstica revolucionària» 14, 202, 272, 286, 289, 296-300, 307, 344-345, 356, 363
 —consequències 286-289, 298
 —febleses 296
 —gener de 1933 289
 —objectius 202, 272
 —relació de les xarxes comunitàries amb la 296
 Girona 83, 284
 gitanos 101
 glaucoma 43
 gossos abandonats 232
 governador civil 65, 67-68, 70, 75, 94, 98, 125, 153, 166, 167, 170, 175-176, 179-180, 183-184, 195, 215, 220, 237, 255-256, 258, 265, 350, 360
 govern britànic 322
 aconsella als seus ciutadans que no viatgin a Barcelona 322
 govern italià
 —aconsella als seus ciutadans que no viatgin a Barcelona 322
 govern republicà-socialista 353
 —i les vagues 211
 Gràcia 39, 50, 56, 80, 87, 157, 413, 416
 Granollers 257
 grups d'afinitat 100, 127-131, 199-200, 295-296, 305, 315, 343
 —activitats dels grupistes 300, 357-358
 —assassinat d'un treballador ugetista 304
 —com a èlit armada 131
 —Comitè Llibertari Pro-Revolució Social 310
 —crítics amb els anarcosindicalistes 129
 —Els Desheretats 101
 —Els Fills de Puta 101
 —Els Indomables 101
 —ètica militarista dels 305
 —febleses 131
 —funcions 127
 —i el cop de 1936 361
 —La Mano que Aprieta 301
 —Los Novatos 295
 —Los Solidarios 128, 129, 130, 201
 —Metal·lúrgic 127

—Nervio 345-346, 348, 411
 —Nosotros 201-203, 223-224, 240, 284, 286, 288, 296, 343-344, 349, 403, 411, 417
 —objectius 100
 —tàctiques 127
 —xarxa de suport 199
 grups naturistes 119, 203
 Guàrdia Civil 69, 78, 97, 147, 171-179, 218, 220-221, 239, 244, 246, 249-250, 255, 258, 288, 293, 298, 303, 313, 345
 —atacada pels treballadors 104
 —brutalitat preventiva 69
 —comparada amb la Guàrdia d'Assalt 171
 —i la «gimnàstica revolucionària» 288, 293
 —i la Segona República 147, 171-179, 218, 220, 239, 244, 246, 249-250, 255, 258, 288, 293, 298, 303, 313
 —vista pels jornalers sense terra 97
 Guàrdia d'Assalt 171-172, 193, 218, 243, 256, 282, 288, 302, 312
 —comparada amb la Guàrdia Civil 171
 —massacre de Casas Viejas 288-289
 Guàrdia de Seguretat 241
 Guàrdia Urbana 65, 165, 177, 179, 228-231, 246, 255, 259-260, 263-264, 273, 294, 310-311
 guàrdies de presons 335
 Guerra Civil espanyola 14, 25, 29, 75, 86, 139, 153, 190, 224, 271, 279, 297, 300, 357, 364, 371-373, 380, 384, 393-394, 398-399, 403, 405, 409, 414, 420
 —ajuda militar soviètica 403
 —comparació de la violència de tots dos bàndols 369, 370, 373
 —debat «guerra o revolució» 397-407
 —inflació 403
 —refugiats 381

H

habitatge públic 81
 Horta 249
 Hospital, carrer de l' 242-243, 303
 Hospitalet de Llobregat, L' 18, 174, 292, 296, 409, 410-411, 415, 419
 —i CNT 197, 238, 269, 280, 294, 298
 —i el naixement de la Segona República 145
 —i la Revolució de 1936 383
 hotelers 169, 244, 322
 Hotel Falcón 378

Hotel Gastronòmic núm. 1 18, 381, 383
hotel Ritz 18, 229, 381, 383

I

identitat de classe treballadora 79, 89, 90, 115
il·legalitat popular 96, 137, 168, 228, 231-232, 268, 273-278, 314, 330-332, 338, 340-341, 347, 371
—aspectes normatius 231
—i els anarquistes 103, 308, 330-343
—i els socialistes 103
immigrants 15, 39, 40, 43-45, 50, 55, 57-61, 77, 81-84, 89, 97, 116-117, 140, 160-165, 167, 186, 197-198, 242, 249, 268, 270, 276, 320, 323, 325, 329, 333, 417, 427
—controls 268
—exclusió social 242, 254
—i CNT 116, 197
—i ERC 140, 151-152, 160-162, 270
—«il·legals» 276
  > alemanys 276
  > argentins 276
  > italians 276
  > portuguesos 276
—i policia 97
—i vaga de lloguers 249
impost revolucionari 309, 310
impressors 83, 292, 342
«incontrolats» 371
indústria 38-40, 45, 55, 63, 83, 111, 137, 157, 169, 196, 220, 237, 248, 365, 373, 378, 385, 392
—de la construcció, atur a la 137
—del transport 82, 343
—metal·lúrgica 210, 234
—tèxtil 39
inflació 49, 84, 96, 106, 114, 137, 206, 240, 403
—dels lloguers 49
insurreccions 6, 28, 104, 192, 281-282, 286, 288-289, 295, 297, 299-300, 323, 343-344, 357, 362, 375
—de Casas Viejas 288-289
—de Figols 281
Internacional Comunista 402, 410
interrogatoris de «tercer grau» 66
Intifada (Palestina) 271
Itàlia 200, 324
ITT 211

J

jazz 56

Johannesburg 44
joeries 231
jornada laboral
—de sis hores 141
—de vuit hores 302
joventut obrera 56-57, 94, 97, 116-117, 166, 199, 278, 331
joventuts anarquistes 278-279, 378, 385
jurats mixtos 158, 175, 210-212, 214, 222, 302, 304
Justicia Social (publicació) 45, 328, 410

K

KPD (Partit Comunista d'Alemanya) 290
kulaks 402

L

La Calle (publicació) 152, 268, 409
«La Canadencia» (companyia Riegos y Fuerzas del Ebro) 110
La Humanitat (publicació) 186, 293, 316-317, 328, 343, 401, 410
«La Internacional» 147
La Mano que Aprieta 301
«La Marsellesa» 145-146
La Publicitat (publicació) 187, 320, 324, 338, 343, 374, 411
La Revista Blanca (publicació) 130, 354, 411
Las Noticias (publicació) 76, 137, 145, 148, 151, 154, 160, 166-167, 169-170, 173, 175, 178-179, 185-187, 207, 212-213, 217-218, 228-231, 233, 238-240, 242-247, 250, 252-257, 259-261, 268, 273, 276-278, 281, 283, 296, 305, 310-317, 325, 340-341, 347, 355-356, 358, 411
latifundistes 135
La Vanguardia (publicació) 55, 83, 150, 164-165, 167-169, 175, 177-179, 184-186, 188, 204-205, 207, 210, 212, 215, 217-220, 222, 228-231, 238-239, 243-246, 251-252, 254-255, 257-261, 273, 275-279, 281, 283, 286, 292-293, 296, 298, 301-305, 310-317, 320-322, 324-328, 341, 342, 351, 352, 365, 393, 411
La Veu de Catalunya (publicació) 35, 320, 322, 328, 339, 342, 352, 411
Llei
—de cases barates (1911) 42
—de defensa de la República (1931) 181-182, 193, 221, 259, 283
—de fugues (assassinat extrajudicial) 219, 288, 314

—de *vagos y maleantes* (1933) 183-186, 193-194, 290, 325, 337
d'ordre públic (1933) 183, 193, 349, 351, 356
—marcial 68, 101, 111, 183, 258, 293, 349, 351, 352
Lleida 284, 409, 415
Lleó 129, 346
llibertaris (vegeu anarquistes) 28, 100, 103, 122, 284, 423
Lliga de Defensa de la Indústria i el Comerç 169
Lliga Regionalista 35-36, 41, 49, 71, 73, 76-77, 135-136, 139-140, 145-146, 150, 155-156, 169-170, 328, 342, 388, 419
—comparada amb ERC 35-36, 41, 49, 71, 73, 76, 77, 135-136, 139-140, 144-145, 146, 150, 155-157, 169-170, 311, 328, 342, 388, 419, 424
—i la Segona República 170, 311, 328
—i Primo de Rivera 77, 135, 136
lloguers 14, 42-43, 47, 49, 84, 95, 104, 114, 118, 187, 206, 231, 233-236, 240, 243, 246-265, 269-270, 272, 279, 335-336, 338, 425
—inflació dels 49
vaga de 14, 114, 233-236, 240, 247, 252, 255
L'Opinió (publicació) 48-49, 78, 140, 142, 143, 150-151, 155, 157-170, 178, 179, 182, 185-186, 192, 206, 213, 218, 220, 231, 234, 245, 253-255, 258-259, 263-264, 266, 276-278, 281, 286, 293, 300-302, 304, 311-312, 314-317, 320-328, 339-340, 343, 411, 420
Los Angeles 55
Los Solidarios 128-130, 201

M

mà d'obra infantil 85, 209
—vulneració de la prohibició d'utilitzar-la 209
Madrid 146, 149-151, 167, 174, 203, 210, 212, 216, 218, 253, 295, 311, 345, 348, 351, 352, 368, 379
Mancomunitat 37
Manifest trentista 264, 266, 347
Manresa 257, 411
Maquinista, La 210, 234
màrtirs de Chicago 384
Mataró 257, 348, 416
Mauser, fusell 125, 171
meningitis 43
menjadors populars 18, 243, 378, 383

Mercaders, carrer de 287, 362
mercadet 233
mercats 33-34, 91, 104, 133, 135, 233, 275, 294
Milicià Desconegut, plaça del 384
milícia obrera 17, 121
miners 281-282, 286
—Figols 281-282, 286
Model, presó 147
monges 41, 369, 387
Montjuïc 46-47, 68, 187, 242, 266, 371, 384
—barraques a 46
Mossos d'Esquadra 240-241, 255
motins a les preses 356
Mujeres Libres 387
Múrcia 15, 40, 162-163, 270

N

Nosotros 201-203, 223, 224, 240, 284, 286, 288, 296, 343-344, 349, 403, 411, 417
—i la «gimnàstica revolucionària» 286, 288, 296, 343
—i la revolució asturiana 349
—i la Segona República 201-202

O

ocupacions 205, 380
—de fàbriques 205, 380
—de l'espai públic 244
—d'habitatges 259

P

Pacte de Sant Sebastià 138, 139, 145, 149
pagesos 95, 229, 230, 402
Palau de la Virreina 378
Palau de les Belles Arts 239
pànics morals 5, 51-53, 57, 60, 62-64, 71-72, 188, 319-326, 328-330, 333-335, 338, 341-342, 374
—com a discurs criminalitzador 52-53, 57, 63, 159, 253
—com a llenguatge del poder 62
—i la Segona República 168-169, 270
—i la Segona República 319-343
—proletaris 334-338
—replicats per l'esquerra revolucionària 331
paradistes de mercat 244, 252, 259, 260
Paral·lel,AVINGUDA 55, 56, 61, 199, 229, 282, 314, 344, 362, 367
parentiu 87-89, 117, 315, 372

París 277, 348, 375
 Partit Conservador 34
 Partit Liberal 34
 Partit Republicà Radical (vegeu Radicals)
   36, 41, 49, 145, 253, 295, 348, 350, 388
 partits dinàstics 34, 36, 136
 passejades 119, 374
 Patronat de l'Habitació 47
 patrulles de control 369, 372, 420
 pensions 44
 «Pequín» (sobrenom de les barraques de
   Poblenou) 58
 pesta bubònica 41, 43
 piquets 102, 104, 111, 127, 174-175, 183,
   212, 217-219, 228, 268, 275, 293, 310,
   320-321, 350, 372
 Pirineus 128
 pistolisme 72, 127, 129, 130, 142, 201,
   202, 241, 313, 423
 Pla Cerdà 33, 47
 pla de defensa 358, 360, 361
 Pla Hausmann 33
 Pla Macià 188, 189-193, 325, 426
 Poblenou 17, 45-46, 58, 80, 218, 266,
   287-288, 293, 418
 Poble Sec 80, 198, 407
 policia (i ordre públic) 17, 49, 65-68, 71,
   73-75, 78, 96-99, 102, 104-105, 107, 117,
   125, 127, 129, 131, 137, 142, 147, 153, 162,
   165, 170-185, 202, 213, 218-219, 221-222,
   230-231, 233, 239-246, 250-251, 255, 257-
   258, 260-262, 264, 271, 273, 275-276, 278,
   279, 282, 285, 287-289, 293, 299, 311-316,
   320, 329, 332, 334, 336, 337, 341, 349, 354,
   357-360, 379, 402, 404, 405
   —catalana (Mossos d'Esquadra) 240,
   241, 255, 311, 341, 358, 402, 405
   > brutalitat de la 313
   —deficiències 66, 67
   —i CNT 117, 131, 218
   —i comissaria de Via Laietana 287-288,
   379
   —i el cop de 1936 359
   —i els desocupats 105, 117, 137, 159,
   163, 176-178, 242-243, 336
   —i els sindicats 67
   —i immigrants 69
   —i la Revolució de 1936 379, 402,
   404-405
   —i la Segona República 147, 153,
   171-189, 193, 213, 220-221, 240-241,
   243-244, 251, 252, 320, 329, 332, 354
   —i venda ambulat 96, 178, 185, 188,
   233

—paramilitar 69, 193, 256
 —política 147, 173-174, 221
 —violència d'agents beguts 178
 POUM (Partit Obrer d'Unificació
   Marxista) 19, 363, 378, 396-397, 401,
   403, 405-406
   —i el cop de 1936 363
   —i el poder revolucionari 397
   —i els Fets de Maig 405
   —il·legalitzat 406
   —i masclisme 396
 prestadors 338
 Primera Guerra Mundial 37-38, 42, 55,
   58, 69, 74-76, 80, 82, 84, 94-96, 109-110,
   114, 124-126, 129, 201, 205-206, 234,
   304, 310, 315, 343, 347
 Primera República 32, 154
 Primer de Maig, manifestacions del
   238-239, 240, 241, 404
 problema dels «aprofitats» 115
 propietaris 32, 42, 44, 49-50, 58, 84, 93,
   105-106, 116, 142, 156, 167-169, 176,
   235, 246-247, 249-250, 252, 261, 270,
   295, 335-336, 338, 387, 402, 403
   —de bars 58, 169, 176
   —de cases 32
   > descrits com a propietaris de
   barraques 32
 prostitució 185, 321, 324, 387, 397
 protestes de consum 104, 250
   —i CNT 104
   —i les dones 104
 proxenetes 185, 188, 325, 372
 PSOE 19, 144-145, 149-150, 158, 171, 181,
   184, 212, 222, 238, 344, 353
   —i CNT 222, 344
   —i el naixement de la Segona
   República 150
 PSUC (Partit Socialista Unificat de
   Catalunya) 19, 373, 401-405
   —i la seva base social 401, 402
 Puerto Rico 34
 Puigcerdà 198

Q

quadrilles de carrer 97, 116
 Quarter Bakunin 375
 quarter de Pedralbes 375
 quarter de Sant Agustí 287
 quarter de Sant Andreu 363
 quintacolumnistes 370

R

rabassaires 156, 402
 Radicals 36, 41, 49, 145, 348
   —i en naixement de la Segona
   República 145
   —i la Revolució de 1936 388
   —i la Segona República 253, 350
 ràdio 113, 142, 349, 361
 Rambles, les 17, 33, 55, 59, 74, 147, 230,
   238, 240, 243, 287, 361-363, 377-378,
   388
 Raval, el 11, 17, 42-44, 50, 55-56, 58, 80,
   82, 85, 93, 108, 137, 145, 147, 157, 177,
   187-189, 191-193, 219, 233, 238, 242-243,
   244-245, 255, 258, 278-279, 287-288,
   303, 321, 325, 333, 339, 346, 362, 367,
   382, 387, 407, 418
 refugis antiaeris 393
 Reina Amàlia, presó de dones del carrer
   147
 repatriacions 160, 161, 165, 167
 repressió 25, 27, 34, 63, 65, 69, 72-73, 75,
   97-98, 100-102, 106-107, 115, 126-127,
   131, 136-137, 142-143, 147, 157-159,
   169, 171-172, 175, 178, 184, 188, 191,
   193, 201, 206-207, 214-215, 218-221,
   223-224, 243, 252, 255, 257-258, 260-263,
   265, 269, 272, 283, 285, 288, 289, 297-299,
   306, 308, 310, 312, 325-326, 341, 344-345,
   347, 349-350, 352-353, 357, 369, 371,
   374, 387-388, 407, 426
   —contra els anarquistes 100, 406
   —contra els anarquistes 281-288
   —contra els desocupats 242, 243
   —contra els sindicats de la CNT 265,
   272, 345, 347, 349
   —contra els sindicats de la CNT 281-
   317
   —de les vagues 101, 105, 110, 216
   —dels desocupats 159, 160-162, 251,
   254-255, 259-260
   —dels sindicats de la CNT 124-126,
   219-220, 356
   —deportacions sense judici 283
   —durant la dictadura franquista 407
   —durant la Guerra Civil espanyola
   406
   —estatal 100, 107, 158, 215, 223, 257,
   269, 272, 297, 345, 347, 349, 387
 republicans (vegeu ERC) 6, 29, 71, 136, 138-
   139, 143-146, 148-150, 152, 154, 156-157,
   158-159, 166, 168, 171-174, 176, 179, 181,
   190, 193-194, 204-205, 208, 212, 221, 223,

234-235, 237, 243, 246, 251-255, 263-266,
 268, 269, 289-290, 319-321, 328, 335-336,
 342, 348, 351, 353, 355, 363, 365, 373, 394,
 400-401, 404
   —acusats de feixistes per anarquistes
   290
   —Comitè Revolucionari 138, 146, 175
   —contradiccions del programa de
   reformes 150-152, 155, 221
   —el paper dels advocats 181
   —i el cop de 1936 363
   —i els grups de pressió de classe
   mitjana 168, 251, 252
   —i els pànics morals 319-343
   —i la reforma policial 141, 174
   —i la república d'ordre 153-194
   —i la Revolució de 1936 366, 373, 401
   i l'exèrcit 136
   —promeses electorals incomplertes
   151, 155
   —reunions atacades per anarquistes
   —radicals 266
   —visió de la ciutat 155
   —visió de les vagues 205
 República, plaça de la 18, 146, 148, 205,
   237, 238, 240-243, 259
 Restauració monàrquica 34-35, 37, 41,
   64-67, 70-72, 76-77, 84, 106, 109, 125,
   136, 145, 172
   —com a determinant de la cultura
   obrera 106
   —crisi 70-72
   —i Església catòlica 41, 106
   —i ordre públic 102-105
 restauradors 169, 322
 restaurants 94, 103, 229, 232, 276, 381
 revolució 6, 9, 14, 17, 29, 55, 82, 104, 116,
   121, 126, 130, 140-141, 189, 200-203,
   215, 271, 280, 284, 286, 289, 291-292,
   294, 300, 343-349, 357, 359-407, 363,
   365-369, 372-373, 375-377, 379, 381-388,
   395-406, 413, 420, 427
   —de 1936
   > comparada amb la revolució
   francesa i la russa 365
   > comparada amb la revolució
   francesa o la russa 374
   > debat «guerra o revolució» [fins
   final de capítol] 397
   > èxits materials i econòmics 380-384
   > limitacions 376, 395-401
   > relacions de gènere 395-396
   > vessant anticonsumista 385
   > violència 369-374

—francesa 365
 —rusa (1917) 365, 374
 —asturiana (1934) 349, 352, 358
 Revolució Social, carrer de la 384
 Riegos y Fuerzas del Ebro (vegeu la Canadenca) 110-111, 131, 207
 Rio de Janeiro 44
 Rússia 112

S

Sabadell 257, 284, 285, 307
 Sagrada Família 52
 salaris 267
 sales de ball 55
 Santa Coloma 80, 82, 195, 203, 229, 270, 273, 298, 312, 413, 421
 Sant Adrià del Besòs 112, 418
 Santa Eulàlia 294
 Sant Andreu 39, 49, 80, 189, 197, 273, 282, 287, 340, 361, 363
 Sant Antoni, ronda de 303
 Sant Gervasi 50
 Sant Jaume, plaça de (vegeu Plaça de la República) 146
 Sant Martí 39, 293
 Sants 39, 80, 109, 140, 143, 218, 234, 250, 279, 293, 295, 304, 372, 386, 420, 423
 Saragossa 26, 356, 370, 421
 Sarrià 50-51, 230
 sector de la fusta 210
 Segona República 5, 18, 27, 65, 79, 135, 145, 148, 195, 209, 300, 327, 423
 —aspiracions populars 148
 —augment de la despesa policial 193
 —com a «república d'ordre» 5, 153, 158, 166-168, 171-173, 175, 179, 185, 187, 189, 193, 214, 219, 221-222, 251-254, 319, 351, 402
 —govern provisional 149
 —i atur 151, 159-160, 162, 165-166, 206, 220, 229, 232, 236, 237-238, 240, 242, 267-269, 271-272, 275, 302, 339, 341, 347
 —i brutalitat policial 175-178
 —i Catalunya 139, 146, 149-151, 161-162
 —i cops militars 359-361
 —i els cops militars 172
 —i vagues 204-225
 —naixement de la 144-147
 —política econòmica 142, 158
 —polítiques laborals 158
 —protestes de carrer 147, 148
 —protestes de carrer 227-280
 —semàfors 385

sensellarisme 45, 54, 56, 187, 334
 serenos 169, 360
 serveis d'investigació 379
 Setmana Tràgica (1909) 4, 17, 59, 114, 414
 Sevilla 219, 348
 «sindicalistes comunistes» 126
 sindicats 28, 60, 67, 75-76, 102-106, 109-120, 124, 126-128, 131, 141, 159, 182, 188, 196, 201, 204-206, 210-212, 215-217, 219-220, 227-228, 236, 248, 257, 264, 267, 269, 280, 283-285, 293, 298, 300-301, 305-307, 309, 315, 340, 342-343, 345, 347, 350-352, 354-356, 365, 378, 381, 392, 395, 420, 427
 —de la Construcció 114, 201, 216, 219, 236, 260, 272, 279, 283, 287, 302, 304, 331, 362, 379, 383, 387
 —i els desocupats 236, 269, 272
 —vaga 301, 305
 —de Llogaters 114
 —del Metall 271, 280
 —del Tèxtil 198
 —de Serveis Públics 293
 —de Treballadors de la Fusta 269
 —de Venedors Ambulants 269
 —d'oposició (vegeu trentistes) 205, 347, 427
 —Lliures 74-75, 106, 126, 127, 130, 213, 241, 374
 sociabilitat 79, 87-88, 102, 111, 119-120, 132, 197, 198, 200
 socialistes (vegeu també psoc, UGT i usc)
 19, 45, 100, 103, 129, 144-145, 149-151, 155, 158, 171-172, 181, 184, 210-213, 219, 222, 238, 266, 286, 289-290, 301-302, 304, 328, 344, 348, 350, 353, 363, 367, 394
 —comparació de la CNT amb els nazis 212
 —denunciats com a «feixistes» pels anarquistes radicals 290
 —i el cop de 1936 363
 —i la il·legalitat 103
 —i la Segona República 155
 Societat de Patrons Cultivadors 168, 230
 Solidaridad Obrera (publicació) 43, 48, 66, 104, 110, 113, 133, 137, 139, 143, 144-147, 149, 165-166, 169-170, 172, 174-179, 181, 186-188, 195-198, 201, 203, 206-207, 209-222, 225, 229, 232-234, 236-243, 245-247, 249-251, 255-258, 260-261, 263-278, 281-283, 285-286, 288-292, 295, 298-299, 301-305, 307-308,

312-316, 320, 326, 330-342, 345-347, 349, 352-353, 355-356, 359-360, 366, 370-371, 373, 387-388, 393, 400-401, 411-413
 Solidaritat Obrera 102
 Sometent (milícia) 73, 75, 78, 98, 106, 124, 125, 127, 130, 174, 177, 221, 311

T

tallers metal·lúrgics de Girona 83
 tango 56, 58
 Tarragona 284
 tavernes 55, 278
 taxistes 180, 231
 Telefónica 18, 204, 205, 208, 211, 212, 214, 216, 218, 224, 360, 405
 —edifici de la 360
 —vaga de la 211, 218
 Terrassa 257, 293, 307, 412
 Thompson (metralletes) 296
 Tierra y Libertad (publicació) 145, 179, 187, 225, 236, 242, 247, 249, 257-258, 260, 265-266, 273-277, 280-281, 283, 285, 288, 290-292, 301, 303-305, 307-308, 312, 315, 317, 331-332, 334-335, 337-338, 339-340, 342, 346, 349, 356, 411, 425
 Torí 375
 Torrossa, la 77, 78, 81, 93, 157, 161, 163, 197, 245, 261, 270, 271, 275, 282, 294, 295, 298, 316, 333, 426
 tràfic de drogues 321, 324
 tramvies 147, 244-245, 291, 367, 377, 385
 Tranquilidad, La 199, 274, 282
 treballadors (i classe treballadora) 17-18, 27, 39-40, 44-45, 55, 57-58, 60, 73, 77, 79, 80-97, 100-101, 104-107, 110-122, 125, 130-134, 137, 140-145, 147, 152, 156, 158-162, 164-165, 175, 178, 179, 185-186, 192, 194, 196-197, 202, 204-210, 213, 215-225, 228-233, 236, 239-244, 248-249, 253-254, 257-258, 262, 264, 268-291, 294, 298, 301, 305, 319-320, 331, 333-335, 338-343, 347, 350-351, 354-356, 360, 366, 367, 372-373, 376, 378, 380-381, 386, 388, 395, 397, 424
 —conflicte amb l'Estat 96
 —de la construcció 137, 301
 —del clavegueram 287
 —del ferrocarril 207
 —del tèxtil 281
 —del tramvia 291
 —del transport 131

—economia moral 6, 115, 338
 —estratificació interna 81, 82, 88
 —i CNT 110, 111, 112, 113
 —i el cop de 1936 360
 —i el naixement de la Segona República 145-148, 206-207
 —i els pànics morals 51-64
 —i ERC 138, 139
 —i grups d'afinitat anarquistes 101, 111
 —i la Guàrdia Civil 172
 —i la llei marcial 101-102
 —i la Revolució de 1936 359-407
 —i la Segona República 153, 190, 293
 —i la Segona República 195-280
 —i l'Església catòlica 41
 —lluïtes 96-98
 —qualificats 82, 84, 210, 213, 320, 372
 —no qualificats 82-83, 137, 224, 298
 —tensions amb la classe mitjana 95-96, 227
 —visió de l'UGT 100
 treball a preu fet 207, 220, 267, 331
 trentistes 264-268, 284-285, 290, 347, 353, 356
 —acusats de feixistes per anarquistes radicals 290
 —i la «gimnàstica revolucionària» 284
 —retorn a la CNT 347, 353, 356
 —sindicats d'oposició 347
 Tres Torres, les 50
 tuberculosi 43, 56, 339

U

UGT (Unió General de Treballadors) 19, 100, 129, 149, 158, 210-213, 219, 222, 238, 286, 301-302, 304, 350, 367
 —i CNT 210-213, 222, 301, 302
 Unió General de Venedors de Mercats 251
 Universitat Obrera 383
 Universitat, plaça de la 302
 urbanisme burgès 31, 32, 36
 urbanisme proletari 91, 93, 105
 Urquinaona, plaça d' 240
 Uruguai 200, 276
 usc (Unió Socialista de Catalunya) 19, 149, 151, 155, 328
 —i atur 151

V

vagues 14, 18, 28, 43, 51, 67, 70, 73, 74, 101-102, 104-105, 109-110, 114, 123,

129, 131, 137, 139, 141, 152, 159, 170,
 179, 180-181, 183, 196, 204-212, 215-220,
 224, 228, 233-236, 240, 246-249, 252-261,
 264-268, 272, 275, 279, 282-283, 286,
 289, 291, 293-294, 297, 299, 301-303,
 305-306, 310, 319-320, 336, 338, 345,
 350-352, 367, 378, 388, 425
 —de la Canadenca (1919) 207
 —de la Construcció (1933) 301, 305
 —de l'estiu de 1931 297
 —de lloguers 14, 114, 233-236, 240,
 247, 252, 255
 —dels treballadors de la fusta (1932-
 1933) 275
 vaixells presó 258
 València 40, 199, 367
 vall del Llobregat 281
 Vallvidrera 230
 venda ambulat 14, 91, 94-96, 137, 169,
 185, 233, 251, 253, 259, 260-261, 329
 —criminalitzada per les autoritats 96,
 97, 185
 —i la Segona República 169, 185, 233,
 251, 253, 259, 260, 261, 329
 —repressió 96, 178, 185, 188, 259-260,
 269, 325
 Via Durruti 379
 Via Laietana 37, 47, 176, 192, 287-288,
 379
 Vilanova i la Geltrú 246

X

xarxes socials 86, 89, 102, 112, 115, 192,
 261, 369

Imprès al febrer de 2022
 a Romanyà Valls
 La Torre de Claramunt

